A könyv megjelenését a Soros Alapítvány támogatása tette lehetővé.

Külön köszönet, az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetének, a kötet megjelenéséhez nyújtott támogatásáért.

Szerkesztette Léderer Pál, Tenczer Tamás, Ulicska László.

A bevezetőt írta Gyáni Gábor.

A borító Gönci Sándor *Inséglevesre várva* (Emberek sorsok sorozat VIII. 1928–1932) és Sugár Kata *Nyomor VII.* fotóinak felhasználásával készült.

NAGYÍTÁS
SZOCIOLÓGIAI KÖNYVEK 11.

Sorozatszerkesztő Lengyel Zsuzsanna

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ

Felelős kiadó Németh István

Nyomás és kötés Főnix Kft.
Felelős vezető Soskóné Müller Judith

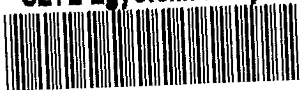
ISSN 1416-7867
ISBN 963 7476 79 2

„A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok...”

Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon

Szerkesztette
Léderer Pál, Tenczer Tamás, Ulicska László

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ
Budapest, 1998

Minden ember hiú. A szerkesztő ember. Ergo, a szerkesztő hiú. Nem szívesen ír magyarázkodó bevezetőket az általa válogatott és szerkesztett könyvek elé. Megkísérti a hübrisz: a textusok kiválasztása, strukturált elrendezése a szöveg korpuszán belül, minden magyarázkodás nélkül érthetővé teszi az olvasó számára, miért készült a mű, miért így, ilyennek készült. Nem mernénk állást foglalni abban a kérdésben, hogy ha egy könyvnek három szerkesztője van, akkor ez háromszorozza-e, avagy, ellenkezőleg, harmadolja e gyarló (ám talán bocsánatos) emberi tulajdonság intenzitását. Annyi bizonyos, hogy szívesen elpasszoltuk volna a magyarázkodást.

Ha mégis megterheljük a könyvet néhány eligazító mondattal, ezzel nem egyszerűen a kötetet szeretettel gondozó kiadó baráti unszolásának engedünk. A könyv a magyar társadalom egy meghatározott történelmi szakaszára jellemző szociális problematikát akarja bemutatni. Jogos lehet tehát, ha az olvasó meglepődve kérdi magától, miért egy-egy francia szerző (Robert Castel, illetve Christian Topalov) írása fogja közre ezeket a dokumentumokat. A válasz egyszerű, mégis illik expliciten megadnunk. Úgy véltük, e számunkra rendkívül rokonszenves „francia iskola" elemzései termékeny értelmezési keretet kínálnak a marginalitás problémájának átfogó történeti, szociológiai, szociálpolitikai megközelítéséhez. Gyáni Gábor kötetünkhöz írt előszava tömör, informatív, koncepciózus tanulmány – önmagában is eligazító értékű. Szükségszerű terjedelmi korlátaiból következően mégsem térhet ki mindazokra a részletekre, amelyek nálunk – megítélésünk szerint – nem tekinthetők köztudásnak. Robert Castel kitűnő, s e kötet szerkesztésekor magyarul még nem hozzáférhető munkájának első fejezetei a történettudomány eredményeinek szociológusi olvasatával érzékletessé teszik, mily mélyen is gyökerezik a „modern" szegénység-problémához való viszonyunk (vagy ha tetszik: a szegénység-problémához való modern viszonyunk). Christian Topalov tanulmánya (az olvasó a mi útmutatásunk nélkül is föl fogja fedezni, hogy gondolatmenete milyen sok szálon rokon Castelével) pedig azt segít bemutatni, hogy a „társadalomreformeri" gondolat hogyan teremti meg a marginális tömegekből annak a megszokottá és ismerőssé vált társadalomnak a talapzatát,

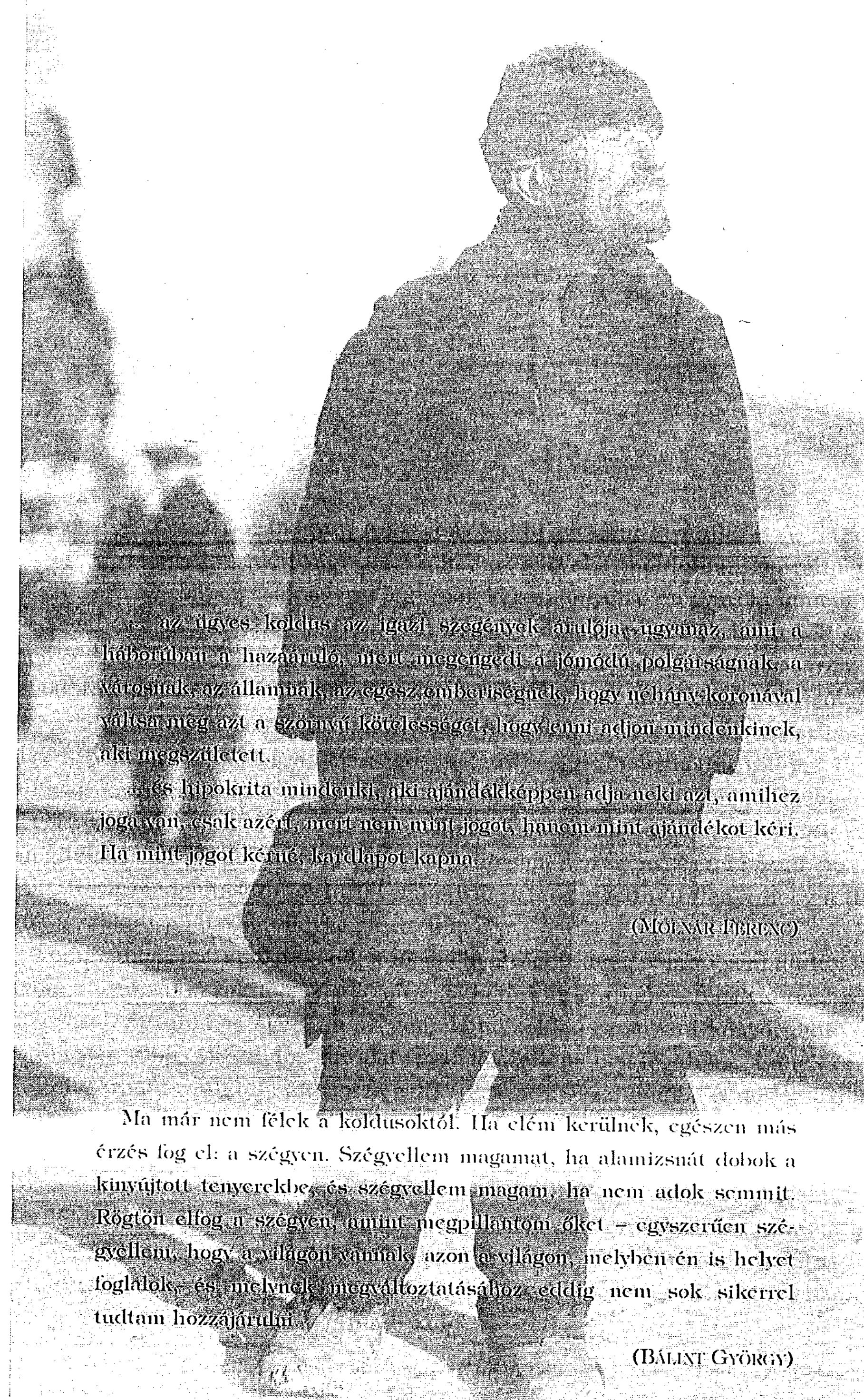
mely társadalom stabilitása – éppen mélyen gyökerező reflexei miatt – ma a világon mindenütt (ha nem is egyformán, s nem is ugyanazon okokból, de) megrendülni látszik.

A Gyáni Gábor előszavában fölrajzolt folyamatoknak fontos szereplője egy, a kötetben említetlenül maradt marginális társadalmi-foglalkozási csoport: a prostituáltaké. E hiány magyarázata igen röviden summázható. A prostitúció – mint a hatvanas-hetvenes évek óta jól tudható – nemcsak marginalizációs (tehát szociálpolitikai vetületű) probléma. „Gender"-probléma is. Érdemi tárgyalása bizonyos értelemben túlmutatna e válogatás horizontján. (A kötet szerkesztőinek egyike – ha Isten, mint Ágnes asszonynak, neki is ad hozzá erőt és kegyelmet – a közeljövőben önálló válogatást szentelne e problémakörnek.)

A dokumentum-szövegek – általunk rigorózusan tiszteletben tartott, ma már kissé szokatlan helyesírásuk, központozásuk ellenére – magukért beszélnek, korukat mutatják be nekünk. Innentől kezdve a munka már az Olvasóé.

A szerkesztők

Tartalom

... az ügyes koldus az igazi szegények árulója, ugyanaz, ami a háborúban a hazaáruló, mert megengedi a jómódú polgárságnak, a városnak, az államnak, az egész emberiségnek, hogy néhány koronával váltsa meg azt a szörnyű kötelességét, hogy enni adjon mindenkinek, aki megszületett.
... és hipokrita mindenki, aki ajándékképpen adja neki azt, amihez joga van, csak azért, mert nem mint jogot, hanem mint ajándékot kéri. Ha mint jogot kérné, kardlapot kapna.
(Molnár Ferenc)
Ma már nem félek a koldusoktól. Ha elém kerülnek, egészen más érzés fog el: a szégyen. Szégyellem magamat, ha alamizsnát dobok a kinyújtott tenyerekbe, és szégyellem magam, ha nem adok semmit. Rögtön elfog a szégyen, amint megpillantom őket – egyszerűen szégyellem, hogy a világon vannak, azon a világon, melyben én is helyet foglalok, és melynek megváltoztatásához eddig nem sok sikerrel tudtam hozzájárulni.
(Bálint György)

Gyáni Gábor

A reguláző gondoskodás

„Vajjon te, keresztyén magyar! a szegény koldusok nem atyádfiai-e és ha a te atyádfia, rokonod, szüléd vagy gyermeked az ajtó előtt koldulna, szenvednéd-e jó szívvel? Ne csupán csak névvel legyenek keresztények a magyarok, hanem valósággal és cselekedettel is. Nem kell megengedni, hogy ezek a koldusok minden idegenek csudájára nemcsak házról-házra, de falukról-falukra, vásárokról-vásárokra, városokról-városokra vándoroljanak, hanem, mint külső országokban is cselekszenek, »közönséges ispitályokra« kell őket elhelyezni és ott a szükséghez képest kell »irántuk a sáfárságot intézni«, azaz gondoskodni róluk." Ez *A magyar kereszténység gyászos címere* címen, névtelen szerző tollából megjelent XVIII. századi röpirat[1] arról tanúskodik, hogy változóban van a szegénység közmegítélése. A röpirat szerzője, egészen pontosan, a szegénységgel szembeni beállítottság módosítására szólít fel, mondván: „megengedhetetlen", hogy a dolgok a szokott mederben folyjanak tovább.

Pedig, ahogy a szerző a mondandójába belevágott, még semmi sem utalt a hagyománnyal való szakítás szándékára. Akkor, midőn a keresztény (keresztyén) magyarok figyelmébe ajánlja a szegény koldusokkal szembeni könyörületesség parancsát, több évszázados európai tradíció szellemében fogalmaz. Ennek érzékeltetése végett ránduljunk vissza a XIV. századi Okszitániába (Francia Királyság). melynek egyik csöpp falujáról Le Roy Ladurie antropológiai részletességgel számolt be *Montaillou* című könyvében. A falu népe, mint bármelyik másik korabeli európai paraszti közösség, általában szűkös körülmények között élt, ám lakosai közül legföljebb minden negyedikről vagy ötödikről volt elmondható, hogy kifejezetten „nélkülözött". De még ezen a szűkebb körön belül is különbség mutatkozott az önjelölt *(aki „önmaga számára szegény")* és az elismerten *(aki „mások számára szegény")* pauper között.

1 Idézi Trócsányi Zoltán: „A koldulás története". In Uő: *Kirándulás a múltba*, Budapest, 1937, 299-300. oldal.

Aminek abból a szempontból volt jelentősége: ki az, aki vindikálhatja magának a „jogot", hogy a közösség eltartsa adományaival. Így a falu „elsősorban a koldusokat, a vándorlókat, illetve a házuk – Inkvizíció általi – lerombolása következtében nyomorgó és kolduló parasztokat tekinti *szegény állapotúnak,* tehát segítésre érdemesnek".[1] Ez a keresztény könyörületesség egyik „célcsoportja", a másik a szegénységet önként vállalók kategóriája. A „hitből vállalt szegénység" éppúgy érdemesíti az illetőt a közösség támogatására, mint a „közönséges szegénység", mert mind a kétfajta alamizsnálkodásnak úgymond „szellemi töltése van", lévén, hogy Isten szeretetéből fakad. Nem egyéb, mint a lélek túlvilági üdvözülésének biztosítása itt tulajdonképpen a tét, melyet éppen ilyen és hasonló aktusokkal válthat meg mindenki a maga számára.[2]

A keresztény könyörületesség normáját, melyre idézett XVIII. századi röpiratunk is utalt, a kora újkori fejlemények helyezik fokozatosan hatályon kívül, hogy a XIX. századi „modernitás" azután végképp maga alá temesse. Az átalakulás meglehetősen korán, a XVI-XVII. században megkezdődött. Mind több jel utal rá, hogy az alamizsnálkodásnak tulajdonított értelem ekkorra kevésbé fakadt már az *érdemes* (tehát az „igazi" és a „hitből") szegények iránt érzett felelősségérzet közösségi parancsából. Az adakozás ugyanis ettől fogva „nemcsak az érdemesek helyzetének könnyítésére irányul, (...) hanem éppúgy a szegény számkivetettek viselkedésének, erkölcseinek és jellemének a megjavítását is célozza annak érdekében, hogy betagozódhassanak a roppant fegyelmezett keresztény társadalomba".[3]

Így tehát többé nem az számít Istennek tetsző jócselekedetnek, hogy alamizsnával adózunk az arra érdemeseknek, hanem az, hogy minden tőlünk telhetőt megteszünk csavargó és munkakerülésre hajlamos embertársaink megváltoztatására. Az agresszív reformkatolicizmus evangelizációs áramlata ezért hangsúlyozza mind erőteljesebben a korrekciós nevelés szükségességét. S ezzel egyúttal meg is nyitja az utat a majdani, fegyelmezésre hangolt, immár világi meggyőződésben fogant szegénypolitikák érvényesülése előtt.

A fizikai helyüket is folyton változtató és a társadalmi térben megfoghatatlan csavargó koldusok vagy törvényszegő felnőttek s fiatalok, nemkülönben a „normális" szexualitás keretein magukat kívül helyező prostituáltak, továbbá minden más „illegalitás" (Foucault) megtestesítői azért válnak társadalmi problémává, mert már a létükkel veszélyeztetik a társadalmi integráció épségét. Ők, mint a rendetlenség forrásai, állítólag bármikor képesek a törékeny társadalmi egyensúly felborítására, pusztán mert létezésük ellentmond a fegyelmezett (civilizált), az önuralomra képes (racionális) ember (a polgár) biztonságra törekvő világának, s akaratlanul is rombolja annak szilárd identitását. Olyan ellenségei ők a polgári világnak, akikkel szemben nincs, nem lehet (keresztényi) könyörü-

1 E. Le Roy Ladurie: *Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294-1324)*, Osiris, 1997, 530. oldal.
2 Uo. 542. oldal.
3 B. Pullan: „Support and redeem: charity and poor relief in Italian cities from the fourteenth to the seventeenth century", *Continuity and Change*, 3. kötet, 2. rész, 1988. augusztus, 181. oldal.

letesség, nincs tehát helye velük szemben a megértésből fakadó toleranciának, melyet felvált a gyűlölettel vegyes félelem és irtózás, ez pedig harcot és nevelő szándékot kíván meg követendő magatartás gyanánt.

A társadalmi attitűdök eme újkeletű repertoárjából kivész a transzcendens eredetű empatikus elfogadás gesztusa. Külön-külön, persze, hathat ez is, az is. Így amikor empátiával viseltetünk a deviánsként tudatosított jelenségek, az azokat hordozó embercsoportok iránt, rögtön társadalomkritikai szemléletet és viselkedésmódot teszünk magunkévá: ez a szocializmusok sajátja, melyek a mélyen (morálisan) átérzett anomáliák gyökeres felszámolását tűzik maguk elé. A *szociális igazság* (igazságosság) nevében fellépő különféle szocialisták (az anarchistáktól a marxistákig) egyaránt másodrendűnek ítélik, s csak taktikailag fogadják el a szociális reformokért való erőfeszítéseket, mivel az igazságosság szerintük csak ott érvényesülhet maradéktalanul, ahol adottak hozzá a strukturális feltételek: vagyis, hogy nem keletkezhet többé hatalmi koncentráció (az anarchisták szerint), vagy, mert megszűnik a magántulajdon (a marxi felfogás értelmében).[1]

Empátia hiányában is lehetséges azonban elfogadás: a viselkedési repertoár egyik végpontját ugyanis a jelenségtől való tudatos elfordulás, a vele szembeni közöny képezi – ezt mint liberális önzést tartják számon; a másik póluson viszont a jobbító szándékú reformerség található. A jelenséggel szembeni teljes apátia nem független bizonyos tárgyi feltételektől sem. Már a kortársak észrevételezték, hogy a pauperizáció fő fészkeiben, a korai iparosodás iparvárosaiban, vagy akár olyan metropolisokban, mint London, a szegény és a gazdag annyira eltávolodott egymástól a (városi) térben, hogy egymás számára úgyszólván láthatatlanná (és ezzel nemlétezővé) vált. Engels az 1840-es évek Manchestere kapcsán regisztrálta azt a tényt, miszerint a város térszerkezete olyan szegregációt eredményezett, amely a munkásosztályt s vele együtt a nyomort (egyáltalán: a szerény életviszonyokat) vizuálisan eltüntette a középosztály szeme elöl, és mintegy száműzte a létező dolgok rendjéből, mivel nem vagy alig szerezhető róluk tapasztalat.[2] De szintúgy a végletes szegregáció okozta tudáshiányra vezeti vissza a történetírás a londoni szegénysegélyezésben aktív (értelmiségi) középosztályi csoportok szociális képzeteinek sajátos alakulását is az 1860-as és 1890-es évek közötti évtizedekben. Mint Stedman Jones fejtegeti, az alamizsnálkodásból kivész az ajándékozás hagyományos jelentése, amely hosszú időn át ellátta a gesztust társadalmi funkcióval és ezért motiváló erőként is hatni tudott. Ekként az Istennek tetsző cselekedet értelme mellett elhomályosult az ajándék ama jelentése is, amely a viszonozhatatlanságból fakadó felsőbbrendűségi érzéssel kárpótolta a nagylelkű adakozót, így biztosítva számára a meg-

1 Vö. Gyáni Gábor: „A társadalmi igazság történelmi fogalma", *Világosság*, 1992, 4. szám, 265-266. oldal; K. H. Metz: „From pauperism to social policy. Towards a historical theory of social policy", *International Review of Social History*, 1992, 3. szám, 340-341, 345. oldal.
2 S. Marcus: „Reading the illegible". In H.J. Dyos – M. Wolff (szerk.): *The Victorian City: Images and Reality*, Routledge, 1973, 2. kötet, 260-262. oldal.

ajándékozott feletti ellenőrzés lehetőségét. Az osztályok végletes térbeli elkülönülése meglazította az emberek között az ajándékozás által teremtett társas kötelékek rendszerét, mivel egyáltalán „megszűnt az emberek közötti személyes kapcsolat, és vele együtt felszámolódtak a presztízs, az alárendeltség és a kötelesség elemei is".[1]

Felvetődik a kérdés: milyen közvetlenül ható szociológiai okai voltak a koldulás, a csavargás, a fiatalkori normaszegés vagy a prostitúció devianciává, tehát különleges elbánást kívánó problémává válásának? Mitől lesznek ezek a régóta többé-kevésbé megszokott emberi magatartásformák hirtelenjében (a folyamat, természetesen, több évszázadon át tart) deviánssá, melyekkel szemben legalábbis indokolt a védekezés, s talán üdvös lenne végérvényesen likvidálni őket? A magyarázat, megítélésem szerint, a családnak a társadalmi szerveződésben játszott és az idők során számottevően módosuló helyéből és szerepéből fakad. Ám ez nem önmagában, hanem azzal szoros kölcsönhatásban fejti ki a maga hatását, hogy a munka fogalma idővel morális tartalommal telítődik.

A szegény mint potenciális bűnöző

Az írás elején idézett XVIII. századi röpirat szerzője világos különbséget tesz a koldusok két fajtája között. Ha az illető „rokonod, szüléd vagy gyermeked" – írja –, nem tagadhatod meg tőle a keresztény könyörületesség parancsát: „szenvednéd-e jó szívvel", ha egyikük „az ajtó előtt koldulna"? Ám egészen más a helyzet, ha idegenekről, vagyis olyanokról van szó, akik „falukról-falukra, vásárokról-vásárokra, városokról-városokra" haladva űzik kolduló életvitelüket. Őket, bizony, be kell zárni a „közönséges ispitályokba", hogy így gondoskodjék róluk a közösség.

A szegénységnek a kora újkorban átalakuló megítélése a középkoritól eltérő viszonyt teremt a koldus és az alamizsnálkodó között. Az első és talán a legfontosabb, ami e változás hátterében munkál, az, hogy általánossá lesz a nukleáris családforma az európai (a nyugat-európai) társadalmakban. Márpedig, ahogy Peter Laslett megállapítja, minél elterjedtebb a nukleáris család, annál szigorúbban alkalmazzák a neo-lokalitás elvét (midőn a házas fiúk és lányok külön költöznek szüleiktől), hogy azután az egyén biztonságáról a családok helyett egyre inkább a közösségek maguk kezdjenek el gondoskodni. A kérdés vizsgálatának szentelt tanulmányában jegyzi meg Laslett, miszerint „a kortársak teljesen tudatában voltak annak, hogy Angliában a hatékony rokonsági kapcsolatok nem terjednek túl az egyén családjának közvetlen körén". Így viszont: „A tágabb rokonsági háló potenciális értéke mint valamiféle biztosíték a balszerencse ellen (...) csekélynek, vagy minden jelentőség nélkülinek tűnik. A közvetlen

1 G. Stedman Jones: *Outcast London. A Study in the Relationship between Classes in Victorian Society*. Pantheon Books, 1984, 252. oldal.

családon kívül normális esetben a kollektivitás volt az egyedüli ágens (...) amely biztonságot nyújthatott az egyes embernek."[1] Ez az oka, hogy Angliában már a XVI. században legitimmé vált a községi szegényalapokba befolyó adó intézménye, melyből a városok segélyezték szegényeiket.[2]

A szegénységgel szembeni felelősség ilyetén „kollektivizálódása" egyúttal reakció volt arra is, hogy ezekben az évszázadokban vált számszerűen valóban jelentőssé a csavargó szegények társadalma. Ami egyszerre fakadt a kora újkor mélyreható és társadalmi traumákkal járó gazdasági strukturális változásaiból, valamint a szabad fizikai mozgás megannyi korábbi gátjának lassú eltűnéséből. A szegénység fogalmának, a rá vonatkozó társadalmi attitűdnek az átalakulása abban ragadható meg, hogy *individualizálódott* és egyúttal *ökonómiai jelentéssel* dúsult fel a szegény imázsa. Az individualizálódás egyszerre fakadt az egyén „elmagányosodásából", mivel kívül került a családon és a rokonsági *network* keretein, hogy immár semmilyen konkrét (megállapodott) közösséghez ne tartozzék többé és ekkép vagabund életre „szakosodjék"; valamint az ehhez utóbb társuló jogi emancipálódás (jogegyenlősítés) atomizáló hatásából. A szegénység ökonomizálódása viszont azzal jár, hogy a társadalmi segítségnyújtás, a szolidaritás fogalmából előbb-utóbb kikerül a gazdasági hasznot nem hajtó (bár erre elvileg alkalmasnak tűnő) egyén iránt érzett felelősség erkölcsi normája. Ennek az a következménye, hogy az egyéni (filantróp) és a kollektív (szociálpolitikai) gondoskodás középpontjába a szervezett termelés kulcsfigurájává előlépő bérmunkás kerül, aki a csavargó (kolduló) szegény helyét foglalja el.[3]

Ez az egyes nyomaiban már a kora újkor századaiban is érvényesülő folyamat a XIX. század Nyugat-Európájában teljesedik ki. A végkifejlet perspektívájából visszatekintve értékelhető igazi jelentőségének megfelelően egy sor kora újkori jelenség, amely a csavargóként azonosított szegények változó megítélését, a hozzájuk fűződő viszony módosulását példázza. Hiszen a vagabund szegényeket ettől fogva egyre kevésbé „illeti meg" az a fajta családi és rokonsági gondoskodás, ami azért továbbra is kijár a szülői gondoskodás hiánya (az árvák) vagy az elöregedés okozta szegénység kárvallottjainak. A vándor koldus mindinkább átkerül nem is a helyi kollektíva, hanem inkább az állam illetékességi körébe, amely őt nem kifejezetten mint gondozásra szorulót kezeli, hanem olyan valakiként aki fölött szoros felügyeletet kell gyakorolnia.

Hadd utaljak a hazai példára! Mária Terézia egy 1775-ben kelt rendeletében a koldus szegények dologházba zárásáról intézkedett, így „oldva meg" az ilyesfajta szegénységgel szembeni állami felelősségvállalás feladatát. Az állam ettől az időtől mindduntalan ehhez a rendőri szerephez tartja magát, és csak azért

1 P. Laslett: „Family, kinship and collectivity as systems of support in pre-industrial Europe: a consideration of the 'nuclear-hardship' hypothesis", *Continuity and Change*, 3. kötet, 2. rész, 1988. augusztus, 166. oldal.

2 M. K. McIntosh: „Local responses to the poor in late medieval and Tudor England", *Continuity and Change*, 3. kötet, 2. rész, 1988. augusztus, 209-247. oldal.

3 K. H. Metz: „Local responses...", 342. oldal.

alakul némileg másként a koldulásból élő szegények élete, mert akadozik a központi intézkedések végrehajtása.[1] Az viszont mégiscsak ezzel függött össze, hogy a kolduló életmód és a csavargó személye határozottan kriminalizálódott a XVIII. század vége felé. Jogtörténetírásunk kimutatta, hogy a korban a *gyanú* és még inkább a *vélelem (praesumptio)* elsődleges célpontjává a csavargó lett, akinek rendezetlenek a családi életviszonyai, és ezért több mint valószínű, hogy vétkes a bujálkodás *(fornicatio)*, vagy a házasságtörés *(adulterium)* elkövetésében. Ráadásul rendszeres munkát sem végez, kézenfekvőnek tűnik tehát, hogy megélhetését mások rovására, vagyis lopás útján biztosítja. A csavargó kriminalizált fogalma olyan prekoncepciót, gyakori kiindulási alapot teremt a pusztán csak feltételezett, ám talán bizonyítást sem kívánó gyanúhoz és vélelemhez, hogy bűntény esetén nyomban rá terelődik a hatóságok figyelme.[2] Nem csoda tehát, ha a kor megyei és városi tömlöceit legnagyobb számban éppen csavargókkal népesítik be a helyi hatóságok, olyanokat is büntetve ily módon, akik számláját semmilyen bűntett nem terheli. Ám ennek ellenére „mindaddig őrizetben tartották [őket], amíg a környező törvényhatóságtól vagy szülőhelyétől negatív válasz nem érkezett arra a kérdésre, hogy van-e ott valami a befogott személy rovásán”.[3]

A jogszerűtlenül – vagyis egyedül a vagabund közkeletű fogalma által indokolt vélelem nyomán – időlegesen elzárt szegények éles megkülönböztetése a társadalom szegény (vagy csak szűkölködő) dolgozó tagjaitól abban nyilvánult meg, hogy az utóbbiak „sajátították ki” maguknak a társadalmi szolidaritás, a szociális gondoskodás jogcímét. A „veszélyes osztályként” számon tartott csavargó koldusok ezért ettől fogva csak olyan „gondoskodást” érdemelnek, amely az állam (vagy a helyi hatóságok) fegyelmező hatalmának teszi ki őket. A kettéosztott szegénység intézményes megkülönböztetését fogom a következőkben bemutatni néhány pregnáns példa segítségével.

Elzárás és dolgoztatás

A XIX. századi liberalizmus körülményei között a szegény megfelelő gondoskodást és védelmet csupán akkor kaphat, ha szorosan belül marad a munkáspolitika által kijelölt szociológiai kereteken. Ez persze így már nem valódi szegénypolitika, hiszen az igazi szegénység, melyet a pauperizmus kifejezés jelöl, rendszerint éppen nem a bérmunkás lét, hanem ellenkezőleg, a bérmunkához jutás hiányának a következménye. A társadalmi gondoskodás szempontjából négy dolognak van együtt és külön-külön méginkább döntő jelentősége: a *biztonságnak*, a *rendnek*, a *munkának* és a *méltóságnak*. A liberalizmus társadalomképében a méltóságnak, egyszóval az individuális önállóságnak-függetlenségnek (az emancipáltságnak) jutott kulcsszerep. Ehhez mindenekelőtt a tulajdon segíti hozzá az embert, amely biztonságot kölcsönöz számára és egyúttal önuralomra teszi képessé; az utóbbi nélkül pedig nem valósulhat meg az egyén (lelki) függetlensége. Mindez így együtt szüli a (polgári) tiszteletreméltóságot.

1 Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás változásai Magyarországon.* MTA:KESZ, 1977, 44-45. oldal.

2 Hajdu Lajos: *Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában.* Magvető, 1985, 64-65. oldal.

3 Uo. 326. oldal.

A tulajdon hiánya természetesen komoly akadályt képez a tiszteletreméltóság – s vele együtt összes előfeltételei (úm. a biztonság, az önuralom, a függetlenség) – megszerzésének útjában. Egyedül a munka segítheti hozzá az embert, hogy valamelyest pótolni tudja a tulajdon hiányából fakadó hátrányokat. Takarékossággal (racionalitással) párosulva (ezt pl. az önsegélyző egyleti tagság intézményesítheti), némi biztonságot, következésképpen függetlenséget és természetesen tiszteletreméltóságot teremthet számára.

A proletárt így az különbözteti meg a szegénytől, vagyis a paupertől, hogy ő a munkát és ezzel a morálisan jó életet *választja* a lustálkodás és a mások terhére élés helyett. Ezzel váltja meg a maga számára a belépőjegyet a polgári világba, aminek fejében teljes joggal várja el emettől, hogy szükség esetén (sőt állandóan) rajta tartsa oltalmazó kezét. Mivel működésével (azaz: munkavégzésével) a polgári világ nélkülözhetetlen támasztékául szolgál, a bérmunkás vitathatatlanul kiérdemli annak gondoskodó figyelmét.

Minél akadálytalanabbul érvényesül a liberalizmus társadalomszervező elve a gyakorlatban (s ez történik a XIX. századi Angliában és Franciaországban), annál inkább az a helyzet, hogy a kollektív felelősséget magára vállaló állam a szociálpolitika cselekvő alanyának szerepkörében kizárólag csak a preventív gyári törvényhozásban és a közegészségügyi intézkedések meghozatalában érzi magát illetékesnek (beleértve ebbe a nagyvárosi infrastruktúra finanszírozását is). A materiális szociálpolitika (mint amilyen a társadalombiztosítás) pedig legföljebb a polgári filantrópia és az önsegély, vagyis egyaránt csak egyesületi keretek között tud érvényesülni.[1]

A filantrópia (az adott kor tulajdonképpeni szegénypolitikája) olyan karitász, melynek burkolt, olykor nem is rejtett célja, hogy a szegényeket visszakényszerítse a társadalom normális szervezeti rendjébe. Ha a csavargás és az általa fedezett munkátlanság amorális emberi létforma, olyan abnormális jelenség tehát, amely jellemhibából fakad, akkor úgy lehet ellene küzdeni, ha megváltoztatjuk az ember jellemét. A szegények akaratának megtörése azonban nem lehetséges erőszak alkalmazása nélkül, ezért kikerülhetetlen az e célra alkalmas társadalmi intézmények életrehívása, valamint a szegényeknek ezekbe az intézményekbe történő minél hiánytalanabb beterelése. Hiszen ez az egyedüli mód, hogy visszavezessük őket a mi világunkba, amely minden beletartozót meg tud és meg is kíván védeni a pauperizáció folyton leselkedő rémétől.

A szegényeket egész egyszerűen meg kell tehát büntetni, hogy kimentsük őket szorult helyzetükből; s mivel erkölcsi gyengeségből ők maguk erre egyéb-

1 K. H. Metz: „Local responses...”, 337. oldal.

ként képtelenek, erővel kell velük elfogadtatni a rend erkölcsös világát. Ez a mélyen rejlő megfontolás teszi a dologházakat a modern börtönökre sokban emlékeztető intézményekké, és éppen ilyen okok miatt próbálkoznak a börtönreformerek azzal, hogy kvázi-dologházakká alakítsák át a feudális tömlöcöket. Különösen az *auburni börtönszisztéma* jelzi, mennyire fogékonyak a börtönreformerek a dologházban testet öltő morálreformeri megoldásokra: a *hallgató* rendszerként ismert rezsim ugyanis a rabok munkára szoktatását helyezte előtérbe, midőn a bűnösök elzárását összekapcsolta megjavításuk célkitűzésével. S noha az auburni rezsim eredeti formájában sehol nem vált általánossá Európában, a rabok dolgoztatása, a kényszermunka mégis meggyökeresedett a modern európai börtönrendszerek szinte mindegyikében. S ez alól hazánk sem volt kivétel a múlt században.

Az állami fegyintézetek világában vizsgálódó miniszteri biztosok vetették 1867-ben papírra azon meggyőződésüket, miszerint „a bűntettek nagy része a munka nem tudás vagy munka kerülésből ered, feladata tehát a fegyintézetnek az ilyen egyéneket nem csak valamely munkára kiképezni, hanem bennük egyszersmind munka kedvet is ébreszteni, hogy kiszabadultok után ugyan ezen okból a bűnpályára ne lépjenek".[1]

A magyarországi fegyházakban már az abszolutizmus idején bevezették a munkáltatást, amely az általános bérbeadási rendszer keretei között valósult meg. Azaz: az állam a rabok munkaerejét szerződés alapján átengedte egy-egy magánvállalkozónak. A börtönmunka átalánybérleti rendszerét a már idézett 1867-es miniszteri vizsgálat készítői is kárhoztatták, ám amint az az 1888-ban e tárgyban írt értekezésből kiviláglik,[2] az ügy később sem jutott nyugvópontra. Nem az képezte vita tárgyát, hogy dolgoztatni kell-e a rabokat, vagy sem, hanem hogy erre az átalánybér formájában kerüljön sor, vagy pedig a fegyintézetek saját kebelén belül.

Mivel a modern börtön a dolgoztatás gondolatának és a fenyítés gyakorlatának az egyesítéséből született meg, a dologház szinte megelőlegezte a tömlöc helyébe lépő állami büntetésvégrehajtás metódusát. Mindaddig, amíg a korábbi börtön, a tömlöc nem vált idejétmúlttá, a pusztán csak munkátlanságuk miatt veszélyesnek ítélt csavargók elzárását a dologházakra bízták Európa-szerte. A tömlöctől magától idegen volt bármiféle javító-nevelő célzat, ám a dologháznak éppen azt a szerepet szánták, hogy oltalmába vegye a megállapodott közösségekből kihulló szegényeket, akik munkába fogása elvezethet erkölcsi regenerálásukhoz. Mindez persze inkább csak Nyugat-Európában, különösen a korán polgárosodó és egyúttal protestáns Hollandiában és Angliában alakult így. Holland tartományban 1595 folyamán olyan rendelkezést hoztak, amely a munkaképes koldus számára egy hónapot irányzott elő, s ha annak eltelte után sem talált az illető magának munkát, akkor vagy kiutasították a tartományból, vagy kemény szankcióval sújtották. A nem honos szegények megbüntetésére az elzárás tűnt igazán alkalmas eszköznek, ahol a nehéz munkára kötelezés a jellem korrekcióját volt hivatva szolgálni. Az egyszerre börtönnek és nevelőhelynek szánt *Rasphuis*, a nők számára a *Spinhuis*, tehát a dologház nemcsak a csavargókat, hanem a megzabolázhatatlan fiatalokat és a prostituáltakat is magába fogadta. S hogy milyen súlyt kölcsönöztek a munka embert nemesítő voltának, azt jól mutatja, hogy a munkavégzést folytonosan megtagadó dologházi bentlakót olyan pincébe zárták, ahová egy csövön keresztül lassan vizet eresztettek. Ha a fogoly nem akart megfulladni, szüntelenül szivattyúznia kellett: így kényszerítették fizikai erőkifejtésre.[1]

1 Megyeri István: *A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek*, Budapest, 1905. Idézi Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Osiris-Századvég, 1995, 106. oldal.

2 Tóth Lőrinc: *A rabmunka*. Fegyházi tanulmányok, Budapest, 1888.

Ám a XIX. századi angol dologházak is inkább börtönök voltak, mint kifejezetten szociális jóléti intézmények, jóllehet a dologházakba valóban önként került be az illető. A csavargásuk miatt a szegénysegélyezésből eleve kizárt pauperek számára felkínált dologházi gondoskodás nem titkolt célja a megalázás és a munkára kényszerítés, vagyis olyan feltételek közé juttatás, amelyeknél még a kinti nehéz, dolgos élet is vonzóbb perspektívának tűnhet. Így, jóllehet nem kívánták veszélyeztetni a bizonyíthatóan munkakeresést célzó fizikai mozgás lehetőségét, ezzel a fegyelmező metódussal kívánták elejét venni vagy legalábbis mérsékelni, hogy a vándorló életmód széles tömegeket hódítson meg magának.[2]

Magyarországon némileg másként alakultak a dolgok, hiszen itt a XVIII. század végétől jobbára a tömlöc felelt meg ama funkciónak, melyet tőlünk nyugatabbra rendre a dologház töltött be. Ilyen „rabdolgoztató ház" több is akadt az országban a XVIII. század végén és a XIX. század első néhány évtizedében.[3] Ám ahogyan a tömlöc még nem modern börtön, mert kizárólag csak testi sanyargatásra szolgál, úgy a dologháznak ez a fajtája sem több a tömlöc puszta kiegészítésénél.

A modern börtönforma, az állami fegyintézet az 1850-es évek második felében honosodott meg Magyarországon, amikor közel egy időben hat ilyen intézet nyitotta meg a kapuit.[4] Ezt megelőzően, tehát a városi és megyei tömlöcök korában, a filantróp elveken nyugvó dologház éppúgy nem egyéb puszta kívánalomnál, mint ahogy az ispotály sem vált még ekkoriban igazi kórházzá. Igaz, ebben az iparosodás és a viharos urbanizáció előtti korban a pauperizáció sem volt még olyan tömegesen fenyegető társadalmi katasztrófa, hogy kikényszeríthette volna a szervezeti megújhodást. Mégsem tekinthetjük véletlennek, hogy éppen Pesten alakult meg az első valódinak tetsző erkölcsnemesítő „kereset-ház", melyet a Pesti Jóltévő Asszonyi-Egyesület (1817-1833) alapított 1817-ben, az akkor még külvárosnak számító Nagymező utcában. A vegyesen nemesi (sőt: arisztokrata) és polgári úrinők alkotta filantróp egyesület által működtetett dolog-

1 P. Zumthor: *Hollandia hétköznapjai Rembrandt korában*. Gondolat, 1985, 266. oldal; S. Schama: *The Embarrassment of Riches. An Interpretation of Dutch Culture in the Gold Age*. Fontana Press, 1988, 582. oldal.

2 K. Chesney: *The Victorian Underworld*. Temple Smith, 1970, 24-27. oldal.

3 Lásd Csizmadia Andor: *A szociális gondoskodás...*, 47-52. oldal; Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*, 13. oldal.

4 Mezey Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei*, 78. oldal.

ház, ahogy egyébként a szervezet karitatív tevékenységének többi ága is, mentes volt az állami szegénypolitikát már jó ideje átható fegyelmező szándéktól. Az egylet vezetői megelégedtek azzal, hogy „kényszerítő módokhoz nem nyúlhatván" a dologházat kizárólag olyan koldusok számára tartják fenn, akik önként vállalnak benne munkát (1817 és 1833 között mintegy 2 ezer főt foglalkoztattak az intézményben). Viszont azoknak a „veszedelmes" koldusoknak a gondozását, akik „életök napjait inkább henyeségben, korhelységben töltik el, és a koldulás alatt tolvajságot s több más rossz cselekedetet űznek", az egyesület ráhagyta egy valamikor felállítandó állami „kényszerítő intézetre".[1] Ami majd csak akkor jött létre, amikor 1833-ban a nádor rendeletére a város átvette az egyesülettől az intézetet. Az 1879-ig működő városi dologház, melynek története máig feldolgozatlan, már korántsem az önkéntesség, hanem a rendőri kényszerítés elvének felelt meg. A városi hatóság kvázi börtönként használta a dologházat, melynek falai között rendszerint pesti illetőségű elhagyott fiatalkorúakat és lopáson kapott csavargó szegénysorú felnőtteket helyezett el. Ám amint a dologház lakóinak már a puszta megnevezése is mutatja (kényszeröncök), közülük senki sem a maga jószántából választotta a dologházat.[2]

A börtön (fegyintézet) és a dologház azonban nálunk a későbbiekben sem vált el élesen egymástól, már csak azért sem, mert külön dologház (a fővárosi megszűntével) nem is működött az országban. Így amikor az 1913. évi XXI. törvény végül meggyökereztette büntetőjogunkban a közveszélyes munkakerülés fogalmát és egyúttal bevezette a *visszaesés* minősítést, mely a Csemegi kódexből még hiányzott, nem volt intézmény, vagyis dologház, amely eleget tehetett volna a törvény kívánalmának. Következésképpen, ha a bíróságok egyáltalán alkalmazták a dologházba utalás csavargás és visszaesés esetén kiróható törvényi szankcióját, akkor azt rendszerint a fogházak nyakába varrták – jóllehet ez a *határozatlan időtartamra szóló szabadságvesztés* nem puszta elzárás, mivel kifejezetten az a célja, hogy a munkával foglalkoztatott elítéltet „rendes életmódhoz szoktassa" és ekképpen átnevelje. A határozatlan időtartam is ösztönzőül kívánt szolgálni, hiszen a kikerülés időpontja éppen az átnevelés eredményességétől függött.[3]

A „veszélyes" női szexualitás és a prostitúció-politika

A munkán nyugvó erkölcsös és ép-egészséges világ nemcsak a munkátlan csavargó szegényeket, de azokat is marginalizálni kívánta, akik megélhetésüket a családon kívüli nemi életre alapozták. A viharos urbanizáció társadalmi feltéte-

1 Tóth Árpád: „A Pesti Jótékony Asszonyegyesület a reformkorban", Előadás a Hajnal István Kör társadalomtörténeti konferenciáján, Veszprém, 1997. június 26.

2 Földes Béla: „A budapesti kényszerdologház fegyencei 1875-ben", *Budapest főváros Statisztikai Hivatalának Havi Kimutatásai,* 4. 1876, 87-91. oldal; *Budapest Lexikon,* Akadémiai, 1993, 1. kötet, 335. oldal.

3 Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet.* Osiris, 1996, 304-305. oldal.

lei között számszerűen látványosan megnőtt a szexuális promiszkuitás tömegessége, egyúttal felértékelődött gazdasági hasznossága (áruvá lett). Ami ebből igazán fontos számunkra, az az, hogy milyen módon intézményesült a prostitúció a XIX. századi Európában.

A prostitúcióként definiált megélhetés nyilvánvaló diszkriminálását elsősorban az tette lehetővé, hogy a női testnek ez a fajta gazdasági hasznosítása nem került bele a munka legitim fogalmába. Az emberi test mint a megélhetés forrása, vagyis a munkavégzés ekkoriban megszilárduló fogalma tehát a szexuális célú hasznosítás egyértelmű kirekesztésével nyerte el végső értelmét. S természetesen magába foglalta a nemek és az egyes életkori csoportok munkához fűződő viszonyának újra meghatározását is. Minderre a gyári törvényhozás keretei között került sor, midőn meghozták a női és a gyermekmunka korlátozásáról szóló rendelkezéseket.

Azzal, hogy a családon kívüli és pénzkeresés végett űzött női nemi promiszkuitás nem vált legitim munkává, a liberális állam minden további nélkül jogosulttá lett a prostituáltak magánéletébe történő közvetlen beavatkozásra. Amíg a férfiak a munkaerejük (a testük) értékesítését illetően teljesen autonóm módon járhattak el (a munkaszerződés magánjogi természetű ügylet), addig a szexuális céllal kötött „szerződések" teljesen más kategóriába tartoztak. Itt az állam feljogosítva érezte magát, hogy szabályozó (korlátozó) befolyását érvényesítse a partnerek közötti kapcsolatot illetően.[1]

A második, ami szinte kézenfekvővé tette az állami beavatkozást a (női) magánautonómiába, az, hogy csupán a család berkein belüli nemiség számított erkölcsileg elfogadottnak. Ahogy a kérdés egyik kutatója írja: „A 19. századi skót társadalomreformerek számára a nukleáris család volt az egészséges test (testület): minden egyéb a betegséget képviselte."[2] Ezért azután a prostitúció nemcsak a családot, hanem általában az (egészséges) női szexualitást is beárnyékolta, mivel az a képzet tapadt hozzá, hogy a férfi számára a nő komoly veszély forrása. Mégpedig azért, mert a promiszkuitás a morális lazaság társadalmi rendet fenyegető veszélyességén túl biológiai tekintetben is katasztrofális következményekkel jár. És éppen ez képezi az alapját annak, hogy a prostitúciót később mint kifejezetten egészségügyi, tehát igazgatást kívánó problémát tudatosítsák.

Ha a testnek a prostitúció formájában megnyilvánuló gazdasági hasznosulása nem fér bele a legitim munkavégzés fogalmába, ráadásul ez a családon kívüli, tehát szabályozatlan női nemiség még járványos betegségek forrása is egyúttal, akkor az államnak kötelessége a vele való közvetlen foglalatoskodás. Ez a fele-

1 P. Levine: „Rough usage: prostituon, law and the social historian", In Adrian Wilson (szerk.): *Rethinking Social History. English Society 1570-1920 and its Interpretation.* Manchester University Press, 1993, 275, 283. oldal.

2 A. Blaikie: „'The map of vice in Scotland': Victorian vocabularies of causation". In Judit Forrai (szerk.): *Civilization, Sexuality and Social Life in Historical Context. The Hidden Face of Urban Life.* Semmelweis, 1996, 118. oldal.

lősség hasonló terhet ró a hatóságokra, mint a csavargó koldulás jelensége, vagyis arra kötelezi őket, hogy megvédjék tőle a civilizált társadalmat. Nem csoda tehát, ha a prostitúció intézményesítése során kísértetiesen hasonló hatalmi technikákat vetnek be, mint amilyenek alkalmazására a csavargó szegények esetében szokott sor kerülni. Ám mégsem tehetünk egyenlőségjelet az egyik és a másik megítélése közé, jóllehet sem a koldulással egybekötött csavargás, sem pedig a prostitúció nem tartozik a szó szigorú értelmében vett szegénypolitika illetékességi körébe. „A prostituáltakkal, illetve a »veszélyeztetett« nőkkel és lányokkal kapcsolatos jóléti politika, jegyzi meg Susan Zimmermann, mindkét fővárosban (Bécsben és Budapesten – *Gy.G.*) alapvetően megmaradt a szociálreformerek érdeklődési körén belül. Sem Bécsben, sem Budapesten nem jelentkezett e téren ahhoz fogható intenzív tevékenység, mint amilyen mozgalom például a gyerekvédelem ügyében kibontakozott. A prostituáltakkal és a »veszélyeztetettekkel« szemben tanúsítandó gondoskodásra irányuló törekvés igen kis szerepet játszott a polgári és a szociálreformeri filantrópia gazdag tárházán belül."[1] S noha mindezt, a szerzőtől eltérően, nem egyszerűsíteném le valamely kizárólagosan nem-specifikus diszkrimináció következményére,[2] az azonban tény, hogy a prostituált identitásának mint valami ártalmas másság képzetének a (polgári) megkonstruálása döntően a férfiakra veszélyt hozó ellenőrizetlen női szexualitás fantazmagóriájából merített.

A prostitúciónak ez a röviden vázolt imázsa, a belőle kinövő női identitás éppoly fontos a prostitúció intézményes működésének megértése szempontjából, mint amilyen elengedhetetlen volt előzetesen tisztába jönnünk a „szegény" morálisan átértelmezett korabeli fogalmával, hogy kellően értékelhessük a dologház funkcióját, a neki tulajdonított szerepet.

A prostitúció – mint afféle abnormális emberi (sőt: női) magatartásforma – kezelésének számos egymással párhuzamos, olykor egymást váltó hatalmi technikája érvényesült a „hosszú XIX. század" Európájában. A csavargó koldusokról való gondoskodást tárgyalva már említettük a jelenség kriminalizálási törekvését, amely nem állt távol a prostitúcióval kapcsolatos hatósági attitűdtől sem. A prostitúció eleve mindenhol a rendőrség illetékességébe került át, amelyen belül kezelésére egy külön alhivatal szakosodott: az erkölcsrendőrség. Az általa gyakorolt felügyeletnek – legalábbis kezdetben – két fő gyakorlati eszköz állt rendelkezésére: a közönséges elzárás (az utcai „kéjelgésen" kapott lányok és asszonyok börtönbe vagy dologházba csukása), valamint a tevékenység valamifajta legalizálása, vagyis munkavégzésként történő burkolt elismerése. Ez utóbbi a rendőrség kizárólagos kompetenciájába tartozott: felhatalmazást kapott rá, hogy megkülönböztesse egymástól a prostitúciót jogszerűen vagy jogosulatlanul,

1 S. Zimmermann: „Making a living from disgrace. The politics of prostitution, female poverty and urban gender codes in Budapest and Vienna, 1860-1920", *History Department Yearbook*, 1994-95. CEU, Budapest, 1995, 90. oldal.

2 Amint korábban tapasztalhattuk, mindkét nembeli csavargó koldusoktól szintúgy megtagadták a szegény, tehát gondoskodásra szoruló ember státusát – zömük, ráadásul, férfi volt.

tehát bűnözőként folytatókat. A legalizált prostitúció kétféle megszorító változással járt magát a tevékenységet és annak végzőit illetően: szoros és állandó felügyelet alá került és egyúttal élesen szegregálódott. Vagyis: a prostitúció bordélyházi keretekbe szorítása, ami municipális szabályrendeletek eredményeként valósult meg, egyúttal azt eredményezte, hogy a prostitúció eltűnt a nyilvánosság és a láthatóság teréből (az utcáról), hogy befészkelje magát a privát (vagy inkább a félnyilvános) szféra sejtelmes, ám azért könnyen kontrollálható világába. Ami, ráadásul, összhangban állt mindazon kívánalmakkal, amelyek minimálisra igyekeztek korlátozni általában is a nők nyilvános jelenlétét.

Ettől az időtől egyedül az utcai, vagyis a mesterséget jogszerűtlenül űző prostituált testesíti meg a bűnöző fogalmát; ugyanakkor a bordélyos prostituált, bár nem teljes értékűen, valamelyest mégis elfogadottá lett mint egyfajta szolgáltatás (munka) végzője. A kiküszöbölhetetlen, de ezúton bizonyos fokig domesztikált prostitúció azzal kecsegtetett, hogy mérsékelhető a tevékenységgel együtt járó járványveszély. Hiszen a bordélyok felügyeletének integráns része volt a folytonos és szigorú egészségügyi felügyelet, az utcai prostitúció viszont a kriminalizálás folytán tűnt visszaszoríthatónak.

Elég futó pillantást vetni például a XIX. század végi budapesti erkölcsrendészeti statisztikára, hogy nyomban kitűnjék: elsősorban hol és mire irányult a (rendőr)hatósági felügyelet és szankcionálás? A rendőrség mindenekelőtt a kriminalizált prostitúció üldözésére törekedett, vagyis azon őrködött, hogy csak olyanok éljenek prostitúcióból, akik élvezik a rendőrség arra jogosító felhatalmazását. 1896-ban az erkölcsrendészet által megindított 2279 eljárás csupán egyhetede érintette az engedélyes bordélytulajdonosokat, ám minden *második* esetben illegális bordélyház üzemeltetése adott okot a fellépésre és minden *harmadik* esetben utcai vagy egyéb bordélyon kívüli szexuális szolgáltatás („titkos kéjelgés") szankcionálásra került sor. A bordélyházak falai közé száműzött zabolátlan női szexualitás egészségügyi kontrollja ugyanakkor kellő garanciával szolgált a prostitúció mint járványgóc okozta veszélyek elhárítására. Hiszen, amíg 1896-ban a bordélyban dolgozó 466 prostituált 958 alkalommal került kórházba orvosi kezelés végett, a 756 számon tartott magánprostituált csak 454 alkalommal járta meg ilyen okból a kórházat.[1]

A prostituáltaknak a közegészségügyi diskurzus keretei között ekként konstruálódó identitása volt a vezérlő elv akkor is, midőn a századforduló táján Európa-szerte módosult a tevékenység színtere. A bordélyrendszerrel, ezzel a felülről diktált intézménnyel szembeni ellenállás jegyében ugyanis kezdett előtérbe kerülni az utcai prostitúció, melynek kezelésére a hatóság egyszerre használta a kriminalizálás megszokott kelléktárát (a bebörtönzést), valamint a medikalizálás politikáját. Ekkoriban terjedt el széles körűen a járványos betegség mint metafora használata a prostitúcióval kapcsolatban, ami egyszersmind

1 Forrai Judit: „Fények és árnyak a millenniumi ünnepségen". In Nagy Beáta – S. Sárdi Margit (szerk.): *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben.* Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997, 223-224. oldal.

indokul is szolgálhatott arra nézve, hogy mi szól a társadalmi csoport kriminalizálása mellett. Korántsem, arról van tehát szó (pedig e nézetet ma is számosan tovább éltetik a prostitúció múltjának kutatói közül), hogy a hivatásszerű női nemi promiszkuitás kivételes biológiai veszélyessége folytán került volna be a szociális (közegészségügyi) gondoskodás rendszerébe, lévén hogy a szifilisz a prostituáltak jóvoltából úgymond népbetegséggé vált az idők folyamán. A dolog nem ilyen egyszerű. A nyilvános (immár nem bordélyos) prostituáltak gyógykezelése valójában a kényszerítés elvén alapult, olyan hatósági felügyelet volt tehát, melyet orvosok útján (is) gyakoroltak. A cél ekkor, éppúgy, mint a csavargó koldusok esetében, magának a deviáns személynek a „normalizálása", bár az most a (női) test biológiai reparálására, a másik esetben pedig az elfajzott emberi jellem hibáinak a kiigazítására irányul. A prostituáltak így megoldott egészségügyi ellátása és állandó felügyelete folytán a kórházak és az orvosok nem pusztán gyógyító és megelőző célzattal, hanem kifejezetten a kényszerítő hatalom képviselőiként foglalkoztak a rájuk bízott nőkkel.[1]

A prostitúció bordélyhoz kötött formájának a háttérbe szorulása az utcán és más nyilvános tereken űzött „titkos kéjelgés" mögött tovább fokozta a hatóságok ama törekvését, hogy szoros kontroll alá vonják a női testet. Egy 1893-as magyarországi belügyminiszteri körrendelet például kötelezővé tette a szállodák és vendégfogadók egészségügyi ellenőrzését a tiltott prostitúció megakadályozása érdekében. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy *minden* ott dolgozó nőt rendszeresen kényszervizsgálatnak vetettek alá, vagyis úgy kezelték őket, mint feltételezett prostituáltakat.[2] Hasonló megfontolásból tilalmazták hosszú időn át (1907-ig), hogy nők pincérként dolgozhassanak a kávéházakban.[3] Ez a munka ugyanis könnyen asszociálódott a szexuális szolgáltatás fogalmával.

A hatóság prostitúcióhoz fűződő viszonya jó példája annak, milyen mélyen ivódott be a társadalom organikus szemléletmódja a liberális eszmevilágba. E szemléletmód szerint a betegségért teljes egészében az egyén viselte a felelősséget, mivel amazt a testtel való rossz bánásmód következményének tekintették, melyet a közegészségügy helyes igazgatása hivatott korrigálni.[4] Ha betegnek lenni merőben magánügy, a beteg emberen csak önmaga segíthet. Más a helyzet a közösséget veszélyeztető betegekkel, akik megfertőzhetik embertársaikat. Az ő testi nyavalyájuk az állam felelősségét érinti; a járványveszély elhárítása végett velük szemben helye van a kényszer alkalmazásának is. S az állam (és mindenféle hatóság) emellett természetesen egyéb eszközöket is bevet

1 P. Levine: „Rough usage...", 281. oldal.
2 Forrai Judit: „Kávéházak és kéjnők", *Budapesti Negyed,* 1996. nyár-ősz, 114. oldal.
3 Nagy Beáta: „Nők a kávésok és a kávéházi alkalmazottak között", *Budapesti Negyed,* 1996. nyár-ősz, 100. oldal.
4 B. S. Turner: „Az étrendről folyó diskurzus". In M. Featherstone – M. Hepworth – B. S. Turner: *A test. Társadalmi fejlődés, kulturális teória.* Jó Szöveg Kiadó, 1997, 62-65. oldal.

a járványgócok felszámolására (csatornázás, lakásreform). Ebbe a sorba illeszkedik tehát a prostitúcióról folytatott diskurzus, valamint a prostitúció igazgatásának gyakorlata.

A prostitúció azonban nemcsak metaforikusan, a betegség mint társadalompatológiai tünet révén vált a társadalmi dezintegráció lehetséges forrásává, de prózaibb módon szintúgy, miután szorosan összekapcsolódott a törvénytelen gyermek fogalmával. Köztudott, hogy sok leányanya folyamodott előbb-utóbb ehhez a különösen lukratív mesterséghez, miközben házasságon kívül született gyermekét mások gondozására volt kénytelen bízni.[1] A sorsukra hagyott újszülöttek és az elhagyott gyermekek (a lelencek), valamint a fiatalkorú normaszegők (bűnözők) alkotják azt a további társadalmi kört, amely lassanként szintén bekerült a szociális gondoskodás, az állami szociálpolitika látókörébe; ám ez megintcsak az individuális magánautonómia kikapcsolásával, tehát a hatósági felügyelet intézményesítése jegyében történt.

Az elhagyott gyermek és a terápiás állam

Az *elhagyottság* nem teljesen új keletű jelenség, az viszont vitathatatlan tény, hogy a rohamos urbanizáció következtében nagyságrendekkel megemelkedett az elhagyott csecsemők és gyermekek látható tömege. Ijesztően magas halálozási gyakoriságuk ugyanakkor egyik fő oka a modern (ipari) nagyvárosok negatív népesedési mérlegének. Mégis: már a kortársak előtt is kezdettől nyilvánvaló volt, hogy az elhagyottság kérdése nem ezért került egyszercsak a szociálpolitikai figyelem középpontjába. Az elhagyottság Magyarországon a XIX. század végéig, a XX. század elejéig, de Európa-szerte úgyszintén eddig az időpontig megrekedt a társadalmi filantrópia keretei között. Így a dajkakérdés, illetőleg a lelencgondozás egyedül az öntevékeny társadalmi karitászt foglalkoztatta, és az állam közvetlenül nem vette ki a részét a családi funkciók ilyen esetekben elkerülhetetlen magára vállalásából.[2] Még akkor is, amidőn már megindult az elhagyott újszülöttek és fiatalkorúak feletti állami gondoskodás intézményesülése (1898-at követően), százszámra működtek a fővárosban és országszerte az erre szakosodott vagy a gyermekek szociális gondozását egyebek közt ellátó jótékony egyesületek.[3]

A századfordulón azonban döntő fordulat történt az elhagyottként definiált gyermekek és fiatalkorúak megítélésében, valamint a hozzájuk fűződő gyakorlati viszonyt illetően. A történet azzal indult, hogy pontosan meghatározták az

1 Gyáni Gábor: *Család, háztartás és a városi cselédség.* Magvető, 1983, 116-117. oldal.
2 A budapesti vonatkozásokról lásd Gyáni Gábor: „Gyermeksors a történelemben. Szoptatós dajkák a polgári átalakulás korában", *Világosság,* 1980, 7. szám, 446-449. oldal; Kaszás Marianne: „Az egyesületi karitásztól az állami gondoskodásig. Szociális gyermekvédelem a századfordulón Budapesten", *Szociológiai Szemle,* 1994, 1. szám, 127-147. oldal.
3 Kún Béla – Marschalkó János – Rottenbiller Fülöp, összeáll.: *A fiatalkorúak támogatására hivatott jótékonycélú intézmények Magyarországon.* Budapest, 1911.

elhagyottság fogalmát. Ez a nyilvánvalóan a családon kívüliségre vonatkozó állapot mint jogi-adminisztratív terminus ettől fogva mind több és szerteágazóbb jelentésre tett szert, hogy az általa megragadott szociológiai jelenség azután maga is egyre tágabb körökre terjedjen ki.

Az 1901. évi VIII. törvény, amely állami gyermekmenhely felállításáról intézkedett, azt a *hét* évesnél nem idősebb gyereket minősítette elhagyottnak, aki lelenc (azaz talált, így a szülei ismeretlenek); aki vagyontalan árva (és árvaházban nem helyezhető el); akit a szülei, mert börtönben, kórházban vannak, nem gondozhatnak vagy akit a nagyszülők sem képesek eltartani. Másfél hónappal később a törvényalkotók 15 éves korig tolták ki az elhagyottá nyilvánításra jogosító életkori határt, jóllehet a 7-15 évesek feletti gondoskodást az állam továbbra sem vállalta magára (1901:XXI. törvény). A következő lépésre akkor került sor, amikor az elhagyottság fogalmát immár tartalmi téren is kitágították azzal, hogy meghonosították az *erkölcsi elhagyottság* kategóriáját.

Az erkölcsi elhagyottság fogalmának gyors egymásutánban történő újabb és újabb pontosítása (további kiterjesztése) teremtett alapot arra, hogy megindulhasson a fiatalkori deviancia kriminalizálása. Az erkölcsi elhagyottság fogalma különösen azért játszott ebben a tekintetben nagy szerepet, mert a diskurzusnak ezen a pontján teljessé lett a családon kívüli gyermeki élet illegitimmé nyilvánításának egy ideje már zajló folyamata. Annak előtte, hogy létezett volna az erkölcsi elhagyottság minősített esete, a családon kívül élő és ezzel „erkölcsi züllésnek" kitett gyermekek s kamaszok nem vonták magukra az atyáskodó hatóság aggályos figyelmét. Ám az erkölcsi elhagyottság fogalmának gyakorlati alkalmazása nyomán egyszerre érvényét vesztette a sokáig eltűrt „illegitimitás" (Foucault), hogy teret engedjen a hatósági felügyelet szigorának. S éppúgy, ahogy a csavargó koldusok jellemét (erkölcseit) korrigáló elzárás (egyúttal munkavégzésre késztetés), vagy a prostituáltak testét korlátok közé szorító szegregálás és kényszer jellegű orvosi felügyelet esetében, a családon kívül álló gyermekek „normalizálása" során is a szociálpolitikába oltott fegyelmezés rendszere telepedett rá az élet egy újabb szférájára.

A fiatalkorú bűnözés megfelelő kezeléséről szóló jogszabály korabeli értelmezése során a szerzők *expressis verbis* meg is fogalmazták az intézmény eme belső ambivalenciáját. „A társadalom részéről várt ezen szociális *mentési munkálat* egyrészről az elhanyagoltakat, az elmaradottakat és a gazdaságilag s erkölcsileg gyöngéket oltalomba veszi, másrészről az elvetemülteket vagy elhagyottakat felemeli s a tisztesség, az önuralom, a becsületes munka szeretetéhez visszavezeti."[1]

Ismerősen hangzik az idézett gondolatmenet, amely akár vezérfonalul szolgálhat minden egyszerre szociális gondoskodást és a gondozottak korrekcióját (felettük szoros felügyeletet) ellátó intézmény számára. De vajon mi motiválta a csecsemők és a gyermekek ilyetén integrálási törekvését és miért viszonylag későn, a XIX-XX. század fordulóján vették a dolgok ilyen fordulatot?

1 Uo. 4. oldal.

A kérdés hosszú kifejtést kívánna, melyre itt nem vállalkozhatunk. Lényegét röviden abban határoznánk meg, hogy a liberalizmus feltételei között felbomló családi patriarchalizmust kezdik az állam patriarchális tekintélyével helyettesíteni. Így például a gyermekek mind jobban elszakadtak a szülői fennhatóságtól és ezzel az állam ellenőrzése alá kerültek (az iskoláztatás esete, vagy – ami szűkebb témánk – az elhagyottság címén megvalósuló felügyeleti-gondoskodási tevékenység térfoglalása). Donzelot kimutatja, hogy Franciaországban az 1840-es évek és a XIX. század vége közötti bő fél évszázad megannyi gyermekekkel kapcsolatos törvényi szabályozása gyökeresen átalakította a szülő-gyermek kapcsolatot. Az egyszerre közegészségügyi és politikai célokat szolgáló rendelkezések valójában a családi életmód rendezetté tételét szolgálták annak érdekében, hogy a megreformált (domesztikált) munkáscsalád teljesíthesse a tőle elvárt szocializációs szerepkört. Az intézkedések – jegyzi meg a szerző – „kétségkívül az elhagyottsági állapot, tehát egy olyan helyzet gyógyítását célozták, amely könnyen válhatott a munkásság gyermekeinek jussául; s még inkább arra irányultak, hogy a szülőket megfosztva annak lehetőségétől, hogy gyermeküket bevezessék az életbe, lehetőleg szűkítsék e rétegek szociális-politikai mozgásterét..."[1]

A hatalom továbbra is úgy tekintett a családra, mint a társadalmi rend pillérére, ám adott, kivált az alsó osztályok körében honos formájában egyszersmind átalakítandónak is gondolta annak hagyományos patriarchális szerkezetét. Ez a családon keresztül gyakorolt állami terápiás gondoskodás (a magánszférába való állami beavatkozás) sokféle formát öltött a századforduló évtizedeiben. Közülük csupán az egyik, ám igen pregnáns megnyilvánulás volt az erkölcsi elhagyottságból levezetett kriminalitás elleni küzdelem államigazgatási feladattá változtatása, melynek a fiatalkorúak javító intézetei lettek a tulajdonképpeni szervezeti letéteményesei.[2] A terápiás állam az erkölcsi elhagyottságra hivatkozva úgy lépett bele a szülő-gyermek kapcsolatba, hogy azt mindig a gyermek „érdekeit" szolgáló aktusként tüntette fel. Vagy a szülők kérték a (rendőr)hatóság közbelépését kezelhetetlen gyermekeik ügyében, vagy a családi környezettanulmányok tapasztalatai indokolták a „nevelési segítség" megadását. Az utóbbi esetben a „züllésnek" indult gyermek „megmentése" a szülőktől való elszakítás, a bűnös családi miliőből való kiszabadítás útján „oldódhatott meg". Azaz: a fiatalkorúak bírósága – sugallta a gyakorlat – a fiatalokat megvédi a szüleiktől vagy viszont, ám az utóbbi esetben a gyermek morális felügyelet alá helyezése idővel helyreállíthatja a család megbomlott rendjét. A család tehát *ab ovo* (vagy reformált változatában) az állam természetes szövetségese, azé az államé, amely a családtagok közötti kapcso-

1 J. Donzelot: *The Policing of Families*. New York, Pantheon Books 1979, 78–79. oldal.
2 Működésüket áttekinti Vári Sándor: „Representations of deviant adolescent behavior in turn-of-the-century Budapest", kézirat.

latok liberalizálása útján viszi keresztül a családra kényszerített normák feltétlen érvényesülését (az iskolakötelezettség betartása, a vadházasságok törvényesítése stb.).[1]

***

Egymástól látszólag távol eső szociális problémák kapcsán végül egyöntetűen arra az eredményre jutottunk, miszerint a szociális gondoskodás államosítása szinte mindig a „normalizálás" hatalmi törekvésével párosul, vele együtt következik be. S éppen ez képezi a liberalizmus burkain belül megszülető szociálpolitika XX. századra áthagyományozott terhes örökségét, amely nem kevés fejtörést okozott a közeli múltban és okoz ma is a szociális biztonság és az egyéni szabadság kellő összhangba hozásán munkálkodóknak.

1 J. Donzelot: *The Policing of Families*, 91. oldal.

Robert Castel

A szociális kérdés alakváltozásai

(részletek)

Robert Castel: Les Métamorphoses de la question sociale, *Paris, Fayard, 1995.* *Az itt szereplő részletek a könyv első és második („A kebelbéli védelem", „Ki-ki a neki rendelt helyen...") fejezetéből valók. A jegyzetapparátust rövidítve közöljük.*

(...) Természetesen nincs szándékunkban újabb történeti munkát írni a segélyezésről: a kérdés irodalmában nagy számban találhatók figyelemre méltó munkák. Elegendő lesz itt a kérdés logikáját azért körüljárnunk, hogy a megszokottnál határozottabban válasszuk el a *munkaviszony* kérdésétől, s abból a megállapításból induljunk ki, hogy e segélyezési struktúrák elsősorban azokra a népességekre vonatkoztak, melyek munkaképtelennek bizonyultak. Mégis kénytelen vagyok két ponton vitatkozni a klasszikus historiográfia megállapításaival. Először is: a segélyezés történetével foglalkozó munkák többnyire helytelenül értékelik a kereszténységnek a segélyezési rendszer kialakulására gyakorolt hatását. Másodszor: pontatlan a reneszánsz vagy a reformáció idejére datálni a segélyezési rendszereknek azt az átalakulási folyamatát, melyet a szegénység kérdésének racionális kezelésére való törekvés hívott életre.

E két „kisiklás" egyébként összefügg egymással. A XVI. század valóban éles határvonal lehetne, föltéve, ha – a korábban uralkodó keresztény értékek meggyöngülésével – új társadalmi és politikai követelések fölbukkanását jelentené. E feltételezés szerint a szegényekkel szemben tanúsított attitűdök szigorodtak volna, bennük afféle mindenki terhére lévő s potenciálisan veszélyes népességet kezdtek volna látni, melyet innentől fogva célszerű osztályokba sorolni, igazgatni, s szigorú rendszabályok által kordában tartani. A keresztény karitász inspirálta nagylelkű elfogadó magatartás helyébe – vélhetnénk – eszerint egy gyanakvó és a pénzt fogához verő álláspont tolakszik, melyet szokás „polgárinak" vagy „világinak" is titulálni.

De egy ilyen konstrukció legalábbis vitatható. Jól megfigyelhető a segélyezési rendszerek növekvő bonyolultsága, melyben a XVI. századi „municipális politikák" fontos állomást jelentenek ugyan, de semmiképp sem kezdetet. A probléma kezelésére fordított növekvő gond nem hirtelen üti fel a fejét, meghúzódik az már a kereszténység inspirációjára kialakult segélyezési gyakorlatok mögött is. Anélkül, hogy lebecsülnénk a kereszténység által kidolgozott módszerek eredetiségét, igyekszünk majd kimutatni, hogy javarészt csak nyomatékosabbá tették a segélyezési mezőt strukturáló alapvető kategóriákat, nem pedig gyengítették azokat. Ezeknek – s köztük is legelsősorban a munkaképtelenség és a területi hovatartozás kettős kritériumának – megvan a maguk konzisztenciája, mely ott munkál az egész középkori „építmény" felszíne alatt.

Ezzel szemben eléggé megkérdőjelezi majd a segélyezést, amikor nehéz lesz hova tenni azokat a nincstelenné vált újabb rétegeket, melyek sokkal inkább a munkához (vagy a munka ellehetetlenüléséhez) való viszony problémáját vetik föl, mintsem egyszerűen csak a segítségnyújtáshoz való viszonyét. Az erre való ráébredés nem a XVI. század elején kezdődik meg, hanem a XIV. század közepén. Ha tehát volt vízválasztó (bár a történelem vélhetőleg nem ismer igazi töréspontokat a folyamatokban), az abban a folyamatban helyezhető el, amelynek során a segélyezés többé-kevésbé stabil háttérdíszleteiből kiválik a munkaviszony szociális kérdése. S igazából ez lesz majd *a* „szociális kérdés" – a szó igazi értelmében. E kérdés megérdemel egy külön elemzést, melyre majd a következő fejezetben kerítünk sort. De hogy össze ne keverjük egymással a két problémakört, térjünk elébb vissza ahhoz az elterjedt véleményhez, mely szerint a kereszténység – általában is, a középkori kereszténység pedig különösen – a segélyezés valamely *sui generis* koncepcióját foglalná magában.

A könyörületesség valóban *par excellence* keresztény erénynek tekinthető, és a szegénység valóban Krisztusra vonatkoztatva értékelődik fel, nemkülönben a *vita apostolica* mintájára, melyet azok a szentek, remeték és egyházi kiválóságok képviselnek, akik le tudták vetni magukról a földi hívságok terhét, hogy ezáltal közelebb kerüljenek Istenhez. Azonban a „régi ember megölésének" ez a módja (hogy Szent Benedek kifejezését kölcsönözzük) *önként* vállalt szegénység, Isten felé törekvő aszkézis, melynek hajtóereje spirituális természetű. Mint ilyent, e lemondó nélkülözés útját nem követheti akárki. Alapvetően az egyházi elhivatottság megnyilvánulási eleme. „A szegénység fölértékelése hagyományosan az egyházi és papi élet köré összpontosult."[1] S még e keretek között sem általánosan elfogadott. A koldulórendek körül kialakult nagy vitában, mely végigvonul a fejlődése csúcspontjához ért keresztény középkoron, gyakorta elhangzik a kifogás azokkal szemben, akik „csak a mi munkánknak köszönhetik, hogy tétlenségben élik életüket". A szegénység még a spirituális aszkézis nézőpontjából sem tartható abszolút értéknek – bármennyire szükséges feltételnek

1 M. Mollat: „La notion de pauvreté au Moyen Age". In *Études sur l'économie et la société de l'Occident médiéval*, London, Balorum Reprinto, 1977, 10. oldal.

minősül is. Amint Pierre de Blois mondja egyik prédikációjában: „boldogok a lelki szegények, de nem mindegyikük".

Az értékelés nyilvánvalóan még szigorúbb lesz, amikor az *elszenvedett* szegénységről van szó, a nyomorúságos helyzetű emberek anyagi természetű szegénységéről. Ismerjük a Szegénység rettentő allegóriáját Guillaume de Lorris *Roman de la Rose*-ában.

> A Szegénység nem viselt bizony testén egyebet egy felette öreg, szűk, szánalmasan toldott-foldott zsáknál; ez volt minden kabátja s zubbonya is egyben, csak ezzel tudta eltakarni meztelenségét; vacogott is sűrűn. A többiektől távol, összekuporodva és savanyú képpel guggolt – szomorú és szégyenkező ködis. Átkozott legyen a napja is annak, mikoron a szegény ember megfogant, mert sosem fog elegendő táplálékra szert tenni, sem rendes ruhára vagy lábbelire. Senki részéről nem fog szeretetet kapni, nem váltja meg sorsától senki.[1]

Igaz, hogy ezek „világi" szövegek. De az egyházi tekintélyek véleménye sokszor majd' ugyanilyen lenéző, amikor a szegények életkörülményeiről esik szó. Már Szent Ágoston is némi lenézéssel beszél azokról a szegényekről, akiknek annyira szükségük van a jótékony segítségre, hogy még koldulni sem szégyellenek, III. Ince pápa pedig „a koldusok nyomorú sorsáról" beszél. Michel Mollat megjegyzi, hogy a keresztény ikonográfiában a szegény embert szinte kivétel nélkül úgy ábrázolják, hogy a gazdag ember házának kapujában (vagy a város kapujában) alázatosan meggörnyedt testtartásban áll. Nem léphet be csak úgy egyszerűen: először is jó, ha tisztában van saját méltatlan helyzetével, és különben is, az alamizsna a tehetősek jóindulatától függ.

A legkevesebb, amit mondhatunk, hogy a keresztényi könyörületesség nem lendül mozgásba automatikusan, hogy a szegénység valamennyi formájának segítségére siessen. Az önként vállalt, mondhatni spirituálissá lényegített szegénység persze fölértékelődik. Egyik szükséges összetevője a szentté válásnak. De a szegény ember társadalmi helyzete változatos, az együttérzéstől a megvetésig terjedő skálán mozgó attitűdöket válthat ki. Mivel az éhezést, a fázó didergést, a betegséget, a magárahagyatottságot evokálja (tehát a nélkülözés, a megfosztottság megjelenési formáit), az „alja nép" prózai szegénysége leggyakrabban pejoratív konnotációt kap.

Ami magát a gyakorlati támogatást illeti, a keresztény fölfogást jellemző ambivalenciát (ha ugyan nem ellentmondásosságot) a szegénység kezelésének két

1 Idézi M. Mollat: *Études sur l'économie et la société de l'Occident médiéval*, 17. oldal. Az igen arisztokratikus Christine de Pisan is hasonló hangnemben nyilatkozik a szegényekről. „S mert semmijük nincs – semmi népség. / Az neveztetik hát szegénynek, / Akit nincs miért szeretnének." S a szókimondó befejezés: „Csak fostos seggű senkiházi." (*Le Livre de la mucacion de Fortune*, idézi P. Sassier: *Du bon usage des pauvres*, Paris, Fayard, 1990, 90. oldal.)

sajátos módjával sikerül meghaladni. Egyrészt: a segélyezésnek csereértéke van a gazdasági tranzakció értelmében felfogott üdvözülés szempontjából. Másrészt: a keresztény attitűd megteremti a szegénység formáinak diszkriminatív osztályozását.

Lássuk az üdvözülés gazdaságtanát! A nyomorult szegény – ha szánják, ha megvetik – hasznos eszközzé válhat, mivel kitüntetett lehetőséget nyújt a gazdagnak arra, hogy a legmagasztosabb keresztényi erényt, a könyörületességet gyakorolja, s ennek révén lehetővé teszi számára, hogy elnyerje üdvözülését. „Isten teremthette volna úgy az embert, hogy mindenki gazdag legyen, de Ő úgy akarta, hogy legyenek szegények, hogy a gazdagoknak ekképp módjuk nyíljék megváltani bűneiket."[1]

Ennek az attitűdnek nem elhanyagolható gyakorlati következményei vannak. Igen jelentős mértékben járult hozzá – a jótékonysági intézményeknek nyújtott adományok és donációk révén – a szociális gondoskodás középkori költségvetésének finanszírozásához. Egy olyan időszakban, amikor a kereskedelmi vagy pénzügyletek révén való meggazdagodás eszközei bűntudatot ébresztenek a nyerészkedőben, s ahol – nem árt erre emlékeztetni – az emberek rettegve félnek a Pokoltól, a könyörületesség bizonyul a megváltás *par excellence* útjának, s a legjobb, mert a Túlvilágra is érvényes befektetésnek. Azoknak a végrendeleteknek meghökkentően magas száma, melyekben az örökhagyó minden vagyonát vagy javainak nagy részét a szegények között szétosztani rendeli, egyszerre mutatja ennek az attitűdnek az erejét és gazdasági következményeinek jelentőségét. De ha elismerjük is, hogy a szegénység léte lehetőséget teremt az üdvözülés megvásárlására, ebből egyáltalán nem következik, hogy önmagáért nagyra értékelnék, mint ahogy az sem, hogy a szegény embert magát különösebben szívelnék. A jótékonykodás akciói gazdaságpolitikává fejlesztik a könyörületességet, a karitászt, melyben a „bűnt kioltó" alamizsna válik csereértékké. Így egy olyan üzlet jön létre gazdag és szegény között, mely mindkét fél számára előnyös. Az első, jótékonyságának tudhatóan, biztosítja magának az üdvösséget, de a másik is megmenekül, ha elfogadja helyzetét. *Last but not least*, a világ egyenlőtlen rendje is épségben megtartatik e számító gondolatmenet szerint, mely annyiban is gondviselésszerű, hogy a szegénységet szükségesnek nyilvánítva, ezzel legitimálja is létezését, melynek ily mód csak legszélsőségesebb megnyilvánulásairól kell gondoskodni. A keresztény módra megélt gazdagságnak ekképp kettős előnye van a szegénységgel szemben: biztosítja a túlvilági üdvözülést, egyszersmind itt a földön is kényelmesebbé teszi az életet. Egy későbbi időszakban Szalézi Szent Ferenc a lehető legvilágosabban fogalmazza meg e – valljuk meg: kényelmes – kettősséget, amikor ily szavakkal fordul a gazdagokhoz.

1 „Vie de Saint Éloi". Idézi B. Geremek: *La Potence ou la pitié*, Gallimard, 1987, 29. oldal.

> Minden gyógyszerész kezel mérget, de azért megmérgezve egy sincs, mivel a mérget csak edényekben őrzi, s azt jó célra fordítja. Éppígy neked is lehetnek kincseid, s azoknak mérge mégsem hatol szívedbe; ha tudniillik azokat csupán házadban őrzöd, nem pedig szívedben. Nagy előnye a kereszténynek, hogy valóban gazdag, s lélekben mégis szegény lehet; élvezheti a gazdagság előnyeit ebben az életben, s megszerezheti a szegénység érdemeit a jövendő életre.[1]

Mindannak alapján, amit a középkori jótékonykodás instrumentalizálódásáról tudunk, megkockáztathatjuk: a tehetősebbek – s még inkább a nincstelenek – uralkodó attitűdje a szegénységgel kapcsolatban az lehetett, hogy az anyagi szegénység mint olyan – csapás. Még akkor is, ha hozzásegíthet az üdvözüléshez. Ez egyébiránt igen józan vélemény, s gazdag, szegény igazán szent ember kellett legyen ahhoz, hogy ne értsen vele egyet.

Az üdvözülés e gazdaságtana egyben a gondozásra érdemesnek minősített szegények *diszkriminatív megítélésének* is lefekteti az alapjait. Legelső helyen azok záratnak ki a támogatásból, akik föllázadni merészelnének a világ Isten akaratából származó rendje ellen. Szegénység és eretnekség között igen mély a kapcsolat, nemcsak azért, mert igen sok eretnekmozgalom hirdette a világtól való elfordulással együtt e világ társadalmi berendezkedésének elvetését is (s ennek okán irgalmat nem ismerően üldözték őket), hanem azért is, mert a szegénység el nem fogadása, ha virtuálisan is, de eretnek módon fordul szembe a Teremtéssel, s annak üdvözülési gazdaságtanával. A szegény tehát kiváltképp ki van téve a legsúlyosabb bűn elkövetése kockázatának, ami nem egyéb, mint szembefordulni a Gondviselés rendezőelveivel. A „rossz szegény" elsősorban teológiai fogalom.

De ennél pontosabban is fogalmazhatunk. A szegénység keresztény koncepciója még a sorsukat megadással fogadó szegények között is alapvető választóvonalat húz. A *pauper Christi* spirituális szegénysége felmagasztaltatik, mivel benne a földi világról való lemondás testesül meg, megvetést nyilvánítva mindennel szemben, ami evilági – beleértve testünk gyarló porhüvelyét. De e szembeötlő magasztosság holdudvarként kiterjedhet a kényszerűen viselt szegénység bizonyos formáira is, föltéve, hogy magukra öltik e lemondás látható jeleit. Ezért lényegében a testi nyomorúság köré fognak kikristályosodni mindazon jegyek, melyek a materiális szegénységnek spirituális méltóságot kölcsönöznek. Tipikusan keresztény észjárás szerint, ahogyan Krisztus isteni lényegéről szenvedései és kegyetlen halála tanúskodnak, vagy ahogy a szentek kiválasztottságának éppen hosszú mártíriumuk a legékesszólóbb bizonysága, akképpen a fekélyesek, csonkák, vakok, bénák, sánták, félkarúak, formátlan testű asszonyok, éhségtől szé-

1 Szalézi Szent Ferenc: *Filótea vagyis a jámborság útja*. Ecclesia, 1976, 444. oldal.

delgő aggok, nyomorék gyermekek koszos, lerongyolódott tömegeinek elborzasztó látványát is szakrálissá magasztosítja a szenvedés e vallásos egzaltációja. (...)

Az a szegény a legméltóbb arra, hogy könyörületességünk feléje forduljon, akinek teste kifejezésre juttatja az emberi tehetetlenséget és szenvedést. Impozáns keresztény dramaturgia bontakozik ki akörül, hogyan is kell kellően hangszerelni a szegénység fizikai jeleit. S ezzel a túlnyomatékkal alapvető antropológiai jellegzetességgé emeli azt a feltételt, amelynek híján az egyén nem illeszthető bele a segélyezésnek szabott keretekbe: mentesülni kell a munkára kötelezhetéstől. A test erőtlensége, az élemedett kor, a gyermeki elárvultság, a betegség (az a jó, ha gyógyíthatatlan), a testi fogyatékosságok (az a jó, ha látványuk minél visszataszítóbb) – mindig a lehető legjobb ajánlólevélnek bizonyultak a segélyezés kiérdemléséhez. S ennek megértéséhez vonatkoztassunk el a morbid iránt érzett esetleges vonzalomtól. Akárhogy vesszük is, annyi bizonyos, hogy az elesettség e jelei azonnal és közvetlenül látható bizonyságul szolgálnak arra, hogy a munkaképtelenség, melyre e fogyatékosságok az embert ítélik, nem szándékolt. (...)

Bármily fontos szerepe legyen is a fizikai, testi magatehetetlenségnek, egymagában nem elegendő ahhoz, hogy a segélyhelyek kapui kitáruljanak. Az illetőség, a köz(ös)ségi hovatartozás lesz a másik múlhatatlan szempont. Együtt, karöltve fogják kirajzolni a segélyezési politika hatókörének határait. A középkori kereszténység ebbe is hatalmasan belejátszott. De legfőképp azon keresztül, hogy a „felebarát” fogalmát arra szűkítse le, aki „közel” van hozzánk. (E távolság társadalmi vagy földrajzi értelemben is értelmezhető, mint ahogy abból is kiindulhat, ami újat az emberek közötti testvériség keresztény koncepciója hoz.)

A keresztény Nyugaton az *illetőség* követelménye már igen korán kitüntetett fontosságú feltétele a nélkülözők gondozásba vételének, s hosszú távon, történelmi léptékben is az marad, átívelve a feltételezett szakítást egy középkori (vagy „keresztény”) segélyezési rendszer és a modern (avagy „világi”) formák között. A VI. században már kialakul az a szokás, hogy listába – az úgynevezett *matriculá*ba – szedik azoknak a szegényeknek a nevét, akikre a helyi egyháznak kell gondot viselnie. A *matricula* oly mértékben kapcsolja össze a segélyezést és a helyi illetőséget, hogy azok, akik kezdetben egyszerű segélyezettek voltak (nevük *marguillier*) a templom állandó személyzetébe soroltatnak be. A korai középkorban döntően a klastromi rendszerre hárul a gyakorlati jótékonyság. A kolostorok egyformán megnyílnak azok előtt, akik – tűzhelyüket odahagyva – a nagy zarándokutak mentén vándorolják végig a világot, s a helyi betegek és ínségesek előtt. Fogadtatásuk persze nem föltétlenül egyforma. Szent Benedek *Regulája* különbséget tesz a kérelmezők között, aszerint, hogy munkaképtelenről van-e szó, vagy „lustáról”, azaz épkézláb emberről, akinek két nap múltán el kell hagynia a kolostort. Clunyben például az átutazókat csak egy éjszakára látják vendégül, az „igazi szegényeket” segélyek alkalmi vagy időszakos osztogatásával támogatják, egyes ínségesekről pedig állandó jelleggel gondoskodnak. A kolostorok „kapusai” – gyakran ők maguk is korábbi segélyezettek, akiket oda befogadtak – válogatják ki a szupplikánsok közül azokat, akiknek támogatás adatik. A segélyezésnek a kolostorokra és egyházi intézményekre való kitüntetett települése egyébiránt megfelel az Egyház egyfajta társadalmi megbízatásának, belőle a jótékonyság legfőbb gyakorlóját faragván. E munkamegosztást a politikai hatalom igen korán elismeri. Már Nagy Károly egyik capitulare̋ja meghatározza, hogy a tized mekkora hányadát kell a szociális szolgáltatások e korai formájára szánni. Isten szolgálata mellett az Egyház a szegények szolgálatában találja meg kiváltságos társadalmi helyzetének, privilégiumainak másik igazolását. Nincsen tehát e jogosítvány gyakorlásában semmi, ami „magán-” (vagyis a „köz-”zel szembefordítható) kezdeményezés lenne. Az Egyház a segítő gondoskodás legfőbb, elsődleges intézménye.

A segélyezésnek a községi hovatartozás alapjaira fektetése a városok kifejlődésével rendszerszerűvé válik, s együtt jár a segélyezés intézményeinek, illetőleg szakembereinek (s az egyházi emberek ekkorra már annak tekinthetők) városi közegbe telepítésével. A kolduló rendek a keresztény Európában mindenütt rendszeresen és kizárólagosan a városokban gyökereznek meg.[1] Ezzel egy időben megsokasodnak a hospíciumok: kórházak, ispotályok, szeretetházak. Franciaországban – s különösen a párizsi régióban – a nagy egyházi gondozóintézmények java részét 1180 és 1350 között alapítják. Még ha joggal tarthatjuk is e korszakot a keresztény megújhodás időszakának, ezek az alapítások nem csak erről vallanak. Kifejeződései egyszersmind egy igen mély szociológiai átalakulásnak is, a városi közeg kifejlődésének és differenciálódásának, amelyhez nem csupán az egyházi hatóságoknak kell igazodniok. Az agrártársadalmak közvetlen függőségi és védelmi rendszereinek felbomlása, az egyes csoportok közötti társadalmi távolságok elmélyülése új, eladdig ismeretlen formában veti föl a leginkább elviselhetetlen helyzetűekről való gondoskodás kérdését. Ennek megfelelően, a városi hatóságok is igyekeznek megoldást találni a városi szegénység „kezelése” nyomán fölvetődő igazgatási problémákra. A segélyezés helyi alapokon szerveződik, s kikényszeríti, hogy megszigorodjék a rászorultak kiválogatása. Dinant városában már a XIII. század végén közösségi intézménnyé válik az ispotály. 1290-ben Mons városa „községi alapítványt” létesít az alamizsnálkodás céljaira, amely nemcsak eseti támogatottakat segít, de olyan szegényeket is, akiket évente megújított listák alapján tartanak nyilván, s akiknek így valamiféle előjoguk van arra, hogy a segélyezés kedvezményeiből részesülhessenek. Hasonlóképp, Gent is, Firenze is több mint ezer helyi illetőségű szegényt támogat rendszeresen.[2] A támogatások az ispotályi struktúra keretein kívül is eloszthatók, föltéve, hogy a kedvezményre jogosultakat gondosan számbavételezik, és ellenőrzik hovatartozásukat. Már a XIV. században kezdetét veszi az a

1 Lásd J. Le Goff: „Apostolat mendiant et fait urbain”, *Annales ESC*, 1968.

2 Lásd C. Liss – H. Soly: *Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe*, Hasocks, The Harvester Press, 1979, 25. oldal.

gyakorlat, hogy e szegényeket megkülönböztető jelzésekkel látják el (érmécskék, bárcák, a ruha ujjára vagy elejére felvarrott kereszteк), melyek – hogy úgy mondjuk – „följogosítanak” a rendszeres alamizsnaosztásokon való részvételre vagy az ápoldai intézmények látogatására. Bronisław Geremek ennek kapcsán „járadékélvező szegénységről” s valóságos „javadalmakról” beszél. A segélyekből élés úgyszólván szakmává, iparággá válhat. Ami azt illeti, Augsburgban, 1475-ben, a koldusok az adónyilvántartásokban szakmai csoportként szerepelnek.[1]

A segélyezés tehát már jóval a XVI. század előtt elkezd területi alapokon szerveződni, mint ahogy igazgatása is megszűnik ekkorra egyházi monopólium lenni (már ha valaha is az volt). A szerzetesi és a világi Egyház mellett a hatóságok, a világiak csakúgy, mint az egyháziak, kiveszik részüket a szociális probléma kezeléséből. Nagyurak, előkelőségek, gazdag polgárok, testvérületek (vagyis a céhes iparágak segélyező egyletei) segítenek megsokszorozni a segítségnyújtást.[2] A könyörületesség gyakorlása a XIII. század végétől kezdve egyfajta helyi szociális szolgáltatássá kezd válni, melyben valamennyi, a város „jó kormányzásáért” viselt felelősségben közösen osztozó intézmény „összedolgozik”. A felelősségnek a helyi hatalmakra terhelése a XIV. és XV. század során mind nagyobb nyomatékot kap. Az effajta segélyezésnek a megjelenésére – mely jól láthatóan mind jobban ügyel a szegénység racionális kezelésére – ezek szerint már jóval a XVI. század előtt sor kerül. S jóval a társadalom „elvilágiasodása” előtt. Az Egyháznak a XVI. század előtt is, után is, megvan a maga szerepe azon, egymással együttműködő intézmények munkáján belül, melyek a segítő gondozásbavétel feladatait ellátják. E szerep kétségkívül hangsúlyosabb a korábbi, mint a későbbi időszakban, de ez korántsem feltétlenül köthető az Egyház sajátlagos szerepköréhez. Így például a kolostoroknak a középkor folyamán jól ismert „jótékonysági” funkciója azzal is magyarázható, hogy uradalmak is egyben, s az apát ugyanúgy ellátja a neki függőségi viszonnyal alárendeltek fölött gyakorolt védelmezői szerepet, ahogy a püspökök is gyakorta urai városuknak s a környező falusi régiónak. Ezekre az egyházi nagyurakra valójában ugyanazon védő-óvó, segélyező feladatok kötelezettsége hárult, mint a világi hatalmasságokra, s minden bizonnyal ugyanazon módszerekkel élve feleltek is meg azoknak, mint emezek.

Az a jelenség, melyet általában úgy értelmeznek, mint egy, a XVI. század során a színre fellépő „új szociálpolitikát”, voltaképp nem egyéb, mint egy hosszú

1 B. Geremek: *La Potence ou la pitié,* 53-63. oldal. Már Max Weber is megjegyezte, hogy a középkori városokban egyes koldusoknak hely jutott a rendi besorolásban. Lásd Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme,* Gondolat, 1982, 281. oldal.

2 A testvérületek (konfraternitások) szerepe kapcsán Robert Fossier (*Histoire sociale de l'Occident médiéval,* Paris, A. Colin, 1970, 5. fejezet) kimutatja, hogy e jótékony (gyakorta a „szegények menedéke” névvel illetett) egyletek kibontakozásának kezdete, mely voltaképp a hatalmasok körében létrejövő lovagi szervezetek kialakulásának megfelelője, a kiterjedt család nyújtotta védelmek szétzilálódásának idejére esik. Alapvetően városi jelenség, mindazonáltal kevésbé kidolgozott formái vidéken is megtalálhatók.

folyamat rendszerező összefoglalása. Felgyorsulását a kedvezőtlen gazdasági és társadalmi folyamatok egymást erősítő egybeesése okozza: az ellátási válságok, az élelmiszerárak emelkedése, a pestis emelte hekatombákat követő demográfiai föllendülés s a vele párban járó alulfoglalkoztatottság, az agrárgazdaság szerkezetének átalakulásai, a városok anarchikus növekedése. A társadalmat szétziláló, legalább két évszázada megfigyelhető tényezők mind brutálisabban éreztetik hatásukat. A szegénység problémája nagy, nyilvános vitákat vált ki, melyekhez a reneszánsz és a reformáció kontroverziái kiváló táptalajt nyújtanak. Mindezt legékesszólóbban Juan Luis Vives *De subventione pauperum*jának sikere példázza.[1] 1522 és a század közepe között mintegy hatvan európai város folyamodik egymásra rímelő intézkedésekhez. E városi politikák igen egyszerű alapelveken nyugosznak, úgymint: *az idegenek kizárása,* a koldulás szigorú tilalma, az ínségesek számbavétele és kategóriákba sorolása, differenciált segélynyújtások kidolgozása, melyek megfelelnek a kedvezményezettek különböző kategóriáinak. Az idegenek, kóbor sehonnaiak, senkiháziak kirekesztése – a koldulás tilalmával párosulva – lehetőséget teremt arra, hogy megkíséreljék a domesztikált szegénység, a helybéli szegények rendszeres ellátását. Ebbe sok minden belefér: a betegeknek s magukteheteteleneknek nyújtott segítségnyújtás és gondozás éppúgy, mint a szegény gyerekek tanoncként kihelyezése különböző mesterekhez, vagy azon családok támogatása, ahol munka híján vannak vagy ahol a jövedelem nem bizonyul elegendőnek a család létfenntartásához. Az arra fordított figyelem, hogy a segítségnyújtást szisztematikusan helyi alapokra szervezzék, ily módon egy jelentős újításba torkollik, nevezetesen abba, hogy a szegények egyes kategóriáin (köztük olyanokon is, akik képesek munkát végezni) mindenképpen segítsenek. A város tehát erőfeszítéseket tesz arra, hogy gondoskodása valamennyi szükséget szenvedő lakosára kiterjedjen. E törékeny kísérletre, mely megpróbálta feloldani annak tilalmát, hogy az épkézláb szegények megsegíttessenek, majd még visszatérünk.

Mindezen, kezdetben helyi szinten kidolgozott intézkedéseket az országos törvényhozás is átveszi. Így születik meg V. Károly 1531. október 7-i rendelete Flandria és Németalföld számára, így az 1556-ban Moulins-ben Franciaországra hozott rendelet, így a XVI. század második felének angol szegénytörvényei, melyek Erzsébet 1601-es nagy törvényében kulminálnak. Általános szellemüket jól illusztrálja a moulins-i rendelet 73. artikulusa.

> Elrendeljük, hogy valamennyi város és falu szegényei azon város vagy falu népe által élelmeztessenek és láttassanak el, melyben születtek és laknak. Tilos legyen ennek okáért ellátásukat máshol keresniök, s alamizsnáért máshol folyamodniok, mint a tartózko-

1 J. L. Vives: *De subventione pauperum,* Brügge, 1525, francia fordítás *De l'assistance aux pauvres,* Bruxelles, 1943.

dásukul előírt helyen. Nevezett szegények pedig, ha úgy esnék, hogy betegségeik gyógyítása érdekében kénytelenek oly városokat felkeresni, hol kórházak és apoldák találhatók, kötelesek legyenek fent említettekről elismervényt és igazolást beszerezni.[1]

A koldusok „nagy bekerítése" – melyre a XVII. század során európai léptékben kerül sor – a látszatok ellenére nem mond ellent a szűkebb környezetre testált, „kebelbéli" gondoskodás elvének. A XVI. századi politikáknak nem megszakítását, hanem folytatását kell benne látnunk. Emezeknek későbbi és jóval kidolgozottabb rendszerét jeleníti meg, mely a korábbi városi politikák kudarcaira reagál.[2] A városi társadalmiasság éppen a városfejlődés következtében ellazult kötelékrendszere egyre nehezebbé teszi annak a testközeliségen alapuló törődésnek a működését, amely minimálisra szorította az ispotályokba utalás szerepét. Ezzel párhuzamosan, a koldusok növekvő száma s rendetlen magatartásuk következtében az a veszély fenyeget, hogy „elszabadult népességgé" válnak, mely nem ismer „sem törvényt, sem vallást", nem tisztel „sem feljebbvalót, sem szabott rendet", ahogy az szokása lehet egy „szabados és semmittevő életet élő népnek, mely sosem is engedelmeskedett semmiféle regulának". Arról a félig már be is következett fenyegető veszélyről van tehát szó, hogy a közösségi kötelékek teljesen felbomlanak. A kolduslét eltűrése egyet jelentene azzal, hogy a közösségen belül létrejönni engedjenek egy belőle teljes mértékben kiilleszkedett csoportot, mely idegenként fordul szembe a várossal.

E fenyegetéssel szemben az elzárás csak egyike a lehetséges módszereknek. Kétségkívül radikálisnak tűnik, de szükséges kerülőútnak bizonyul, hogy érvényt szerezzenek a közösségi hovatartozás követelményének. Az apoldák „beutaltjait" nem kirekesztik a közösségből, inkább csak elkülönítik attól. Azaz: egy tetszőleges alkalmas térben zárják el őket, ahol továbbra is gondjukat viselik. A szegényápolda sem intézményi szerkezetét, sem az általa gondozott népesség jellemző jegyeit, sem pedig működésmódját tekintve nem bizonyul igazi újításnak.

Az *intézményi szerkezet* oldaláról nézve a segélyező beavatkozás korábbi formái továbbélésének tűnik. Lyonban például a Köz-ápolda (*Aumônerie générale*), mely egyike a reneszánsz várospolitika legkiteljesedettebb műveinek, már a XVI. század végén egy toronyba zárja el a „javíthatlan koldusokat", s a város 1614-ben létrehozza a Szent Lőrinc ispotályt, melynek szabályzatában mind a munka, mind az imádkozás szerepet kap a koldusok átformálásában. Ugyanez a fejlődés megy végbe Angliában, ahol a londoni *Bridewellt*, a dologházak min-

1 Idézi L. Parturier: *L'Assistance à Paris sous l'Ancien Régime et pendant la Révolution*, Paris, 1897, 73. oldal.

2 Ezek, úgy látszik, hogy többé-kevésbé tisztességgel működtek néhány évtizeden keresztül, majd aztán elavultak (lásd C. Liss – H. Soly: *Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe*). Angliában mindazonáltal a XVI. századi kezdemények a „törvényes könyörületesség" *(charité légale)* egy, a kontinensénél kidolgozottabb rendszerébe torkollottak, ami még a XIX. századra is jellemző marad.

tapéldányát 1547-ben alapítják. Amsterdamban a *Rasphuis* – ugyanebben az időszakban – pont ugyanezen elvek szerint működik. Az a tény, hogy a szegényápolda intézményeinek alapítását a királyi hatalom szorgalmazza, nem jelent látványos szakítást a korábbi politikával. A nagyvárosokra és a jelentősebb városokra hárul, hogy ezeket az intézkedéseket életbe léptessék, s ez a XVI. századi „központ kontra helyi erők" viszonylatrendszerének sajátos színezetű, de lényegében abba teljesen beleillő megnyilatkozása; amikor is a királyi hatalom általános elterjesztésükhöz a városi kezdeményezésekre támaszkodik.

Ami az *érintett népességeket* illeti, az elzárás, legalábbis kezdetben, csak a helyi illetőségű koldusokra vonatkozik, s nem azokra az idegenekre, csavargókra, akiknek el kell hagyniok a várost, s akik továbbra is rendőrségi intézkedések tárgyát képezik. A leginkább deszocializálódott és veszélyes, tehát a legkevésbé kívánatosnak tartott egyéneket éppenséggel az elkülönítés lehetőségéből való kirekesztéssel rekesztik ki a társadalomból. Az 1662-es Ediktum – mely elrendeli „a királyság valamennyi nagyvárosában és jelentősebb városában" egy-egy ápolda létesítését – újólag leszögezi, hogy azokra a koldusokra vonatkozik, akik „helybéliek vagy legalább egy éve ottlakók, valamint az árvákra, illetve azokra a gyermekekre, akik koldus szülők sarjai"[1] Egy 1687-es újabb királyi rendelet megismétli az elkülönítés követelményét, de a csavargókat, rögtön már első elfogatásukkor, életfogytig tartó gályarabságra ítéli. A helybéli koldusokra ez a sors csak harmadik elfogatásuk esetén vár, vagyis akkor, ha már két ízben fellázadtak annak az elkülönítésnek „irgalmas" intézkedése ellen, mely a csavargóknak meg sem adatik. Lényegi szándéka szerint az elzárás a koldulás ellen elsősorban városi keretek között s a bennszülött szegényekre vonatkozó érvénnyel foganatosított igazgatási rendszabály. Tekintetbe véve a kor nyelvhasználatát, az 1657-es ediktum preambulumában ez úgyszólván szélsőséges nyíltsággal fogalmazódik meg. Azokról a „szegény koldusokról" beszél, akik még kötődnek a közösséghez (vagy legalábbis van még remény arra, hogy kötődjenek), s akiket XIV. Lajos mint „Jézus Krisztus élő testét" különböztet meg „az Állam számára haszontalan egyedektől", a csavargóktól, akik – miután elvágtak minden szálat, mely a közösséghez fűzhetné őket – saját maguk fosztották meg magukat attól a lehetőségtől, hogy a társadalom jótékony beavatkozásából hasznot húzzanak.

Ami pedig a szegényápolda kebelén belül kialakuló *technikákat* illeti, ezek a betagozás egyfajta stratégiáját követik, s nem a kirekesztését. Az ápolda működési rendje, a vége-hossza nincs imádkozásokkal mindegyre félbeszakított kényszermunka, a rend és fegyelmezett szabályosság elsajátíttatása jól ismert receptjei annak az izmos pedagógiának, melynek logikáját Erving Goffman fogja majd rendszerbe foglalni, s amelynek lehetőséget kell biztosítania arra, hogy az elzártak, miután átestek az átnevelés gyakorlatain, újból elfoglalhassák helyüket eredeti közösségükben, s „az Állam hasznos tagjaivá" válhassanak.

1 Jourdan – Decrouzy – Isambert: *Recueil général des anciennes lois françaises*, XVIII. kötet, 19. oldal.

Az átnevelési célzattal foganatosított elkülönítés „kitérője" tehát semmiképp nem összeegyeztethetetlen a segélyezés illetőségi elvével, ellenkezőleg. Éppen ennek módosítására tesz originális kísérletet – figyelembe és számításba véve, hogy a megváltozott körülmények nem igazán kedveznek többé a szűk környezeten belüli segítségnyújtásnak, a kebelbéli védelemnek. XIV. Lajos tehát joggal állíthatja, hogy „nem rendőri szellemben" intézkedik – azt „az Állam számára haszontalan egyedeknek", elsősorban is a csavargóknak tartogatja –, hanem „egyedül a könyörületes szeretet szándékától vezéreltetve", vagyis attól, hogy azoknak nyújtson segítséget, akik még nem szakadtak ki a közösség rendjéből. Az elzárás nem öncél. Olyan, kerülő úton járó stratégiához folyamodik, mely abból áll, hogy első lépésben kiszakítja az egyént környezetéből, annak érdekében, hogy egy második szakaszban módot teremtsen arra, hogy a munkaképes koldust átnevelje, s így az, egy harmadik szakaszban, visszailleszthető legyen a társadalomba.

Mindez olyannyira igaz, hogy e pedagógiai utópia kudarca után a közvetlen illetőségi elv megint érvényre jut. Az *ancien régime* vége felé járunk már, amikor a fölvilágosult szellemek konszenzusát kifejező *Mémoires présentés à l'Académie de Dijon sur les moyens de détruire la mendicité* egyértelmű nyíltsággal fogalmaz e kérdésben. „A koldulás leküzdésére javasolt különböző módszerek között nincs egy sem, mely annyi támogató szavazatot kapna, mint az, amely a koldusokat visszatoloncolná születési helyükre. (...) Minden egyes egyházkörzet úgy fog felelni szegényeiért, ahogy a családapa felel gyermekeiért."[1]

Így hát a segélyezéshez való jognak a területi illetőséghez való hozzárendelése korántsem enyhül. Ellenkezőleg, ahogy az *ancien régime* vége felé közeledünk, mind hangsúlyozottabb lesz. Vegyük ennek egy másik, különösen jelentőségteli példáját, az 1764-es nagy királyi rendeletet, mely – Camille Bloch véleménye szerint – „a régi monarchia eszméinek utolsó fennkölt megfogalmazása". E rendelet kiváltképp represszívnek tekinthető, mivel a munkaképes koldusokat egy kalap alá veszi a csavargókkal, s ha férfiak: gályarabságra, ha nők vagy gyermekek: elzárásra ítéli őket. Ezenközben a betegek és magukatehetetlenek otthonukban vagy a kórházban kapnak segítséget – állapotuktól függően. Mindenesetre a következő évben az alkancellár pontosítja az intendánsok számára, milyen szellemben kelljen is alkalmazni e direktívát: „Ő Felségének az a szándéka, hogy mindazon koldusok, kik lakhelyüktől fél mérföldnél nagyobb távolságra kapatnak rajta kolduláson, letartóztassanak." Így tehát a helybéli koldus megússza a stigmatizációt s a csavargó-léthez kötődő szankciókat. Az alkancellár tovább pontosít: „Helybéli koldusnak tekintessék mind, a ki hat hónapot meghaladó időben az adott helyen tartózkodott vala, továbbá csak alkalmanként koldul, rendelkezik megélhetését, bár csak szűken is, de biztosító

1 *Des moyens de détruire la mendicité en France en rendant les mendiants utiles à l'État sans les rendre malheureux. Mémoires qui ont concouru pour le prix accordé en 1777 par l'Académie des sciences, arts et belles-lettres de Châlons-sur-Marne,* Châlons-sur-Marne, 1780, 5. oldal.

eszközökkel vagy oly mesterséggel, mely azzal bíztat, hogy abban munkát találhat, s a kiért a helyszínen – és azon nyomban – hitelt érdemlő személyek hajlandók kezességet vállalni."[1]

E homályos értelmű definíció nem igazán meggyőző, s nyilván gyakorlatilag alkalmazhatatlannak bizonyult. De mindenesetre aláhúzza a kebelbéliség, a földrajzi közelség fontosságát, súlyát (mely itt a félmérföldes rádiuszban fejeződik ki), s egyszersmind a társadalmi közelség fontosságát – hogy ugyanis „hitelt érdemlő egyének" legyenek képesek szavatolni az emberért. A helyi közösségbe való betagozódás dekriminalizálja a koldus-létet. Képes viszonylagosítani a munkakötelezés alapvető kényszerét, mely itt a munkavégzés lehetőségével való „bíztatássá" szelidül – ami gyakorlatilag nem jelent semmit és nem kötelez semmire, s nem is ellenőrizhető kézzelfogható módon. De mindenesetre kifejezi azt az igényt, hogy a saját társadalmi közegéhez, terepéhez még kötődő egyént a közösség ne hagyja teljesen magára. Az épkézláb koldus félig-meddig föloldozást nyer testi épségére (értsd: munkaképességére), ha ezt a segélyre jogosultságának akadályát képező tulajdonságát ellensúlyozni tudja azzal, hogy sikerül magát a helyi közösséghez tartozóként elismertetnie – „szavatoltatnia".

A közösség oltalmazó gyámkodásának gyakorlata – „minden egyes egyházközség úgy fog felelni szegényeiért, ahogy a családapa felel gyermekeiért" – lesz tehát a segélyezéspolitika másik kitüntetett tengelye. Ez a gyámkodás jut érvényre Angliában a XVI. századi szegénytörvényekben, melyek az egyházközséget jelölik ki a segítségnyújtás szükségszerű bázisául. Ezt a fonalat veszi föl és erősíti tovább az 1795-ös híres-nevezetes *Speenhamland Act*: az egyes egyházközségeknek nemcsak hogy törődniök kell a maguk szegényeivel, hanem biztosítaniok kell számukra egyfajta minimális jövedelmet is; ha a keresetük elégtelennek mutatkoznék, az egyházközségnek ki kell azt egészítenie egy, a kenyérgabona árához indexált pótlékkal. Mint a korábbi szegénytörvények esetében is, a segélyezés pénzügyi feltételeit az egyházkerület lakóira kivetett kötelező elvonások vannak hivatva biztosítani. Mindezek ellentételezéseként, a segélyek haszonélvezői megfellebbezhetetlen és visszavonhatatlan módon vannak hozzáláncolva származási helyükhöz. Ebből következően teljesen függő viszonyban vannak a helyi előkelőségektől, oly mértékben, hogy ezzel kapcsolatban jogosultnak látták „egyházközségi jobbágyságról" *(parish serfdom)* szólhatni.[2] Miközben az „ipari forradalom" ekkorra már igencsak beindult Angliában, a *Speenhamland Act* – e paradoxonra még majd visszatérünk – azoknak a segélyezési politikáknak a legkidolgozottabb formáját képviseli, amelyek a középkor óta a közösségi hovatartozás kényszere köré szerveződtek. A lakóhelyhez – s az

1 Idézi C. Paultre: *De la répression de la mendicité et du vagabondage en France sous l'Ancien Régime,* Paris, 1906, 400. oldal.

2 Polányi Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei.* Mészáros Gábor kiadása, 1997.

ezen keresztül nyújtott védelmekhez és kikövetelt kényszerekhez – kötődésen kívül a szegény ember számára semmiféle más lehetőség nem adatik.[1] (...)

Annak a nyomatéknak, melyet itt a segélyezés problémakör középkortól fogva érvényesülő *kontinuitásának* adtunk, nem szabad azt sugallania, mintha évszázadokon keresztül ugyanazok a rutinok ismétlődtek volna monoton egyformasággal. A városi fejlődés kibontakozása, a központi hatalom megerősödése, az intézményi keretek és közbelépési technikák kifinomodása jóval nagyobb hatást gyakoroltak e fejlődésre, mintsem hogy csak egyszerű árnyalatok módosultak volna az idők során. Így például a XVI. század elején a segítségnyújtás községi alapokon történő megszervezésének rendszerré válása, továbbá a királyi hatalom mind erőszakosabb fellépése „az ország testén fekélylő" koldulással szemben, melyről egyre inkább gyanítják, hogy előbb-utóbb képes lesz súlyos társadalmi problémává válni: mindezek alapvető és minőségileg különböző állomásai a segélyezés elvű szociálpolitika szerkezeti kiépülésének. Mindez nem változtat azon, hogy valamennyi megnyilvánulását alapvetően két meghatározó elem alakítja: egyfelől a segélyt nyújtók és a megsegítettek közötti közelség, másfelől pedig a munkavégzésre való képtelenség. A segélyezési zónát – vagy legalábbis annak központi magját – e két tengely metszéspontjánál kell keresnünk.

1. *Kebelbéli kapcsolatnak kell lennie a segély haszonélvezője és a segélyt szolgáltató intézmény között.* Legyen szó akár alamizsnálkodásról, intézményi elhelyezésről, egyszeri vagy rendszeres segélyosztásról avagy a koldusokkal szembeni kicsit toleránsabb magatartásról, a szegénynek annál több esélye van arra, hogy segítséget kapjon, minél ismerősebb s minél elismertebb személy, azaz: minél inkább betagozódik azokba a szomszédsági kapcsolatokba, amelyek a közösséghez tartozás megőrzését fejezik ki. Ezzel tehát megerősítést nyer, hogy a segélyezés gyakorlata, amennyire csak lehet, a primér szociabilitás analogonja. Az emberre köszöntő nélkülözés, ínség annak eredményeképp következik be, hogy egyszercsak kiszakad azokból a „természetes" vagy ha tetszik „spontán" szolidaritási kötelékekből, amelyekkel a család, a szomszédság, az elsődleges hovatartozási csoportok szolgálnak. S a helyben nyújtott segítséggel – egy olyan territoriális közösségbe való betagozódás elismerésére hivatkozva, melynek az *illetőség* egyszerre kifejezése, támasza és feltétele is – a segélyezés úgy próbálja orvosolni e buktatókat, hogy minél közelebbről próbálja meg utánozni a szűk környezet kapcsolatrendszerét. Úgy igyekszik leküzdeni a kiilleszkedés állandó

1 A 4. fejezetben fogjuk tárgyalni majd, milyen változásokat vezet be a segélyezéshez való *jog*, melyet az Alkotmányozó Gyűlés kebelén belül működő *Comité pour l'extinction de la mendicité* javaslata alapján a Konvent megszavazott. Már most leszögezhetjük azonban, hogy nem mondott ellent a területi illetőség követelményének. A nemzet válik ugyanis a „területi egység" vonatkoztatási alapjává, s amikor a szegények megsegítésének kötelezettségét „szent tartozásnak" kiáltják ki, a nemzet szavatolja ennek jogérvényű méltóságát. Mindazonáltal e jog érvényesítését gyakorta alárendelik a „segélyezési illetőség" felkutatása követelményeinek. Tegyük hozzá: ennek logikus részét képezi az idegenek kiutasítása.

kockázatát, hogy megpróbálja újra működésbe hozni azt a fajta hallgatólagos társadalmi szerződést, amely egy közösség tagjait helyi hovatartozásuk alapján egybekapcsolja. E gyakorlati megoldások köré épül ki a gyámkodásnak az a stratégiai rendszere, melyről látni fogjuk majd, hogy hatókörzete messzebb terjed, mint maga a segélyezés, hisz megpróbálja majd a munkakapcsolatokat is szabályozni; s ugyancsak túlterjed a preindusztriális társadalmak keretein is, hisz még a XIX. századi filantropikus paternalizmus különböző formáira is ösztönzőleg hat. Olyan olvasata ez a jelenségeknek, mely majd akkor is haszonnal lesz alkalmazható, amikor megpróbáljuk értelmezni a mai beillesztési politikák a helyi szintekhez való visszatérésének kísérleteit.

2. *A munkavégzésre való képtelenség kritériuma.* A szegénység, de még a teljes nincstelenség sem biztosítja feltétlenül az ahhoz szükséges jogcímeket, hogy valaki segélyben részesülhessen. Elsősorban azokat veszik gondozásba, akik azért nem képesek az önellátásra, mert nem képesek dolgozni. A tág értelemben vett hátrányos helyzet (magatehetetlenség, betegség, hajlott kor, árvaság, az elözvegyülést kísérő súlyos családi terhek stb.) éppúgy vezethető vissza családi vagy társadalmi „okra", a gondviselés elsődleges kapcsolatrendszerében bekövetkezett törésre, mint fizikai vagy lelki fogyatékosságra. Ettől függetlenül, a segély megkapásában vagy meg nem kapásában döntő diszkrimináló kritérium annak vizsgálata, hogy a szóbanforgó egyén képes-e dolgozni.

A segélyezési rendszer centruma e két tengely metszéspontjában alakul ki. Kiterjedését az határozza meg, hogy egyiknek is, másiknak is milyen jelentést tulajdonítanak. Ez pedig elég változékony lehet, ugyanis mind a községhez tartozás, mind a munkaképesség/képtelenség társadalmi definíciója változik. De ha valakinek egy adott pillanatban a gondozásba vétel lehetősége megadatik, ez azt jelenti, hogy esetében a két megítélési szempont erőteljesen támogatta egymást. A munkára való teljes képtelenség társult a közösségi betagozódás erőteljes fokával.

A segélyezési mező e strukturális összetevői jóval fontosabbak, mint a működtetéséhez rendelkezésre álló erőforrások minősége. Még abban az esetben is, ha nem léteznek speciális finanszírozási források, ha gyakorlatilag nem létezik is intézményes infrastruktúra, a beavatkozás eszközei pedig igen szerény hatásfokúak, az a tény, hogy valaki kétséget kizáró módon képtelen saját létfenntartását munkája révén szavatolni, s ezzel egy időben képes azt bizonyítani, hogy tagja egy territoriális közösségnek – nos, ez úgyszólván kikezdhetetlen biztosítékot jelent arra, hogy segítséget kapjon. Szélsőséges példaként: az a magatehetetlen nyomorult, akinek megvan a maga kijelölt kéregető helye a templom árkádja alatt, s aki így stabil színfoltja az egyházközség szociális tájképének, az egyfajta garantált megélhetési minimumot élvez. A segélyezés fejlődésvonalát értelmezhetjük úgy is, mint a céljai rendelkezésére bocsátott források fölhasználásának fokozatos kifinomulását, vagyis mint olyan, egyre fokozódó specializációt, intézményesülést, technicizálódást és professzionalizálódást, amelyhez egyre bőkezűbb pénzügyi források társulnak. De mindezen átalakulások, ha mó-

dosítják is az említett két kritérium gyakorlati megnyilvánulásait, érdemben nem befolyásolják működési hatékonyságukat.

•

Nem vitás, itt a segélyezés ideáltipikus modelljének kidolgozására teszünk kísérletet. Emez teljes igazából csak akkor valósul meg, amikor a két említett feltétel, a társadalmi közelség és a munkaképtelenség maximálisan kielégül. Már csak ezért is fontos és tanulságos lehet közelről megvizsgálnunk a segélyezésnek azokat a módozatait, amelyek eltérnek ettől a mintától. A modelltől való ezen eltérések éppen, hogy nem megkérdőjelezik, hanem sokkal inkább alátámasztják érvényességét, legalábbis akkor, ha dinamikájukban értelmezzük őket. A segélyezés valóságos gyakorlatát ugyanis nem e kritériumok mechanikus érvényesítéséből, hanem a két tényező súlyozott figyelembe vételéből kiindulva kell értelmeznünk. Vagyis, ha az egyik tengely mentén valaki igen erőteljesen eleget tesz a követelményeknek, ez – legalábbis bizonyos fokig – kompenzálhatja a másiknál mutatkozó gyengébb pozíciót.

A *munkaképtelenség szimulálása* brutálisan közvetlen stratégiája annak, hogy az ember mind jobban megközelítse a segélyhez való jogosultság ideális modelljét. A színlelt betegség, a hamis sebek, fogyatékosságok közszemlére tárása évszázadokon keresztül visszatérő témája a koldulásról szóló írásoknak. Álvakok, álnyomorékok, álsebesültek, akik, alighogy lement a nap, eldobják mankóikat és egyéb kellékeiket, hogy dáridózni kezdjenek – a koldus-csürhe világa tele van efféle alakokkal. Nem ritkán a szánalomkeltés extrém eszközeitől sem riadnak vissza. Számtalan történet kering arról, hogyan csonkítják meg magukat vagy gyermekeiket a hivatásos koldusok. S ez az elszánt törekvés, hogy munkaképtelennek tűnjenek föl, még amikor hatástalannak bizonyul, akkor is arról tanúskodik, milyen döntő rekvizituma ez a segélyre való feljogosítottságnak. Valamilyen magatehetetlenné tévő fogyatékosság színlelésével a szimulánsnak sikerül megvackolnia abban a szférában – a segélyezési zónában –, ahol nem lenne helye, ha testben, lélekben épnek mutatkoznék. A bűn tehát körüludvarolni kényszerül az erényt, adott esetben a munkának tulajdonított kiemelkedő értéket: könyörülnötök kell rajtam, hisz láthatóan képtelen vagyok arra, hogy bármiféle munkára vállalkozzam.

A *„pironkodó szegény”* típusának figurája ennél összetettebb, bonyolultabb. Az ilyen akkor is kaphat segélyt, ha fizikailag nem mutatkozik képtelennek a munkára. Azok közül kerül ki, akik jó nevelésben részesültek, s tisztes helyet foglaltak el a társadalomban, ám kudarcaik, bukásuk miatt immár nem képesek elfoglalni a rangjukat megillető helyet. „Balsorsukat a körülmények szerencsétlen öszvejátszása okozza, s nem adhatják fejöket kétkezi munkára, mert születésök, neveltetésök, korábbi respektusuk, illetőleg, mondjuk egyszerűen így: a regnáló szokás még vég’ szükségben sem engedi, hogy ezzel próbálkozzanak.” S a névtelen XVIII. századi kommentátor még hozzáfűzi ehhez: „Kardnak, talárnak, tollnak mind fellelheted pironkodó szegényeit. A harmadik rend is szünetlen gyarapítja számukat: s éppenséggel nem az alacsonyb osztályok körében, melyek a tisztán mechanikai mesterségek űzésére adták fejöket, hanem azok között, a kik a szabad művészetekkel foglalatoskodtak, vagy oly mesterségekben, melyeknek művelésében inkább a szellem munkájára van szükség, mint a kezekére.”[1]

E viszonylag késői szöveget azért idéztem, mert különösen explicit meghatározását adja a „helyzetét szégyenlő” szegénynek. Jegyezzük meg azonban, hogy e kategória képviselői már a XIII. század második felében fölbukkannak Itáliában. A társadalmi deklasszálódást testesítik meg. Fölbukkanásuk egy olyan városi társadalom kifejlődéséhez kötődik, amely, miközben – egészen az *ancien régime* végéig – egyre fokozza a társadalmi rétegek differenciálódását, egyre nagyobb teret enged a lefelé irányuló mobilitásnak. Gyakorta találkozhatunk az ispotályok vagy az egyházi alapítványok nyilvántartásaiban egy speciális költségvetési tétellel, melynek rovatában ilyes bejegyzések fordulnak elő: „Becsületes család, mely nem kívánja, hogy neve kitudódjék. Művész. Négy kenyér.” A segélyezésért felelős hivatalnokokat gyakran kifejezetten utasítják, hogy prioritást adjanak e kategóriának, melyért az egyházkerület vagy a város különös felelősséget érez.

A „pironkodó szegényekkel” szemben tanúsított jóindulatú bánásmód legelsősorban is arról a lenézésről tanúskodik, mely a kétkezi munkának kijár. Jobb családból származó személy, még ha mindenét elvesztette is, mentesül attól a kényszertől, hogy efféle lealázó munkákra kelljen adnia fejét. Megerősíti továbbá a szegénységhez kötődő általában negatív értékítéletet. A „pironkodó” szegény szégyelli napvilágra tárni, hogy szegény, mivel méltóságérzetét épségben megőrizte, a szegénység pedig méltatlan egy jóravaló emberhez. De a szegénység e formájának sajátos kezelése főleg annak a közösségi kapcsolatrendszernek az erejével és minőségével magyarázható, amelyet e szerencsétleneknek sikerült megőrizniök. Hajdani magas állásuk révén (ez teszi őket ismertté s még mindig elismertté) továbbra is őrzik a tiszteletreméltóságnak azt a tőkéjét, melynek osztalékait most segélyadomány formájában vehetik fel. A társadalmi participáció nyomatékos ereje képes ellensúlyozni annak a paradox hátránynak a következményeit, amelyet a munkaképesség a segítségnyújtásért való folyamodásban jelenthet.

E látszólagos kivétel a munkavégzés kényszere alól valójában nem cáfolja annak fontossági szempontjait. Egyrészt azért nem, mert a pironkodó szegény nem a munkavégzés általában vett kényszere alól nyer felmentést, hanem csak az olyan „szolgamunka” alól, mely méltatlan lenne társadalmi állásához (a kétkezi munka kényszere csak az alja-népre nehezedik). Másrészt azért nem, mert a segélyezés rendszerébe való bekerülés a munkához s egyszersmind a közösséghez való viszony együttesének függvénye. E második tengelyen a vele való bánásmód példázatértékűen villantja fel azt, ami a kebelbéli védelem alapját képezi, s ami nem más, mint az egymást ismerés rendszerébe való betagozódás in-

1 G. Ricci: „Naissance du pauvre honteux”, *Annales ESC*, 1983, 1. szám.

tenzitása és minősége. Miközben a bizalomra érdemtelen alja-népből jövő csaló koldusnak, ha némi segélyt akar kiverekedni magának, muszáj közszemlére bocsájtania testi leromlásának (színlelt) tüneteit, a pironkodó szegény, még ha épkézláb is, megelégedhet azzal, hogy diszkréten társadalmi tőkéjére hivatkozzék.

De az *épkézláb koldus* számára fenntartott bánásmód valószínűleg még sokkal figyelemreméltóbb, a mögüle fölsejlő kétértelműség ugyanis tényleg párját ritkítja. A kategória a XIV. század elején bukkan föl, rögtön és eleve pejoratív színezettel.[1] Fölbukkanása nagyjából ugyanarra az időre datálható, mint a „pironkodó szegényé", s ez nyilván nem a véletlen szeszélye. Minden bizonnyal éltek a megelőző korokban is „henye naplopók", akik alamizsnákból tartották fenn magukat (vajon nem rájuk célzott-e Szent Ágoston, amikor megbélyegezte azokat, akik még koldulni sem szégyellenek?), most azonban, a demográfiai robbanással, a városok fejlődésével, a mind határozottabban körvonalazódó társadalmi rétegzettséggel tömegesen válnak láthatóvá. Jól körülírható (és körül is írt) csoportként tűnnek föl, és gondot okoznak a kezelésükkel megbízott hatóságoknak.

E pillanattól fogva a legtöbb szabályzat újra s megújra kinyilvánítja, hogy tilos nekik alamizsnát adni. Így például II. (Jó) János francia király 1351-es rendelete a következőt írja elő. „Ki ha alamizsnálkodni akarna, ne tegye ezt oly emberrel, kinek teste s tagjai épek, s képes testi dologra, az mivel betevő falatját elnyerheti. De nyújtson alamizsna-garast a magával tehetetlennek, vaknak, dologra képtelennek, s efféle nyomorú embereknek." Angliában, nagyjából ugyanezen időszakban II. Richárd 1388-as rendelete minden épkézláb koldust *("Every person that goeth to begging and is able to serve or labor")* csavargónak minősít – akivel szemben a rendőrségnek kell fellépnie –, megkülönböztetve őket a maguktehetetlenektől *(impotent beggars)*, akik helyben űzhetik mesterségüket, ha a lakosság elviseli jelenlétüket.[2] Ugyanez a különbségtevés ismétlődik meg azokban az ítéletekben, melyekkel a Valois-k sújtják a csavargást és a koldulást, és a XVI. századi első angol szegénytörvényekben is.

A probléma gyökerét az képezi, hogy e különbségtevést a gyakorlatban sosem tudták szigorúan végrehajtani. Nem csak azért nem, mert a „könyörületesség" továbbélő attitűdjei nyilván enyhítették ezt a szigort. A „naplopók" erkölcsi és egyházi elítélése ellenére kezd ébredezni az a gyanú, hogy nem mindannyian bűnös munkakerülők, és nem kellene őket kolduslétre kényszeríteni, segélyekből is eltengődhetnének, ha az egyházközség tagjai lennének. Ebbe az irányba fejlődnek az angol szegénytörvények a XVI. század során. A kezdet: az épkézláb *(able bodied)* koldus megkorbácsolása és elűzése (1535-ös első szegénytör-

1 Lásd M. Mollat: *Études sur l'histoire de la pauvreté*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1974, 1. kötet, 14. oldal.

2 Lásd J.C. Ribton-Turner: *History of Vagrants and Vagrancy, and Beggars and Begging*, New Jersey, 1972, 60. oldal.

vény); innen jutnak el odáig, hogy valamennyi szegény gondozásba vételére törekednek, még a munkaképesekére is.[1] Ugyanígy Franciaországban is. Az előzőekben elemzett 1764-es rendelet életbe léptetése érdekében meghozott utasítások különleges bánásmódot írnak elő a helybéli koldusokra. Azok, akiket lakhelyüktől „fél mérföldnél nem messzebb" fognak el, nem „hivatásosnak" tekintendők, hanem a közösség segítséget érdemlő tagjainak. Szándéka szerint maga az elzárás is a helyi koldusok társadalmi visszaillesztését kívánja szolgálni. Mint a „pironkodó szegények" esetében, a közösséghez tartozás szélső esetben felülírhatja azt a megkötést, hogy a segélyre jogosultsághoz munkaképtelennek kell lenni.

De ez az álláspont nem képviselhető teljes következetességgel. Ha szétbontjuk az épkézláb koldus fogalmát, megmutatkozik a benne rejlő feloldhatatlan ellentmondás. Janus-arcú lénynek mutatkozik. Egyik arca a segélyezés felé fordul, hiszen nincsen semmije. Másik arca viszont a megtorló intézkedésekkel néz szembe, hiszen munkaképes, s teste fáradságával kellene mindennapi kenyerét megkeresnie. Gyakorta mint bitorlót bünteti a rá mért ítélet, mint olyan valakit, aki támogatásra jogosultnak tünteti föl magát, holott a munkavégzés kényszere érvényes rá. Olykor fölismerik (vagy legalábbis gyanítják), hogy nem felelős a helyzetéért, s a segélyt osztó intézmények kapuja szélesre tárul előtte. De ellentétben azzal a jóindulattal, mely a „pironkodó szegénynek" mindig kijár, az ő esetében mindig kelletlen vonakodás kíséri a segítséget. Az alsóbb néposztályok gyermekeként nem rendelkezik társadalmi tőkével. Őrá és a fajtájabéliekre kérlelhetetlen súllyal nehezedik a bibliai ítélet: „orcád verítékével egyed a te kenyeredet". Jó, rendben van, de mi történjék azzal, aki ennek nem tud megfelelni, mert nem képes dolgozni – s nem azért, mert testileg képtelen erre, hanem azért, mert nem talál magának munkát?

A segélyezés egész története nem egyéb, mint az ezzel az ellentmondással való keserves küzdelem. Folyton – s megújra – megkövetelik a segélyre pályázótól, hogy munkavégzésre képtelennek bizonyuljon, de legalább ilyen gyakran el is tekintenek e követelménytől. Ez magyarázza, hogy mind e kísérletek a legjobb esetben is sántítanak, leggyakrabban pedig egyszerűen megbuknak. S nem csak az anyagi források, a megfelelő pénzügyi, emberi vagy intézményi eszközök szűkössége, elégtelensége miatt buknak meg. Annak lehetetlenségébe ütköznek bele, hogy a segélyezés sajátos kategóriáinak keretein belül teljes értékű megoldást dolgozzanak ki a munkaképes szegények problémáira. Amíg árva, elhagyott gyermekekről, erejük vesztett aggokról, beteg, nyomorék szegényekről s

1 Lásd J. Pound *Poverty and Vagrancy in Tudor England* (London, 1971) függelékében a részleteket a Norwich városa által 1570-ben segélyezett szegények nyilvántartásából. Ebből az derül ki, hogy segélyt kaptak olyan munkáscsaládok, melyek munka nélkül voltak, sőt, még olyanok is, ahol a családfő keresménye nem bizonyult elegendőnek családja fenntartására. A lyoni Ápolda is 1534-es alapításától fogva hetente kenyeret oszt a szegényeknek, akik között sokan vannak a kismesterségek űzői is. De az ilyen municipális politikák javasolta receptek sosem voltak képesek teljes kiterjedtségében átfogni a problémát.

efféléktől van szó; amíg a hátrányos helyzetek keretein belül maradunk,[1] – addig nincs igazán probléma. Ezen azt értem, hogy a nehézségek (melyek igen súlyosak is lehetnek) alapvetően technikai, pénzügyi, intézményi jellegűek. Azoknak az embereknek az önmaguk fenntartására való képtelensége viszont, akik munkaképesek, azt az alapvető problémát veti föl élesen, mellyel, történelmileg, az épkézláb szegények szembesítették először a társadalmat. A segélyezési rendszert olyan talány elé állították, mely nehezebb még a Szfinx kérdésénél is. Hogyan csináljunk a segélykérőből olyan embert, aki majd képessé válik arra, hogy saját maga teremtse meg létfeltételeit? A kérdésre nincs válasz, mivel a „jó válasz" kívül esik a segélyezési logika dimenziórendszerén, a munkaviszony logikájába tartozik.

Így tehát, abból a kettősségből, mely a munkaképes koldusban testesül meg, egyenesen következik a szociális kérdés megkettőződése s drámaivá fordulása. Ez a koldus-figura azt a konkrét átmenetet testesíti meg, mely a nyomor átfogó kategóriarendszerébe folyvást beleszervíti a tömegnyomor sajátos és meghatározó erejű formáját: a dolgos népek nyomorba süllyedését, vagy, ami még ennél is szörnyűbb, azokét a szerencsétlenekét, akik képtelenek munkát találni. (...) A segélyezés támogatási rendszere a keresztény Nyugaton a XII-XIII. századra már elég bonyolult alakzatokat mutat föl, amelyekben fölfedezhetők a „modern" segélyezési politikák legfontosabb vonásai, nevezetesen: a segélyekből részesítendők osztályozása és szűrése; törekvés a területi elvhez kötődő s racionális szempontoknak alárendelt „elosztásukra"; a felelős intézmények – egyháziak és világiak, „magán"- avagy „köz"-természetűek, központiak és helyiek – pluralitása. Az, hogy már ebben az időszakban fölbukkan két elkülönülő népességkategória – nevezetesen a *pironkodó szegények* és az *épkézláb koldusok* –, arra utal, hogy e társadalmak már ismerik a társadalmi deklasszálódást (lefelé irányuló mobilitás) és az alulfoglalkoztatottság jelenségét (mely munkaképes embereket kényszerít koldulásra). Mindazonáltal úgy látszik, hogy e csoportokat igyekeznek a segélyezési kategóriák valamelyikébe begyömöszölni. A jogosultsághoz továbbra is megköveteltetik az illetőség és a munkaképtelenség rekvizítuma (bár gyakorta figyelmen kívül hagyják). E doktrína az *ancien régime* végéig érvényben marad. A XIV. század közepén azonban, amikor fölbukkannak a színen azok a szegények, akiket a munkához való viszonyuk ellehetetlenülése tesz azzá, oly átalakulás veszi kezdetét, melyre a segélyezés történetével foglalkozó szakemberek, megítélésem szerint, korántsem fordítottak elegendő figyelmet. Vélhetőleg azért, mert emez nem marad meg szorosan a segélyezési problematika keretei között. Az épkézláb koldus problémája fölvetette feszültség a tömegjelenséggé vált csavargásban új dimenzióval gazdagszik. (...)

1 Ami nyilván nem azt jelenti, hogy e „hátrányászat" naturalista kategóriarendszerré szűkülne, amely semmilyen szálon nem kötődik a társadalmi helyzethez s a munkához való viszonyhoz. A lyoni „kegyes intézményeket" döntően „öregek" népesítik be (férfiak is, de inkább asszonyok): a selyemipar s a városi kismesterségek volt munkásai, munkásnői – illetve munkások özvegyei (lásd J.-P. Gutton: *La Société et les pauvres, l'exemple de la généralité de Lyon, 1524-1798,* Paris, PUF, 1971). Életkoruknak betudható munkaképtelenségük elegendő ok, hogy segélyezésben részesülhessenek – azzal a megszorító feltétellel, hogy lyoni születésűek legyenek vagy legalább tíz évet laktak légyen a városban. Mindazonáltal még ezeknek az „öregeknek" az esetében is fölvetődik – ha rejtetten, s csak a háttérben is – a munka kérdése. Az aktív életük során felhalmozott javak elégtelensége okozza azt, hogy életük alkonyán szegénységre ítéltetnek. Nem nehéz észrevennünk, hogy *a munkához kötődő biztosítások* színre lépte fogja majd e probléma „megoldását" jelenteni, mint ahogy általában véve is ezek nyújtanak majd megoldást a munkaképes szegénység problémakötegére.

A mobilitás önmagában korántsem új jelensége a középkori társadalomnak. Főleg és elsőképpen a földrajzi helyváltoztatásként felfogott mobilitás nem az.

> A Középkor nagy „országútjain" a XIV. és XV. század során mindvégig meglepően intenzíven zajlott az élet. A házaló árusok faluról falura hordták magukkal motyójukat; a zarándokok, akik sokfelé rajzottak (leginkább compostelai Szent Jakab zarándokhelyét keresték), alamizsnából tartották fenn magukat; a kolduló szerzetesek, a különféle prédikátorok városról városra jártak, s a templomok előtti téren szenvedélyes szónoklatokkal léptek föl; mások viszont az üdvözült szentek érdemeit boncolgatták; a klerikusok kolostorról kolostorra jártak, hozva-vive a híreket; a deákok egyetemükre próbáltak eljutni. Ezeken az utakon az ember szembetalálkozhatott jokulátorokkal, mesemondókkal, állatkereskedőkkel; szabadságolt katonák népesítették be az utakat, vagy olyanok, akik seregük törzsét keresték. Lépten-nyomon beleütközhetünk a koldusok nyüzsgő hadába, az utakat szegélyező erdőket pedig tolvajok, rablók bandái népesítik be.[1]

S akkor mindez még sokkal inkább igaz a XIV. század előtti időszakra, amikor még hatalmas kiterjedésű pusztaságok és erdők húzódtak mindenfelé, amelyek semmiféle civilizációval semmiféle kapcsolatban nem állottak, s amelyeket nyugtalanító, kósza lények népesítettek be. A latin kereszténység XI. és XIII. század közötti fejlődéséről írva, Georges Duby a következőket jegyzi meg: „Mindazonáltal, a tehetősebbek társadalmának szegélyén fölsejleni látszanak az alkalmazkodni nem tudott csoportok is, azok a hányódó hajótöröttek, akiket minden társadalmi forma kitermel – s kivet – magából. Ezeket a lényeket a beilleszkedettek és gyökeret eresztettek világán túlra számkivetik, a még meghódítatlan vadon erdők birodalmába, hadd járják az ágrólszakadtak ösvényeit."[2]

Gyakran előfordult, hogy e gyanús, kóbor népek problémát okoztak. Amikor nem lehetett nem tudomást venni róluk, mint ellenségre próbáltak lecsapni rájuk, legkivált ha csoportokba verődtek, mint azok az útonálló bandák, melyek a

1 C. Paultre: *De la répression de la mendicité et du vagabondage en France sous l'Ancien Régime,* 1. oldal.

2 G. Duby: „Les pauvres des campagnes dans l'Occident médiéval jusqu'au XIIIe siècle", *Revue d'histoire de l'Église en France*, 1966, 29. oldal.

XII. században a vidéket dúlták, pusztították. Ilyenkor azonban egyszerűen önvédelemről van szó; a nemkívánatos elemek kiirtására törekednek. Emezek kívül rekednek mindenféle társadalmi érintkezésen, senki nem kívánja őket valamire is hasznossá tenni, vagy beilleszteni őket a többség társadalmába. A másik póluson, persze, léteznek elfogadott társadalmi „mozgások" (mint például a zarándoklatok vagy a keresztes hadjáratok), melyek alapelveiken keresztül még akkor is betagozódnak egy ritualizált struktúrába, ha vonulásuk során túlzásokra s rendbontásra is sor kerül. A többé-kevésbé reguláris fegyveres csapatok sáskajárása ezeknél még sokkal pusztítóbb hatású, ám ez is részét alkotja a korszak társadalmi körképének, éppúgy, ahogy az éhínségek a gazdasági tájkép elmaradhatatlan elemei. Tegyük hozzá, a „kereskedő-fajta nép" mobilitása, mely kezdetben igencsak sok problémával járhatott, előbb-utóbb beleszervül a középkori társadalmi struktúrába, melynek legdinamikusabb szektorát fogja alkotni.

Egészen más típusú az a mobilitás, amely a XIV. századdal kezdődően bukkan felszínre – s egyértelműen problémaként tűnik föl. De nem *egyének* problémájaként – akár kívül maradtak a szervezett társadalmi kereteken, akár szakmájuk révén beilleszkedtek, akár a szervezett társadalom határvidékén cserkésznek. Az új mobilitás egy megállapodott társadalom kebelén belül zajló megrázkódtatásból születik. Így hát mások a reakciók is; a foganatosított intézkedések gyökeresen mások lesznek. Most nem külső felfordulásokkal szemben kell védekezni, hanem a társadalmi rend lényegét jelentő szabályozórendszereket kell megerősíteni, mindenkit arra kényszerítve, hogy maradjon meg azon a helyen s poszton, mely a társadalmi munkamegosztásban számára kijelöltetett. A nehézség ugyanis mostantól fogva a társadalmi munkaszervezeten belül vetődik föl, annak a kérdésnek a kapcsán, hogyan is lehet betörni egészen újfajta típusú embereket e szervezet hagyományos kereteibe. A szóbanforgó csoportokat joggal nevezhetjük – a szó minden anakronizmusa ellenére is legsajátabb értelmében – proletariátusnak, azaz olyan embertömegnek, melynek két keze munkáján túl nincs semmire hagyatkozhatnia.

A munkáskérdés eddigelé ismeretlen, szokatlan formában jelentkezik tehát a feudális társadalom megroppanásának pillanatában. Nem „nyelvbotlás" ha már a kapitalizmus létrejötte előtt proletárokról beszélünk. Már Aquinói Szent Tamás emlegeti őket: „Bizonnyal szegény a fizetségért dolgozó munkás, mivel szorgosságán múlik, hogy megadassék néki mindennapi kenyere." Tamás kortársa, Jacques de Vitry, a Liège mellett fekvő Oignies kanonoka szintén fölfigyel a szegényeknek arra a nap mint nap észlelt kategóriájára, „akik napi betevő falatjukat két kezük munkájával keresik meg, s miután az aznapit megették, az ég világon semmijük nem marad". Így e „zsoldból élők", kiknek megélhetése azon múlik, hogy bérbe tudják-e adni munkájukat, a szó szoros értelmében proletárok. De mindaddig, amíg társadalmi integrációjuk, territoriális betagozódásuk ép, addig „egyszerűen" csak – szegények. Helyükön vannak, részét képezik a világ fennálló rendjének, létük nem vet föl semmiféle „szociális kérdést".

Más lesz a helyzet a XIV. század közepén, mivel ezt a helyzetet a munka szervezésmódjának deregulációja hívja életre. Ebben az értelemben a XIX. század eleji körülményekre emlékeztet, arra az időszakra, amikor a szociális kérdés először bukkan föl explicit módon, méghozzá a pauperizmus problémájának formájában. Azonban csak emlékeztet rá, mivel azt, amit pauperizmusnak neveznek majd, a munkaerőpiac vad és féktelen liberalizálása kelti életre, míg itt, ellenkezőleg, éppen a munkaerőpiac hiánya okozza a problémát, mely a következőképpen fogalmazható meg: hogyan lehet megálljt parancsolni egy olyan mobilitásnak, amely a munka hagyományos szervezeti formái között helyüket immár végképp nem lelő tömegeket sodor magával? Ez az értelme a XIV. század közepétől fogva hozott intézkedéseknek: megpróbálják megszüntetni az ellentmondást a munka szervezésmódjának merev keretei és e születőfélben lévő mobilitás között. Ha a preindusztriális társadalom számára egy integrált proletariátus nem jelent is gondot, a munkát, foglalkoztatást keresőkre ugyanez már nem áll. Olyan lebegő munkaerő-állományt jelentenek, amelynek igazából nincs helye a munkaszervezetben, s ebbéli minőségében nem is fogadható el. Ennek megfelelően nemcsak azt kell megparancsolni, hogy dolgozzanak, hanem ráadásul azt is, hogy a termelésben ősidők óta kijelölt helyükön tegyék ezt.

Ám ha elhagyták ezt a helyet, ez többnyire azért történt, mert nem tehettek másként. A XIV. század közepének intézkedései egy dilemmát fejeznek ki; ténylegesen szembesülnek a helyváltoztatások mind gyakoribb előfordulásával, de mindent elkövetnek, hogy mozdulatlanná merevítsék a társadalmat. Azok, akikre ezek az intézkedések vonatkoznak, a szó szoros értelmében harapófogóban vannak: ragadná őket magával a mobilitás sodra, s közben arra kényszerítik őket, hogy visszatérjenek a *statu quo ante*-hoz. (...) Hipotézisünk az, hogy a XIV. század második felének változásai a feudális társadalom *dekonverziójának* tünetei. E kifejezést Philipp Riefftől kölcsönzöm el. Az ő használatában ez a szó azt az átmenetet jelöli, mellyel az általa „pozitív közösségeknek" nevezett merev szabályozású rendszerek olyan társadalmi szerveződésekké alakulnak át, amelyekben az egyén már nincs organikus normákhoz láncolva, s részt kell vennie a szabályozórendszerek létrehozásában.[1] Jobban kedvelem ezt a szót a *válságnál,* mely túlságosan is megfoghatatlan; vagy a *széthullásnál,* mely a kelleténél erősebb, hiszen a helyzet sajátlagossága éppen abban áll, hogy a társadalom tartószerkezete nem roskadt össze. Sőt! Bizonyos szempontokból még erősödött is. Azonban a merev jogi-politikai szabályozók mögöttesében a változások olyan tényezői kezdenek föltünedezni, melyeknek az 1350 után foganatosított új intézkedések megpróbálják elejét venni. Megnyílik a világ a zavaros forrongások színre lépte számára, hiszen a hagyományos struktúrák, miközben semmit sem veszítettek hatásukból, mégsem képesek már uralkodni fölötte. A kölcsönös egymásrautaltság rendszerének eresztékei kezdenek meglazulni, az egymásba illeszkedő elemek kicsit „kotyognak"; a szentesített státusok határai körül bi-

1 P. Rieff: *The Triumph of Therapeutic: The Uses of Faith after Freud*, New York, Harper and Row, 1968.

zonytalan zónák jönnek létre, melyek egyben a bizonytalanság zónái. Kirajzolódik egy olyan társadalmi profil, amelynek már nincs helye a „rend" kialakult formái és az elismert társadalmi létfeltételek kebelén belül.

Ebben áll az alapvető eltérés attól, ami az Elbától keletre történt egy hasonló típusú konjunktúrában, s ami a „második jobbágysághoz" vezetett el. Akár azért, mert a hagyományos hatalmi berendezkedés erősebb volt, akár azért, mert a falusi és városi közösségek strukturáltsága és differenciáltsága alacsonyabb szinten állt, vagy – ami a legvalószínűbb – a kétféle ok-csoport együttesen hatott: a nemesség reakciója gátat tudott vetni a változásoknak, s több évszázadra mozdulatlanságba dermesztette a társadalmat. Nyugaton a feudális társadalom megrendülése abban fejeződik ki, hogy folytonosság és változás paradox módon egybeszövődő elemei állanak össze egy olyan rendszerré, melynek az alábbiakban majd megkíséreljük kibontani a logikáját. E XIV. század közepi események egy olyan dinamikus folyamat fontos állomásai, melynek első megnyilvánulásai már a Pestis előtt is érzékelhetők voltak.

A második évezred első három évszázada során eladdig ismeretlen dinamikájú gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés bontakozik ki, s teremt magának szilárd alapokat, legalábbis abban a régióban, melyet Pierre Chaunu a „sikereket halmozó Európa" néven aposztrofál, azaz: Flandriában, Anglia déli részein, német földön, Észak-Itáliában, illetve a Mediterráneum néhány fejlettebb pontján, valamint Franciaországban főleg a Somme és a Loire között fekvő vidéken. A középkori társadalom e fejlődés során átalakult: egy alapvetően agrártársadalmi civilizációból, melyet az egyházi nagybirtok dominanciája s egy falusi és döntően a háborúskodásra „szakosodott" nemesség jellemzett, átfordul egy kétpólusú berendezkedésbe, melynek egyik pólusán a korábbiaknál diverzifikáltabb falusi közösségeket, a másik póluson gazdagodóbb és függetlenebb városokat találunk. A város, bár szűken „mennyiségi" szempontból kétségkívül marginálisnak tekinthető, mégis belőle kiindulva fejlődnek ki a kereskedelmi cserefolyamatok, a pénzgazdálkodás, a kereskedelmi tőke banktechnikái, valamint a kézműves ipar. De még ezek az „újítások" is precíz hierarchiákon keresztül terjednek, melyek városon csakúgy, mint a falusi világban egyformán fenntartják az egyes ember összességnek való alávetettségét. Így tehát még a legújabb találmányok is, melyek a modernitás fejleményeinek szolgálnak bölcsőjéül, még ezek is egy rendi társadalom hagyományos szabályrendszereinek keretein belül jelennek meg.

S mégis, e benépesült és belakott világ biztonsága – törékeny. Legalább két okból is. A túlnépesedés felszínre hozza, mily szűkösek az erőforrások a lakossághoz képest. A társadalmi differenciáció kiéleződése pedig aláássa a hagyományos ellenőrzési rendszerek hatékonyságát. A kifulladás jelei már a XIII. században mindkét vonatkozásban megmutatkoznak. A földek feltörésének vége szakad, nincsenek már új, meghódítandó térségek, a népességszám azonban szüntelenül emelkedik. A hajdani nagy éhínségek újból felbukkannak: 1313 és

1315 között iszonyatos éhínség söpör végig egész Európán.[1] De a középkori társadalom egyensúlyát a társadalmi differenciáció kibontakozása is erősen érinti. Utaltunk már a lefelé irányuló mobilitás tüneteinek megjelenésére (pironkodó szegények), valamint a foglalkoztatási piac keresleti és kínálati harmóniájának megbomlására (épkézláb koldusok). Pontos elemzések igazolják, hogy már 1300 körül föllelhetők Nyugat-Európa leggazdagabb vidékein is olyan csoportok – falun csakúgy, mint a városokban –, amelyek annak ellenére is állandó nélkülözésben, szegénységben élnek, hogy az általános növekedés folytatódni látszik.

A XIV. század eleji helyzet tehát egyáltalán nem szokatlanul új, ám a Pestis okozta demográfiai csapás, mely egyszer csak megtizedeli ezt a benépesült világot, olyan megrázkódtatásokat okoz a társadalmi kapcsolatok rendszereiben, hogy bizonyos történészek ebben látják az európai történelem „nagy törésvonalát". 1300 és a Fekete Halál időszaka között a napszámosok száma veszélyesen földuzzad, a parasztok központi szerepet játszó csoportja azonban még túlsúlyban van. De a század közepétől kezdve a földek felaprózódnak s gyakran gazdát is cserélnek – ami a falusi világ kétpólusúvá válásáról árulkodik. Az egyik végleten a „falusi kakasok" előtt olyan társadalmi fölemelkedés nyílik, mely akár még polgári létet is biztosíthat, s nagy néha még valami hivatalig is elvezethet. A másik végleten a tulajdonuk vesztett parasztok, akik pauperizálódnak. Elszegődnek a gazdagabbakhoz – fél-bérmunkásként, ha közben megőriznek egy parcellányi földet; teljességgel bérmunkásként, azaz valódi agrárproletárokként, ha semmi földjük nem maradt. Egyes konkrét monografikus esettanulmányok eredményei igazolni látszanak ezt az értelmezést. Így például, egy angol *manor* életében végbement gazdasági változások több évszázadon keresztül történő nyomon követése arra szolgál bizonyságul, hogy a bérlők pauperizációjához vezető döntő változások ekkor, a XIV. század második felében mentek végbe. A nagyobb léptékű értékelések általában egyharmadra becslik – a kézműveseket nem beleértve – azon falusiak arányát, akik nem tudnak földjük műveléséből megélni.[2] Hilton így foglalja össze a háttérmozgásokat: „A hagyományok által irányított paraszttársadalmat alapjaiban rendítette meg a parasztok ellenőrizhetetlen mobilitása, illetve a földtulajdonra vonatkozó tranzakciók összessége."

1 Bevett dolog alapvetően demográfiai terminusokban értelmezni ezeket a XIV. század közepének „válságába" torkolló nehézségeket; ez pedig nem egyéb a neo-malthuziánus séma alkalmazásánál (a források növekedése nem tart lépést a lakosság létszámának növekedésével). Lásd például M.M. Postan: *The Medieval Economy and Society: an Economic History of Britain 1000-1500*, London, 1972. C. Liss és H. Soly kritikával illetik a demográfiai tényezők e túlzó figyelembe vételét, s rámutatnak, hogy a problémát nem annyira a források elégtelensége okozza, mint inkább egyenlőtlen elosztásuk (*Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe*).

2 Lásd R. Hilton: „Qu'entend-on par capitalisme?" in M. Dobb – P.M. Sweerz: *Du féodalisme au capitalisme*, francia fordítás, Paris, Maspéro, 1971, 191. oldal; továbbá C. Liss – H. Soly: *Poverty and Capitalism in Pre-Industrial Europe*, 41. oldal skk.

„Ellenőrizhetetlen mobilitás"... A szegények tömegesen élik meg azt a negatív tapasztalatot, mit jelent a hagyományos előírások kötelmétől való megszabadulás. E kiilleszkedettek egy része a városok felé vándorol. Emezek azonban már elvesztették azt a viszonylagos befogadóképességüket, mellyel legdinamikusabb fejlődésük időpontjában rendelkeztek; akkor, amikor a kézműipar és a kereskedelem fölfutása – ahogy ma mondanánk – munkahelyeket teremtett. A XIV. század egyszersmind az az időszak is, amikor a céhes mesterré válás egyre inkább megnehezül, egyre inkább csak a céhmesterek fiainak jut osztályrészeül. Így aztán a faluról elvándoroltak olyan munkaerőként tűnnek föl, melynek semmiféle szakképzettsége nincs, s amely igen kevéssé képes a városi mesterségek képzési rendszerébe beilleszkedni. Bronisław Geremek e munkaerőforrásnak a kereslethez képest való funkciótlanságáról beszél – olyan funkciótlanság ez, mely azonnal diszfunkcionálissá válik mihelyt a lebegő helyzetű munkások száma meghalad egy bizonyos küszöbértéket. „Reziduális népesség" ez, főleg azok a volt parasztok alkotják, akik szakítottak a maguk falusi kultúrájával, az ehhez kötődő szakértelmekkel, az általa biztosított forrásokkal és védelmekkel, ám idegenként téblábolnak a város kulturális közegében, s azok között a gazdasági és kapcsolati támaszok között, melyeket ez nyújtani tud. Ennek megfelelően „a pauperizmus, bár eredete az agrárstruktúrák változásaiban gyökerezik, de a városokban bontakozik ki teljes intenzitásában".[1]

Tegyük mindehhez hozzá, hogy e dekonverzió megnyilvánul a családi kapcsolatok és a szociabilitás hosszú távú alakulásában is. A következmények – bármennyire nehéz legyen is ezt tételesen kimutatni – nyilván döntőek voltak. Pierre Chaunu nyomdokában azt mondhatjuk, hogy a XIII-XIV. század számos európai régióban fontos szakaszát jelentette a régi nemzetségi (patriarchális) család-konstrukcióról a konjugális családszerkezetre való áttérésnek.[2] A paraszti közösség ennek megfelelően szűkebb és törékenyebb sejtmagok köré szerveződött, s ezzel esetlegesebbé váltak a primér szolidaritás megnyilvánulásai. Ez a hatás összekapcsolódott a társadalmi rétegződés mind merevebbé válásával, aminek következtében csak fokozódhattak az együttélő közösségen belüli alcsoportok érdekantagonizmusai. Ráadásul, mivel a pestis megritkította a népességet, az elsődleges szolidaritás számos köteléke elpusztult, kiveszett. Így a korábbi „homeosztatikus" egyensúly (mely lehetővé tette, hogy a lakóhelyi közösségen belül ellenőrzés alatt tarthassák a közösséget szétfeszítő tényezőket, s gátat emeljenek a kiilleszkedés folyamatának) veszélybe került, vagy teljesen fölbomlott.

Eljutottunk odáig, hogy pontosabb tartalmat adhatunk a „dekonverzió" fogalmának. Egy minden addigi szabályt felrúgó mobilitás próbál meg „együttélni" a keretet adó struktúrák merevségével. Innen adódik az, amit némi – mint majd

1 M. Mollat: „La notion de pauvreté au Moyen Age: position des problèmes", in *Études sur l'économie et la société de l'Occident médiéval*, 16. oldal.

2 P. Chaunu: *Le Temps des réformes*, Paris, Fayard, 1975, 1. fejezet.

látni fogjuk – megbocsájtható (mert részben igazolható) anakronizmussal „paradox munkanélküliségnek" titulálhatunk: miközben a pestist követő demográfiai fogyatkozás nyomán bőséggel van munkaalkalom, azt tapasztaljuk, hogy „a XIV. század második felében tömegessé válik a koldulás". A legszegényebbekre kettős nyomás nehezedik: a társadalom mind erősebben kíván érvényt szerezni az uralom fönnálló viszonyainak, s ugyanakkor mind erőteljesebb a késztetés a társadalmi hely- és helyzetváltoztatásra – aminek magyarázata nem egyéb, mint az, hogy e viszonyok egyre inkább képtelenek helyben biztosítani a létfeltételeket. (...)

Az alább következőkben azt kíséreljük majd meg nyomon követni, milyen sors jut osztályrészeül e talajtalanná vált embereknek abban a helyzetben, amikor a szabadság végzetként zúdul rájuk. A *double bind* csapdahelyzetében lelik magukat; annak a kettős szorításnak a harapófogójában, hogy parancs írja elő számukra, hogy dolgozzanak, de lehetetlen az előírt formák modalitásai között munkára lelniök. Tragédiájuk az *ancien régime* végpillanataiig megüli e társadalmak történetét. Nem olyan értelemben, hogy e formáció mozdulatlanná merevedett volna – s különösen nem a termelésben bekövetkezett változások vonatkozásában, melyek mind parancsolóbb módon hívják életre a munka társadalmi szervezete mind rugalmasabb formáit. De a munkára vonatkozó előírások, az ezeket megtestesítő rendeletek és szabályok a tiltásoknak ugyanazt a fajta bokrát fogalmazzák meg makacsul újra meg újra (még ha nem is mindig mechanikusan ugyanazokkal a szavakkal). S e tilalmak aztán rendre ugyanazokkal a pusztító következményekkel sújtják a lakosság bizonyos csoportjait. Látni fogjuk majd, hogy felbukkannak a bérmunkaviszony különböző formái, s nélkülözhetetlenné is válnak. De a XIX. század előtt sehol nem képesek igazi bérmunkáslétté kijegecesedni.

Michel Mollat dokumentálja, hogy a középkor vége felé már gazdag szókészlet alakul ki azoknak a szerencsétlen csavargóknak a megnevezésére, akik kénytelenek „menekülni", „iszkolni", „szedni a sátorfájukat", mindent „odahagyni", „elvándorolni" helyükről a „nagy szegénység" miatt, melyben leledzenek. E menekvés kilátástalan, mert azokon a határvonalakon túl, melyeket a földbirtoklás s a céhes szerveződés évszázados rendje kirajzol, sehol nem mutatkozik számukra az „ígéret földje". E dráma egylényegű azzal a vajúdással, mellyel a társadalom kihordja a modernitást, s a kortársak egynémelyike maga is ráérzett e dráma dimenzióira. „Az miként a természetben látjuk, hogy oktalan állat s madár mind a gazdag földek s legelők felé törekszik, messze kerülvén a puszta vidéket, hasonlóképpen viselkednek az munkás emberek és földmívesek is, kik testük fáradságából élnek, mert oly helyekre kévánkoznak, a hol keresményre találhatnak, s elhagyják azokat a helyeket, a hol az kétkezi emberre szolgaság és adó terhe nehezedik."[1]

Mi lesz a sorsa e kiilleszkedetteknek? (...)

1 Idézi M. Mollat. Az idézett szöveg 1443-ból való.

Pályájukat legelőször azok sorsa nyomán kísérjük végig, akik leginkább peremhelyzetűek: a csavargókén. Egy olyan világban, ahol az egyén társadalmi állása a kölcsönös függőségek szoros kapcsolati hálójába való betagozódástól függ, a csavargó alakja bántóan elüt a társadalmi struktúra díszleteitől. Szembeszökő jelenség, nem tud beolvadni a háttérbe, hiszen maradéktalanul elvesztette helyi kapcsolatait. Ennek okán kegyetlen intézkedések szüntelenül megújuló özöne zúdul a szerencsétlenre, melyek mind azt célozzák, hogy véget vessenek annak a társadalmon kívüliségnek, melyet amaz személyében megtestesít – hiszen annak a hátránynak terhét, hogy munkaképes létére kívül reked a munka világrendjén, azzal tetézve viseli, hogy idegenként kívül reked a társadalmiasság világrendjén. Megfosztva a megélhetés minden forrásától, képtelen saját magáról gondoskodni. Ha igaz az, hogy a segélyezési zónába csak azok kerülhetnek be, akik a korábbiakban említett kettős kritérium értelmében munkaképtelenek s ugyanakkor a szűkebb környezetbe tartoznak – a csavargónak kétszeresen is tiltva oda a belépés. Semmire nem kell, semmire nem használ, sorsa a *par excellence* kiilleszkedett ember tragédiájára szolgál példázatul, azéra, aki – mert „senkiházi", „semmi ember" – senki által semmi védelemben nem részesül.[1]

Ki a csavargó? A csavargás meghatározására szolgáló kísérletek viszonylag későn születnek meg. Egészen a XVI. századig a szót magát leggyakrabban olyan minősítő jelzők sorával társítva látjuk fölbukkanni, melyek kéteshírű embereket jelölnek: *caymand* (kéregető – vagyis olyan ember, aki alapos ok nélkül kéreget; ez az épkézláb koldus lenéző elnevezése), *mâraud* (semmirekellő), *bélître* (olyan koldus, aki nemlétező fogyatékosságokat, testi hibákat szimulál), *oyseu* (naplopó), *ribaud* (beste kurafi), *ruffian* (szajhák kitartottja), *bimbeur* (lator), *goufarin* (prédaleső), *cagnardier* (széltoló)... E jelzőkhöz gyakorta társul azoknak a mesterségeknek a neve is, melyeknek rossz hírét szokás költeni: jokulátor, vándor énekmondó, csudás furcsaságok mutogatója, foghúzó, vándor patikárius... vagy az elítélt tevékenységeké, mint a kockajátékosé, a szajháé, s nemegyszer szerepel a napszámos vagy a borbélyinas is. A rendszerezés ha tán nem is legelső, de mindenképp a legkorábbiak közül való kísérlete I. Ferenc francia király 1534-ből kelt rendeletében bukkan fel, mely megbélyegzi „mind az csavargókat, naplopókat, senkiháziakat s más efféléket, az kiknek semmi jószágjuk nincs, miből élhetnének, de minden napra való kenyerükért dologra, munkára hajlandóságot nem mutatnak."

A csavargó kategóriájának két konstitutív eleme ezzel expliciten deklaráltatott: nem végez munkát (pontosabban dologtalansága a létfenntartási források hiányához társul), és „senkiházi" (*sans aveu*), vagyis nem rendelkezik közösségi hovatartozással. A régi germán jogból átvett kifejezés, az *avoué*, a feudális

1 Colin Lenfant, Párizsban lopásért elítélt csavargó kőművessegéd ítéletéből: „Semmire kellő embernek bizonyult ez világban, ki is méltán ítéltetett arra, hogy latorságáért felakasztassék." A Châtelet bűnügyi nyilvántartásaiból idézi B. Geremek: *Les Marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*.

társadalomban annak a személynek az állását fejezi ki, aki egy hűbérúr „embere", annak hűségesküt tett, s amaz, viszonzásul, védelmet biztosít számára. A csavargó – ennek ellentettjeként – kívül reked a nemzetségi és a kölcsönös függőségi kapcsolatok kötelékének azon rendszerén, mely a közösséget közösséggé formálja. Az ilyen, se munkával, se javakkal nem rendelkező embernek se „gazdája" nincs, se otthona. Mivel – a csavargási perek egyik kedvenc kifejezését kölcsön véve – „csak úgy él a világba", hát sehová nem tartozik.

A későbbi, kidolgozottabb meghatározások is egyre e két elemmel operálnak. Vegyük például egy lyoni jogász 1566-os kommentárját IX. Károly a cselédek jogállására vonatkozó ediktumáról. „Csavargónak tekéntsd mind a naplopót, semmittevő embert, a sehonnait, sehová nem tartozót, a kinek se lakhelye, se mestersége, se hivatalos foglalatossága nincsen; ki, mint azt Párizs város rendőrsége rendelettel adta tudtul, csak fölöslegesen szaporítja embereknek számát. *Sunt pondus inutilae terrae.*" „A Föld haszontalan terhe" – a megfogalmazás bámulatra méltó. Egy 1701. augusztus 24-i rendelkezés nyomán a definíció jogi kategóriaként rögzül, mely lényegét illetően változatlan marad (gyakorlatilag módosítás nélkül nyúl majd vissza hozzá még a *Code Napoléon* is). „Elrendeljük, hogy csavargónak, senkiházinak minősíttessenek mindazok, kiknek se foglalkozásuk, se mesterségük nincsen, se nem illetőségük, se hely, hol megélhetésüket biztosítnák; kik nem tartoznak sehová, s hitelt érdemlő személyeket nem tudnak felsorakoztatni, hogy tanúskodnának tisztes életük s erkölcseik felől."[1]

Az előző fejezetben már idézett 1764-es fontos királyi rendelet érdekes pontosítással gazdagítja majd mindezt. A „se foglalkozásuk, se mesterségük" klauzulához ezt teszi hozzá: „hat hónapnál hosszabb ideje". E néhány szónyi többlet seregestül kelti majd életre a problémákat. A toldás nyilvánvalóan arra szolgál, hogy megkülönböztesse a „vegytiszta" csavargót, a dologtalan élet megrögzött elvetemültjét azoktól, akik – mint ma mondanánk – szándékuk ellenére csöppentek a munkanélküliség állapotába, s tán éppen új állást keresnek. De arra a problémára, melyet a munkalehetőség keresésének ellehetetlenülése vet föl, s ami mentesíthetné a csavargót a bűnnek attól a stigmájától, hogy szándékosan lopja a napot, egy ilyen röpke toldalék természetesen nem adhat megoldást. A későbbiekben erre vissza kell majd még térnünk.

Ha a csavargó ilyen „a világ szemében semmire kellő" alak, ki mások munkáján élősködve él, akit mindenhonnan kirekesztének, s kóborolni ítéltetik egy olyan társadalomban, ahol a személyes érdem valamilyen társadalmi álláshoz való tartozástól függ, tökéletesen érthetővé válik mind a csavargáshoz mindig társuló lenéző megítélés, mind a vele szemben alkalmazott eljárások könyört nem ismerő szigora.

A csavargóra sütött stigmáról (rettegésben tartja a falvak környékét, a városokban ő veszélyezteti elsősorban a biztonságot) számlálatlan akadnak forrása-

1 Idézi A. Vexliard: *Introduction à la sociologie du vagabondage*, Paris, Marcel Rivière, 1956, 83. oldal.

ink. Elégedjünk meg azzal, hogy itt csak egyetlenegyet idézünk, mely – éppen mert elég késői keltezésű – tökéletesen reprezentálja az évszázados irtózást, amit lénye kivált, s amely még a felvilágosodás haladottabb gondolkodásába is beépült.

> A csavargók a vidék népére Isten legkeményb csapását jelentik. Falánk sáskaként lepik el a földet, megfertőzvén s letarolván azt. Naponta fel falják a földmíves munkájának minden gyümölcseit. Túlozás nélkül nevezhetjük hát őket ellenséges seregnek, mely a honn földjén, hanem hogy mint meghódított ellenséges országban, mindenütt ott tanyáz s kénye-kedve szerént portyáz. Alamizsna, adomány címén valósággal adót vesznek a népen.[1]

Pedig e vádirat szerzője, Le Trosne, egyáltalán nem vérszomjas figura. Kegyes és jó keresztényként, a segélyezés profi szakembereinek többségével szemben azért a jogért harcol, hogy azok a szegények, „akik rendelkeznek illetőséggel, tűzhellyel, családdal" kaphassanak kegyes adományt.[2] Ám ezzel egy időben életfogytiglani gályarabsággal kívánja fenyegetni már az első ízben elkapott csavargót is. Számára – mint ahogy azon kortársainak vagy elődeinek többsége számára is, akik elgondolkodtak a jelenségen – a csavargás olyan társadalmi istencsapása, mint az éhínség vagy a járványok, amellyel szemben az a fajta elnéző gyengeség, mely a koldulásnak még tán kijár, egyértelműen bűn lenne.

Mindez érthetővé teszi, hogy a csavargás megtorlása lényegét tekintve „véreskezű törvénykezés" – ahogyan Marx minősíti a kérdésre vonatkozó angol törvényeket.[3] Ha a csavargót kiközösítik a társadalmi csereviszonyok együtteséből, nem számíthat irgalomra, s úgy kell ellene küzdeni, mint ártalmas kártevő ellen.

A csavargóval szemben foganatosított legegyszerűbb és legáltalánosabb intézkedés a *kitoloncolás*. Logikája közvetlenül adódik a csavargó idegen mivoltából, akinek helye bárhol lehet, feltéve, hogy nem itt, hanem máshol. Ám a kitoloncolás olyan szankció, mely erős ugyan, mégis teljesen hatástalan. Nagyon súlyos ítélet, hiszen arra kényszeríti a csavargót, hogy mindörökké a társadalmi senkiföldjén bolyongjon, mint egy mindenünnét kivert állat. De éppen ebből következően, a kitoloncolt csavargó személyében továbbra is megtestesülve marad az általa fölvetett megoldatlan, elintézetlen probléma. A kitoloncolás olyan biztonsági szelep, amelynek segítségével egy közösség azon az áron szabadul meg megoldhatatlan problémájától, hogy azt máshová telepíti. Az önvédelem olyan *helyi* reflexének felel meg, amely összeegyeztethetetlen a csavargás rendészeti

1 J.F. Le Trosne: *Mémoire sur les vagabonds et les mendiants*, Soissons, 1764, 4. oldal.

2 Uott, 37. oldal. „Mindaddig, míg szemünk lépten nyomon beléjük [a koldusokba] botlik, a szánakozó könyörület mindig arra fog ösztönözni, hogy segítségükre siessünk, s az emberiesség ez érzését büntetni nem szabad."

3 K. Marx: *A tőke*, I. könyv, nyolcadik rész, XXVIII. fejezet.

kezelése *általános* politikájának kidolgozásával. Ennek ellenére, csak 1764-ben, a monarchia a kérdéssel foglalkozó utolsó királyi rendeletében ismerik el nyíltan az intézkedés hiábavalóságát: „Fölismertük, hogy a toloncbüntetés nem teszi lehetővé, hogy féken és kordában tarthassunk oly embereket, kiknek élete örökös és önként vállalt számkivetésben tellik, s a kik, ha egy tartományból elhajtatnának, egykedvűen mennek egy másikba, hogy ott változatlan űzzék tovább kihágásaikat."

A tolonc intézménye inkább csak vágykergetés; a valóságban nem tünteti el a színről a csavargó alakját. A *kivégzés,* viszont, a nyers valóság nyelvére fordítja le annak a társadalmi halálnak a metaforáját, melyet a számkivetés jelent. A nyomorult parazita életének elvétele jelenti az igazi, végső megoldást a csavargás kérdésére. Alkalmazták is sűrűn! Franciaországban II. Henrik 1556. április 18-i nyilatkozata (figyeljünk fel rá, milyen szoros az időbeli egybeesés Henrik moulins-i rendeletével, mely a segélyezés alapjául szolgáló illetőség fogalmát lépteti életbe!) elrendeli, hogy a csavargók a „Chastelet-ben vettessenek tömlöcbe a rend őrségének hadnagya s tisztviselői által, s halálbüntetés sújtsa őket, ha kiderül, hogy jelen rendelkezésünket, miután kihirdettetett, megsértették".

Az ítélet, mely ellen fellebbezésnek helye nincs, azonnal végrehajtandó. A XVI. századi Anglia a csavargás ellen foganatosított „véreskezű törvénykezésének" is a halálbüntetés alkotja a „kemény magját". A királyi Tanács különleges megbízottakat nevez ki, kiknek feladata a csavargók üldözése, s joguk van akasztatni. Alexandre Vexliard szerint VIII. Henrik uralkodása alatt 12 000 csavargót akasztottak fel, s Erzsébet uralkodása idején évente 400-at.

Így tehát a csavargás nem egyszerűen csak bűn, hanem főbenjáró bűn.[1] A szélsőséges ítélkezés azonban nem bizonyul elegendőnek a probléma megoldásához. Bármennyi lett légyen is a kivégzett csavargók száma, nevetséges töredéke lehetett csak azokénak, akik továbbra is „fertőzték az országot". A *kényszermunka* nemcsak mérsékeltebb, de egyben realistább válasz is e problémára, ha és amennyiben az e világ számára fölöslegeseket mégiscsak használni tudja valamire. Végeredményben ez az intézkedés bizonyul majd a csavargás ellenében hozott törvénykezés valóban konstans elemének. Párizsban már 1367-től fogva

1 Továbbá, nyilvánvaló módon, más bűncselekményekkel (sajátlag a lopással és emberöléssel) társuló – s azok súlyosbító körülményeül számító – tényező. Megállapodottságot nem ismerő életformája, szükségleteinek kielégítetlensége miatt, a csavargó kétségkívül gyakorta rákényszerül, hogy áthágja a törvényt. De csavargó mivolta már eleve könnyen gyanúsítottá teszi, s letartóztatása esetén súlyosbítja az ítéletet, hogy eleve „elvetemült gazfickónak" gondolják. A Châtelet 1389 és 1392 közötti iratanyagának elemzése azt mutatja, hogy a lopásért elítélteknek csupán 18 százaléka volt születése vagy illetősége szerint a párizsi régióba valósi. Az ítéletszövegek gyakran tartalmaznak ilyesféle kitételeket: „semmi nembül való ember, ki nem szolgál egyetlen urat sem", „se jószága, se hatalma, se birtoka", „idegen a vidéken", „ágrulszakadt"... A „csavargó és naplopó emberek" ugyanazon a listán szerepelnek, melyen a köz ellenségei: „útonállók, gyilkosok, országutak fürkészői, nők meggyalázói, templomfeltörők, hamiskártyások, bér-verekedők, csalók, hamis pénzzel házalók és egyéb gonosztevők". Lásd J. Misraki: „Criminalité et pauvreté en France à l'époque de la guerre de Cent Ans", in M. Mollat: *Études sur l'histoire de la pauvreté*, 2. kötet, 543. és 546. oldal.

közmunkákra fogják a letartóztatott csavargókat (például árokásásra vagy az erődítmények karbantartására); „kettesével egymáshoz láncolva” – részletezi I. Ferenc 1516-os rendelete. Egészen az *ancien régime* végéig a Jacques Cœur által hajdan vállalkozásai céljára bevezetett gályarabságtól rettegtek leginkább a csavargók (időben változóan, s attól is függően, hogy hanyadszori visszaesőről volt szó, az ítélet öt évre, tíz évre avagy életfogytiglanra is szólhatott); már csak azért is, mert a királyi flottánál mutatkozó létszámhiányok okán olykor kifejezetten vadásztak rájuk. Így például, mikor Dijon városa 1529-ben két királyi gálya felszerelésére kényszerült, e kötelezettségének úgy tett eleget, hogy a város börtöneiben fogvatartottakhoz hozzácsapta a kifejezetten emiatt „begyűjtött” csavargókat is.

Másik formája a kényszermunkának a *gyarmatokra való száműzés,* melyről egy 1719. január 8-i rendelet határoz. De a csendőrség – mely minden egyes elfogott személy után fejpénzt kapott – olyan hévvel látott neki e feladat teljesítésének, hogy a lakosság igencsak kikelt ellenük, s így a rendeletet már 1722 júliusában visszavonták. Mindezek ellenére az *ancien régime* végéig azok a „mániákus beadvány-gyártók”, akik azt ambicionálták, hogy „megtisztítsák a »söpredéktől« a királyságot” s a csavargókból az állam számára hasznos egyedeket neveljenek, még sokáig gyakran ebben keresték a megoldást. Világos és egyértelmű döntés sosem született e tárgyban, mivel a száműzési koncepció kettős ellenállásba ütközött. Ellenezték egyfelől a merkantilizmus hívei (köztük maga Richelieu is), akik attól féltek, hogy ekképp az ország előbb-utóbb elnéptelenedik, de az istenfélő jámborak is, akiket nem töltött el igazán lelkesedéssel az a perspektíva, hogy a gyarmatokon ez az „alja nép” fogja majd terjeszteni az egyedül üdvözítő hitet.

A problémát megoldani hívatott, időről-időre javasolt másik megoldás az *elzárt helyen való kényszermunkára fogás.* Az *Hôpital général*, bár – mint láttuk – eredetileg nem az ő számukra hozták létre, csavargókat is befogad majd. A merkantilizmus szellemének megfelelően föltámad az az igény, hogy a királyság hatalmának gyarapítására a teljes munkaerő-állományt mozgósítani kell. E távlatos terv számára a csavargók kitüntetett cél-csoportot jelentenek. „A kellő mód’ igazgatott városokban találtatnak olly házak, melyekben összegyűjtetvék a szükséget szenvedő egésséges emberek mind, a célból, hogy nékiek olly iskolázást adjanak, melly is őket, gyengécske palántákat az mesterségekben járatossá teszi, s meggátollya, hogy csavargóvá, istentelen naplopóvá váljanak, kik mást sem ohajtnának, mint semmirekellő módon koldulni, orozni, tolvajkodni.”[1] De egynémely ok miatt, melyekre később még visszatérünk, a zárt intézményekben mindig kudarcba fulladt a munkára fogás. Az *hôpital général*nak nem sikerült reszocializálnia a munkaképes szegények „szabados erkölcsű és semmittevő” népességét. Legjobb esetben is csak azt sikerült elérnie, hogy a nyomorultak legnyomorultabbjainak – a minden támasz nélkül maradt öregeknek, az elme-

1 E. Cruce: *Le Nouveau Cynée ou le discours de l'Etat*, Paris, 1623. Idézi J.-P. Gutton: *La Société et les pauvres.*

betegeknek, az elhagyott gyermekeknek, a mindenki által eltaszított deviánsoknak – a túlélés nyomorúságos föltételeit megteremtse. Ebben a túlzsúfolt térben, ahol a nincstelenek között is leginkább nincstelenek egymás hegyén-hátán tolonganak, igen hamar tökéletesen lehetetlenné válik bármifajta munkavégzés.

Mégis, amikor az 1764-es nyilatkozat újólag megismétli és megerősíti a csavargásra kimondott ítéletet, újra csak ezt az intézkedést vezeti be. Mivel a gályarabságra ítélés adekvát léptékben nem megvalósítható, 1767-ben megnyitják a szegényházakat *(dépôts de mendicité)*. A szegényház olyan önálló igazgatási-rendőrségi intézmény, mely speciálisan arra szolgál, hogy a munkaképes szegényeket munkára kényszerítse. A letartóztatott csavargókkal és koldusokkal immár nem a segélyezési instanciák vagy a normális jogszolgáltatás intézményei foglalkoznak. A rendfenntartó közegek közvetlenül, egyenesen a szegényházakba szállítják őket. A munkabér kiszámításához vezérfonálul az szolgál – mondja egy 1778-as beadvány –, hogy „magasabb legyen a börtönbeli keresménynél, de alacsonyabb legyen, mint a katona zsoldja.”[1]

Ekképp, az *ancien régime*-re még végóráiban is a csavargók és munkaképes koldusok ellen indított ádáz hajsza jellemző. A csendőrség 3 *livre* jutalmat kaszszíroz be minden egyes személy elfogásáért. Necker ötvenezerre becsüli az 1767-ben foganatosított lefogásokat. 1768 és 1772 között 111 836 személy „nyert elhelyezést” szegényházban – szemben az 1 132 gályarabságra vető ítélettel. A szegényháziakat egészségre ártalmas körülmények között szállásolják el, olyan épületekben, melyekben semmiféle higiénés illetve orvos-egészségügyi szolgáltatás nem létezik. A halálozási ráta elképesztő bennük: a fent említett négy év során 21 339 haláleset dokumentálható.[2] Kell-e mondanunk, hogy – akárcsak az ***hôpital général*** esetében – e „halálgyárakban” a munkára fogás nevetséges illúzió.

Mercier, a maga *Tableaux de Paris*-jában a következőképpen húzza meg ennek az időszaknak a mérlegét.

> 1769-ben s a rákövetkező három évben úgy bántak a szegényekkel, olyan kegyetlenséggel, oly barbár módon, hogy ennek szégyenfoltja sosem lesz lemosható egy magát emberségesnek és felvilágosultnak nevező századról. Az ember majd’ azt gondolná, hogy írmagjukat is ki akarták pusztítani, annyira sutba vágták a jótékonyság elveinek gyakorlását. E nyomorultak majdnem mind meghaltak a szegényházakban, melyek nem egyebek egyfajta olyan börtönnél, melyben a szegénységet bűntettként büntetik.[3]

1 Idézi J. Kaplow: *Les Noms des rois: les pauvres à Paris à la veille de la Révolution*, Paris, Maspéro, 1974, 221. oldal.

2 Lásd A. Vexliard: *Introduction à la sociologie du vagabondage*, 82. oldal. A párizsi adókerületre vonatkozó adatok: 18 523 letartóztatás 1764 és 1773 között. Vö. J. Kaplow: *Les Noms des rois...*, 218. oldal.

3 Lásd O.H. Hufton: *The Poor of Eigteenth-Century France*, Oxford, 1974, 232. oldal skk.

1775-ben Turgot a szegényházak többségét bezáratja, de menesztése után az intézmény újólag életre kel, s a későbbiekben is még szép jövő álland előtte, hisz 1808-ban Napóleon visszaállítja régi dicsőségüket.

Anglia hasonló intézkedéscsomaggal szolgál, mely egy árnyalatnyival tán még kegyetlenebb is. Legyen itt elég az 1547-es királyi rendeletet idézni, mely kétségkívül a legradikálisabb a csavargókat munkára kényszerítő intézkedések között. Mint kivétel nélkül mindig, ezúttal is abból a megállapításból indultak ki, hogy „a semmittevő és csavargó személyek feleslegesek a társadalom számára, a közjó ellenségeinek tekinthetők". VI. Edward elrendeli, hogy minden olyan személy elfogattassék, ki – megélhetési forrásokkal nem rendelkezvén – már három napnál hosszabb ideje nem dolgozik. Minden derék polgár arra buzdíttatik, hogy az ily nyomorultat két bíró elé vezesse, kik „kötelességük szerént nevezett naplopó homlokára azon mód' izzó vassal V betűt sütni, s a nevezett tétlenségben talált személyt színük elé állítónak [azaz a feljelentőnek] odaítélni ne múlasszanak, hogy nevezett rabszolga nékije, mind ő szolgáinak, nemkülönben az ő akaratjának végrehajtására hatalommal bíró személyeknek az elkövetkező két esztendő során korlátozás nélkül birtokát képezze".[1] A csavargással szemben hozott törvénykezés a reneszánsz kellős közepén visszaállítja Angliában a rabszolgaságot! (...)

De hát valójában kik is ezek a csavargók? Veszélyes prédalesők, akik a társadalmi rend határmezsgyéjén kóborolnak, rablásból, fosztogatásból élnek, veszélyeztetve a derék emberek jószágait és biztonságát? Ekképp ábrázoltatnak, azt pedig, hogy ne afféle hétköznapi módon bánjanak velük, az igazolja, hogy végre is minden ponton – munka, család, tisztesség, vallás... – felmondták a társadalmi szerződést. *Ergo:* a közrend ellenségei. Mindazonáltal – akárcsak a munkaképes koldus esetében – nem lehetetlen megkísérelni a csavargóról megrajzolt kép dekonstrukcióját, és föltárni azt a szociológiai realitást, mely e kép mögött meghúzódik. Ha így teszünk, a csavargás nem annyira *sui generis* állapotként tűnik föl előttünk, hanem mint *a kiilleszkedési folyamat határesete,* mely folyamat a munkához való viszony biztonságvesztéséből és a szociabilitás kapcsolati hálójának törékenységéből táplálkozik; egyik is, másik is közös sorsa a kisemberek jelentős tömegeinek, éljenek akár falun, akár városon.

Milyen, például, az *ancien régime* legvége felé a Soissons városának szegényházába internáltak szociológiai „profilja"? A szegényházak, mint már említettük, arra vannak hivatva, hogy kizárólag a csavargóknak s efféléknek – munkaképes koldusoknak – nyújtsanak otthont. A soissons-iban, a forradalom előestéjén, 854 bennlakót tartanak nyilván. Közülük 208 személyt tart az intézmény igazgatója „igen veszélyesnek", „sorscsapásnak a társadalom számára"; nevezetesen 28 „megbélyegzett" csavargót, 32 „otthon nélküli" csavargót, mintegy ötven elmebeteget (férfiakat, nőket), 20 személyt, akit királyi rendelkezésnek

1 Idézi A.V. Judges (szerk.): *The Elizabethan Underworld*, London, 1965. A méltányosság kedvéért jegyezzük meg ehelyütt, hogy – akár kegyetlensége miatt, akár, mert gyakorlati alkalmazása nehezen kivitelezhetőnek bizonyult – ezt az intézkedést már 1550-ben visszavonták.

megfelelően tartanak fogva, 32 olyan katonát, aki vagy egyszerűen dezertőr, vagy nem lehet megállapítani, hol van szállása vagy alakulata. Mindezek között, a korszak terminológiája szerint, mintegy hatvanan vannak az „igazi" csavargók. De a szegényház létszámállományának több mint kétharmadát két nagy csoport alkotja: 256 „kétkezi munkás" (közéjük egy nótárius is soroltatik) és 294 „saját eltartására képtelen mezőgazdasági munkás". A szegényház klientúráját (vagy legalábbis annak nagy többségét) eszerint – nagyjából egyenlő arányban – a városi és falusi proletariátus illetve szubproletariátus tenné ki. E munkások – ehhez nem férhet kétség – nem jutnak munkához. Következik-e ebből, hogy „hivatásos" koldusok és csavargók? Sokkal valószínűbbnek tekinthető, hogy nagyobb részük egy olyan népességet képvisel, melyet manapság azokkal a szakképzettséggel nem rendelkező munkanélküliekkel azonosítanánk, akik mindent megtennének azért, hogy álláshoz jussanak. (...)

A csavargás másik aspektusa: a kóborló életmód tudatos fölvállalása, az elszánt szakítás a szülőhely s a társadalmiasság mindenki számára közös szabályrendszerével, e nyomorultaknak csupán kis töredékét jellemzi. Ha az 1764-es rendeletet korrekt módon érvényesítették, bizonyára csak „illetőségüktől fél mérföldnél távolabbi" helyeken fogták le őket. De szükségesnek tartaná-e a soissons-i szegényház nyilvántartása külön feltüntetni, hogy 32 csavargónak „nincs otthona", ha a többiek többségének nem lenne? Más kérdés, hogy kénytelenek voltak otthonukat a nyomortól szorongattatva s valamiféle megélhetés keresésétől sarkallva odahagyni. A preindusztriális társadalmakban a csavargók voltaképp az immigránsok megfelelői: annyiban „idegenek", hogy megélhetésük lehetőségeit szűkebb szülőföldjük határain kívül keresik. 1750-ben például, a Bicêtre-be csavargásért bebörtönzött 418 férfi közül 35-en párizsiak, 58-an pedig a párizsi régióból valók. A többiek az ország legkülönbözőbb pontjairól kerültek ide, s gyakran alig pár hónapja élnek csak Párizsban. Ennek megfelelően „sehonnainak", „bitangnak" minősítik őket, hacsak nem akadnak közmegbecsülésnek örvendő személyek, akik hajlandók attestálni valahová tartozásukat, s kezességet vállalnak a lecsukott csavargóért. Erre is akad példa, mint annak a Meaux-ban tömlöcbe vetett csavargónak auvergne-i földijei, akik írásban így nyilatkoznak: „Több évek óta szokása már mondottnak, hogy minden évben elhagyja megyénket, s más vidékekre megy, hogy munkájával s szorgoskodásával magát eltartsa, s feleségét, Marie Auzanyt és hat gyermeküket segítse. (...) Mondott Jacques Verdier minden tavaszon hazajön, hogy kicsinyke földjét megművelje, s tőle telvén minden földmunkákat elvégezzen. Becsületes embernek ösmerjük, sosem láttuk koldulni, s tudomásunk sincs arról, hogy valaha is e mesterséget űzte volna."

Nevezett nyomorultnak szerencséje volt; sikerült letartóztatása hírét falujába eljuttatnia, s szerencséje volt abban is, hogy akadt két respektábilis helybéli, aki vette magának a fáradságot, hogy levelet írjon Meaux-ba, s kezességet vállaljon érte. De kortársai között hányan akadtak, akiknek, ugyanebbe a helyzetbe kerülvén nem adatott meg ugyanez a lehetőség; netán csak azért nem, mert

munkavállalási lehetőségeik még ingatagabbak voltak, mint mondott Jacques Verdier-éi, aki rendszeresen visszatérhetett szülőfalujába? Ki vállalna kezességet az országutak nyomorú vándoráért? Miközben a kényszerű vándorút egyre hosszabbá válik, a közösségi hovatartozás kötelékei eloldódnak, s a kapcsolatrendszer nyújtotta segítségek egyre kevésbé működnek. Szép lassan kirajzolódik a csavargónak a fantazmagóriákban élő alakjától mind jobban különböző arculata: egy olyan szerencsétlen ördögről van szó, akinek nem sikerült a hagyományos „mesterségeken" belül valamilyen szakmát tanulnia, szakképzettsége nincs, kénytelen alkalmi munkákkal megelégedni, de gyakran még az ilyen esetleges munka után is kutakodnia kell; vándorlásai során fokozatosan deszocializálódik, kiszakad társadalmi és társas kötelékeiből, s vándorútján bármikor bekövetkezhet az a balszerencsés pillanat, amikor a világi hatalom karja lesújt rá.

A csavargót körülvevő szociológiai realitás e rekonstrukciója, úgy tűnik, a XIV. századtól az *ancien régime* végnapjaiig terjedő időszak egészére egyaránt érvényes. Mindez nem azt jelenti, hogy ne lettek volna változások, átalakulások, vagy inkább a munkaszervezet formáiban bekövetkezett jelentős eltolódások – mint majd a következő fejezetben látni fogjuk: voltak. De mindazon keresztül, ami a csavargók léthelyzetéből rekonstruálható (vagy megsejthető), mindig és mindenütt fölleljük a „semmi szakmák" űzött-hajszolt képviselőinek egyszerre földrajzi és szakmai mobilitását; azokról az emberekről van szó, akik – egy Beaujolais-ban 1768-ban letartóztatott kőműves szavait idézve – „az egész országot végigjárják munkát lelni igyekvőben". A lyoni adókerület elszegényedett kisembereinek világáról adott pontos elemzéseiben Jean-Pierre Gutton több ilyen döcögős, hepehupás életutat is bemutat: napszámosokét, hajóslegényekét, rakodómunkásokét, hordárokét, házalókét, mezőgazdasági idénymunkásokét, alkalmaztatást kereső cselédekét, obsitos katonákét... A letartóztatott csavargók majd' mindegyikének van valamilyen tanult mestersége. Gyakran azt a paraszti földet hagyják ott, mely többé már nem képes eltartani őket, mint például az a velay-i paraszt, akit 1724-ben Villefranche környékén tartóztatnak le, mivel Beaujolais-ba vándorolt, hogy „a földeken dolgozzék vagy kőművesek mellett találjon alkalmaztatást, s mindenhol bármi munkát elvállaljon, mert azon a birtokon, hol testvére a bérlő, számára semmi munka nem akad".

E gyökereiket és talajukat vesztett falusiakat gyakran a város vonzza magához, ahol sikertelen kísérletet-kísérleteket tesznek a társadalmi betagozódásra, mielőtt ismét szednék sátorfájukat, s újból vándorútra nem kelnek. Néhány ilyen év elteltével már meglehetősen nehéz elkülöníteni egy-egy ilyen nyomorult élethelyzet létrejöttének falusi vagy városi összetevőit, hiszen tragédiáját éppen a sehova nem tartozás okozza. „Az elemzésünkből kibontható végkövetkeztetés – írja Gutton egy másik, ugyanilyen típusú adatokra építő tanulmányában – úgy foglalható össze, hogy a semmiféle mesterséggel nem rendelkező, csalásból, szemfényvesztésből élő csavargók törpe kisebbséget alkotnak csak. A nagy többséget azok a kisemberek teszik ki, akiket a társadalmi vagy egyéni körülmények az út szélére vetnek."[1] (...)

Nem az a célunk, hogy ártatlan báránynak tüntessük fel a csavargókat. Bizonyos, hogy közülük nem kevesen veszélyesek lehettek, nemegyszer fosztogató bandákba tömörültek, és az emberek megsarcolásából éltek. Nyilván voltak – miért is ne lettek volna – züllött, kicsapongó életet élő csavargók, szerencsejátékokat s más tiltott élvezeteket űzők, akik inkább „választották" a tétlen, henye életmódot, mint hogy alávessék magukat a munka kemény törvényének – bár lehetnek kétségeink e többnyire drágán megfizetett választás „szabadságát" illetően. De elsősorban nem ez az érdekes, hanem az, amit – úgy vélem – sikerült megalapozottan bizonyítanom, hogy nevezetesen a csavargó generalizált alakja, ez a veszélyes, teljességgel aszociális figura nem egyéb konstrukciónál. E figurának egy vékony réteg szélsőséges destabilizáló társadalmonkívüliségével való azonosítása töméntelen sok „ártatlan" szegény ördögöt is megbélyegez. Mégis naivitás lenne ártatlannak mondanunk őket. Ártatlan-e az, aki mindentől meg van fosztva, nincs miből eltartania magát, nincs munkája, nem védi semmi? A csavargóknak fenntartott bánásmód azt bizonyítja, hogy nem.

A csavargó negatív paradigmáját a hatalmi diskurzus teremti meg. Ezen azt értem, hogy elsősorban az e csoportok rendészeti kezeléséért felelős hivatalos személyek dolgozzák ki, s maga a kidolgozás része a velük szemben foganatosított eszközöknek. A csavargással szembeni represszív politika egy olyan helyzetre kitalált megoldás, melynek nincs megoldása. Mit lehessen kezdeni olyan emberekkel, akik megoldhatatlan problémákat vetnek föl, mivel nincsenek a helyükön, de a társadalmi struktúrán belül nem is jut nekik hely? A csavargó elítélése egyszerűen annak a kiáltó ellentmondásnak rövidre zárása, hogy lehetetlen eltűrni az adott helyzetet, de épp ily lehetetlen mélyrehatóan változtatni rajta. A preindusztriális társadalmakban a munkaképes és mozgékony szegények kiváltotta szociális kérdés nem kezelhető másként, mint rendőrségi kérdésként. Ennek az opciónak – a felelős intézmények szempontjából nézve – először is az az értéke, hogy *van*, hogy *lehet* rá voksolni; másként fogalmazva, hogy viselkedési vezérfonalat kínál egy olyan helyzet megoldására, melynek nincs megoldása. Bármennyire bebizonyosodjék is minden egyes alkalommal, hogy a megtorlás nem old meg semmit, akkor is múlhatatlanul szükség van rá. Mégis, a kérdés egyes felelőseiben fölébredt a gyanú, hogy ilyen bonyolult problémával szemben vajmi keveset ér a nyers erőszak. „Az mint Aubert hadnagy úr mondotta volt, nehéz oly embereknek kik hozzászoktanak volt egy mesterség míveléséhez más munkát találniok maguknak, azért penig ha nem találnak ílyet, talám még nem lehessen őket hitvány természetű és hitvány titulusú embernek tartani, s véleménye szerént observáltassék nékiek, hogy keressenek maguk számára más megélhetési módot." Rouen város egyik városatyája fogalmaz így, szembefordulva azzal a rendelkezéssel, mely „kitoloncolni rendeli a

1 J.-P. Gutton: *L'État et la mendicité dans la première moitié du XVIIIe siècle*, Centre d'études foréziennes, 1973, 198. oldal.

városbúl a naplopókat, csavargókat, a magukat fogyatékkal lévőnek játszó ép és egészséges embereket, az idegeneket". De hogyan lehessen biztosítani a „más megélhetési módot" a munkamegosztás domináns keretei között, amikor, ráadásul, a fenti állásfoglalás idején, 1524-ben a roueni kézműves ipar válságban van?

Más jelzés is akad, mely arra mutat, hogy a kortársak olykor átlátták a csavargás mögött meghúzódó általános szociális problémát. A Rhône megyei csendőrség hadnagya 1776-ban a következőket nyilatkozza: „Generális jelenség, hogy mind a csavargók aratás idején alkalmazásba állanak, vagy legalábbis úgy tesznek, de az illy munka időbelileg rövid természetű, s nem tekénthető elégségesnek ahhoz, hogy valakit munkás embernek nevezhessünk." De mi lenne e szerencsétlenek számára az a munka, mely „elégségesnek tekénthető", hogy „munkás embernek" neveztessenek? S milyen feltételekkel juthatnának hozzá ilyen munkákhoz? Ennek alakulására sem a megtorló intézményrendszernek, sem a csavargónak nincs befolyása. Egyéb híján, a csavargás rendőri üldözése az egyetlen intézkedésrendszer, mely megpróbálja befolyásolni az események alakulását, s nyilvánvaló, hogy a probléma kiterjedt volta miatt csak nagyon korlátozott és felületi hatást bír gyakorolni.

Egy másik indok is igazolhatja azt, hogy a megtorlás mellett döntsenek. E bizonytalan, mindig kalandra kész, mindenre kapható népesség létezése veszélyt jelent a közrendre. A csavargás és bűnözés közötti kapcsolatot számtalan forrás attestálja. Nem csak arról van szó, hogy az egyes csavargók kihágásokat, bűntetteket követnek el – az általuk képviselt fenyegetés közösségi dimenziókat ölthet. Azáltal, hogy bandákba verődnek, melyek végigsarcolják a vidéket s gyakran szervezett útonállássá fajulnak, azáltal, hogy benne vannak minden népi lázongásban és felkelésben, a csavargók, akik nem kötődnek semmihez, mert nincs is semmijük, a társadalmi destabilizálódás tényleges vagy képzelt veszélyét jelenítik meg. Mint azt a Dijoni Akadémiához 1777-ben benyújtott tanulmányokról készült összefoglaló jelentés nyomatékosan leszögezi: „Mohón kívánnak minden újdonságot, vakmerőn s annál is vállalkozóbb kedvvel, mert hogy nincs veszítni valójuk, s hozzászoktak a büntetés gondolatához, melyre nap mint nap rászolgálnak; érdekük levén, hogy az álladalom biztonsága forradalmak által megrendíttessék, hisz helyzetük csak ekképp fordulhat, ezért buzgón ragadnak nyakon minden alkalmat, mely lehetővé teszi, hogy zavargásokat keltsenek."

Mintegy megelőlegezve a híres szállóigét a proletárról, aki „csak a láncait veszítheti", ez a súlyos vélemény elismeri, hogy a felmerülő probléma az *ancien régime* társadalmi struktúráján belül nem oldható meg másként, mint „az álladalmat megrendítő forradalmak" keretei között. Azt is elismeri, hogy a kiilleszkedés változást hozó tényező: akinek nincs semmije s nem kötődik semmihez, azt helyzete arra ösztökéli, hogy a dolgok ne maradjanak olyanok, amilyenek. Az, akinek nincs mit megőriznie, hajlamos lesz arra, hogy mindent meg akarjon kaparintani. A „veszélyes néposztály" funkcióját, melyet általában a XIX. századi proletariátushoz szokás társítani, már a csavargó is betölti. E veszélyt egyben

fantazmagóriává is duzzasztja: a népi fölkelések és lázongások pontos elemzései azt látszanak mutatni, hogy a csavargók és a csőcselék által játszott szerepet rendszeresen eltúlozzák.

Így hát a csavargás globális kriminalizációja úgy mehetett végbe, hogy senki sem tette föl magának a kérdést, vajon a csavargók többsége valóban potenciális bűnöző-e. A csavargó paradigmatikus figurájának nem kellett egybeesnie a csavargás szociológiai valóságával. Hiába tudták azt, hogy a koldusnak vagy csavargónak megbélyegzett egyének többsége valójában szerencsétlen nyomorult, akit e pályára a nélkülözés és a társadalmi elszigetelődés terelt, a munkalehetőségek és a kapcsolati háló nyújtotta támasz hiánya tehát – e fölismerés a preindusztriális társadalmakban nem torkollhatott semmiféle konkrét stratégiai válaszba, „politikába". Ezzel szemben viszont, a csavargó maximális megbélyegzésével meg lehetett teremteni az igen veszélyes csavargók vékony rétege által okozott időszakos zavarok leküzdésére szolgáló rendészeti és rendőrségi eszközöket. Azzal, hogy a tétleneket arra próbálták kényszeríteni, hogy akármilyen bérért munkát vállaljanak, s ezzel leszoríthassák a béreket, nyilván még némi nyomást is lehetett gyakorolni arra, ami többé-kevésbé valamiféle munkaerőpiacnak minősülhetett akkoriban. De főleg arról volt szó, hogy egy olyan paradigmát dolgozzanak ki, mely egyszerre tölt be „lebeszélő" és megelőző funkciót azoknál az embereknél, akik ellen a társadalom hajtóvadászatot indít, illetőleg, az ő körükön is túlmutatóan, mindazoknál, akikre a szegénység, a nyomor, az instabilitás leselkedik. Ezt a célt gyakorta lélegzetállítóan cinikus nyíltsággal ismerik be. Vegyük például azt a levelet, melyet a pénzügyi főfelügyelő az 1764-es rendelet alkalmazása ügyében intéz intendánsaihoz, s amely a következő tanácsot tartalmazza.

> Végezetül, nem tudom elegendő nyomatékkal figyelmeztetni Önöket arra, hogy a legnagyobb óvatossággal járjanak el ez ügyben [a csavargók letartóztatásáról van szó], nehogy a tömlöczök és szegényházak túlnépesedjenek, továbbá azért is, hogy az emberek többségének legyen ideje felhagyni bűnös életvitelével. Mindezeket megfontolván, a csendőrség által egyszerre csak kevés számú csavargó és koldus vétessék őrizetbe; az el-járásoknak inkább a maguk tehetetlen koldusok begyűjtését kellend céloznia, mintsem a munkaképesekét, hiszen előbbiek, semmiképp nem rendelkezvén elegendő erővel arra, hogy munkát vállaljanak, nehezebb őket megakadályozni abban, hogy továbbra is koldulásra ne adják fejüket. Másrészt a munkaképes koldusok, megmutatkozván, hogy még a magokkal tehetetlenek is betömlöczöztetnek, még jobban megrettennek majd, s kellete idején elszánandják magukat arra, hogy kereső foglalatosság után lássanak.

A mindezen intézkedésekben lehetségesen föllelhető racionalitást (kivonni a forgalomból a legveszélyesebb elemeket, az ártalmatlanabbjával szemben pedig – rendelkezésre álló eszközök, illetve szegényházi férőhelyek híján – akár toleranciát is tanúsítani) tudatos módon feje tetejére állítva, a megtorló intézkedések célpontjává a munkaképtelen koldusok válnak, akik semmiféle veszélyt nem jelentenek. Ez egyértelműen azt mutatja, hogy a hozott intézkedések céljukat tévesztik, s hogy közvetlen hatékonyságuknál jóval fontosabbnak bizonyul elrettentő hatásuk.

De a korszak valamennyi szerzője közül talán Montlinot abbé az, aki legmesszebb jut el a csavargás efféle kezelésének mély szociálpolitikai megértésében. Montlinot felvilágosult szellem. Voltaképp szabadelvűnek minősíthető kritika tárgyává teszi a zárt intézetekben folyó kényszermunka intézményét (erre később még visszatérek). A forradalom kezdetén bekapcsolódik az Alkotmányozó Nemzetgyűlés által létrehozott *Comité pour l'extinction de la mendicité* munkájába. Mégis, 1786-ban például így ír.

> Nem is egy oly személyt láttunk, a kik midőn balszerencsés körülmények között letartóztattattak [a már említett hírhedt 1764-es Rendelet utasításainak végrehajtása során történt letartóztatásokról van szó, melyek sok esetben adtak alkalmat visszaélésekre], ezt követően bevallották, hogy felette sok kísértéstől szabadíttattak meg. A pénznek hiánya sürgető szükségletleg jelentkezik: minden embert, a ki ily szorongató helyzetbe kerül, már csak egy lépés választ el attól, hogy csalóvá vagy gazemberré ne váljék. A kormánynak kötelessége megelőzendni a bűnt, s minden rendelkezésére álló eszközökkel oltalmazni s biztosítni a polgárok nyugalmát. Az, kinek nincs fedél feje fölött, kinek nincs miből megélnie, nem tudja megfizetni azt, mibe ellátása kerül, nos, az ily egyén megszűn szabad ember lenni: egy hatalmas erő foglyává válik, egyetlen lépést sem tehet úgy, hogy meg ne sértné a törvényeket. Végeredményleg pedig, ama feltételezés kapcsán, mely abban, ki huzamosbb ideje megfosztatott minden segítségtől, támasztól, mindöszve szerencsétlen nyomorút lát, a kit méltánytalan s az igazsággal ellentétes lenne letartóztatni; nos, nem félek kimondani, hogy ezen politikai igazságtalanságot fel kell vállalni, s nem szabad az utakon szabadon kóborolni hagyni azokat, a kik, mivel semmijük sincs, képesek lehetnek mindenekre merészkedni.[1]

Egy jogállam nézőpontja felől ez a „politikai igazságtalanság" benne rejlik az *ancien régime* valamennyi, a csavargással és a munkaképes koldusokkal kapcsolatos intézkedésében. De vajon egy úgymond „reálpolitikai" szemszögből nem

1 C.A.J. Leclerc de Montlinot: *Essai sur la mendicité*, Paris, 1786.

bizonyult-e bölcsnek ez a lépés? Egy peremre szorult, deviáns (vagy legalábbis ekként lefestett) népességre összpontosítani a megtorló intézkedéseket, egyet jelent annak hallgatólagos beismerésével legalább, hogy a tömeges nyomor fölszámolására lehetetlen átfogó pozitív politikát kidolgozni. Reménykedni lehet azonban abban, hogy e speciális intézkedéseknek általánosabb elrettentő hatása lesz.[1] Így a csavargókkal és munkaképes koldusokkal szemben alkalmazott politikákat nem lehet egyedül kinyilvánított célkitűzéseikhez igazodva megítélni, hiszen ezek – mármint a csavargás fölszámolása – utópiának bizonyultak. Ebből a nézőpontból tökéletes kudarcnak kellene minősítenünk őket, amit már csak az a mechanikus ismétlődés is bizonyít, amellyel – mindig a csavargók számának növekedésére hivatkozva – újra meg újra életbe léptetik őket. De megváltozik a perspektíva, ha azt feltételezzük, hogy e politikák címzettjeinek köre valójában jóval tágabb: ahhoz a tömeghez szólnak, amelyet csak igen bizonytalan határvonalak választanak el attól a vidéktől, ahol már a kiilleszkedetteket találjuk; vagyis mindazon tömegekhez, melyek a sebezhetőségi zónát népesítik be. Ha nem ébrednénk rá, hogy ez is tétjük volt, egyszerűen le kellene mondanunk annak megértéséről, miért is tulajdonítottak ekkora fontosságot négy évszázadon át e politikáknak, miért voltak képesek, bár megújra kudarcot vallottak velük, annyi energiát mozgósítani.

Lehet-e „szociálpolitika" névvel illetni e politikákat? *Igen*, legalábbis abban a szűken korlátozott értelemben, hogy céljuk a közrend biztosítása s ezen keresztül a társadalmi egyensúly megőrzése. *Nem*, akkor, ha szociálpolitikán azon gyakorlati eljárások összességét értjük, melyek majd csak a XIX. századdal kezdődően bontakoznak ki, hogy enyhítsék a gazdasági rend és a politikai rend között tátongó hiátus okozta feszültségeket. Ennek a fajta „szociális" elemnek, mely feltételezi a XVIII. század végi kettős – gazdasági és politikai – forradalmat, azaz a piac és a demokratikus képviselet eluralkodását, itt még nincs helye. Mindez azonban nem elegendő indok arra, hogy ezekben az intézkedésekben szűken csak megtorló eszközt lássunk, mely nem terjed túl azokon, akik szembekerültek a társadalmi renddel. Ha ugyanis a csavargás jelenségében joggal látjuk egy olyan kiilleszkedési folyamat előfutárát, mely a társadalom sokkal szélesebb szektorait is veszélyezteti, akkor az olyan problémát vet föl, mely mindezen jóval túlmutat. A csavargás problémája valójában az a megnyilvánulási mód, melyen keresztül a preindusztriális társadalmak szociális kérdése *egyszerre megfogalmazódik s egyszersmind el is lepleződik*. A csavargás elleplezi ezt, hiszen a társadalmi lét határvidékére veti ki a szociális kérdést, szinte már egyszerű rendőrségi kérdéssé fokozva le. Ugyanakkor azonban megfogalmazását is

1 Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy kizárólag a csavargóknak jutott volna az a megtiszteltetés, hogy részesülhessenek a hatóságok megtorló éberségének áldásaiból. A népi zendülések és lázongások leverése állandó eleme az *ancien régime* társadalomtörténetének, mely még a XVII. században is véres epizódokkal gazdagítja azt (például a bretagne-i és normandiai parasztlázadások Séguier kancellár által történő leverése). De ezek a beavatkozások nem folytonosak, mindig *ad hoc* válaszolnak a népi felkelésekre. Egyedül a csavargással és a koldulással kapcsolatos politikák fejtenek ki hosszú távon is szerves, összefüggő egészként elrettentő és megelőző hatást.

lehetővé teszi, ha hajlandók vagyunk szálait fölfejtve eljutni egészen azokig a törésvonalakig, melyekről árulkodik. Ebben az esetben egy sajátos bumeráng-effektusra figyelhetünk föl: az a folyamat, melynek révén egy társadalom kiveti magából egyes tagjait, föl kell, hogy vesse annak kérdését, mi az, ami az epicentrumban táplálja ezt a dinamikát. Ezt a centrum és periféria közötti rejtett kapcsolatot kell megpróbálnunk földeríteni. A tanulság, amivel e vállalkozás járhat, napjainkra is érvényes: a kirekesztés problematikájának igazi lényegét nem ott kell keresnünk, ahol a kirekesztettekre bukkanhatunk.

(Léderer Pál fordítása)

A' városi kormány által feljegyzett, s azután az illető kerület-
beli választott asszonyok által megvizsgáltatott koldusok bizo-
nyos kijelelt helyeken össze gyüjtetvén, az é végre kiküldött sze-
mélyek által, szoros figyelemmel megkülömböztettek s elosztat-
tak. Innen eredtt é következendő két fő osztály.
1ör idegen kóborlók.
2or ide való koldusok.
Az első rendüeket a' városi kormány azonnal a' város-
ból kiutasíttatta, s eltávoztatta; annak utánna a' második ren-
düeknek e következendő osztályai találtattak.
1. Olyanok, kik szükölködők nem lévén, tsupán a' meg-
gazdagodásnak egy módját találták a' koldulásban, melynél
egy vagy más környülállást ügyesen tudtak használni, p. o.
ha nyomorékok, vagy sok gyermekek szülei voltak, 's a' t.
2. Olyféle szegények, kik fiatal, egészséges, izmos és teher-
tös létekre, élelmet bőven kereshettek magoknak.
Ezekre nézve a' koldulást tsak megtiltani elég volt.
Erre következett
A' 3dik Osztály, t. i. a' valóságos szegények és szükölködők,
kikről gondoskodni kellett, még pedig
a, Az élelem keresésre alkalmatosokra nézve, némely
nyomorékokat és öregeket is ide számlálván, tehetségeikhez
alkalmaztatott munka által.
b, Minden munkára alkalmatlanokra nézve, gondvi-
selés és ápolgatás által.

Pest város utasítása a koldusokról és a róluk való gondoskodásról (1820-as évek)

Tájékozás a szegény-ügy terén
a szegények barátainak szívlelésül közrebocsátá egy veszprémmegyei rokonérzelmű kath. pap

(részletek)

Veszprém, Ramazetter Károly könyvnyomdája, 1863.

Mindenkor voltak és lesznek szükölködők, a szegénység okai számosak a természeti világban ugy mint az erkölcsi világban. A föld hálátlansága, a viharok, az áradások, az égalj mostohasága terméketlenekké teszik a munkát, melyre az emberek ellátásuk reményét fekteték. Midőn a természet bőkezűebbnek látszik irányukban, gyakran hiányzik náluk a szükséges erő és értelmesség, hogy annak adományait hasznosithatnák, vagy szinte elveszelődni, oktalanul elpazarlódni engedik a természet adta javakat. – A szükölködés ezen okaihoz járulnak még azok, mik a társas létből a politicai és polgári intézményekből szülemlenek: a szerencse és hatalommal való visszaélések, az adók roppant nagysága és rossz felosztása, az egyéni képességek, ipar s kereskedés nyügözései, a hitel és pénz-érték hullámzásai, a perügyi tömkeleg, s a törvények mindazon hiányai, mik végdöfést adnak ama jogoknak, igazaknak, a miket védniök kelle vala. – Megjegyzendő, hogy ezek Franczia országban szinte egynegyed évszáz előtt voltak mondva.

Innét a nyomor, melynek látása szivgyötrő, s a mely gyakran a közbátorságot fenyegető, szerfelett alkalmatlan koldulást szüli. Az emberiség, a vallás, a politica, a közjólét és bátorság érdekei követelik, hogy azt kevesbiteni igyekezzünk, hogy hatályosan segitsünk a szerencsétleneken, kiknek létezése oly kinteljes – oltalmazzuk a társadalmat a veszélyek ellen, miknek az az elhatalmasodó nyomor miatt kitéve van, és szüntessük meg ama fárasztó alkalmatlankodást, melynek a nyomor okul, vagy ürügyül szolgál. – E tárgy az, a mely már rég óta az emberbarátok elmélkedéseinek, a kormányok törekvéseinek egyik főczélját, feladatát képezi.

Ezen czél elérésére sokféle mód és eszköz lőn kigondolva és alkalmazva – legelterjedtebben – főleg protestans államokban – az ugynevezett *törvényszerü szeretet* vétetett fel – melynek *alapja,* a már oly rendkivüli nagygyá nőtt és *gyülöletes szegényadó rendszere*; *módja, a kényszeritett adakozás* és az abban való majdnem *hasonló részesülés.*

A mi ezen törvényszerü szeretetet, s annak kifolyásait, szükséges következményeit illeti, jó lesz, ha a következő megjegyzéseket szivleljük, mikből annak tarthatatlansága, a viszonyok természetével, sőt az elérni óhajtott czéllal ellenessége is kivehető. U. i.

Midőn az inség enyhitéseül szolgáló fillérek behajtására a kényszer alkalmaztatik, a szegény természetesen azon gondolatra jön, hogy tényleges joga van a segélyhez. – És valjon lehet-e várni, hogy ily gondolat hatása alatt a szegényben becsületes, gyengéd érzelmek kifejlődjenek? lehet-e a jótéteményért elismerésre, hálára számitani annál ki azt csak adósság lerovásául tekinti! Nem átalja követelni a segélyezést, habár szükségei födözésére még más egyéb módja is volna – ő azt mint a törvény által részére kiszabott s tőle meg nem tagadható részleget szemtelenül, vakmerő fenyegetőzéssel is kivánja; utána néz, valjon nem vonatik-e meg tőle valami rész – vitatkozik, pöröl megnyeréseért, meghatározza annak módját, értékét; ráerősödik, hogy részére a segély használata életfogytiglan biztosittassék – a kezelőknek egyezkedési ajánlatokat tesz – szükség esetén fortélylyal vagy erőszakkal csikarja ki azt; és az elfogadásnál nemcsak a hála vagy elégedés legkisebb jelét sem adja, de gyakran fenynyen és megvetőleg gunyolódik fölötte. *„Ezt önnek egésségére fogom meginni"* mondják gyakran a szükölködők azoknak, kiknek kezéből a segélyt veszik. – A szegényügy évkönyvei nagy számmal mutatják föl e tényeket, melyek naponkint szaporodnak, minthogy a rosz példa a még kezdetben szerény és nem követelő szegényeket is megrontja.

A szemtelenséghez és hálátlansághoz – mit a kényszeritett szeretetből folyó jog eszméje kelt a szegényben – csatlakoznak még a tunyaság, pazarlás, előre nem látás, erkölcsi aljasodás – és ez mind onnét származik, mert a segélyt, mint számára biztositottat tekinti.

Mindenütt hol a szegényadó megállapitva lőn, panaszkodnak a szegények tunyasága, renyhesége fölött. Angolhonban a munkaképes szegények gyakran vonakodnak elfogadni a nekik ajánlott munkát. Még a földet sem vállalják át, mely nekik mivelésül bér nélkül ajáltatik. Mért – mondják ők – kinoznánk mi magunkat létünk biztositása végett. midőn fáradság nélkül is megkapjuk azt egyházközségünktől?!

Ezeket itt, a tapasztalat köréből meritve, csak azért emlitettük, hogy általános fogalmat adjunk azon befolyás és eredményről, mit a törvényszerü szeretet szükségképpen gyakorol az emberi társadalomra. – Lássuk még rövid áttekintésben, mennyire felforgatja az ama viszonyokat, melyek a társadalmi rend alapját képezik, és mily szomoru következményeket szül az a közerkölcsiségre nézvest. Mert az isteni gondviselés ugy intézte, hogy a gazdag és szegény egymást kölcsönösen segitsék, a jótétemény és az elismerés édes kötelékei által egybefüzessenek, s kölcsönös viszonyaikban szívreható erényeket gyakoroljanak. A törvényszerü szeretet e jótékony rendet felforgatva, a gazdagot és szegényt kölcsönös ellenségeskedésbe helyezi. A szerint a szegény a gazdagot ugy tekinti, mint igazságtalan letartóztatóját ama javaknak, melyek őt illetik, és a segélyt, mit emberiségétől kelle várnia, vagy a gazdagnak tett szolgálatért nyernie, alkalmatlankodás vagy erőszak által akarja tőle kicsikarni. – Viszont a gazdag a szegényt ellensége gyanánt tekinti, ki valósággal alárendelve van ugyan, de kinek hűtlenségét és lázadását rettegnie kell; lelkiismeretében tisztára jön, csak annyit adni a szegénynek, a mi annak elkerülhetetlenül szükséges; óhajtása szerint soha sincs elég rendőr, börtön, ijesztő fenyegetés, szigoru büntetés a végre, hogy a szegénynek merényletei ellen biztositva legyen, s annak féktelensége zaboláztassék. (...)

De valjon hát a törvényszerü szeretet, a közerkölcsiségen ejtett ennyi sérv árán – vet-é kellő korlátokat a szegényülés elhatalmasodása ellen? – Távol attól, inkább – mint szinte az illető országoknak adatokkal kimutatott tapasztalatai elvitathatatlanul bizonyitják, – sokféleképen terjeszti azt; a mennyiben a' szegényedésnek három főforrását nyitva hagyja; t. i. a népesség és az ellátás közti aránytalanságot; a munkahiányt, vagy annak elégtelen voltát; a gazdálkodás és előrelátás hiányát. E hármas szempontból a törvényszerü szeretet növeli a szegényedést, a szeretettől mindegyre nagyobb és nagyobb áldozatokat követel, s ez által siralmas hatást gyakorol azon nemzetek jólétére, akik a romlásnak e magvát kebelökbe fogadták. Mert ott a szegény-adó fokonkint növekszik, a jólét forrásai kiapadnak, a tulajdon-jog lerontatik, végre a nyomor és nyomorgatások nagysága gyakran lázongásokat, bünöket idéz elő, mik szinte a társadalom létét fenyegetik, és sulyos aggodalmakat szereznek az illető kormányoknak.

Azonban – mondhatja valaki – te kárhoztatod a törvényszerü szeretetet, de mit fogsz annak helyébe tenni?(...)

Nincs szándokunkban itt a magán jótékonyság rendszerezett tervét terjedelmesen kifejteni, csak azon vezérelveket akarjuk jelezni, mik a magán jótékonyság gyakorlati terveinél követendők, s rövidlegesen érinteni azok némely eredményeit.

De ne vélje senki, mintha azon hiszemben volnánk, hogy a nyomor segélyezésében erény és áldozat nélkül való eljárás létezhetnék. – Kétség kívűl ezen eredmény elnyerésének homályos reménye nagyba vegyül azon ohajtáshoz, mely szerint a szegények felsegélésének legjobb módja felett kivánunk felvilágositatni; és az emberiség érzelmeinek kifejezésében vajmi könnyen felismerhetők az önzés roszszul palástolt kivánalmai. De azt képzelni, hogy a nyomor sikeres enyhitésének eszközlésében álló hasznos előny, erény és erőfeszités nélkül elérhető, a gondviselés utainak különös félreismerése volna; a jótékonyság tágas tér, melyen az embernek tevékenységét folytonosan kell gyakorolnia. Majd tizenkilenczszer száz éve annak, hogy az örök bölcseség kimondá ama szózatot: „Sze-

gények mindenkor lesznek körötökben" (Máté 26, 11); hogy ez által a nemzetek erkölcsi jósága mintegy örökös próbára tétessék ki. Itt tehát nem arról van szó, hogy azon erőfeszitések és áldozatok helyébe, mikre a gondviselés az embereket ez érdemben kötelezi, némi gépszerü eljárást tegyünk; hanem hogy a szeretet cselekvényeit oly módon rendezzük, és oly irányban vezessük, mely azoknak eredményét, sikerét a lehető legbiztosabban eszközölje.

Mi hat irányelvet különböztetünk meg, melyek, véleményünk szerint, minden, a magán szeretet rendezését tárgyazó tervezetnek alapul szolgálhatnak.

1) A jótékonyság gyakorlásánál a könyör érzelmének eleget teendőknek óvakodni kell, nehogy ez által a szegények tevékenysége lerontassék, melynélfogva azok önerejökből is képesek még vagy egészben vagy legalább részben az ellátásukra szükségeseket megszerezni.

2) A szegénynél nem kell egyedül az anyagi szükségre tekintettel lenni, hanem az erkölcsi természet követelményeire is.

3) Minthogy a szegény a társadalomnak tagja és rendszerint családias összeköttetésben is áll, e nemü kötelékekre is figyelni kell a jótékonyságnál.

4) Nemcsak a nyomor enyhitésére, hanem annak megelőzésére, elháritására is kell hatni.

5) Minthogy a magán jótékonyság bár mily rendszerének sikeréhez elkerülhetlen kellék, tudni: hogy a közönség a szegények végett pénzáldozatokat tenni készséges; a jótékonyságot akképen kell elrendezni, miszerint ezen készség fentartassék és hatályosittassék.

6) Végre kell, hogy e rendezés oly természetü legyen, mely azon egyéneknél, kik a szegények felsegélésénél ezekkel közvetlen érintkezésben vannak, a szeretet önkéntes cselekvényeire ösztönül szolgáljon, és ezen cselekvényeknek a nyomor enyhitése érdekében helyes irányt adjon.

Jelezzünk most néhányat ama következményekből, melyek ezen elvekből folynak.

Az első elv azon két végletet tünteti fel, melyek közt a valódi szeretetnek utat kell törnie; – az egyik véglet, az eszélytelen és könnyelmü könyör, mely adományainak pazarlása által a szegények osztályában a tunyaság, gondatlanság és tékozlás hibáit gyökerezteti meg; a másik véglet, a tulságos óvakodás, miszerint e rosz eredmények elháritása miatt, az alamizsna az emberi érzet roszalta szükmarkusággal és körültekintéssel osztatik ki.

A könyör ösztöne egyike a Teremtő által az emberi nemnek adott legbecsesebb ajándékoknak; de midőn az meggondolatlanul mindenkire, kinek külseje nyomorra mutat, kiterjesztetik; csak a koldulást és az azzal rendesen járni szokott vétkeket mozditja elő; az alamizsnát vajmi gyakran a legméltatlanabbakra halmozza, s a szánalomra legméltóbb szegényeket éhen veszni hagyja. E csupán ösztönszerü könyör visszásságát általán és mélyen érezhetni; és minthogy az emberi lélek természeténél fogva a végletekre hajlandó, miután ama visszaélések megszüntetése végett hasztalanul nyult a törvényszerü szeretet eszközéhez, mely a bajt még inkább nagyitá, kigondolá a tervet: mely szerint a nyomor eny-

hitése csak igen csekély számu esetre szorittatnék. – Igy keletkezett a *korlátozó szeretet rendszere*, mely nem régen tünt fel az erkölcsi világ láthatárán, és a mely – tekintve annak az azt szülő tanokkal és tettleges erkölcsökkel való öszszefüggését és a befolyást, melyet ezek hatásánál fogva gyakorol, – megérdemli, hogy vizsgálatánál egy kissé időzzünk.

A korlátozó szeretet vagy jótékonyság védői nézlete szerint minden kiosztott alamizsna csak a szegények számát növeli; szerintök minden jótékonysági intézeteket meg kell szüntetni, mint a melyek a munka után élő emberekben könynyen a röstségre vezető bizalmat keltik fel; tartózkodni kell különösen a segélynyujtástól, mint a mi az abban részesülőket, sőt másokat is gondatlanságra és tékozlásra csábitja. A szerint a részegesnek soha sem szabad alamizsnát adni, sohasem szabad azt olyanok felsegélésére forditani, kik csak azért szenvednek szükséget, mert számos családtagokkal birnak. Végre a korlátozó szeretet tana egy világos és általános mondatba foglaltan igy hangzik: „az ingyen segélyzést csak az emberi eszélyesseggel előre nem láthatott bajoknál s véletlen csapásoknál kell alkalmazásba tenni."

Ezen elv csak a fölületes vizsgálót ragadhatja meg, mert lehetlen, hogy, tekintve annak következményeire, be ne lássuk, mily kebel-lázitó az, és mennyire ellenkezik a józan észszel. – Valóban ezen elv alkalmazásánál a szegényeket két osztályba kell sorozni, az egyik osztálybeliek részesittetni fognak a segélyben, a másik osztálybeliek épen nem, olyképen, hogy p. o. oly egyének, kiket önellátásukban az aggkor akadályoz, nem kapnak segélyt, mert hiszen az öregség valami mindennapi jelenség, a mit előre látni s arról gondoskodni lehete sőt kelle vala; de már a megvakultakat segitni kell, mert a vakság oly véletlen valami, a mi ritkábban fordul elé, s a mi előrelátásunkat elkerülheté. – Ugy látszik ez az alapgondolata a korlátozó szeretet pártolóinak. – De az ily eljárás méltányos voltához megkivántatnék, hogy minden ember ugyanazon fokozatu értelmességgel birjon. Nincs véletlen, mit a beható és gyakorlott eszü emberek előre nem láthatnának, vagy legalább sejthetnének; valamint sok olyféle véletlen van, miről a szobájában kényelmesen okoskodó gazdász azt tartja, hogy az ember azok ellen vajmi könnyen megóvhatja magát; de a melyek mégis a felületes vagy nehézkes elmék előlátási tehetségét meghaladják. Ezen osztályozások tehát az egyik részről világos részrehajlásra, a másikról pedig borzasztó igazságtalanságra mutatnak; s abban nem annyira a nyomor és az erkölcsi érdem foka, mint az eszély és elme éle vétetnek a segélyadás mérveül, alapjául. Egyébiránt feledik, hogy igen számos oly eset adhatja elő magát, mikre nézvest nincs az ember hatalmában magát elégséges segélyforrásokkal előre ellátni. – Ha egy föld- vagy kézmüves szorosan csak a szükségeset keresi meg, vagy azt, a mit a felett keres, holmi kegyes cselekvényre forditá; ha betegség, bukás, veszteség vagy másféle baleset által gazdálkodása gyümölcsét elveszté; – valjon az ilyen öreg napjaiban mint léha semmirekellő és méltatlan tékozló elhagyatni, megvettetni fog-e?

Azonban talán tekintet leend minden egyes szegény külön helyzetére? Ez által valóban a korlátozó szeretetnek imént jelzett kebellázitó igazságtalansága

megszüntetve leendne; de szerencsétlenségre az a gyakorlatban kivihetlen. – Ugyan is, ki leend képes, ki fogja merni mérlegelni azt, hogy a segélyre szoruló szükölködőre mily befolyással voltak annak egyéni véralkata, egésségi rendes állapota, értelmi tehetségeinek minősége és fokozata, a kapott nevelés, az időjárás viszontagságai, a kereskedelem változásai, a nyilvános események, közviszonyok s. a t.? és ennek folytán ki fogja meghatározni, valjon mennyire kell azon nyomort az illető szegény előre nem látásának, gondatlanságának, és más egyéb hibáinak tulajdonitani, felróni? – És ha ez lehetséges volna is, mily embertelenség lenne az oly boldogtalantól minden segélyt megtagadni azért, mert némi hanyagságot lehet szemére vetni, vagy hogy, mert a különben nélkülözés és fáradságteljes élete folyamán, a gyengeség pillanatában a kísértet csáberejétől tán egyszer legyőzetett? – Ezek valójában elégséges okul szolgálhatnának minden segélyforrást elzárni olyanok elül, kik rendesen a szükölködési állapothoz oly közel szoktak lenni.

Ezen észrevételekhez járul még az is, hogy a gondatlan és tékozló szegénynek sorsa gyakran egy ártatlan családéhoz van füzve. Az ily szegény iránt nem lehetünk kegyetlenek, ha csak a családját is föl nem áldozzuk; mert ha nejének és gyermekeinek némi segélyt adnánk, miképen akadályozhatnánk meg, hogy az apával azt meg ne oszszák? – vagy talán erővel fogjuk elválasztani azokat, kiket a vérség szorosan egybe köt? Ez ugyan erkölcstelen és gyakran kivihetlen eljárás volna; – Mi több; a korlátozó szeretet elvei szerint apa, anya, gyermekek mind elhagyandók, mert a nőnek, vagy a gyermekeknek mezitelenségét födve, vagy éhségét szüntetve, az apát mentenők fel a természet törvénye által reá rótt felelősség alul, és az ily példa más családfőt vajmi könnyen a tékozlásra bátorithatna fel. Ne is vélje bárki, hogy az ily eljárásnak világos kegyetlensége, a korlátozó szeretet konok védői előtt, inditó okul szolgálhatna annak kárhoztatására. Nem, őket rendszerüknek ilyetén következményei nem zavarják meg; ennek daczára folytatják azt, és – ki hinné?! – roszalják még az oly intézeteket is, hol a szegények gyermekei neveltetnek; miért? – mert – ugy mondják, – azokban a gyermekek jobb táplálást, ruházatot, gondviselést nyernek, sem mint szülőiknél nyerendettek volna, és igy nem vesznek el oly számosan; tehát, hogy a szegények száma az által szaporodik!! (...)

Elsőbben is kell, hogy a szükölködők mindenegy osztálya külön kezelési körhöz tartozzék. E szabály czélszerüsége kitünik abból, mert az eszélyesség és a könyör érdeke megkivánják, miszerint minden szegény oly módon nyerjen segélyt, hogy az mind szükségei minőségéhez, neme s életkora, helyzete kivántmányaihoz leginkább alkalmazott legyen; mind hogy e vonatkozatban a segélykezelők eljárásának, a segélyre szorultak várakozásának megfelelő, helyesen választott irány adassék; mind pedig végre, hogy a jótékonyság kezelésébe a munka-felosztás előnyei behozassanak.

Első körülmény, mire a szükölködők ezen osztályozásánál figyelni kell, az a különbség, mely azok közt a munka-képesség fokozatára nézvest létezik. – Meg

kell tehát különböztetni a munka-képeseket a rokkant tehetlenektől. Ezen osztályok mindegyike a jótékonysági egylet külön szakaszára bizandó. Az irányukban követendő eljárásnak elvei, szabályai lényegesen különbözők. A tehetetlen szegényeknek nyujtandó segély-adásnál fő irányelv a könyör érdeke, a munkaképeseknél pedig a munka érdeke; s ez utóbbi esetben minden módot meg kell kisérleni, hogy mielőtt ingyen-segély adatnék, a szükölködőnek képességei hasznosittassanak!

Az egylet e két szakának még további felosztásait azok irányadó elvei szerint kell tenni. Igy a munkaképes szegények felsegélését eszközlő szakosztályt ismét három *alosztályba* vagyis *választmányba* – comité – lehet vonni: 1) a *munka-választmány*, melyhez a szükölködő elsőbben járulhatna, s melynek nem lenne más feladata, mint azt a munkanyerésben segiteni; 2) a *kölcsönzési választmány*, mely a szükölködőnek, ha ez hogy élhessen, munka fáradalmának gyümölcsét be nem várhatja, vagy ha a munkához szükséges eszközök, anyagok, s a bizonyos foku felszerelés hiányában szenved; végre 3) *az ajándéki választmány*, mely a szükölködőnek ingyen-segélyt engedélyezne, ha félni kellene, hogy adósság által erejét meghaladó vagy legalább azt zsibbasztó teher tétetnék rá. Ezen segély csak pillanatnyi volna, meghatározott terjedelmü, s a szükölködő többször abban nem részesülhetne; ha csak ujra a munka választmányhoz nem járulván, az elébbihez hasonló vizsgálati folyamon át nem menne. Kell hogy az ajándék és a kölcsön külön kezeltessenek. Mert ha e kettő el nem választatik, ha, a mint gyakran történik, segély adatik olyaknak, kiknél az ajándék vagy kölcsön szükségességének mivoltát nehéz meghatározni, – minthogy egyikre is másikra is minősitve lenni látszanak, – vajmi könnyen a tevékenység, ipar szellemére, s a szegénynek erkölcsösségére nézvest káros hatásu eljárás állhat be.

Azon óhajtás, miszerint a szükölködők képességei tevékenységbe hozassanak, s azok ellátási biztosítására felhasználtassanak, – vezérlé a munkaképes szegények segélyezésére czélzó választmánynak rendezését; a tehetetlen szegények felsegélésére alkotott választmány szervezésénél pedig, a könyör-érzetnek kell vezérelvül szolgálni. Ezt majdnem annyi *fiók* vagy *alválasztmányokra* kell felosztani, a hány neme van a nyomornak. A gyermekek, az öregek, a vakok, a süketnémák, a gyógyithatlan vagy gyógyitható betegek, ugyanannyi osztályokat képeznek, melyek mindegyike különböző gondviselést igényel, s külön kezelésre bizandó.

E külön-nemüségek szabatos különböztetése által, azt is eszközöljük, hogy nem kell félni, miszerint az alamizsnák netán ugyanazon egyénekre halmoztassanak, különösen az arra legkevesbbé érdemesekre, mely szörnyü visszaélés vajmi gyakori szokott lenni; és miután a társulatban minden nyomor nemének megfelelő, s annak enyhitését feladatául tekintő választmány létezni fog, a közkönyörületesség biztositva leend, és megszüntetve lesznek azon különben igazságos indokok, mik az ösztönszerü, banalis – gépies – szeretet gyakorlására az illetőket inditják. (...)

A gyermekek rendesen szüleiknél hagyandók, vagy magán házakba helyezendők, nem csak azon fontosság okánál fogva, mit abban helyeznünk kell, hogy

azok fentartsák vagy képezzék a családi kötelékeket; hanem azért is, mert a tapasztalás mutatja, hogy a gyermekek közös nevelésére alapitott intézetek sohasem felelnek meg a czélnak ugy a mint azt ama gondviseléstől várni lehete, mely azokra afféle intézetekben fordittatik. Minthogy ismert szükségeik ott a szabályszerüleg előirt napi pontossággal elégittetnek ki, nem tanulják megismerni az élet nehézségeit, melyekkel egykor küzdeniök kellend. Hiányzik náluk e tekintetben az életbeli nevelés; szavakkal nem lehet pótolni ama gyakorlati oktatásokat, miket egy család körében nyerendenének, hol naponkint hivatva lennének megosztani a nehéz helyzetnek aggodalmait és munkáit. A külön intézetben együtt nevelt gyermekek pedig, bár mily értelmesen kormányoztassanak is, általán kevésbé előrelátók, mint más egyenlő koru társaik. Ide járul még az is, hogy teljességgel nem ismerik ama veszélyeket, miknek erényük az életben bizonnyára kitétetve lesz. Hogy a bűn-ragálytól megóvassanak, és azon szükségességnél fogva, miszerint az együtt-élő nagyobb számu gyermekeket szoros és egyenlő fegyelemben kell megtartani, nem lehet nekik megengedni, hogy az életben előforduló veszélyekről maguknak fogalmat szerzendők, a külsőkkel a végre elégséges érintkezésbe jöhessenek; és igy alighogy kibocsátatnak a jótékonyság által számukra megnyitott védő és óvó helyről, tapasztalatlanságukat veszélyek lepik meg. – Általán eféle intézetekben az adott körülmények szerint nyert nevelés nem lehet az, a minek a jó nevelésnek lennie kell, t. i. a valódi élet tanulása. Mindezt több országokban kezdték érezni, s azért a szegény árvagyermekeket biztos erkölcsü föld- vagy kézmüveseknél igyekeznek elhelyezni.

Egyébiránt távol vagyunk ama véleménytől, mintha a szegény gyermekek befogadására rendelt olyatén házakat megszüntetni kellene. Mert vannak országok, melyekben igen nehéz volna őket magánosoknál kellőleg elhelyezni. Még ott is, ahol e tekintetben elégséges segélyforrások ajálkoznak, vannak gyermekek, kiket minden áron el kell távolitani az erkölcstelen szülők befolyásától, vannak olyanok is, kikre nézvest bizonyos körülményeknél fogva igen kivánatos, hogy ideiglen valamely közintézetben menedéket kapjanak. – Mi csak azt hiszszük, hogy ha választani lehet egy becsületes család körében való illő elhelyezés és egy külön intézetben való elhelyezés között, e kettő közül az első módot választanánk. A többi gyermekek is, kikre nézve a másik módhoz kellend nyulni, mint csekélyebb számuak a közös házban czélszerüebben lesznek elhelyezve.

Mi az öregeket illeti – eltekintve azon magasabb erkölcsi szemponttól, mely azoknak családjoktól való elválasztását ellenzi, ha t. i. azzal birnak, – kétséges, valjon az ő korukbeli személyek kizárólagos társasága, és az enyhülés, mit a mult idők fölötti együtt bánkódás és panaszaik kölcsönös közléséből merithetnek, felér-e azon élet-ujulással és erkölcsi ifjadással, mely részükre a még nem oly éltes körüllévők figyelméből, a fiatal nők gyengéd gondoskodásából, a gyermekek ártatlan vidorságából forrásozik. Az öregek számára szolgáló menhelyeknek tehát szintugy, mint a gyermekek számára valóknak korlátolva kell

lenniök; s oda csak azok lesznek behelyezendők, kiknél, különös körülményeiket tekintve, a házias elhelyezést nem alkalmazhatni.

Nem hiszszük hogy hasonló véleményben legyen valaki a kórodákra vonatkozólag. A szegények házaira nézvest egyike sem áll ama kellékeknek, miket a betegek körül való gondoskodás igényel. A betegek ugyanis magán házaknál, a levegő viszontagságainak, majd a füst és romlott lég fojtó hatásának vannak kitéve; ők ott gyakran egy ágyban feküsznek az egésségesekkel, kikre nyavalyájuk ráragadhat. Sokszor lehetetlen őket annak idején tiszta ruhával, valamint a nekik való étkekkel és orvos szerekkel ellátni; a kellő ét- és életrend szabályait alig lehet megtartani; gyakran hiányoznak a háznál oly tárgyak, mik rendes időben csak a kényelemhez tartoznak, de a melyek betegség idején szükségesekké válnak; az orvosi látogatás sem történhetik ott oly rendesen mint a kórodákban; végül ily esetekben a betegek sokkal nagyobb áldozatokkal terhelik a szeretetet, mintha külön kórházban vannak elhelyezve; hol az együttlét a gazdálkodást, s az ellátást is könnyiti. Különben is, az okok miket a családi életre nézvest kedvező hatásuakul tüntettünk föl, itt a parancsoló szükség által ellensulyoztatnak, elenyésznek. Mert egy szegény házában, mindegyik tagnak munka részével hozzá kell járulnia a köz ellátás keresetéhez; ha tehát annak körében folytonos ápolást igénylő beteg van, a miatt félbe kell szakasztani a munkát éppen akkor, midőn arra a legnagyobb szükség van, Néha még a betegnek ártalmas vagy igen sértő zörej miatt is abba kell hagyni a munkát. (...)

A jóltévő aszszonyi egyesűlet
által Pestēn felállitott kereset-intézetről
vagy a dolgozó szegényeǩ ápolgató szerzetéről

Pesten, 1817. Trattner János Tamás betűivel

A' múlt esztendőknek egymást nyomban követő kedvetlen történetei, 's közönségesen elterjedett tsapásai által, az ide való munkás Lakosok nagy része keresetétől méltatlanúl megfosztatott, 's ez által rendkivül való szükségre, és szánakozásra méltó állapotra jutott. Ezen szerentsétlenségnek gyökeres el háritása, a' nyomorúság kutfejének betöltése, tsak közönségesen beható bölts és a' legkedvezőbb környűlállásoktól előmozditott intézetek által eszközöltethetik, mellyek nintsenek az egyes hazafi hatalmában. De ezen inségnek igen sok irtóztató következéseit el-háritani, számos rosz tetteket, vétkeket meggátolni, a' kétségben esést 's az éhelhalást el-távoztatni, a' bőség és az el-nyomó szükség között találkozó igen nagy külömbséget valamennyire ki egyengetni – ez ugyan a szerentséssebb lakos-társok *egyesült erejének* tehetségében áll; ez azokra nézve, kiket az Isteni gondviselés a' köz-szükség idején elégséges vagyonnal és gazdagsággal megáldott, a' felebaráti szeretetnek felséges kötelessége.

Ezen kötelesség telyesitése, a' valóságos szegénységből származott nyomorúságnak a' lehetőségig való elháritása, az ő Cs. K. Hertzegsége, az idvezült *Hermine* Fő Hertzeg Aszszony, Felséges vezérlése alatt Pestre nézve is megállapitott jóltévő Aszszonyi Egyesűletnek is szép tzélja.

Az Aszszonyi Egyesűlet, minél szorossabban megvisgálta ezen szándékot, annyival inkább kellett neki jóltévő munkásságában azon külömbségre ügyelni, melly természetesen találkozik az igaz és a' tsak látszatos szegények között, valamint az ollyan valóságos szűkölködők között is, kik a' dologra alkalmatlan vóltok miatt, mivel igen ifjak, igen öregek, vagy betegek, magoknak semmit sem kereshetnek, és az ollyan hasonlóan valóságos szegények között, a' kik dolgozhatnak, és örömest dolgoznának is, de a' mostani drágaságban, a' ház tartások, a' köz-munkásság, kereskedés, 's a' t. megtsökkenése miatt nem találnak munkát, melly által élelmeket megszerezhetnék. –

Valóságos szegénynek tsak az ollyant lehet tartani, a' ki munka, és szolgálat által, vagy más megengedhető úton módon, az élet és egésség fentartására megkivántató szükségeit nem elegendőképen, vagy éppen nem, keresheti meg. Kerülhetetlen szükséges pedig a' mi éghajlatunkban: *Eledel, Lakhely, Öltözet, Fűtés,* és beteges állapotban *orvosi Segedelem.*

A' ki ezen kerülhetetlen szükségeket magának valamelly igazságos, ha bár reá nézve szokatlan úton, megszerezhetné, de restségből, korhelységből, büszkeségből 's t. e' f. azt tselekedni nem akarja, nem valóságos szűkölködő, tsak látzató szegény. Az illyen emberek közönségesen szemtelenek, kunyorálók, a' tettetésnek minden mesterségeiben jártasok, az egyenes szivű jóltévő embert sokféle képen el-tudják ámitani, és alamizsnálkodásra inditani. Az illyen látzató szegény fel-segitését a' vallás és az okosság, az erköltsi és a' polgári kötelességek, egyaránt tilalmazzák. Mert ez által főként ő nékie magának ártunk, őtet a' henyeségben, büszkeségben, és mind azon hibákban erősitvén meg, mellyekből az ő szüksége ered, 's gyakran olly sok vétkek támadnak; de e' felett ártunk magunk magunknak is, adományunkat el-vesztegetvén, igazságos szemrehányásokat huzván magunkra, 's igen gyakran az illyen tsalárdságaikkal ditsekedő emberek gunyolódásaiknak tárgyok lévén; ártunk sok másoknak, őket az illyen vétkekre és gonoszságokra, mellyekre a' közember azon kivűl is nagyon hajlandó, késztetvén, minthogy az illyen példákból ők ugyan is azt a' reménységet merithetik, hogy szükségeiket alamizsnálkodásból is ki elégithetik; ártunk végre a' köz társaságnak, a' kóldusok számát nevelvén, az erköltstelenséget, vétkeket öregbitvén, és az érdemetleneknek adott adományainkat az érdemesektől el vonván.[1]

A' jóltévő Aszszonyi Egyesűlet tzélja tehát tsak a' lehet, hogy a' *valóságos szegényeken* segitsen, ezeket az inségtől megmentse, az az, nékiek azon kerülhetetlen szükségeiket, mellyeket magoknak igazságos úton meg nem kereshetnek, nem tsak ideig óráig, hanem mind addig, míg azoknak megkeresésére alkalmatosok lesznek, megszerezze.

Ezen segedelemnek, hogy vég tárgyának megfeleljen, másképp kell elintéztetni az ollyan *szegényekre* nézve, *a' kik dolgozhatnak,* másképp az ollyanokra nézve, a' kik *dologra alkalmatlanok.*

Az olly szűkölködőt, a' ki elaggódottsága, vagy betegsége miatt, vagy mint elhagyatott gyámoltalan gyermek, nem dolgozhat, és semmit sem kereshet, olly egyenes adományokkal kell gyámolitani, mellyekből kerűlhetetlen szükségeit megpótolhatja: még pedig mind addig, míg maga azoknak megkeresésére ujra alkalmatos lesz. Az Egyesűlettől tehát ezen nyomorúltak eleségből, öltözetből, orvosságból, orvosi segedelemből, vagy készpénzből álló alamizsnát nyernek. Itt az alamizsnák 's pénzbeli ki osztások valóban nem helytelenek.

Az olly szegénynek ellenben, a' ki dolgozhat, de a' jelenvaló időben, legiga-

1 Ezen értelemben szóll Sz. Ágoston is, a' jó tettekről irt könyvében: „az alamizsna szükség fejében, nem tunyaságra adatik".

zabb kivánsága mellett is, munkát nem talál, tsak alamizsnát adni, akár készpénzben, akár eleségben, inkább ártalmas mint hasznos, ő az által dolgatlanságában meghagyatván, henyeséghez szoktatván, 's mind azon vétkekre, mellyek a' durva köznépnél ebből erednek, vezéreltetvén. Az illyen embert a' szükségtől, nyomorúságtól addig, míg magának elégséges keresetet nyer, tsak úgy menthetjük meg, helyesen tsak akkor segitjük, ha olly munkát adunk néki, melly által annyit kereshet magának, hogy a' szükségtől, éhségtől, és megbetegedéstől ment légyen. Az illy segedelem által többet nyerniek káros lehetne, mivel abban való biztokban más hasznosabb munkát nem keresnének; igy mindég az Intézet terhére lennének, és a' köz-társaságtól valóban dolgozó kezeket huznának el, mellyeknek számok által a' napszám és a' munka bére le szállitatik, és minden szükségeknek szerfelett való drágaságok lassan lassan enyhitetik. De arra is kell ügyelni, hogy idős, vagy nyomorék, de külömben egésséges személyek, kik: gyengeségek miatt tsak csekély és kevéssé jutalmas munkákat tehetnek, következőleg legnagyobb szükségeiket is alig nyerhetik meg, a' mellett alamizsnák által is annyira segitessenek, a' mennyi élelmekre szükséges.

Ezen nyomós okoknál fogva állított fel a' Pesti Aszszonyi Egyesűlet, a' menynyire ereje megengedte, a' dolgozható, de munkát nem találó szegények felsegitésére, mellyeknek számok Városunkban most olly nagy, egy kettős Intézetet:

I) Egy aszszonyi kézi-mivek boltját, ollyan aszszonyi nemből való szegények számára, kik külömbféle fainabb kézi munkákhoz értenek, de vevőkre nem találnak. Ezen Intézetben – melly most *Graf Anna* kerületbéli Aszszonyság posztó kereskedő, Károly Fő Hertzeg tzimje alatt lévő boltjában a' Vátzi utzában vagyon.

a) az ollyan Aszszony személyeknek, kik az illető kerűletbéli Aszszonyság által az Egyesűlethez folyamodnak, és ezen segedelemre érdemeseknek találtatnak, külömbféle munkákra rendeléseket, 's a' szükséges materialét találván, munkájok bére, mihelyest elvégzik, minden haladék nélkűl ki fizettetik.

b) Minden esméretlen maradni kivánó szegény, ki a' kerűletbéli Aszszonyságok közűl ahoz folyamodik, a' kihez leg több bizodalma vagyon, magára elkészitett munkáját illendő áron azonnal el adhatja.

c) Ezen elkészült kéz-mivek, a' reájok forditott költség megtéritése végett, nyilván adatnak el.

d) Jóltévő Aszszonyságoknak, és kiss Aszszonyoknak, itten alkalmatosságok vagyon, hogy szabad óráikban gyakorlás vagy mulatság végett készűlt munkáikat ezen Intézet segedelmére ide ajándékozhassák.

II) Egy kereset Intézetet, vagy ápolgató Szerzetet, ollyan dolgozható, de most kereset nélkűl való, szegények számára mind a' két nemből, kik semmi magokra végben vihető munkához nem értenek, azoknak fel vállalására nem alkalmatosok, tsak nap számos és ehez hasonló durvább munkákhoz szoktak, koros vóltok, vagy gyengűlt egésségek miatt tsak könnyű, és kevés erőltetéssel járó munkákat vihetnek véghez, mellyeket egyebütt nem egy könyen találnak, és igy

másképpen tsupán alamizsnálkodásból élhetnének. Az illy szegények különös tekintetet érdemelnek, mivel szokott keresetek is bizonytalan, 's most igen szűk lévén, könnyen kóldulásra juthatnak, és igy ember társaiknak terhekre esnek, vagy a' leggyámoltalanabb állapotba merűlnek, melly őket minden gonoszságokra, vétkekre késztetí. Ezen Intézet mindazáltal tsupán egyes személyektől állitattván fel, 's így kénszeritő módokhoz nem nyúlhatván, tsak olly szegényekre terjedhet ki, kik magokat a' munkára önként ajánlják, és igy a' kóldus páltzától magokat megmenteni kivánják. Itt tsak az ollyan szegények ápolgattatnak, kik külömben minden jó igyekezetek és szorgalmok mellett is, tsak alamizsnából élhetnének, és ennyibe a kóldulásnak Városunkban valósággal határt vet. De hogy az ollyan veszedelmes kóldusok is ki irtassanak, kik dolgozni éppen nem akarnak, hanem életek napjait inkább henyeségben, korhelységben töltik el, és a' kóldulás szine alatt tolvajságot, 's több más rosz tselekedeteket üznek, – erre felsőbb hatalom által egy kénszeritő Intézetet lehetne felállitatni, melly azután az önkényes kereset Intézetének segedelmével az ide való lakosok azon kivánságának, hogy a' kóldulás egészen kiirtassék, megfelelhetne.

A' most fenn álló Kereset Intézetének elrendeltetése az előre botsájtott tekintetek szerént e' következendő:

I. Az Intézet még most egy fogadott, de alkalmatos egésséges helyen vagyon, a' Therezia külső Városában, a' mező útzában, Greisz Jakab Ur házánál, a' hol 10 szobák forditattak a' dolgozásra, és a' hol tsak a Fel-vigyázó lakik, de külömben a' szegényeknek szállások nintsen.

II. Abban tsak valóságos szegények fogadtatnak fel, mind a' két nemből és minden Keresztény Vallásokból, a' kik mindazáltal

1) dolgozni tudnak 's akarnak;

2) semmi betegségnek alája nintsenek vetve; de nyomorék és elaggódott vén személyek felvétetnek;

3) tsendesen 's betsületesen viselik, 's az Intézet rendjének alája vetik magokat.

A' felveendő Szegények száma a' hely kiterjedéséhez, és a' birtokhoz képest 60-ba határoztatott meg.

III. A' felvétel következendőképen esik meg:

a) Minden szegény, a' ki a' Kereset Intézetben fel akarja magát vétetni, azon kerűletbéli Aszszonysághoz folyamodik, kinek kerűletében lakik. Ez, az Egyesület tanátsának leg közelebbi ülésében jelentést tészen felőle, melly szerént határoztatik meg annak felvétele, vagy fel nem vétele.

b) Ha az illyen szegénynek felvétele mindazáltal sürgető találna lenni, úgy hogy a' közelebbi ülésig kár nélkűl nem halasztathatnék el; akkor az illető kerűletbéli Aszszonyságnak egyetértőleg az Előlülő Aszszonysággal hatalmokban áll, hogy azt a' mennyibe az előre botsájtott visgálat után arra érdemesnek találtatik, azonnal fel vegyék, de az arról szólló inditó okokkal megerősitett jelentést a' közelebbi ülésben elő kell adni, hogy a' felvétel megerősitessék.

c) A' kerűletbéli Aszszonyság a' felvételnek mind a' két esetében az Intézet

Felvigyázójához küldi a felvett szegényt, nékie egy meghatározott útasító irást adván.

d) A' felvett magát a' Felvigyázónál jelentvén, ez annak nevét az útasitó levélben találtató minden egyébb környűlállásaival együtt be iktatja a' felvétel Jegyzőkönyvébe, a' kész rubrikák szerént, valamint azon külömböző munkákat is, mellyekre a' felvett alkalmatos.

e) Ezek után el olvassa a' Felvigyázó előtte az Intézetnek napi rendjét, melynek pontos megtartására a' felvettnek magát kötelezni kell, tsak ezen feltétel alatt maradhatván meg az Intézetben.

IV. A' béhozott napi rend, melly az Intézetnek minden szobáiban fel vagyon függesztve, e' következendő:

1) A' munka nyáron által reggeli 6, télben 7 órakor kezdődik, és déli 12 óráig tart; ettől fogva egy óráig az evés és pihenés ideje vagyon; egytől estvéli 7 óráig a' munka folytatik:[1] tsak Szombaton szünik meg estvéli 5 órakor.

2) Mosdatlan, vagy piszkos ruhában egy munkás sem nyulhat a' dologhoz.

3) Minden személy tartozik a' néki ki szabott helyen dolgozni, magát tsendessen és békével viselni, a' munkás társoknak dolgaikban akár mi módon hátráltatások, sértések, és a veszekedés, szorossan tilalmaztatnak.

4) A' munkás Aszszonyok közűl egyik, ezen kötelességben egymást sorba felváltván, minden estve, a' munka megszünvén, a' szobákat ki sepri, megtisztogatja; ugyan az más nap reggel valamivel korábban megjelenvén, mindent megtörölget, és jó rendbe rak. –

5) Minden munkás délbe 12 órakor megkapja ebédjét, melly egy jó izű tápláló ételből, és kenyérből áll. E' végre az asztal megteritetik, minden munkásnak különös tányér, tsésze, korsó, kés, villa, és kalány rendeltetvén. A' terités, az étel felhordása, és az asztal el szedése mindennap sorba más más személynek kötelessége.

6) A' munkások közűl egyik vagy másik eledelét nem akarván az Intézettől venni, tartozik azt az előtte való estve kijelenteni, külömben számára is főznek, és azt néki fel számitják; mert ugyan is az eledelért kenyérrel együtt, naponként 15 kr. vonatik le a' munka-béréből.

7) A' ki valamivel az Intézetben nintsen megelégedve, vagy a' kinek panaszra vagyon oka, folyamodjék a' Felvigyázóhoz, Főfelvigyázóhoz, vagy a' kerűletbéli Aszszonysághoz, kin a' felvigyázás sora éppen akkor vagyon, vagy pedig az Egyesűletnek Előlülő Aszszonyságához. – Igy panaszszai meg visgáltatván, azok a' mennyire lehet el háritatnak.

8) A' ki ellenben panaszszaival más valakihez, p. o. az Intézetet meglátogató idegenekhez járul, vagy az illyenektől alamizsnát kér, az Intézetből azonnal el botsájtatik.

1 Ezen rendelésnek az a' tzélja, hogy azok, a' kiknek idejek vagyon, és a' kik szorgalmatosok, a' napnak egy óráját se vonják meg munkásságoktól. A' kinek ideje nintsen, mivel talán otthon vagynak foglalatosságai, vagy valami hasznot hajtó munkát vállalt magára rövid időre, későbben vagy tsak délután is jöhet az Intézetbe, sőtt több napokig is el maradhat. Tsak előre be kell ezt jelenteni, mivel az ebédhez való készületek e' szerént tétetnek. A' házon kivül is nyujtatik munka.

9) A' Felvigyázó és Főfelvigyázó Urakhoz valamint a Felvigyázó Aszszonyhoz engedelmességgel 's tisztelettel kell viseltetni.

10) A' szobákban szűntelen tisztaságnak, rendnek, szorgalomnak, és nyugodalmas tsendességnek kell uralkodni. Tisztátalan, rendetlen, tunya, vagy veszekedő emberek nem szenvedtetnek meg.

11) Minden munkás tsak szombaton dél után kapja meg munkájának bérét.

V. E' következendő munkák vagynak itten bé hozva: Len – kender – selyem – 's gyapjú-fonás, gyapjú-tépés és füsülés, flánél-pokrocz-vászon-asztalnémü szővés, durvább szabó munkák, tsipkeverés, galonszővés, durvább asztalos munkák, szalmafonás.

VI. A' munkásokra ügyel közönségesen a' Felvigyázó, és a' munkák különös nemeire nézve a' munkások közűl egyike. Minden személynek vagyon egy saját munka-könyvetskéje, mellyben a' szerszámok, vagy műszerek, mellyekkel dolgozik, a' máteriále, mellyet kapott, a' munka, mellyet által adott, a' bér, melly nekie ezért járul, és a' napok, mellyeken eledelét vette, szorgalmatossan fel jegyeztetnek; mind ezen tárgyak bé iratnak a' munkák jegyző könyvébe is, melynek el készitése a' Felvigyázó kötelessége; ezen munka könyvetskék szerént megyen véghez a' számvetés minden munkással, az erre rendelt időben.

VII. A' héten keresztűl el végzett munkák', vagy az által adott kész mivek' bére, a' munka-könyvetskék útmutatása szerént, Szombaton kész pénzben fizettetik ki, tsupán az eledelért vonatván abból le 15 kr. naponként.

Ezen bért az Egyesűlet Előlülő Aszszonysága, a' Felvigyázóval, egy kerületbéli Aszszonysággal, és két ide való a' dologhoz értő mesteremberekkel határozza meg, a' fellyebb említett okoskodásra vévén tekintetet, melly szerént ezen Intézet tsak annyi keresetet nyujthat, hogy a' dolgozható szegény az utólsó szükségtől, éhel halástól, és megbetegedéstől addig meg mentessék, míg egyebütt valamelly jutalmassabb keresetet talál. Az ollyan szegényeket, kik nyomorék testekre, vagy el gyengült vénségekre nézve, magoknak annyit nem kereshetnek, a' mennyi szükséges élelmekre megkivántatik, másképpen segíteti, és ápolgatja az Egyesület.

VIII. A' szükséges rend fenntartására, a' felvigyázás, és számvétel könnyebbittésére, a' munka-könyvetskéken kivűl még a' következendő jegyző könyvek szolgálnak.

1) A' felvétel jegyző könyve.
2) A' munkák jegyző könyve.
3) A' materiálék és mivek számitó könyve.
4) Az eleségek számitó könyve.
5) Kontó Könyv, a' rendelt, és el készült munkákra.
6) Pénztár könyv.

IX. Az eledel, melly tsak délben nyujtatik, és egy tápláló ételből áll, változtatva vagy krumpliból, borsóból, és árpa kásából, vagy lentséből, krumpliból és árpakásából, vagy köles és árpa-kásából; a' szükséges víz, só, és vaj vagy szalonna hozzá tétellel készül, minden személyre 2 font eledel, és egy fontháznál sült

kenyér számláltatván; háromszor hetenként ez az étel levesből, husból és főzelékből áll, mellyhez hasonlóképpen egy font kenyér járul.

X. A' következendő személyekre vagyon a' felvigyázat 's szolgálat az Intézetben, fizetés mellett, bizva:

1) Az Intézet Felvigyázójára.

2) A' Számtartóra.

3) Egy Szakátsnéra.

4) Egy házszolgájára.

XI. Az Aszszonyi Egyesűlet számára ajánlott pénzekből ezen Intézetre eddig telyességgel semmi sem fordittatott, tsak azon jóltévő adományokat, mellyek különösön a' Kereset Intézetének rendeltettek, használván. Azon ajánlások, mellyek ezen Intézethez tőke pénzűl tétetnek, megtsonkithatatlanok, és azoknak tsak kamatjok forditatik az Intézet javára, hogy, ha valaha ez meg találna szűnni, a' tőke pénz az illető ajánlónak vissza adathassék. A' segedelmek, mellyeket az Intézet eddig nyert, vagy ollyanok, mellyek annak első elintézésére és meg állapitására szolgáltak, vagy tőke pénzek az Intézet tartós megerősitésére, vagy esztendei igéretek mind addig, mig az Intézet tart.

Az Intézet első elrendelésére és megállapitására, az Előlülő, kerületbéli, és majd minden segéd Aszszonyságok, valamint az Egyesűletnek számos munkálkodó tagjai, az itt lakozó Nemességnek és Polgárságnak nagy része, a' leg nemesebb vetélkedéssel és ritka készséggel tették ajánlásaikat.

Tsak nem minden házi 's konyhabéli eszközök, szerszámok, eleségek, a' munkára meg kivántató máteriálék, illyen módon kerültek öszve, a' múlt esztendő folyamatjában tsak igen keveset kellett kész pénzen meg szerezni. Még a' házbérét is egy jóltévő kéz fizette az első esztendőre.

Ezen ajánlások, hogy mindennek, a' ki az Intézetet meglátogatja, meg mutathassanak, és az ajánlók emlékezete háladatossan fenn tartassék, az Intézetnek egy külön könyvében jegyeztetnek fel; de itten a' hely szüke miatt nem emlétethetnek.

Az Intézetben készűlt portékák külömb külömbféle útakon módokon, részszerént nyilván a' héti vásárokban, részszerént az Intézet számos barátjai 's kedvellőinek segedelmek és iparkodások által adatnak el, igy a' munkára, máteriálére, és a' műszerekre tett költségek megtéritetvén. – Mihelyest a' mívek könnyű és elégséges eladása illendő útba indithatik 's bizonyos lehet, az Intézet jelenvaló kiterjedésében, 's mostani tehetsége mellett, azonnal maga magát fenntarthatja, és akkor minden ujj ajánlás az Intézetnek ollyan kiterjedésére fog szolgálni, melly által az ollyan szegények, kik külömben kóldulásból élnek, vagy mind a' mellett, hogy óhajtják magokat betsületessen el tartani, még is nyomoruságban enyésznek el, nagyobb számmal fogadtathatnak fel.

18. §. Koldusok feltétlenül, csavargók, rendes foglalkozás nélkül levő, vagy a közbiztonságra veszélyesnek ismert egyének gyanús körülmények között bármikor, de különösen éjszakának idején, járó-kelő alakosok, mutatványosok, korcsma-zenészek és énekesek stb. pedig, habár engedélylyel birnak is, bárminemü kihágás esetében rögtön bekisérhetők.

19. §. Az előző szakaszban általánosságban említett osztályokba tartozókul különösen megjelöltetnek:

a) csavargó koldusok, kik illetőségi helyüket elhagyva, a főváros területén törvényes engedély nélkül alamizsnát gyüjteni járnak;

b) kik szolgálat, vagy munkakeresés ürügye alatt csavarognak, a nélkül, hogy valahol munkát vállalnának;

c) házalók, kik engedélylyel ellátva nincsenek, vagy kik annak korlátait áthágják;

d) bohóczok, mindennemü mutatványosok, utczai vagy korcsmai zenészek, kik előadási engedélylyel nem birnak, vagy a nyert engedélyt áthágják és magukat rendetlenül viselik; (...)

h) olyanok, kik csoportosan csavarognak, a lakosokat fenyegetik, vagy testi sértések vagy lopások elkövetésére alkalmas eszközökkel vannak ellátva;

i) kik az elősorolt osztályokhoz tartozó egyéneknek üzletszerüleg lakást adnak, vagy azokat mint szállásadók fel nem jelentik, vagy azoknak felfedezését vagy elfogását meghiusitani igyekeznek;

k) kik másokat csavargásra, koldulásra buzditanak és arra tanitanak, vagy a koldulás eredményében részt vesznek. (...)

62. §. Az, a kinek bizonyos lakhelye nincs, vagy azt elhagyja és foglalkozás vagy munka nélkül csavarog, ha a hatóság által kitüzött határidő alatt sem a fentartására szolgáló eszközöket, sem azt, hogy azok tisztességes megszerzésére törekszik, kimutatni nem képes, mint csavargó, nyolcz napig terjedhető elzárással büntetendő.

63. §. A ki csavargás miatt megbüntettetett és büntetése kiállása után két év alatt ismét csavargásban találtatik, egy hónapig terjedhető elzárással büntetendő. (...)

65. §. Azon helyeken, a hol javító intézet létezik, az életkoruk tizenhatodik évét be nem töltött csavargók, a hatóság által a javító-intézetbe szállittatnak és abban egy évig terjedhetőleg neveltetnek.

66. §. A ki hatósági engedély nélkül nyilvános helyen, vagy házról-házra koldul, vagy a ki tizenhat éven alóli gyermekeket a koldulásra biztat, vagy koldulni küld, vagy e czélból másnak rendelkezésére bocsát, nyolcz napig terjedhető elzárással büntetendő.

1881. XXI. t. cz.A Budapest-fővárosi rendőrségről

A Pesti Jóltevő Aszszonyi Egyesűletnek előadása

mind a szegények segéllésére már elébb felállitott intézetei, mind az utsza-koldulásnak szabad királyi Pest városában a városi kormánnyal egyetértőleg végrehajtott eltörűltetése felől 1830dik esztendei júniustól 1831dik esztendei augustus végéig

(részlet)

Pesten, 1831. Nyomt. Trattner Károlynál

(...) Felette örvendetes következései voltak tehát a' Pesti Aszszonyi Egyesűlet által felállított ezen intézeteknek, minthogy nevezetes számú könyörűletességre méltó szegények nem csak ideig óráig nyertek segítséget, hanem jövendőre is az inségtől megszabadíttattak: de ezen intézeteknek a' körülményekhez irányzott megbővítése és tökélletesítése minden efféle segedelmet érdemlő szegényeket a' legközelebbi ínségtől megszabadítván, minden jövendőben rájok törhető szükségtől megóván, még szükségesképpen azon kívánt következést szűlhette, hogy ama' rosz természetű, felette alkalmatlan, házról házra járó koldusok eltávoztattak és hasznos foglalatosságra szoríttattak.

Ezen már régolta óhajtott és minden emberbarát által buzgón kívánt kiterjesztés és tökélletesítés, a mult esztendőben új tűzzel vétetett munkába és valahára a' kivánt czélra vezérelt. Az utszai koldulás felette alkalmatlan baja, melly a' közbátorságra 's házi nyugalomra, a' munkás élet rendére 's a' közönséges tisztaságra olly károsan hatott bé, el vagyon törölve. Már esztendeje mult annak, hogy a' Jóltévő Aszszonyi Egyesűlet a' Nemes Városi kormányal, különössen a' tiszteletre méltó Polgármesterrel egyetértőleg, és annak hathatós segítségével 1830diki Augusztus 18dikán az utszakóldulásnak eltörléséhez fo-

gott itt Pesten, hazánk ezen legnépessebb városában. Az erre részént több hónapokkal elébb Polgármester Úr által fáradhatatlan szorgalommal tett készűletek, részént később szükségeseknek vélt közös intézetek czélirányosságát bizonyítja a' minden oldalról szerencsés következés; mert egész csendességgel hajtatott végre ezen, városunkra nézve olly nevezetes, és nem kevés nehézséggel öszvekötött rendelkezés.

A Pesti Aszszonyi Egyesűlet ugyan is, kezdetétől olta, mind a házi szegényeknek nyújtott segedelemben, mind azoknak eddig elé is ismeretes, különféle Intézeteibe való felvételében, különös tekintettel volt azokra, kik az Egyesűlet segítsége nélkül kóldulásra szorúltak volna; már ez által is százakkal fogyott a kóldusok száma. – Az Aszszonyi Egyesűlet, hasonlóképpen sok száz elhagyott szegény gyermekeket már eddig is megmentett a kóldusságtól és romlástól. Igy a' közönséget már csupán csak olly kóldusok terhelték, kik a kóldulással egyedűl azért nem akartak felhagyni, mert ezen úton többet kereshettek, mint más munka által, vagy a' henyéléshez meggyőzhetetlen hajlandóság és korhelység miatt. Ezekhez több idegen kóldus és kóborló csődült az ország minden vidékiből városunkba a' közönség legnagyobb terhére.

Midőn már a' kóldulás végeltiltását folyamatba kelle venni, az idevaló kóldusok a' Városi Kormány által mindnyájan lakásaikban felkerestetvén 's környűlállásaik megvizsgáltatván, különös lajstromokba pontosan öszve-írattak és azután, a' választott kerűleti Aszszonyok által, újra szorossan megvizsgáltattak. Az illy módon öszveirt 's ismeretes kóldusok tehát m. e. Augustus 18dikán bizonyos helyeken öszve gyűjtetvén, egy e' végre rendelt küldöttség által, annak rende szerént megkülömböztetvén, legelőször is két fő osztályra választattak el: *először: idegen kóldusokra és kóborlókra; másodszor: helybéli kóldusokra.*

Ennekutánna

1. az idegen kóldusokat, kiknek semmi igazok sem vala városunkban mulatni, a' Városi Kormány a' városból kiútasította, és ezek a' fennálló különös vigyázásnál fogva, azolta folyvást távol tartatnak. E' végre különös kóldusbírák, 's további segítségűl a' város katonái vannak rendelve. A' szükséges költséget erre szánt különös pénztár viszi.

2. A helybéli kóldusok közűl mindeneknek előtte:

a) Azokat kelle kiválogatni, kik noha szegények nem voltak, pirulás nélkül űzték a' kóldulást, csak azért, hogy vagyonjaikat szaporítsák, vagy némelly megszokott szükségöket pótolhassák, és e' végre mindenféle környűlményeket fordítottak hasznokra, p. o. nyomorék voltokat, vagy számos kis gyermekeiket.

Hasonlóképpen

b) azokat is külön kelle venni, kik szegények ugyan, de élelmöket még is kereshetnék, ha akarnák, mivel ifjak, egésségesek, erősök és izmosok.

Ezen két osztálynak a kóldulás tehát egészen megtiltatott, s ezek tulajdon keresetökre útasittattak.

c) A kóldusok közűl más tekintetet érdemeltek azok, kik ugyan valósággal szegények, sőt részint nyomorékok és öregek, de még is elég erősök könnyebb munkával, vagy az elébb gyakorlott mesterséggel valamit keresni.

d) Szinte azok is, kik mint igaz szegények, 's gyámoltalanok, dolgozásra alkalmatosok nem voltak, de eddig elé még szabadon kóldulhattak, az Aszszonyi Egyesűlet által nyújtott minden segedelmet és gondviselést elkerűltek, minthogy nekik a' kóldulás könnyebb és bővebb kereset módjának látszott.

Ezen két osztályból az Aszszonyi Egyesűlet egyenesen bévette azokat, kik jóllehet elébb kóldultak, még is most, midőn a kóldulás eltiltatott, kénszerítés nélkül mindennek alája vetették magokat, kiket tehát könnyen lehetett tartóztatni; elosztotta azokat a' már fennálló és fentebb az I. II. III. IV. V. VI. VII. számok alatt említett Intézeteibe,* és

VIII. Egy önkényes gyámházat és kórházat állított fel ollyanokra nézve, kik nagy vénség és gyengűlés miatt egészen gyámoltalanok lévén, minden ápolgatás nélkül szűkölködnek, és itten tiszta egésséges lakást, eledelt, ruhát, öltözetet és elegendő gondviselést kapnak. – Ezen Intézet egy bérelt házban van.

Azokra nézve pedig, kik a' kóldulástól nem akartak elállani; –

IX. *Egy kényszerítő gyám intézetet a' férjfiak,*

X. *Egy mást az Aszszonyok számára,* hol ők szoros felvigyázat alá helyheztetnek, és az Egyesűlet által kiszabott munkákra szoríttatnak. A' házbért és az eledel 's ruházatbeli költségeket ugyancsak az Aszszonyi Egyesűlet fizeti, valamint a' Város Kormánnya által felvállalt igazgatás és felvigyázás költségeit.

Mind azok, kik külső, vagy belső betegségekben szenvednek, az Ispotályban, vagy az Aszszonyi Egyesűlet kölcségén, vagy a' Városi Nemes Tanácsnak útasítására vétetnek fel.

A' ki azután az Ispotályból ugyan kibocsáttatik, de még annyi erőre nem kapott, hogy mindjárt munka által kereshetne magának valamit, a'

XI. Gyógyúlók (Reconvalescensek) házába vétetik fel, és ott mind addig ápolgattatik, míg magának élelmet kereshet. Ide hozatnak azok is, kik mint kóldusok elfogattatván, a' Kormány által vizsgálat alá vétetnek minekelőtte felőlök határozás tétetne. Ezen három Intézet hasonlókép bérelt házakban van, a' Jósef–városban.

A' kóldus-gyermekek, mellyek a' legnagyobb romlásnak vannak kitéve, az útszán pedig legterhessebbek és a' kóldulást legnehezebben hagyják el, éppen úgy, mint az Egyesűlet szegények-Oskolájába eddig nevelt szegény gyermekek, ugyan ottan felvétetnek, a' mire nézve már egy második oskola is állíttatott fel.

XII. Sokak, kiknek csak segedelemre vagyon szükségek, de a' félét mint az első szám alattiak nem kaphatnak, minthogy bennek nem lehet bízni, egy meghatározott napon, a' Kereset-Intézet Igazgatója lakán, egy különös közös, az Egyesűlet tagjaiból és városi hivatalosokból álló, Megbízottság által készpénzbeli adományokkal segítetnek.

Illy külömbféle módokon 's intézetek által gondoskodott tehát az Egyesűlet a' felől, hogy ezen Városnak egy igaz szegényje se sinlődjék szükségben és sanyaruságban, gyámolítás és gondviselés nélkül, és éppen azért senkinek se legyen oka ezen Város lakossainak kóldulással alkalmatlankodni.

Előleges felszóllítások után, ezen Városnak a' köz jót czélzó intézetekhez való vonszodása által ismeretes egész Közönsége nemes szívü készséggel tett ajánlásokat a' felállított fontos czélra, az Asszonyi Egyesűletnek a' Pesti útszakóldulás eltiltatására megkívántató igen nagy költségei tekintetéből, esztendei meghatározott segedelmekben. Annál fogva az ezen czélra kihirdetett gyűjtések, arra rendelt különös személyek által September elején el is kezdődtek, és mostanig folytattattak. Itt is világosan kimutatta magát az idevaló lakosok legnemesb emberszeretete és a' tett intézetek czélirányosságának közönséges elismerése.

Ezen pénzek az Intézet saját Tárnokjának, Müller Ferencz Úrnak, Pest várossa választott polgárjának, annak rende szerént adatnak által, ki azokat számban tartja, külön' a kereset intézeti és oskolai, és az úgy nevezett Asszonyi Egyesűlet pénztárától, mellyre Eggenberger Jósef Úr, Pesti választott polgár, már évek olta ügyel.

A kóldulás eltörlését érdeklő intézetek igazgatása egyátalján egy vegyes Biztosságra van bízva, mellynek tagjai, a' Polgármester Úr, ezen Intézet Pénztárnokja, az Aszszonyi Egyesűlet Előlülője és két Titoknokja; ezeken kívül, ha' a szükség megkívánná, több más választott polgárok is meghívatnak. Ezen Biztosság határozásaihoz képest rendeltetnek az Előlülő Asszonyság által a' költségre szükséges pénzek s tétetnek meg más egyéb rendelések is. (...)

* Három, nyomorékok, fogyatékosok és egyéb gyámoltalan személyek támogatására szolgáló kórházi intézményről, egy vakodáról egy menhely-iskoláról, illetve az előző szemelvényben említett kétfajta „kereset-intézetről" van szó. (A szerkesztők)

A szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály

A fővárosi törvényhatósági bizottság 1875. december 1-i és 2-i közgyűlési üléséből.
Pesti Könyvnyomda-részvény-társaság.

1. §.

Hogy Budapest főváros részéről valaki közsegélyben részesittethessék, megkivántatik, hogy az illető:

a) teljesen vagyontalan,
b) munka- és keresetképtelen, és
c) fővárosi illetőségü legyen, s végre
d) hogy tartásra kötelezhető rokonai ne legyenek.

2. §.

A segélyezés lehet ideiglenes vagy állandó pénzbeli adomány, vagy teljes ellátás.

3. §.

Ideiglenes pénzbeli segélyben, azaz mindaddig, mig annak szüksége fenforog, részesittetnek:

a) oly egyének, kik huzamosb vagy súlyos betegség után testi gyengeségüknél fogva korábbi keresetmódjukat nem folytathatják, mig teljesen felépülnek;

b) huzamosb betegségben sinlődő egyének 12 éven aluli gyermekei, mig szüleik keresetképtelenek;

c) oly egyének, kik munkaképesek volnának ugyan, de általános üzletpangás következtében munkát nem találhatnak, mig nekik ismét keresetforrás nyilik;

d) nyomorék s keresetképtelen szülők gyermekei vagy minden vagyon és támasz nélkül hátramaradt árvák, kik tápdijak fizetése mellett helyeztetnek el tápszülőknél 12 éves koruk elértéig.

Ezen ideiglenes segélyek rendszerint fél vagy egy évi időtartamra engedélyezendők; de a mennyiben a segélyezettek anyagi körülményei nem változnak, ujabbi kérelmükre továbbra is megadandók.

4. §.

Állandó pénzbeli segélyt nyernek oly elaggott egyének, kik az agg ápoldába való felvételre igényt tarthatnának, de ebbeli igényüket érvényesiteni nem akarván, magánosok és jótékony egyletek adakozásaiból tartják fenn magukat.

5. §.

A pénzbeli segélyek mérve 3 fokozatban állapittatik meg: havi 3, 4 és 5 frtban.

6. §.

Az ideiglenes pénz-segély rendszerint rövid időre, legfölebb egy évi időtartamra engedélyeztetik, s a segélyezettnek kérelmére a körülményekhez képest megújitható.

7. §.

Oly egyének, kik aggkoruk és testi fogyatkozásuknál fogva nemcsak munka- és keresetképtelenek, hanem ápolásra is szorulnak, éltük fogytáig a fővárosi ápoldába helyeztetnek el. Ezen aggoknak mikénti ellátását, könnyebb munkávali foglalkodtatását stb. az e részben fennálló intézeti rendszabályok határozzák meg.

8. §.

Mindazok, kik a fentebbi szakaszok szerint hatósági segélyre igényt tarthatnak és ebbeli igényeiket érvényesiteni kivánják, tartoznak e végett a tartózkodási helyük után illetékes kerületi elöljáróságnál jelentkezni; ez a kérelmet jegyzőkönyvbe véve, megejti a szükséges nyomozást mindazon körülményekre nézve, melyek a kérelem megadhatásához szükségesek s ezek alapján azután indokolt előterjesztést tesz a tanácshoz, melyben egyuttal a segély neme és mérve iránt nyilatkozik.

Az illetők egészségi állapota és munkaképtelensége mindenkor a kerületi orvos által megállapitandó; a szegény ápoldábai felvétel esetében még azonfelül az intézeti orvos által is felülvizsgálandó.

9. §.

A kerületi elöljáróság előterjesztése alapján a tanács határoz, s az engedélyezett segélypénzeket az illető kerületi elöljáróságnak rendeli kifizettetni, mely utóbbi a kiosztást eszközölvén, a segélyezettekről, névaláirásukat tartalmazó részeltetési kimutatást készit hóról hóra s azt havonként a tanácshoz terjeszti be felülvizsgálás végett.

10. §.

Halasztást nem tűrő esetekben feljogosittatnak a kerületi elöljáróságok 20 frtig terjedhető segélyeket nyujtani; mivégből külön e czélra szolgáló előlegekkel láttatnak el, melyeknek mikénti felhasználásáról szóló kimutatásaikat minden év junius és deczember hó végével tartoznak a tanácshoz beterjeszteni.

11. §.

Kétféle segélyben a főváros részéről senki sem részesittethetvén, oly esetekben, midőn pénzbeli segélyben részesitett egyének az aggápoldába vétetnek fel, pénzbeli segélyeik a felvétel napjától beszüntetendők.

12. §.

A főváros által segélyezett szegények létszámának és az abban előforduló minden változások nyilvántartása czéljából a szegényügyi ügyosztályban főkönyv vezetendő névmutatóval, mely főkönyv külön e czélra szolgáló rovataiban kitüntetendő a segélyezett családi és keresztneve, jelenlegi vagy utolsó lakhelye, a kerületi előljáróság, melynél a segélyösszeg kifizetése történik, a segélyösszeg mennyisége, valamint az idő, melyre engedélyeztetett, és végre a tanácsi engedélyezés vagy egyéb intézkedést tartalmazó határozatok számai.

13. §.

Ha a segélyezettek anyagi viszonyai jobbra fordulnak, vagy ismét munka- és keresetképessé válnak, a segélyezés beszüntetendő; mi végből a kerületi előljáróságoknak kötelességükké tétetik a kerületökben lakó segélyezettek ebbeli viszonyait figyelemmel kisérni és efféle kedvező változásokat a tanácsoknak bejelenteni.

S ha ezen egyének anyagi viszonyai annyira javulnának, hogy az élvezett pénzbeli segélyt vagy ellátásukra forditott költségeket könnyen megtérithetik, a reájuk forditott összegek megtéritésére a tanács által kötelezhetők s azok szükség esetében tőlük közigazgatási végrehajtási uton behajtandók.

14. §.

A koldulás a főváros területén eltiltatik s ennek meggátlására segédkezet nyujtani a rendőrség lesz hivatva.

15. §.

Kolduláson ért egyének a rendőrség által letartóztatandók, s ha nem helybeli illetőségüek, legyenek azok felnőttek vagy gyermekek, illetőségük helyére eltolonczolandók, ha pedig helybeli illetőségüek, szabályszerü elbánás végett a lak- vagy tartózkodási helyük után illetékes kerületi előljáróságnak átadandók.

16. §.

A kerületi előljáróságok azokat, kik munkaképesek, munkára szoritandják és e végből iparosoknál vagy kézi munkásokat foglalkodtató más vállalkozóknál elhelyezendik; ha azonban ez lehetséges nem volna, vagy az illetők hatósági segélyezésre minősitettek, a tanácshoz indokolt jelentést teendenek, mely azoknak ideiglenes vagy pénzbeli segélyezése vagy pedig az agg ápoldába leendő felvétele iránt intézkedik.

17. §.

Kolduláson ért helybeli illetőségü gyermekek, ha szüleik még életben vannak, azoknak átadandók; ha pedig azok már nem élnek, tápszülőknél, vagy a mennyiben a 12 évet már elérték és munkaképesek, iparosoknál tanonczokképeni elhelyezésök iránt intézkedendenek a kerületi előljáróságok.

18. §.

Szülők, rokonok vagy mások is, kiknek gondozása alatt gyermekek állanak s kikre bebizonyul, hogy ezen gyermekeket koldulásra szoktatják vagy szoritják, 20 frtig terjedhető pénzbirsággal vagy annak megfelelő fogsággal fenyitendők a kerületi előljáróságok által.

19. §.

Oly egyének, kik másodizben vagy többször éretnek kolduláson, az első esetben három hónapig, a második esetben egész egy évig terjedhető időtartamra a kényszerdologházba küldetnek s kibocsátásuk után, ha nem idevaló illetőségüek, hazájukba eltolonczolandók, mi végből a rendőrségnek átadandók.

20. §.

A koldulás és csavargás meggátlása végett még a következők rendeltetnek:

a) Minden idegen, ki munka-keresés végett a fővárosba jön, tartozik megérkezése után 14 óra alatt a rendőrségnél jelentkezni, s ott igazolni, hogy bizonyos időre elégséges élelmi költséggel el van látva, vagy foglalkozást nyert, mely esetben a rendőrségtől bizonyos időre szóló tartózkodási jegyet nyer, ellenkező esetben pedig kötött utlevéllel hazájába visszaküldetik.

b) a fővárosba érkezett idegen munkásoknak vagy más idegen egyéneknek, kik nem igazolhatják magukat, hogy elégséges élelmi költséggel el vannak látva, 24 órán túl szállást adni tilos;

c) Minden háztulajdonos vagy annak megbizottja és családfő, ki a *b)* pont alatt emlitett egyéneket befogad, köteles azokat a rendőrségnél 24 óra alatt bejelenteni.

d) A *b)* alatti tilalom áthágói, valamint azok, kik a *c)* pont alatti feljelentést elmulasztják, a rendőrség által a fővárosi szegényalap javára fizetendő s 100 frtig terjedhető pénzbirságban marasztaltatnak, mely birság behajthatlanság esetében, 5 frtra egy napi fogságot számitva, a birságösszegnek megfelelő letartóztatásra változtatik át.

21. §.

Jelen rendszabály életbeléptetésének határidejét a tanács határozza meg.

Kamermayer Károly, s.k.
polgármester

Szab. Kir. Győrváros Kapitányi hivatalától.

816.
/1868.

Tekintetes Tanács!

Schossberger Ignácné, Bayer János, Pfeiffer Mária és Danschitz Mihály győrvárosi lakosok a piaczot idő előtt az utcára kiadván, a f. évi April 21én kebelbéli közgyülés határozat értelmében egyenkint 2 ft, összesen 8 ftnyi pénzbirságban a helybéli szegény alap javára elmarasztaltattak, van szerencsém ezen összeget a mondott alap pénztárába leendő beutalás végett hivatalos tisztelettel beterjeszteni.

Győrött 1868. évi Május 28án.

[illegible]
Kapitány

A fen kitett nyolc forint o. é. Szegények intézete javára adatott Junius 12én 868
Szegényházi pénztárnok

Szab. Kir. Győrvárosa Kapitányi hivatalától.

1076.
/1868.

Tekintetes Tanács!

Kurcz István, mészáros és Fejes Sándor pinczér tiltott hazard kártyajátékot üzvén, az ez alkalommal a bankban talált 12. ft a kebelbéli szegények intézete javára lefoglaltatott, mely összegből 2 ft a lefoglalásnál eljárt Énekes István és Schwalli Pál városi rendőrök részére átadatván, a fennmaradó 10 ft van szerencsém az említett intézet pénztárába leendő beutalás végett hivatalos tisztelettel benyujtani.

Győrött 1868. évi Julius 10én

[illegible]
Kapitány

A' fentebbi tiz forint o. é. a szegény alap javára az alapitványi hivatalnak [illegible]. Győr Julius 10én 1868.
Szegényházi pénztárnok
[illegible] János h. ellenőr

A magyar királyi Belügyministertől 4682 R. szám B. M.

Valamennyi törvényhatóságnak

Tapasztaltatván, hogy az országot nagyszámú kolduló lepi el, kik részint községi, részint pedig koholt bizonyitványokkal ellátva különféle elemi csapások ürügye alatt kéregetnek, - ugy szintén, hogy az egyes törvényhatóságok területéről eltolonczozott kóborlók illetőségük helyérei kisérésére kiváltképen falusi községek részéről nem elegendő gond fordittatik, minek folytán az ily munka kerülő egyének csavargásaikat szakadatlanul folytatják, sőt gyakran ugyanazon helyre honnan kiutasittattak - rövid időn ismét visszatérnek; minthogy ez által nemcsak a' valódi segélyt igénylő szerencsétlenek előtt az ugyis sokfelől igénybe vett adakozók emberbaráti érzelme kimerittetik, 's a' dolog kerülőknek a henye élettel összeköttetésben álló erkölcsi sülyedésre alkalom nyujtatik, hanem a' közbiztonság is nagy mérvben veszélyeztetik, szükségesnek látom a törvényhatóságok figyelmét a következőkre felhivni:

1) A' már nagyban elharapózott koldulás gyökeres orvoslása illetőleg megszüntetésére szolgáló eszközök közül leghatályosabbnak a' segélyre szorulóknak, - mennyiben munkaképesek, munkávali ellátása tünvén ki, - a törvényhatóságok oda irányozzák törekvésüket, hogy a' munkaképes szegényeknek a helyi körülmények szerint, lehető kereset forrás nyittassék, mi kellő ügybuzgalom mellett - legtöbb esetben eszközölhető lesz.

2) A' *községeknek kötelességül* teendő, hogy a' kebelükbeli munkaképtelen szegényeket maguk tartsák el, mire a dolog természetéből kifolyólag első sorban ők hivatvák, 's mit jó akarat és a helyi viszonyokhoz alkalmazott intézkedések mellett minden község nehézség nélkül teljesíthetend.

3) Könyöradomány gyűjtési engedélyek csak rendkivüli elemi csapások okozta nagyobb mérvü szerencsétlenségek folytán adathatnak, és ekkor is nem egyes

községek, hanem magok a' megyei, kerületi illetőleg városi törvényhatóságok által, 's pedig csak saját területükre, még pedig mindenkor meghatározott idő tartamra, a törvény hatósággal nem bíró községek pedig kéregetési engedélyek kiállításától általában eltiltandók.

4) Ily engedélyek kiadásánál mindenkor kellő elővigyázati intézkedések alkalmazandók, hogy azokkal visszaélések ne történhessenek, 's különösen hogy az ily engedélyek más személyekre át ne ruháztassanak.

5) Oly rendkivüli esetekben, midőn más törvényhatósági területeni, vagy épen országszertei kéregetés engedélyezése is elkerülhetetlennek mutatkoznék, ez iránt esetről esetre a belügyministeriumhoz indokolt fölterjesztés teendő, melyben határozott javallat adandó, az iránt, mely területre és mennyi időre lenne a kéregetési engedély megadandó.

6) Felhivatnak a' törvényhatóságok, miszerint illető alárendelt közegeiknek, 's nevezetesen a' községi elöljáróságoknak szoros kötelességül tegyék, hogy a szabályszerű engedély nélküli kéregetőket illetőségük helyére azonnal eltolonczozzák, 's általában

7) hogy a további intézkedésig fennálló toloncozási rendszabályokat szigoruan kezelvén, jövőre nézve megszüntessék azon panaszokat, melyek e tekintetben minden oldalról nem alap nélkül felmerültek.

Budán, 1867 évi Oktober hó 28án

Br Wenckheim Béla

A koldulás megszüntetését tárgyazó rendszabály

Esztergom Vármegye, Szabályrendeletek. Nyomtatott 1870, Hozák Egyednél.

1. §.

A koldulás, ugy házankint, mint utczákon, országutakon, vásárokon stb. – ideértve a sajnálattal vegyes undort szülő, testileg megcsonkult s fekélyes koldusoknak bucsujárások és vásárok alkalmávali kitételét is – 1870-ik évi Aprilis 1-től kezdve Esztergommegye és város területén, végleg és határozottan szigoruan tiltatik; kivétel egyedül a szerzetes rendek küldöttei, s más jótékony intézetek kellő igazolványnyal ellátott megbizottaira nézve tétetvén.

2. §.

Minden község köteles, kebelbeli munkaképtelen és segélyre szoruló szegényeit és koldusait maga eltartani, és szigoruan felügyelni, hogy a községbeli koldusok koldulás végett más községbe ne menjenek.

3. §.

A munkaképtelen és segélyre vagy eltartásra szoruló községi lakosok közé következők tartoznak:

1-ör. Kik oly testi fogyatkozásban szenvednek, hogy sem kézi munkát, sem járással egybekötött dolgot teljesiteni nem képesek.

2-or. A tökéletesen vakok.

3-or. Az elmeháborodottak.

4-er. Azon aggastyánok, kik házi, vagy egyéb könnyü munkákra képtelenek.

5-ör. Oly betegségben sinlődők, kik bármi munkára képtelenek.

6-or. Végre az elősoroltakon kívül azon tehetetlenek, kik a község által olyanokká felismertetnek.

Magától értetvén, hogy az ezen pontok alatt felsorolt szerencsétleneknek teljes vagyontalansága és kenyérhiánya, valamint azon körülmény miszerint eltartásuk, rokonaik vagy más lakostársaik utján nem biztosittathatott begyőzve legyen.

4. §.

Ezek figyelemben tartása mellett, minden község munkaképtelen és községélyre szorúlt szegényeit évenkint öszveírni, s a járási orvos által megvizsgáltatni köteles.

A szegényeknek ily módon megállapitandó lajstroma két példányban szerkesztendő, melyek egyike a községnél marad, másika pedig az illető, kerületi szolgabírónak beterjesztendő, kik a községek intézkedései felett őrködéssel bizatnak meg.

Ha a munkaképtelen szegények összeírása által akár a község, akár az illető munkaképtelen koldus terhelve érzik magukat, ügyöket megvizsgálás végett a járási fő és alszolgabíró urakhoz, innét pedig a megyei közgyűléshez fellebbezhetik.

5. §.

A községbeli valódi szegények segélyzése czéljából a rendes adóláb arányában, a községi pótlékon kivül „szegénységi pótlék" czíme alatt pótadó kivetésének van helye, mely évenkint az előleges költségvetésbe befoglaltatván, felülvizsgálat és jóváhagyás végett a megyei számvevőséghez beterjesztendő, és a házi (községi) adóval egyszerre behajtandó.

Nehogy azonban előleges alap hiányában jelen rendszabály életbeléptetése az egyes községekben fenakadást szenvedjen, a jövő 1870-ik évre az e részbeni előirányzat azonnal elkészitendő, s a szegénységi pótlék a szükségnek megfelelő mérvben már jó előre biztositandó.

6. §.

A községekre ez által háramlandó terhek könnyitésére egyébkint következő eszközök jelöltetnek ki:

1-ör. A község által nyujtandó, vagy egyeseknél szerzendő oly munka, melyre a kitartandó szegények testi állapotjuk s erejökhöz képest alkalmasak, s melyeknek díjai vagy közvetlenül az ő kezeikhez, vagy az alábbi 9-ik §. értelmében alakitandó választmánynál együttes kezelés végett lesznek fizetendők.

E pontnál megjegyeztetik, miszerint egyátalában kivánatos, hogy a segélyezendők, a mennyire lehetséges erejök és tehetségökhöz mért és mérsékelt munkára alkalmaztassanak.

2-or. Egyesek szabad adakozásai, mely czélra a templomokban zárral ellátott pörsölyök is alkalmazandók.

3-or. E czélra rendezett egyszerü vagy sorsolással egybekötött mulatságok, ze-

neestélyek, szinésztársulatok vagy művészek előadásai engedélyezése alkalmával kötelezendő bevételi százalék, vagy e czélra tartandó előadás, uj évi köszöntések megváltása, végrendeletileg e czélra tett hagyományok beszedése, s ily hagyományokrai serkentés. Különösen városban, jótékony nőegyletek alakitása.

4-er. Vagyonosabb községekben vagy közbirtokosságokban, a községi vagy közbirtokossági jövedelmeknek részben vagy egészben felajánlása.

5-ör. Birsági büntetések, melyek a községi elüljáróságok által saját hatáskörükben, vagy melyek a kerületi tisztviselő urak által az illető község javára kimondatnak.

Ezen birságoknak a szegény alap javára való bevételezése a kerületi tisztviselő urak által pontosan eszközlendő.

7. §.

Hol a bevétel az évi szükségletet tulhaladná, ott a fölösleg „szegény alap" czím alatt, oly czélból tőkésitendő, hogy időjártával felszaporodván, kamatai által minden egyéb kútforrások igénybevételét mellőzhetővé tegye.

8. §.

Ellenben azon községek istápolására, hol a községi szegények segélyezése, illetőleg eltartása végett kivetendő szegénységi adópótlék, a szegények nagy száma, és a községi lakosság csekélysége és kevésbé vagyonos voltánál fogva, ez utóbbiakat szerfölött súlyosan és aránytalanul terhelné, a megyei közigazgatási hatóság, vagy a megyei törvényszék által kimondandó birságokból, úgy az e czélra megyeileg rendezett vagy engedélyezett mulatságok és előadások jövedelmeiből, a megyei pénztárnok kezelése alatt, központi szegény alap alakitandó, melyből a megye bizottmánya, az ilyetén túlterhelt községeknek, a körülmények számbavétele mellett, kitelhető segélyöszvegeket utalványozni van feljogosítva.

9. §.

A szegénységi ügyek községenkinti kezelése tekintetéből, a megye területén levő öszves községekben járási fő és alszolgabiró urak közbenjöttével, azonnal külön „szegényügyi választmányok" alakitandók, mely választmányok 6–12 tagból állván, azok állandó tagjai legyenek a községi elüljárók, helybeli minden vallás felekezetbeli lelkészek s ezeken kivül a közbizalom által kijelölt becsületes és értelmesebb egyének minden vallás felekezet, s úgy a vagyonosabb mint szegényebb osztályokból.

10. §.

E választmány feladata a helybeli alamizsnára szorult, s így koldulni kényszeritett lakosokat összeírni, orvosilag megvizsgáltatni, azoknak a segélyezendők lajstromába leendő felvétele fölött, a körülmények lélekismeretes megvizsgálása mellett, elsőfolyamodásilag határozni, s részben vagy egészbeni munkaképtelenségök szerint a szegények lajstromába felvetteket osztályozván,

azok életfentartási szükségleteit a helyviszonyok tekintetbe vételével kinyomozni, s évi átlagokban meghatározván, azokat az 5. és 6. §§-ban körülirt források igénybevételével előállitani.

E választmány kezeli az e czélra begyült pénzeket, osztja a segélyeket, fedezi a folyó kiadásokat, intézkedik a netalán felmaradt tőke elhelyezése, vagy a 8. §. esetében a megyei központi szegény alapból a megyei bizottmánytól kieszközlendő segély iránt, s évenkint szoros felelősség terhe alatt számadásait a községnek közgyülésén bemutatja, mely számadások onnét felülvizsgálat végett a megyei számvevőségnek beterjesztetnek.

11. §.

Hol elemi csapások által okozott nagyobbszerü károsodások következtében számosabban és nagyobb mérvben vennék igénybe felebarátaik segélyét, úgy hogy az egyes község erejét tulhaladva szükségessé válnék, hogy a könyöradományoknak nagyobb területeken leendő gyüjtése engedélyeztessék, az ily engedélyek az illető járás területére annak szolgabirája, a megyei állandó bizottmány által, s így tovább a szabályszerü módokon adandók vagy eszközlendők, a községek elüljárói azonban ilynemü engedélyek vagy bizonyitványok kiállitásától eltiltatnak.

Ámde az ilynemü engedélyek sem jogositanak fel senkit sem személyes kéregetésre, hanem azt az illető jogositottak részére minden járás területén a járási szolgabiró, annak nevével ellátott aláirási vagy segélyezési ívek kibocsájtása mellett, községenkint a szegényügyi választmány által eszközölje.

12. §.

Utasok vétlen szerencsétlenség esetében, ha felebaráti segélyezésre szorulnak, a községi szegényügyi választmányhoz, illetőleg a községi birákhoz tartoznak segélyért járulni, kik a körülmények gondos megvizsgálása nyomán az e czélra előirányzott s a szegényügyi választmány által kezelt öszvegből a legszükségesebb segélyt kiutalni jogosítvák.

13. §.

A vétlen szerencsétlenség következtében segélyre szorult utasok közé azonban a más községből átbarangolt koldusok vagy munkakerülő csavargók nem számithatók, s ezeket a toloncz ozásra fenálló szabályok legszigorubb és kérlelhetlen alkalmazása által a községi birák illetőségök helyére utasitani kötelesek.

14. §.

A kolduló gyermekeket illetőleg kötelességül tétetik a községi elüljáróságoknak, hogy kipuhatolván az ily gyermekek szülőit, ha azok munkaképesek, őket gyermekeik oskolába küldésére szorítsák, ha pedig az ily gyermekeknek szülei életben nem volnának, vagy azok munkaképteleneknek találtatnának, ily esetben a gyermekek eltartása és iskoláztatásáról a község gondoskodni tartozik.

15. §.

A községi elüljáróságoknak szigoru személyes felelősség, sőt esetenkint 5–10 frtig terjedhető és az illető községi szegény alap javára forditandó birság büntetése alatt is meghagyatik, miszerint az 1. §-ban kitűzött határnaptól fogva, jelen rendszabályok megtartására szorosan felügyeljenek, s ha a tilalmat helybeli szegény szegné meg, azt, kiszabott napi vagy heti illetményének kevesbitése avagy személyének letartóztatása által büntessék.

16. §.

Minden helység végpontjain, a helység nevét mutató táblára egyszersmind a koldulási tilalom is azon megjegyzéssel függesztendő ki: miszerint a valódi szegények a községi bírónál jelentsék magukat.

17. §.

Ezen határozatok foganatositásával a járási fő és alszolgabiró urak bizatván meg, életbeléptetésökről a szomszéd megyék is tudósitandók.

Szab: Kir: Győrváros Kapitányi hivatalától.
523/1868.

Tekintetes Tanáts!

Egy magát megnevezni nem akaró által e hivatalhoz a kebelbeli szegény alap javára beküldött 3 ftot, van szerencsém a nevezett alap pénztárába leendő beutalás végett hivatalos tisztelettel benyujtani.
Győrött 1868. évi April 16án
[illegible] Kapitány

Szab: Kir: Győrváros Kapitányi hivatalától
1073/868.

Tekintetes Tanáts!

Takács Imre Győr Ujvárosi, Németh István, Kungl Gyula Győr Nádorvárosi, és Tóth Ferencz Ételi(?) lakosok tiltott [illegible] hajtás miatt 9 ftnyi pénzbirságban elmarasztatván, van szerencsém azon összegből 5 ft 50 krokat, minthogy abból 3 ft 50 krt Takács András, Turi [illegible], Csaplár János, és Takács Ádám feljelentő városi rendőröknek kiszolgáltatott, a kebelbéli szegényeik pénztárába leendő beutalás végett hivatalos tisztelettel beterjeszteni.
Győrött 1868. évi Julius hó 9én
[illegible] Kapitány

A fenn kitett Öt forint ötven krajczárokat a szegény alap javára ez [illegible] hivatalnak átadtam. Győr Julius 10 868
[illegible]

Tekintetes Fővárosi Tanács!

A Fővárosi rendőrség annyi kolduláson ért egyént kisér be naponként hozzánk, hogy valóban nem tudjuk mit tegyünk már e koldusokkal.

Ápoldába hiába küldjük, mert helyszűke miatt el nem fogadtatnak, a rögtön segélyezés által pedig a czél el nem éretik, mert az illetők a segélynek daczára ismét csak koldulnak.

Bárha mi a szegények elhelyezése ügyében már két ízben előterjesztést tettünk, a helyzet kényszerít e harmadikra is, hogy egyrészt satirának ne tekintessék a kolduláson ért egyének körüli eljárás, másrészt ne rovassék fel az elöljáróságoknak terhül, hogy a kolduláson érteket szabadon bocsájtja.

Az előadottak nyomán felkérjük a tekintetes Főv. Tanácsot: méltóztassék a szegényházi ápoldát vagy kibővíteni, vagy a czélra a szükségnek megfelelő épületet kibérelni.

Budapesten, 1877. febr. 25.
Az I. ker. elöljáróság

jegyző elöljáró

BUDAPEST FŐVÁROS
POLGÁRMESTERE

Nagyságos Thaisz Elek kir. tanácsos
s főkapitány Úrnak
Budapesten

Nagyságos Úr!

Ujabban ismételve volt alkalmam tapasztalni, hogy az utczai koldulás mindinkább nagyobb mérveket kezd ölteni, s hogy különösen a felső Dunapart, a Nádor utcza, Ferencz-József sétány, Sándor utcza, az Elypse, s általában a közönség által leginkább járt helyek teljesen el vannak lepve utczai koldusokkal, kiknek legnagyobb részét oly egyének képezik, kik már évek óta egy és ugyanazon helyen szoktak naphosszanta ácsorogni, és a közönséget folytonos csengéseikkel zaklatni.

Miután ezen szabályellenes állapotnak elharapódzása miatt a fővárosi bizottsági közgyűlésen már több izben, s a többi közt legujabban is interpelláczió intéztetett hozzám, de különben is, miután a főváros elégséges alappal és helyiségekkel rendelkezik arra nézve, hogy saját szegényeinek ellátásáról s elhelyezéséről kellően gondoskodjék, s ekként az utczai koldulásnak, mely nemcsak a nagy közönségre nézve terhes, hanem a fővárosi hatóságnak saját szegényeiről való gondoskodását is kétes világításba helyezi, – eleje vétessék, – ennélfogva, van szerencsém Nagyságodat tisztelettel megkeresni, szíveskedjék haladéktalanul intézkedni az iránt, hogy az utczai koldulás azonnal beszüntettessék, továbbá amennyiben az illetők helybeli illetőségüek, a szegényházba leendő felvételük végett a kerületi elöljáróságuknak átadassanak, a mennyiben pedig idegen illetőségüek, úgy illetőségi helyükre tolonczoltassanak. –

Budapest 1876 deczember 3.

Kamermayer Károly
polgármester

Tóth Lőrinc

A rabmunka

(részletek)

Értekezések a társadalmi tudományok köréből. *1888, IX. kötet, 6. szám*

(...) Vannak ma már a büntetésekre vonatkozó eszme-világban oly általánosan elismert igazságok, melyek mellett harczra kelni oly haszontalan erőfeszítés lenne, mint nyílt ajtót betörni akarni. Ilyen elismert igazság az, hogy a fegyházak, börtönök és fogházak lakosait munka nélkül, heverő tétlenségben hagyni nem szabad.

A büntetés régi fogalma, mely szerint annak egyetlen czéljául tekintetett a gonosztevők ártalmatlanná tétele, minél szigorúbb lakoltatása, s ellenökben az általok megsértett társadalom részéről végrehajtott bosszuállás és ez által másoknak hasonló bűntettektől való elrettentése, hála az ujabb kor fennkölten gondolkodó s nemesen érző állambölcsei fáradhatatlan törekvéseinek, kik előtt azonban már évezredekkel előbb a görög bölcsek s ezek során Plató, s majd a keresztyén egyház gyujtották meg a vezérfáklyát, – ma már gyökeresen megváltozott, s ha a régibb korban s még ma is, a műveltségben hátra maradt államok sötét, szennyes, egészségtelen s büniskolául szolgáló börtöneinek bejárása felett ama vigasztalan jeligének volt és van megfelelő helye, melyet Dante költői képzelete a pokol kapuján olvasott: *„Lasciate ogni speranza"* – ma már általános meggyőződéssé lett az ige, mely a római legrégibb javító intézet, a XI-ik Kelemen pápa által 1703-ban alapított St. Michele kapujára van felírva. *„Parum est coërcere improbos poena nisi probos efficias disciplina."* – Nem egyedül a büntett büntetése, hanem a bűnös nevelése és erkölcsi javítása az újkori büntető intézetek feladata, s a társadalom védelmének valódi, helyes szempontjából, a büntető törvényhozás alapját, nem mint egykor, a megtorlás rendszerében, hanem oly rendszerben kell keresni, melynek alapgondolata a büntettesek javítása, s mintegy ujjáteremtése. A szerencsétlen ember, ki bűnt követ el, legtöbbször tudatlanságának, annak idején meg nem fékezett rossz ösztöneinek, – a nyomorúlt,

inséges körűlményeknek, mely közt növekedett, a mai napig meg nem fékezett alkoholizmusnak, s a szülőktől örökölt és nevelés által meg nem javított gonosz hajlamoknak áldozata. Olykor egyátalán tudatával se bír erkölcsi elaljasodásának, bűnei undokságának, s ily esetekben a felelősség súlya félelmes alakban tünik fel a felette itélő lelkiismeretes büntető bíró előtt. A törvény feladatának tehát, minden jól szervezett államban, annak kell lenni, hogy az elsülyedt embert lehetőleg kiemelje ez állapotból; megmentse s visszaadja a társadalomnak, hogy ne váljon azzal szemközt engesztelhetetlen ellenséggé, s ne lázadjon fel ujra, első kinálkozó alkalommal, a közrend ellen. A börtön inkább jótékony kórház legyen, melynek feladata az erkölcsi betegségek gyógyítása, mint durva fenyiték háza, a társaság boszújának temploma. (...)

A büntetéssel összekötött javításnak pedig legfőbb eszköze: a megfelelő foglalkodtatás, a folytonos czélszerű munka. Ma már az összes művelt világ megegyező véleménye, hogy a munka a büntetés lényeges kiegészítő része s egyszersmind balzsama, hogy az elitélteket sem az állam czélja, sem az elitéltek saját érdeke tekintetéből hevertetni nem szabad, hanem a munkát meg kell engedni nekik, ha kivánják, s gyümölcsöző munkára kell őket szorítani, ha netalán vonakodnának, s ha azt megszokott restségből, vagy makacsságból mellőzni akarnák. – Munka nélkül ugyan is lehetetlen volna a rendet s fegyelmet a büntető- s egyszersmind javító intézetekben fentartani; munka nélkűl veszélyezve lenne a fegyenczek testi és szellemi épsége s egészsége, melynek legnagyobb ellensége a mozdulatlan, a vért és idegeket megrontó, a rossz gondolatokat tápláló heverés. Az elitéltnek nem kevésbbé nélkülözhetetlen szüksége a munka, mint az élelem, s e szempontból ahhoz joga is van. A gyáva henyélés, melyet a példabeszéd is „ördög párnájának" nevez, minden rossznak kútfeje s fő oka úgy a fogságban, mint a szabad életben. (...)

Ellenben a szabályos, rendezett munka megszokása s megkedvelése első lépés a javulás, az ujjászületés útján. A munka a rabnak összes tehetségeit, különösen gondolkodó és szemlélődő tehetségét fejleszti s műveli; munkálkodva, a hasznos cselekvés terére lép, melyen majdan ha kiszabadúl is, a megszokás s a tapasztalt áldásos eredmények méltánylása útján, ha nem is mindig, de remélhetőleg legtöbb esetben, következetesen meg is marad. A nagy Howard, az angol fenyítő rendszer halhatatlan első reformátora is azzal kezdte üdvös művét, hogy munkát hozott be a fogházakba, ismert jeligéjéhez képest, „tegyétek az embereket szorgalmatosokká, s becsületesek lesznek" *(make men diligent and they will be honest)*. Ugyanezt hirdeti Lamennais, a nép lelkesült szószólója is *„Paroles d'un croyant"* czímű evangeliumi szellemű művében „Isten azt akarván, hogy az ember dolgozzon, kincset rejtett a munkába." – Nincs már kétség a felett, hogy az állam csak úgy jár el helyesen a maga védelmére kikerűlhetetlenűl szükséges büntetések alkalmazásában, ha midőn bünteti a büntetést érdemlő múltat, egyszersmind gondoskodik a jövőről, eltévedt polgárainak lehető megmentéséről: *„dans l'une main la peine, dans l'autre du pain"*, mint a nyelvünkön visszaadhatatlan franczia szójáték kifejezi.

A munka szükségét hangoztatja s a rabok foglalkodtatását parancsolja és szabályozza már az 1843-iki büntető törvényjavaslat s mostani büntető törvényünk is, mely szerint a fegyencz a megállapított s az igazgatóság által kijelölt munka teljesítésére szorítandó, melyet a magán-elzárásban levő fegyencz zárkájában tartozik teljesíteni, a mire testi s lelki egészsége érdekében még nagyobb szüksége van, mint a társaságban élőnek. A fegyházra itélt egyénekre nézve azonban az a különbség van felállítva, hogy míg a fegyenczek nem magok választanak magoknak tetszés szerinti munkanemet, hanem, fegyelmi büntetés terhe alatt, a reájok szabott munkát tartoznak teljesíteni: a börtönre itélt rabok, kik büntetésök idejét kerületi börtönökben vagy a kormány által e czélra kijelölt törvényszéki fogházakban töltik, valamint a fogházra itéltek, kik törvényszéki vagy járásbírósági fogházakban vannak elzárva, szintén viszonyaiknak megfelelő munkára vannak ugyan szorítva, de abban a kedvezésben részesülnek, hogy az illető büntető intézetre nézve felsőbb helyről megállapított munkanemek közől szabadon választhatnak. A fegyház s börtön területén kivül mindnyájan csak közmunkára alkalmazhatók, és pedig a fegyenczek akarva nem akarva, de más munkásoktól minden esetre elkülönítve, a börtönre s fogházra itéltek pedig csak saját beleegyezésökkel, s úgy a fegyenczektől mint a szabad munkásoktól elkülönítve. Fogházra itéltek azonban különös okokból a munka alól a bírói itéletben felmenthetők.

Ugyan ez alapra vannak építve a m. kir. igazságügyminisztériumnak 1874. február 18-áról 696. sz. alatt az első folyamodásu bíróságok börtöneinek és fogházainak kezelése s az ezekben letartóztatottak irányában követendő bánásmód tárgyában kibocsátott, úgy szintén az 1880. aug. 9-ikén 2106. sz. alatt a büntető törvényben megállapított büntetések végrehajtása tárgyában kiadott kimerítő s a Pauler Tivadar akkori igazságügyminiszter humánus szellemét minden sorukban visszatükröző szabályrendeletei és utasításai.

A vizsgálati foglyok munkára nem kényszeríthetők ugyan, de oda kell hatni, hogy letartóztatási idejöket heveréssel ezek se töltsék; ha tehát egyik vagy másik kitanult mesterségét, vagy megszokott munkáját elzáratása ideje alatt folytatni óhajtaná, annak folytatása, a mennyiben a fogság természetével összefér s a házi rendet és csöndet nem zavarja, sem a biztosságot s a vizsgálat czélját nem veszélyezteti, a fogolynak saját költségére megengedhető. Ha a vizsgálati fogoly nem saját magának, hanem a fogház vagy munkabérlő számára dolgozik: dijazása lehetőleg a szabad munka ára szerint számítandó fel, s a fogoly ekkép kiérdemelt pénze neki szabadon bocsáttatásakor kiadandó. A fogságra itélteknek a szabályokkal megegyező foglalkodás megengedendő, sőt az, az ártalmas tétlenség mellőzése s a javítás czéljából, lehetőleg előmozdítandó. Ha pedig a fogoly saját vagyonnal nem bírván, a szükségesekkel az állam által láttatik el: ez esetben a munkára az ezt illetőleg fennálló elvek szerint s jutalomdijak mellett kötelezendő is, de a választott munkanem iránti hajlamának tekintetbe-vételével. Fogsága alatt készített magán munkáinak másokhoz való kiküldése s ez úton elárusítása avagy másnemű értékesítése kellő elővigyázat mellett

megengedhető. Minden börtönre itélt rab, különbség nélkül, munkára kényszeríttetik; de a munkához való beosztásnál figyelem fordítandó a rab egyéniségére, korábbi életmódjára, foglalkodására, különösen pedig egészségi állapotára. Ha oly mesterséget tud, mely a büntető intézetbe felvétetett, lehetőleg abban, vagy valamely ahhoz hasonló, de mindenesetre oly munkában alkalmaztassék, melybe magát büntetésideje alatt begyakorolhatja, melyet értelmi felfogásának fokához, korához, neméhez, hajlamaihoz képest leginkább folytathat, s a melynek kiszabadulása után is gyakorlati hasznát veheti.

A rendelet kitűzi azokat a munkanemeket is, melyek behozatala a börtönökbe leginkább mutatkozik czélszerűnek, u. m. az ács, kerékgyártó, kádár, esztergályos, asztalos, szóval faiparok, a kötélverés, kosárkötés, szalma, gyökér és gyékényfonás, sodronymunka, könyv- s diszműkötés, dobozkészités; végre mázolás s kertészkedés a férfiak számára; tollfosztás, kötés, fonás, szövés, ruhakülönösen fehérruhaszabás és varrás, czipővarrás, horgacsolás, himzés, tovább vasalás, mosás, s egyéb házi és kerti munkák a nők számára. Egészségnek ártalmas munkanemeknek, melyek p. o. mérges anyagok feldolgozásával, vagy porral s nehéz és erős szaggal járnak, mellőzése rendeltetik. A nagyobb testi mozgással járó foglalkodtatás, főleg férfiraboknál, előbbre teendő az ülő munkánál, s nyári évszakban a szabad ég alatt folytatható munka a szobai foglalkodásnál, s e részben kiválólag a serdülő korban levőkre kell tekintettel lenni. Ily (házi, udvari, kerti) munkánál a lehetségig csak oly rabok alkalmaztatnak, kik magokat jól viselik, vagy kiknek egészségi állapota ezt javasolja. A rabok rendszerint csak a börtönhelyiségekben vagy ezekkel közvetetlen összeköttetésben levő helyeken, zárt falak közti udvarokon, telkeken foglalkodtatandók, s ha ez ott a börtönök szerkezete miatt eszközölhető nem volna s a raboknak e helyeken kivüli foglalkodtatása lenne szükséges, e czélra csak oly munkanemek választassanak, melyeket népes utak érintése s a nélkül lehet teljesíteni, hogy a rabok a közönség szemeinek kitéve legyenek, melyeknél a folytonos felügyelés akadályozva nincs, a fegyelem fentartható, s idegen személyekkel érintkezés, csempészkedés, szökés lehetetlen legyen. Bizonyos időtartam alatt elvégzendő munkamennyiség (úgynevezett penzum) nem szabatik ki, de mindegyik munkára kötelezett rab a munkaidő alatt folyton dolgozni tartozik. (...)

Egészen hasonló elvekre vannak alapítva az 1880. évi aug. 9-én kiadott 2106. számú, az egész ügyet részletesen és kimerítőleg szabályozó igazságügyminiszteri körrendelet s az ehhez csatolt 2., 3., 4. számú mellékletekben foglalt, a fegyházi, börtön és fogházi büntetésekre vonatkozó kimerítő utasítások. Az említett utasításoknak a munkát illető részei következők: A fegyházi munkát szabályozó 20-ik § általában s így a munka közben való bánásmódot is beleértve, meghagyja, hogy a fegyenczekkel való bánásmód komoly és szigorú, de emberies és igazságos legyen, s egyesek zaklatása és bántalmazása ép oly tilos, mint másoknak előtérbe állítása. A 22-ik §-ban körvonalazott napirend szerint a fegyenczek nyáron 5 órakor, télen hatodfél órakor kelnek, öltözködnek, tisztálkodnak, ágyaikat s poggyászaikat rendbehozzák és imádkoznak. Fél óra

múlva a folyosókon sorakoznak, s egymás után lépdelve, a munkatermekbe indulnak, hogy a felügyelőnek átadatván, kijelölt helyeiken megkezdik napi munkájokat, s dolgoznak 8 óráig. Egy óranegyedes munkaszünet után, mely alatt reggelijöket kapják, a munka újra megkezdődik s foly egész délig. – Az iskolába járók meghatározott időben az iskolába vezettetnek; azok, akikre a sor jött, egy óráig sétálnak, s onnét ismét a munkához térnek vissza. Tizenkét órakor egy órai munkaszünet áll be, s az ebéd kiosztatik, mialatt a munkatermek kiszellőztettetnek. A rövid ebédtől fenmaradt szünet alatt olvashatnak, iskolai feladványaikat készíthetik, de lefeküdniök s aludniok tiltva van. Egy órakor ismét megkezdődik a munka, s tart öt óráig; sétára és iskolába mennek azok, kik abban délelőtt nem részesültek. 5 órakor tartott egy negyedórai pihenés után után 5 1/4-kor ismét megkezdik a munkát, s ez tart nyáron 8 1/2 télen 8 óráig; szombaton este a munka nemét, mely a büntetés megkezdése után lehetőleg fárasztó legyen, az igazgató határozza meg, az intézeti orvos meghallgatásával. A magán-elzárásban levő fegyeczek a munkát természetesen zárkáikban teljesítik, hasonló rend szerint s felügyelet alatt. A munkához való beosztásnál s a közmunkákra alkalmazásnál a már fentebb említett elvek tartandók szem előtt. Új munkanemeket csak miniszteri jóváhagyás mellett lehet meghonosítani.

A rabmunka czélszerű elintézése, a feltételek meghatározása, melyek alatt sok oldalu czéljának megfeleljen, a kör kijelölése, melynek korlátain se túl mennie, se innen maradnia nem szabad, kétségkivűl igen nehéz feladat, mert noha e munka a büntető intézetek falai közt teljesíttetik, annak eredményei s hatásai a börtönök falain kivül is messze kiterjednek, s egyrészről az állam magas érdekeivel, más részről a szabad munkásokéival találkoznak, s jöhetnek esetleg összeütközésbe. A rabok tartása ugyanis az államnak óriási költségeket okoz, s ezeket legalább egy részben a rabmunka által fedeztetni, s ez által az adózó polgárok terhén könnyíteni oly igazságos s méltányos eljárás, melynek helyességét magok az értelmesebb rabok is belátják; – ők tehát nem csak magokért, de a közönségért is dolgoznak, s azért őket egyrészről a munkára ösztönözni s buzdítani kell, más részről pedig kényszeríteni is lehet, még pedig oly munkára, mely az államnak lehető legnagyobb hasznot s jövedelmet hozzon, természetesen az erkölcsi czélok feláldozása nélkül. De ez által az állam némileg versenyre száll a szabad iparral, s ezt könnyen megkárosíthatja, és elnyomhatja, mert nagyobb tartaléktőkével rendelkezhetik, s kevesebb haszonnal beérheti, a mennyiben a munka neki kevesebbe kerűl. De ezt tennie ismét más tekintetből nem szabad, mert ez által szintén csak saját kötelességét sértené a becsületes iparos osztályok megrövidítése s olykor talán teljes tönkretevése által. Mind ez említett érdekek és szükségletek kellő öszhangban tartása oly nehéz s bonyolult feladat, melylyel megküzdeni csak a leglelkiismeretesb megfontolás s magasb fokú bölcseség lehet képes.

A fegyintézetekben, valamint a börtönökben s fogházakban teljesített munkák, melyekre a rabok kötelezve vannak, különféle neműek és természetűek.

Van meddő munka, mely semmi jövedelmet nem hoz, s csupán a rabok testét sanyargató, erejét kimerítő s így büntető eszközűl szolgál; s van hasznot hozó munka; ez utóbbi ismét vagy olyan, mely a rabok ellátására, tisztán tartására, ruházatára s élelmezésére vonatkozik, s az állam költségeit kevesbíti; ilyet teljesítnek a főzők, kenyérsütők, mosók, vízhordók, takarítók stb., ily munkát végez a rab, midőn szabó minőségben saját ruháját varrja, foldozza, csizmadia vagy varga minőségben, midőn saját saruját, czipőjét készíti s kijavítja, midőn házi szolgai minőségben a szobákat, melyekben a rabok laknak, sepri, azok padlóját felmossa, falait leporozza, saját ruháit sártól, portól megtisztítja stb. Ily munka, a mennyiben fizetett munkát helyettesít, az államra nézve értékes, de készpénz jövedelmet nem ad; s azok, kik az olcsó rabmunka versenyétől félnek, csupa ily munkával óhajtanák a rabokat elfoglaltatni, a mely a szabad ipar károsítását nem vonhatja maga után. – A munkák másik neme, mely iparczikkeket teremt s küld a piaczra, már jövedelmet is hoz s keresetet nyújt, melynek egy része az állam költségei visszapótlására fordíttatik, másik kisebb része a munkás rabot illeti; s főleg ez a munkafaj az, mely a rabnevelés, s annak jövőjéről való gondoskodás körébe tartozik, s úgy anyagi, mint még inkább s főképen, erkölcsi értékű; de esetleg, ha nem óvatosan s a helybeli és vidéki szabad ipar érdekeinek tekintetbe-vételével vezettetik, ennek káros versenyt okozhat.

Az elítélteknek lelkület s javíthatóság tekintetében többféle osztálya van. Az egyik, a rosszabbik, sohasem akart s nem is akar dolgozni, s kevés reményt nyújt, hogy rendes munkára lesz szoktatható; teste s lelke teljesen megromlott a hosszas heverés által, s csak úgy dolgozik kedvetlenül, s immel ámmal, ha arra kényszeríttetik. Ezekre nézve a munka kötelessége büntetés, kényszer-rendszabály, melyet reájok szigorúan alkalmazni kell, hogy e részben is érezzék a büntetés súlyát, s visszatartassanak a rendetlenségtől. A másik osztály kevésbbé romlott, még fogékony a javulásra, s már előbb sem irtózott a munkától; erre nézve a munka már nem csak a rossz hajlamok megtörésének eszköze, s nem büntetés, hanem valódi jótétemény. Ezek közt is vannak olyanok, kik a komoly és szabályos munkához nehezen szoknak; vagy a munkakedvet, melylyel egykor birtak, elvesztették, s eleinte szintén csak kénytelenségből dolgoznak, de csakhamar visszatérnek előbbi jobb szokásukhoz, a fegyházi élet egyformaságában s unalmai közt a munka valódi szükséggé lesz reájok nézve; a tevékenység velük született ösztöne felébred, s a fogoly a reá mért munkában enyhítő eszközt, jótékony gyógyszert talál az unalom iszonyú terhének könnyítésére, s egyszersmind lelkiismerete furdalásainak, kinosan izgatott kedélyének csillapitására. Lassanként nemcsak készséggel veti magát alá a munka kötelességének, hanem kedvet s ízlést is nyer ahhoz, főleg ha más alkalmas eszközök is felhasználtatnak buzgalmának ösztönzésére. Ily eszközök: ha a részökre kiszabott s jól megválasztott munka reményt nyújt nekik, hogy ha abban nagyobb foku ügyességet szereznek, kiszabadulásuk után annak keresményéből képesek lesznek fedezni életszükségeiket; – s ha a szorgalmasan végzett munka dijában, bizonyos mérsékelt arányban ők is már a fogság ideje alatt részesűlnek s annak egy része

megengedett apró élvezeteikre fordítható, más része pedig számukra a kiszabadulás idejére félretétetik, hogy a szabad életbe majdan visszalépve, első szükségleteik addig is, míg keresethez juthatnak, fedezve legyenek.

És valóban a tapasztalás bizonyítja, hogy a rabok egy része oly annyira kedvet kap a folytonos munkához, hogy még pihenésre engedett idejében is önként dolgozik. (...)

Ily örvendetes jelenségek mellett is, fájdalom, nem tagadhatni, hogy a szent törekvés, mely szerint a fegyház a hasznos munka iskolájává legyen, s a rabok folytonos, következetes, önkéntes tevékenységre szoktattassanak, nem mindenkor koronáztatik óhajtott nagyobb sikerrel. Fő okai ennek: a nálunk még folyton fennálló közös elzárás demoralizáló hatása, büntető intézeteink nagyobb részének a régi zárdákból, mint Illava, Márianostra, s régi várakból, mint Munkács, átalakított fegyházaknak czélszerűtlen szervezete. Sok esetben a büntetési idő rövidsége is oka ennek, mely nem elegendő a fegyenczek lelkületének megpuhítására s átolvasztására, – melyet azonban a törvény s a törvény szerint itélő biróság szab ki. De mind e mellett örömmel konstatálhatjuk, hogy az ellenkező esetek sem oly ritka kivételek többé, mint a kevésbbé fejlett tudomány s tapasztalás előbbi korában voltak, s hogy a jól vezetett munka, összekötve az azt kisérő egyéb erkölcsi tényezőkkel, a megfelelő vallásos és közhasznú oktatással, az intézeti igazgató, felügyelők, s egyéb személyzet, a lelkészek és orvosok jó akaratu hatásával, – valódi jótéteménynyé válik a javulásra képes, teljesen még meg nem romlott elitéltekre nézve, s egyszersmind legjobb biztosítékká, s védőszerré a kevésbbé jó rabtársak veszélyes befolyásával s csábításaival szemközt. Túlságos reményeket táplálni öncsalás volna; ha a társadalomnak nem sikerűl a bűnösök nagy számát javítani: kötelessége legalább meggátolni, hogy még jobban meg ne romoljanak a szabadságvesztés ideje alatt.

A munkának ez erkölcsi oldalán kivül van annak, mint már említettem, egy másik, szintén fontos pénzügyi oldala is. A fegyintézetek fentartása, annyi ezer rab ruházása, táplálása, gyógyítása, oktatása százezrekbe kerül az államnak; igen kivánatos tehát, hogy az adózó nép terhét tetemesen emelő ily roppant kiadásoknak legalább egy része a rabok által teljesített munka jövedelméből visszakerüljön. A vizsgálatnak fontos és érdekes tárgyát képezi tehát az a kérdés is, hogy az állam erszényére nézve a rabmunkának minő kezelése a legelőnyösebb?

A rabmunka rendszerére vonatkozó kérdések közt kétségkivül legfontosabb: vajjon az intézeti kezelés (*regie*) útján vezetett munka rendszere előnyösebb-e, vagy a munka bérbeadásának rendszere?

Másik nem kisebb fontosságu s az előbbivel egy oldalról összefüggő kérdés: a külső *szabad munkával* szemközt keletkező s erre nézve esetleg ártalmassá válható *verseny* kérdése.

Harmadik, hasonlóképen igen nevezetes és érdekes kérdés, hogy a rab részeltessék-e, s ha igen, mily arányban részeltessék munkája jövedelmében, s különösen: mily mértékben s mily czélokra birjon szabad rendelkezéssel e keresményére, vagyis „peculiumára” nézve?

Mint semmi emberi intézkedésről, úgy a rabmunka szervezésének bármelyik rendszeréről sem mondhatjuk, hogy csalhatatlan, általánosan alkalmazható, s mindenütt egyaránt érvényesülő becscsel bir, minden ország viszonyaihoz egyformán illik, s minden feltételnek megfelel. És így a létező rendszereknek csak viszonylagos előnyeiről s hátrányairól lehet szó, melyeket ez alkalommal a lehető világossággal előadni igyekezem.

Sorba veszem már a feltett kérdéseket.

A mi az első kérdést, a regie és bérrendszer sokat vitatott kérdését illeti, a rabmunka czéljának s természetének fentebbi meghatározása után, most már könnyebben eldönthetjük, hogy az említett két rendszer közől, melyik az ajánlandóbb?

A bérbeadás rendszerében, mely több éven át nálunk is alkalmaztatott, s Francziaországban, Poroszországban, Dániában s a. t. még most is túlnyomólag van elfogadva, a bérbevevő vállalkozó szervezi s igazgatja a rabok munkáját. Az állam minél nagyobb nyereségre vágyó bérbevevőkre, a magasb közérdekek iránt semmi kegyelettel nem viseltető magánvállalkozókra bizván a rabmunka szervezését s a fegyenczekkel való rendelkezést, kiadja saját kezéből a leghatályosb eszközt, melynél fogva üdvös befolyást gyakorolhat ezek lelkületére, s az állam czéljait semmibe se vevő, czélul csupán saját anyagi hasznukat tekintő idegeneknek veti oda mintegy zsákmányul a legmagasabb feladatot, kiknek egyedűli törekvésök a lehetség legvégső határáig kizsarolni a nekik rabszolgákul átadott elitéltek munkaerejét, s kikre nézve a munka erkölcsi, nemesebb czélja teljesen közömbös, kiknek érdekében egyáltalában nem fekszik e szerencsétlenek nevelése s javítása, de annál inkább azok teljes kimerítése, mely czélra, tett tapasztalatok s felemlített példák szerint, durva testi fenyíték is gyakran használtatott. A bérlő úgy vélte, hogy a botozás időnyeréssel jár, a magánzárka, s más szelidebb fegyelmi eszközök pedig időveszteséggel. – E veszély még tetemesen növekedett az által, hogy a bérlő szolgálatában levő, sokszor lelkiismeretlen, megvesztegethető, s részrehajló munkavezetők, mint a folytonos tapasztalás bizonyítá, oly befolyást szereztek a fegyházakban, melylyel korlátlanul s ellenőrizetlenűl éltek vissza az elitéltek rossz hajlamainak kielégítésére s tilos viszonyok legyezésére. Létezik ugyan az állam részéről felállított ellenőr a fegyházigazgató személyében, de ennek feladata, a bérrendszer mellett, alig lehet egyéb, mint hogy a rabokat meggátolja kihágások elkövetésében, fentartsa a szigorú fegyelmet, s felügyeljen és szükség esetében a legerősb kényszerítő eszközökhöz is nyúljon, hogy a bérlő által saját érdeke szerint szervezett munka folyama, melyhez ennek szerződési joga van, meg ne zavartassék. Ily rendszerben lehetetlen, hogy az intézeti igazgató és segédszemélyzete, kiket a kormány odaállít, kellő erkölcsi befolyást gyakorolhassanak a rabokra; a fegyház egyszerűen magánérdekeknek szolgáló munkateremmé lesz, melyben az állam tisztviselői csak arra valók, hogy a nyerészkedő bérlőt támogassák, s megvédjék a kiszabott munkák pontos végrehajtásában, nem tekintve a fegyenczek, ez esetben egyszerű gépek és számok, egyéni jellemére, ügyességére, hajlamaira, s az

általok elkövetett bűntettek különféle természetére, a mi nélkűl lehetetlen a munkának javító s ujjászülő hatását elérni. A rabmunka legszebb, legnemesebb czélja meg van semmisítve, s minden erkölcsi hatás tönkre téve!

Ellenben az állami kezelés rendszerében, mely most már nálunk, csupán az apáczákra bizott márianosztrai női fegyházat kivéve, általában elfogadtatott, a fegyházi igazgatóság, a kormány felelős tisztviselője, a kormány által előírt s engedélyezett munkakörben, minden egyes fegyenczet oly munkával láthat el, mely legjobban megfelel egyéni hajlamainak s bünössége fokának és természetének; s a rabok, az egyéniségökhöz illő, jó kedvvel űzött iparágban oly ügyességet sajátíthatnak el, hogy az állam pénztárának is jelentékeny jövedelmet szerezhetnek, s kiszabadulásuk után magoknak becsületes kenyérkeresetet biztosíthatnak. Az igazgatóság e rendszer mellett nincs feszélyezve czélszerű, szabad mozgásában, a bérlők kapzsisága, s ezek munkavezetőinek butasága vagy részrehajlása, s demoralizáló hatása által; s így teljes erkölcsi befolyást gyakorolhat a reá bizott s általa egyénileg ismert rabokra; a mi mellőzhetetlen feltétele annak, hogy a fegyházi munka nemes czélját biztosan elérni lehessen.

A magasabb szempontot, a büntető, s egyszersmind javitó intézetek czélját tekintve tehát, lehetetlen a rabmunka bérbeadásának, főleg oly fajta bérbeadásának rendszerét, melyet Francziaországban *„entreprise générale"* név alatt ismernek, határozottan nem kárhoztatni. A rabmunkának kettős czélja van, mint Haussonville szabatosan fejezi ki: kell, hogy a büntetésnek erkölcsi s javító jelleget adjon, s hogy a rabra nézve megkönnyebbítse a becsületes életbe leendő visszalépést, előkészítvén őt arra, hogy kiszabadulása után kenyerét becsületes úton megkereshesse. A büntetés javitó eleme s eszköze: a munka. A büntetés belső czéljával ellenkezik tehát, hogy a javitásnak ez eszköze nyerészkedés tárgyává tétessék s a legtöbbet igérő idegen vállalkozó kezébe adassék. Az állam egyik legszentebb kötelességét sérti az által, ha javitó intézeteiben a munkavezetést puszta pénzügyi rendszabálylyá aljasítja; épen úgy bízhatná a rabok erkölcsi vallásos oktatását is a legjutányosb vállalkozóra. A büntető hatalom gyakorlása egyedűl az államot illeti, melynek feladata a büntetés végrehajtását egyenlő, igazságos, méltányos, tárgyilagos módon vezetni, s e közben az egyéni tehetségekre s hajlamokra tekintettel lenni; csak az államnak van módjában biztosítani, hogy a czélnak megfelelő eljárás híven megtartassék. Minden ily biztosíték meghiusíttatik, a javitó rendszer egész alapja felforgattatik a munka bérbeadása által. Nyereségre számítás minden bérbevevés alapja; a vállalkozó rendszerint nem emberbarát, s államböles, hanem egyszerű nyerészkedő, kereskedő. Ha nagy ritkán találkoznék is egy-egy nemesebb hajlamu iparos, az sem fog saját kárára vállalkozni, hanem távol tartja magát ily vállalatoktól. Ez a bérbeadási rendszerrel együtt járó, attól elválaszthatatlan nagy baj, melyet egészen eltávolítani bármily óvatossággal sem lehet, mert a dolog lényegében s természetében fekszik. (...)

Az állam hatalmát s tekintélyét a fegyházakban az igazgató képviseli, de a munka bérbeadása mellett az igazgató kénytelen a hatáskörét megosztani a bérlővel, sőt annak alárendelni a magáét; a szolgálat egyik legfontosabb része ki van véve kezéből, s csak az ellenőrzés alsóbb rendű s elég kellemetlen szerepe marad fenn számára. Meg van fosztva nemes feladata teljesítésének, a rabok erkölcsi javításának, nevelésének leghatályosb eszközétől, vagy legalább tetemesen korlátozva s feszélyezve van annak alkalmazásában, mert a felbátorítás, a buzdítás, a jutalmazás joga nem az övé, hanem a vállalkozóé, ki azt oly érdekek s tekintetektől vezetve gyakorolja, melyeknek semmi közük az állam erkölcsi feladataival, a büntetés nemesebb czéljával; ő nem tekint a rabok jellemének képzésére, szilárdítására, szenvedélyeik csillapítására, egyéni képességeikre, sajátságaikra, nemesb becsvágyuk, takarékossági s egyéb jó hajlamaik kifejtésére stb. hanem csupán testi munkaerejök kizsákmányolására a lehetség legvégső határáig. E rendszerben az igazgatónak nélkülözhetetlenűl szükséges fegyelmi hatósága elveszti erejét, s annak gyakorlása gyűlöltté teszi őt a rabok előtt, kinek pedig, ha jó hatással akar lenni a rabok javitására, ezek teljes bizalmával kell birnia. Minden érintkezése a rabokkal csak kellemetlen és gyülöletes; nem a gondos és jótékony, bár szigorú atyáé, hanem folyton csak a büntető, sujtó biróé; a rabot, a ki talán nem végezte el kiszabott munkáját a kellő időre s a bérlő megelégedésére, a ki bármi csekély részben is szabályellenesen cselekszik, a bérlő adja fel, panaszolja be, – mit a rab nem is tud – de az igazgató bünteti, a mit a rab sajnosan érez; dühe s gyülölete tehát az igazgató s az ez által képviselt állam ellen fordúl, s jobb indulattal a bérlő iránt viseltetik, ehhez ragaszkodik, ennek engedelmeskedik, – a mi a penitentziárius rendszer feladatainak valósítására nézve a lehető legnagyobb veszély. De a dolog természeténél fogva elég nagy és súlyos következésü baj oka fekszik magában e dualizmusban, hogy ugyanazon intézet élén két hatalom áll, melyek csak ritkán maradhatnak barátságos jó egyetértésben. A kötelességének megfelelő, szigorú ellenőrzést gyakorló igazgató csakhamar szálka lesz a saját érdekeit hajhászó vállalkozó szemében; ha pedig a bérlővel jó barátságban élve elmellőzi kötelességét s enged az ellenkező áramlatu érdekeknek, annál rosszabb, ez esetben az államnak s kormánynak lesz oka ellenében méltó panaszra. Ily ellenkező érdekek csak nagy ritkán hozhatók kellő összhangba; többnyire rikító disharmonia mutatkozik, mely a rabokra lehető legmostohább erkölcsi hatással van. Ha az igazgató s a bérlő ellenséges viszonyban élnek s egymás ellen működnek; ez csakhamar átterjed alárendelt közegeikre, s magokra a rabokra is. Pártok keletkeznek, ellenséges táborok alakulnak, vége az egységnek, a békének, s romlás és erkölcsi vész üt tanyát ott, hol szigorú rendnek, engedelmességnek kellene uralkodni. Ellenkező esetben, ha az igazgató engedékeny természetű, s békeszeretetből mindent elkövet, hogy fentartsa a jó egyetértést: ez esetben ismét más oldalról árt az ügynek, s kiteszi magát mindennemü gyanusitásnak eljárása okaira nézve. Szóval: alig lehet e tekintetben helyes középúton járni, s a kellő kiegyenlítést s összhangot létesiteni és fentartani. A bérbeadási rendszer rossz következései közé tartozik az is, a mit a dijoni *Cour d'appel* különösen kiemelt véleményében, hogy e rendszer elkedvetlenítő s lehangoló gyanakodásokat ébreszt a rabok érzelmeiben; tudva hogy a bérlő czél-

ja csupán a nyereség, hajlandók elhinni, hogy e nyereség csak az ő rovásukra, az ő szenvedéseik árán szerezhető meg, hogy sorsuk kedvezőbb lenne, ha áldozatul nem vettetnének a bérlő nyereségvágyának. Ily érzés, akár van annak valódi alapja, akár nincs, igen sajnos következésekre vezet erkölcsi javulási tekintetben, s e komoly bajt nem lehet kikerülni sem a bérszerződések szabatos és szigoru szerkezete, sem az alkalmazott hivatalos közegek személyes befolyása által, mert az a rendszer természetében fekszik.

Nem szenved ezek szerint kétséget, hogy az üzlete érdekében gondolkodó s cselekvő bérlővel lehetetlen gyakori ellentétbe nem jőni az egészen más érdekeknek szolgáló igazgatónak. A bérlő ellene fog szegülni a munka szabályozás minden oly változtatásának, mely p. o. a munkaidő megrövidítését, egyes rabok egyéniségének tekintetbe-vételét s kimélését czélozza, ha bár ily változtatást a legmagasb erkölcsi érdekek tennének is szükségessé. A bérlő szerződése több évre szól, s ezek lefolyta alatt olly változtatások szüksége merülhet fel annak feltételeiben s tárgyaiban, melyeknek behozatalára évekig várni nem lehet; a bérlő pedig el nem áll szerződése feltételeitől, ha azok neki nyereséget igérnek. A szerződési évek tartama alatt tehát lehetetlen lesz módosításokat tenni a szabályzatban, reformokat hozni be, bármily üdvösök legyenek is ezek, ha ellenkeznek a kikötött szerződési feltételekkel.

Bármily gondosan készüljenek is e szerződések, bármily szigorúan ki legyen is kötve, hogy p. o. a kormány engedélye s beleegyezése nélkül semmiféle iparnemet se lehet behozni a fegyházakba, hogy a rabmunka felhasználását nem lehet átengedni stb., a tapasztalás, a legkitünőbb fegyházigazgatók tanusága szerint, azt bizonyítja, hogy e feltételeket igen könnyen lehet kijátszani és az állam magasb czéljait meghiusítani, és hogy az állam befolyása a módra, mely szerint a bérlő a fegyházi ipart gyakorolja, s az ottani munkaerőt érvényesítse, kevéssel több a semminél.

Az állam magasb érdeke követeli oly munkákra alkalmazni a rabokat, melyekhez ezek hajlammal s képességgel bírnak s melyekben való kiképeztetésöknek majdan, ha kiszabadultak, hasznát vehetik. A bérlőnek pedig érdeke ellen van sok időt s fáradságot fordítani a kézimunka tökéletesbítésére s a rabok magasb kiképzésére, ő nem gondol arra, hogy a rab jövőjét biztosítni igyekezzék, s a volt csavargóból hasznos és tisztességes kézművest képezzen. Sőt oly munkára szorítja, melynek megtanulására legkevesebb idő kell; érdekében az áll, hogy siettesse azt a perczet, melyben a rab munkáját saját hasznára fordíthatja, s testi erejét kizsákmányolhatja. Ritka eset, hogy a bérbe-vett rabok oly iparágakat műveljenek, melyeket egykor szabad lábon gyakoroltak, vagy a melyeket majdan kiszabadulásuk után hasznosan gyakorolhatnak. Azért a rabok a bérlő által rájok rótt munkában nem is látnak jótéteményt, nem tekintik azt jövendő jobblétök eszközének, hanem csak a szigorú büntetés egyik alkatrészének, rabszolgaságnak, melyet kijátszani igyekeznek, ha szerét tehetik, s lerázni magokról, mihelyt a kiszabadulás órája üt.

Nagy nehézségek származnak a rabok erkölcsi nevelésére nézve azon viszony-

ból is, melyben ezek a bérlő embereivel, tiszteivel, a munkavezetőkkel állanak. Számos fegyházigazgató emelte ki jelentésében a bérlők említett közegeinek tilos és hátrányos összeköttetéseit a rabokkal, melyek teljesen összeférhetetlenek az intézeti szükséges fegyelemmel. A bérlő által saját érdeke szerint alkalmazott munkavezető személyzet fölött nincs az intézeti igazgatóságnak kellő fegyelmi hatalma, pedig erre igen is nagy szükség lenne, s ez apró zsarnokokat csak akkor érheti megérdemelt büntetés, ha vakmerőségökben annyira mennek, hogy az állam büntető törvényeit sértik; ezen eseteken kívül a bérlő által pártolva, szabadon üzhetik visszaéléseiket. Az állam kormánya által kinevezett munkavezetők is követnek el helytelenségeket, de, minthogy szigorú fegyelem alá vannak vetve, korántsem oly kiterjedésben, mint a bérlők megbizottjai. A vállalkozó, ki ez embereket alkalmazza, csupán ügyes és részére legjobban használható egyéneket keres, holott ezekben, kik helyzetöknél fogva a rabokra oly jelentékeny befolyással lehetnek, sok más tulajdon is megkivántatik, még a becsületességen s jellemszilárdságon fölül is; nem volnának alkalmazandók e hivatalra, ha a penitentziarius rendszert veszélyeztetni nem akarjuk, durva, szenvedélyes, bősz haragú, könnyelmű s gondatlan egyének. Az igazgatóság ily hibákért elkergeti az általa kinevezett közegeket, de a bérlő nehezen lesz saját híveinek elbocsátására birható efféle, előtte csekélységeknek látszó, dolgok miatt, ha ezek egyébiránt ügyesek s czéljaira jól használható eszközök. Ily viszonyok alatt tehát maga az intézet s a büntetés czélja szenved. Az is meg szokott történni, hogy a bérlők, takarékoskodási hajlamtól, fösvénységtől vezettetve, rosszúl fizetett, egészen silány és buta egyéneket fogadnak fel, s ügyeseknek ismert rabokat alkalmaznak kisegitőkül, s minthogy gyakran épen a leggonoszabb visszaesők a legügyesebbek, ezekre bízzák a kevésbbé megromlott rabokat, a minek átkos következéseit könnyű megérteni. (...)

Nem szenved kétséget, mint ezt már az illavai fegyházról felolvasott tanulmányomban is kiemeltem, hogy a fegyházi igazgatóra nézve a munkavezetés, az iparűzés, igen nehéz, kellemetlen és nagy felelősséggel járó feladat. Minden iparvállalat, hogy jó sikerrel folytattassék, szakértelmet, élénk kereskedői szellemet s tapintatot feltételez, s a piacznak alapos ismeretét követeli, úgy a munkaanyagok beszerzése, mint a kész árúczikkek elárusítása tekintetében. S igen természetes, hogy a fegyházak igazgatói, legyenek azok akár szigorúbb katonák, akár szelidebb lelkületű egyházi férfiak, akár különben tapasztalt és ügyes kormányhivatalnokok s bürokraták, ily iparosi s kereskedői szellemmel és tapintattal, minden egyéb jó tulajdonaik mellett, csak korlátolt mérvben bírhatnak. A szigorú rendtartó katona, ki a fegyelmet kifogástalanúl kezeli, s a rabok rossz hajlamait féken tartani képes, kitől a fegyenczek félnek s kit egyszersmind tisztelnek, – a szelidlelkű pap, ki a durva s bűnszennyezte kedélyekre a legjótékonyabb hatással lehet, s kit a fegyenczek mint jó atyát szeretnek; a gyakorlott ügyes bürokrata, ki a jegyzőkönyveket, a hivatalos iratokat s jelentéseket a legnagyobb pontossággal s korrektséggel vezeti, lehet igen ügyetlen bevásárló s eladó, igen rossz ismerője a piacznak, a beszerzési forrásoknak, s a vevő, fogyasz-

tó közönségnek; gyakran rossz számítást tehet, és tévútra juthat az ismeretlen téren. A hosszasb gyakorlat s tapasztalás kétségkívül őket is kiképezi egy bizonyos fokig, s lassanként megszerzik a szükséges ismereteket, de addig saját kárukon tanulnak. Kisebb intézetekben, hol az üzelem alá vett iparágak száma korlátolt, s a kezelés egyszerűbb, csakhamar tájékozhatják magokat, de a nagy intézetekben, hol sokféle iparág nagy terjedelemben van művelés alatt, s nagyobb tőkék beruházása szükséges, alig lesznek képesek a gyártás minden részletébe mélyebben hatolni, s még kevésbbé a legjobb s legolcsóbb forrásokat feltalálni, melyekből a gyártási anyagot olcsón beszerezzék, felismerni a divat s a fogyasztók változó, ingatag kivánalmait, s a gyártmányok legkedvezőbb eladási módját, szóval: arra az iparüzési s kereskedési vonalra emelkedni, melyen oly egyes gyártó áll saját külön szakában, a ki évek óta arra készült s annak terén szerzett dús tapasztalásokat, s az ilyenekkel szemközt sikeresen venni fel a verseny keztyűjét.

Másik nagy nehézség a kormányközegek által vezetett iparüzletben a szabad, független és önálló cselekvés hiánya, s e tekintetben az egyes, feszélyezetlen és szabadon mozgó bérlő iparosnak, a ki az iparos forgalom közepett él, s a kinálkozó kedvező körülményeket s esetlegeket minden perczben felhasználhatja, végtelen előnye van a megkötött kezű felelős, s más egyéb teendőkkel is túlterhelt fegyházi igazgató felett. Amaz csak önmagával számolván, a körülmények s ízlése és tapintata szerint vesz és ad el, terjeszti vagy korlátolja saját jól ismert iparát, s belátásához képest, melyet az üzleti világ általános helyzete határoz el, egyensúlyba s öszhangba hozza az árakat a piacz követelményeivel, melyekről napról-napra biztos tudomással bír; hitelre is ad, ha a körülmények időnként ezt tanácsolják, sőt egyes esetekben ideiglenes veszteségre is elszánja magát, hogy nagyobb veszteséget kikerüljön, vagy jövőre jelentékeny hasznot biztosítson magának. E szabad mozgás, melytől főképen függ az iparüzlet jó sikere, hiányzik a hivatalos kezelés rendszerében; az igazgatóság, mely az állam számlájára vezeti az iparüzletet, szükségképpen felsőbb ellenőrzés alá van vetve, s felelősség terhét viseli, mely korlátozza cselekvését, fékezi a változó körülményekhez alkalmazkodó szabad mozgását, a mi nélkül kedvező eredmények alig várhatók.

Másik nagy nehézség s fontos érv a házi kezelés rendszere ellen, melyet ennek ellenzői kürtölni szeretnek, hogy, különösen nagyobb államokban, hol sok ezrekre megy a rabok száma, a regie-rendszer mellett nagy beruházásra s forgó tőkére van szükség, melynek előlegezésére az államok nem igen érezhetnek kedvet, főleg oly tudat s tapasztalat mellett, hogy fegyházi igazgatóik, bármily derék férfiak különben, a nehéz verseny elviselésére nem képesek. Egyik intézet igazgatója egy nem szép reggelen arra ébred fel, hogy ezreket vesztett oly vevőnél, kit jóhiszemüleg a legszilárdabb czégnek tartott; másik pedig elcsüggedve nézi az ezrekre menő értékű gyártmányt raktáraiban, melyet eladni nem képes.

A hivatalos iparűzés e rendszerének, a bérbeadás pártfogói szerint, még az a

hátránya is van, hogy gátolja az igazgatót egyéb fontos kötelmei teljesítésében, s így ártalmára van a legfőbb feladatnak, mely a büntetés czélszerű végrehajtásában áll. Tudjuk, hogy a fegyházi igazgatónak egyéb lényeges teendői is vannak, melyekre a roppant felelősséggel s munkateherrel járó gyártás és elárusítás mellett kellő figyelmet alig fordíthat. Kisebb fogházakban, mint már fentebb említém, talán annyira-mennyire eleget tehet a kétféle nagy feladatnak a nélkűl, hogy a büntetés végrehajtásának legfontosb s leglényegesb szerepét elhanyagolja, de nagy büntető intézetekben, hol az elitéltek száma nagy, s az iparüzleti ágak sokfélék, majdnem lehetetlen, hogy mindkét kötelességének pontosan megfeleljen. *Brüün,* a dán börtönök főfelügyelője, különösen ez okból veti el a regie–rendszert, mely nem is juthatott uralomra Dániában. Ott „úgymond" hol a munkát regie útján kezelik, a fegyház gyárrá alakul át, melyet az igazgató nem képes jól kormányozni. Szükséges tehát annak élére ily ügyekben jártas embert állítani, a milyet nagy fizetés mellett is nehéz találni, s még ha ilyen találtatnék is: az intézet kormányában oly dualizmus állana elő, melynek kettős tevékenysége össze nem fér.

Azonban e nehézséget is jóformán el lehet oszlatni czélszerű berendezés által. Brüünnek igaza lehet Dániában, de ez csak azt bizonyítja, hogy ott a szervezés hibás és czélszerűtlen. Igaz, hogy a dualizmust az igazgatásban minél inkább ki kell kerülni; de ez lehetséges is, s e tekintetben teljesen kielégítő az a rendszer, mely nálunk több év óta be van hozva s a czélnak eléggé megfelel. E rendszer a következő: a fegyintézeti szolgálat összes ágai felett való felügyelet központosítva van az igazgató kezeiben. Az ellenőr és a szükséges számú több hivatalnok van ebben segélyére. Az ellenőr s egyik segédhivatalnok a pénztárt kezelik, s a számadásokat vezetik. Maga az igazgató nem kezeli az intézet pénztárát, de jogosítva van azt ellenőrizni, sőt a pénztár egyik kulcsa is nála áll. A másik hivatalnok az élelmezést vezeti, a harmadik a regie egyéb ágait, u. m. a fűtést, ruházatot, tisztasági szolgálatot, a ruharaktárra való felügyeletet, s ott a hol ilyen létezik, a mezei vagy kerti gazdaságot is viszi. A negyedik végre az iparüzletre ügyel s az erre vonatkozó számadásokat készíti, miben szükséges számú irnokok s munkavezetők állanak rendelkezésre. Az igazgató maga nem foglalkozik az iparüzlet apró részleteivel, s csak a nagyobb fontosságú intézkedéseket végezi személyesen, p. o. a nyers anyagok, a szerszámok beszerzése sohasem történhetik tudta s rendelete nélkűl: ő intézi az áruk eladását, ő szabja meg azok árát, ő figyelmez a piacz körülményeire, meghallgatva e tekintetben az iparüzletet vezető hivatalnok s az ellenőr javaslatait. A szükséges fizetéseket az ellenőr liquidálja, az igazgató utalja ki. Az iparüzleti számadások vizsgálata, a nyers anyagok s a kész czikkek reviziója az ellenőr feladata, kinek jelenlétében veszi azokat át az illető hivatalnok. Az illető hivatalnokok egyetemlegesen felelősek a számadások, s a vizsgálat eredményeinek helyességeért. E hivatalnokok megfelelő óvadékot tesznek le. Az igazgatónak joga van betekinteni az összes könyvekbe és számadásokba. A hivatalnokok szorgalmas és sikeres tevékenysége, mely kielégítő anyagi és erkölcsi eredményekben mutatkozik, az évi mérlegkészítés alkalmával, az igaz-

gató javaslatára, buzdító jutalmakkal díjaztatik, melyekben maga az igazgató sohasem részesül. Mindenek előtt az intézet számára szükséges s a törvényszékek és ügyészi hivatalok által megrendelt czikkek, a hadsereg részére ruhaneműek s egyéb szükségletek, s azután másod rendben egyéb sokféle iparczikkek is késztettetnek, de mindenkor csak oly mértékben, hogy a rabmunka sohase emelkedjék a nagyban gyártás szinvonalára. Az eladásra szánt czikkek készítése mindenkor csak az igazgató különös meghagyása folytán történik. Az áruczikkek, melyeket nem maga az igazgatóság használ fel, leginkább magánfelek egyenes megrendelésére készülnek, egyébiránt pedig az igazgatóság által választott ügynököknek adatnak át, kik mérsékelt díj mellett saját kockázatukra veszik át azokat. E hitelezés soha sem megy nagy összegekig, s a hitelre vevők csak minél kisebb számban vannak. E felhozott elvek ekkorig a tapasztalás szerint igen helyeseknek mutatkoztak s kedvező eredményekre vezettek, és a dualizmus emlegetett veszélyei ily rendszer mellett nagy részben elkerültetnek. Igen természetes, hogy az igazgatónak e berendezés mellett is igen sok dolga van, s a rendszer jó sikere főképen a megbízott hivatalnok minőségétől, értelmi fokozatától s jellemétől függ, hogy ezeket jól meg kell válogatni, s hogy e terhes feladatnak nem képesek megfelelni holmi rokkant katona aggastyánok, s méltatlan pártfogás útján a javító intézetek élére állított nem alkalmas egyének. Ily tudatlan s a javító intézetek magas czéljainak felfogására képtelen, az ott szükséges psychologiai és nemzetgazdasági ismeretek teljes híjával levő elemekkel nem lehet kedvező eredményekre számítani. Az államnak, mely e rendszert behozza, első sorban arról kell gondoskodni, hogy javító intézeteibe értelmes, kellő műveltséggel bíró s jellemes hivatalnokokat szerezzen, s e hivatalokat úgy szervezze és díjazza, hogy jóravaló emberek is kivánatosnak találják azok elnyerését. Nálunk a kormány valóban gondoskodott is az 1883-iki törvényben, hogy senki se lehessen fegyházi vagy börtöni igazgató, ki jogi tanulmányokat nem végzett, s azokból államvizsgát nem tett, s ellenőr vagy hivatalnok se lehessen ez intézetekben, ki legalább érettségi vizsgát nem tett. De ezeket azután tisztességesen is kell díjazni, mert „olyan a munka, a milyen a jutalom". Ha a javító-intézetek élén oly egyének állanak, kik épen csak azért vágytak e helyre, hogy valahogy megélhessenek s kényök-kedvök szerint basáskodhassanak: gyarló kezeikben minden óhajtott siker meghiúsul; oly férfiak kellenek oda, kiket valódi hajlam vonz e fontos feladathoz, s kik lelkesülni is tudnak nemes, eszményi czélokért. Ily magasb értelmiséggel felruházott emberek azután csakhamar elsajátítják az üzleti ügyességet, a gazdasági szellemet, a kereskedelmi fogásokat is: a nélkül, hogy szemeik elől tévesztenék az erkölcsi magasb feladatokat, s egyenlő erélyt fognak kifejteni mindkét irányban. (...)

Valóban hátrányos-e a rabmunka a szabad iparra nézve, s mikép lehetne az elitéltek foglalkodtatását oly módon szervezni, hogy a versenynek a szabad ipart ez oldalról fenyegető veszélyei lehetőleg kikerűltessenek?

Tudjuk, hogy e verseny a szabad munkások szószólói s képviselői részéről nem annyira nálunk, hol az ipar még nem vett nagy arányokat, mint az iparos

külföldön sok, gyakran igen keserű s nem is egészen alaptalan panaszokra adott okot, s efféle feljajdulásoknak magam is nem egyszer voltam fültanúja Német- és Olaszországban.

Úgy foglalkoztatni a rabokat, hogy aránylag olcsó munkájok sehol és semmi tekintetben se legyen hátrányára a szabad munkásnak, nehéz s hihetőleg soha egészen meg nem oldható feladat, bár okos és gondos elintézés által a bajt legnagyobb részében orvosolni lehet. A rabmunkának, hogy erkölcsi s anyagi czéljának megfeleljen, termékenynek s eredményesnek kell lenni, mert a meddő, terméketlen munka, melynek czélja csupán a fárasztás, a testi sanyargatás, – az a munka melyre kizárólag akarják szorítani az elitélteket a versenyző munkában magokra nézve károsodást találó szabad munkásoknak minden egyéb tekintetet mellőző ügyvédei, czélra nem vezet, s nemcsak nem javítja, emeli s nemesíti a munkára kényszerített rabot, sőt erkölcsileg rontja s állati szinvonalra sülyeszti; míg az államnak sem pótolja vissza a rabokra fordított tömérdek kiadásai legalább egy részét, és így sem erkölcsi, sem anyagi tekintetben nem helyeselhető. De a termékeny, a jövedelmező munka egyértelmű a versenyző munkával, hasznos nyereséget hoz úgy az államnak mint a munka jövedelmében részeltetett rabnak, s a büntető intézetekben dolgozó munkások nyeresége nem kevesebbet jelent, mint a szabad munkások nyereségének egy részben megrövidítését. Ez és minden verseny kétségkivűl kellemetlen az egy-azon iparág után élő versenytársakra nézve; a rabmunka versenye pedig nagyobb mértékben ilyen, mert a rabmunka olcsóbb, mint a szabad iparos munkája, s az olcsóbb munka terményeit olcsóbb áron lehet piaczra hozni. A panaszok azonban, ha a kérdést alaposan vizsgáljuk, nagy részben még se mondhatók jogosúltaknak. Hiszen a rabok egy része elitéltetése előtt is dolgozott valamely iparágban, vagy legalább kellett volna dolgoznia, miért legyen hát kizárva elitéltetése után a munka versenyéből, melyhez neki joga van? Ha az a több ezer rab, ki a fegyházakban s börtönökben és fogházakban a versenyző munkát szolgáltatja, a szabad életben marad s a munkát ott teljesíti, szintén kivette volna a maga részét a munka s munkadíj általános összegéből. De az is tagadhatatlan igazság, hogy ha az elitéltek, jövedelmező munkájok által, legalább egy részben, vissza nem térítenék az államnak a tartásukra, ápolásukra, nevelésökre fordított tetemes költséget, azt, ily hozzájárulás nélkűl, az adózó honpolgároknak kellene viselni; s azok, kik a rabokat csupa meddő munkára akarják szorítani, nem gondolják meg, hogy a rabtartási költségekhez nagyobb arányban járulás által, melyeket szükségkép adó által kellene fedezniök, ha azok legalább egy részben, a rabok munkájának jövedelme által nem fedeztetnének, talán nagyobb veszteséget fognának szenvedni, mint a rabmunka által létrejött verseny következtében.

Nagyban s egészben véve egy egész országot, miután a rabmunkások száma elenyésző csekély a szabad munkások számához képest, szó sem lehet az azok által ezeknek okozott nagyobb veszélyről. (...)

De nem tagadhatni, hogy egyes helyeken, az ott űzött és sok családnak kenyeret adó egyes iparágak körében, a rabmunka versenyéből csakugyan komoly

veszély származhatik a szabad munkások némely osztályaira nézve, s életkérdéssé válhatik, hogy a rabmunkának elélhetésöket fenyegető versenye kizárassék, s bizonyos iparczikkek készítése a büntető intézetekben s azoknak piaczra hozása ott helyben s a vidéken eltiltassék. Ily esetek adtak rá okot, hogy a porosz s az osztrák kormány is, a kedélyek megnyugtatására, czélszerűnek tartotta a fegyházi és börtön-igazgatóságoknak oly iparczikkek gyártását, melyek a kis ipar keretébe esnek, s oly megrendelők számára, kik a fegyintézet helyén, vagy tiz mérföldnyi kiterjedésben annak vidékén laknak, ilynemű czikkek részletes elárúsítását eltiltani. Nálunk is, bár itt a kérdés nem annyira actuális s égető természetű, a fentebb már említett miniszteri utasítások kellőleg gondoskodnak ily bajok s megelégedetlenségek elhárításáról. Nevezetesen: már az 1874-ik évben 696. sz. alatt kelt szabályrendelet szerint a rabok mindenek előtt a börtönháztartási szükségletek előállítására szükséges munkákra alkalmazandók, s a munkák bérbeadása esetén is, annyi rab, a mennyi a házi munkák végzésére szükséges, az állam rendelkezésére fentartandó; – azokban a nagyobb intézetekben, hol a rabok dolgoztatása házilag s kiterjedtebb mérvben eszközöltetik, azon kell lenni, hogy a mennyire lehet, a munkaerőt maga az államkincstár vegye igénybe, saját szükségletei fedezésére, s a rabok magok állítsák ki magoknak a házi czikkeket, bútorzatot, ruházatot, és ezentúl fenmaradó idejökben más államintézetek számára, a mennyiben pedig a munkaerő a kincstár által nem vétetnék folyton igénybe, lehetőleg megrendelésre dolgozzanak. A miniszteri utasításokban gondoskodva van, hogy oly czikkek legalább gyári nagy arányokban ne készíttessenek, melyek készítésével a fegyintézet helye vagy közeleső vidéke lakosságának kis ipara foglalkozik. A képviselőház múlt évi deczember folytán tartott pénzügyi bizottsági ülésében fölemlíttetvén, a jövedelmek fokozódása tényének méltató elismerése mellett, hogy a kormány tekintettel legyen arra, hogy a fegyenczmunka a különben is sok nehézséggel küzdő kis iparosokat ne károsítsa: a miniszter kijelentette, hogy a fegyházi s börtönigazgatók általános utasítást vettek lehetőleg oly czikkek gyártására, melyek ekkorig külföldről szállíttattak, a melyeknek készítése tehát a belföldi iparnak nem árthat, s a helybeli piacznak versenyt csináló czikkek készíttetését kerüljék, és általában mindent elkövessenek, hogy e tekintetben jogos panaszra ok ne legyen.

A rabmunka által a szabad ipar ellenében felmerülhető kártékony verseny leginkább onnét származik, ha a börtönökben kevés számú iparág nagyban, gyárilag, gépek alkalmazásával üzetik; kivánatos tehát, hogy a rabok minél többféle iparággal foglalkodjanak és egygyel-egygyel sohasem nagyobb, vagy gyári kiterjedésben. A szabad ipar részéről a rabipar ellen intézett ellenzés és méltó panasz többnyire, sőt mondhatni, mindig a bérlőknek eladott, s általok gyári módon, nagyban űzött rabmunkára vonatkozik, s nem a rabok ama kézi munkájára, melyet ezek, az igazgatóságok házi vezetése alatt, sokféle kisebb iparágak csekélyebb arányú mívelésére fordítanak.

Kellő óvatossággal tehát el lehet háritani mindama bajokat, vagy legalább azok nagy részét, melyek a rabipar versenyéből a szabad ipar kárára eredhet-

nek. A rabmunkának e szempontból eszközölt szabályozása s korlátozása kétségkívül szükséges az állam más oldalról származó kötelességei teljesítése, s a bár legtöbb esetben alaptalan féltékenységek s zúgolódások lecsillapítása czéljából.

E miatt azonban sohasem szabad oda tévedni, hogy a rabok elegendő munka nélkül hagyassanak, vagy csupán oly haszontalan, terméketlen s épen csak sanyargató erőfeszítésre szoríttassanak, milyen például a taposómalom, vagy a büntetés fő czéljával, a javítással ellenkező, a rabok szégyenérzetét végkép elölő nyilvános munkákra alkalmaztassanak, mint az utczaseprés s hasonló foglalatosságok. Az államkincstár érdeke pedig megköveteli, hogy jövedelmező legyen a munka, melyet végeznek, s az államnak a rabokra fordított áldozatai legalább egy részét visszatérítse.

A rabok minden oly munkát űzhetnek, mely az intézet helyén vagy szomszédságában űzött szabad munkával nagy mérvben nem versenyez, s a szabad munka kimélete odáig bizonynyal nem terjedhet, hogy mivel a fegyház helyén vagy vidékén egy-két szabó vagy varga lakik, már ezért a rabok egy öltést se tegyenek ez iparágakban. Azon a nehézségen pedig, hogy a rab, kinek szükségeiről az állam gondoskodik, olcsóbban adható czikkeket készíthet, mint az önmagát s családját minden szükséggel ellátni kénytelen szabad munkás; segíteni lehet e czikkek eladási árának méltányos meghatározása által, mely akkora legyen, hogy a szabad munkások hasonló készítményének keletét s versenyképességét meg ne semmisítse. Mert az tagadhatatlan, hogy a kormány, melynek kötelessége minden jogos igényt, követelést számba venni, nem engedheti, hogy becsületes, munkás családatyák megfosztva lássák magokat jól megérdemelt, jogos jövedelmöktől az állam költségén tartott, s kivételes feltételek közt dolgozó elítéltek kedveért.

A rabmunkára vonatkozó érdekes vita közben felmerült többek közt az eszme, hogy a mennyire lehetséges, minél nagyobb kiterjedésben alkalmaztassanak a rabok földművelési munkára, mely nem adna okot kártékony verseny miatti panaszokra, s penitentiárius tekintetben is igen ajánlandó, mert jó hatással van az elitéltek egészségére s javítására. Igaz, hogy ily munkára nem minden rab alkalmazható; vannak oly megromlott erkölcsüek, kiknek e jótéteményt nem lehet nyújtani, de egy részre nézve czélszerűen lehetne ez engedményt foganatba venni, s ezeket ekkép előkésziteni kellő felügyelet alatti együttélés s az üdvös emancipatio e neme által, a jövőre. Ily kedvezmény buzdító jutalma lehetne a jó magaviseletű rabnak. A rabok földmívelési munkákkal fogalkoztatásának kérdése nálunk is kiváló fontosságú; erre azonban most bővebben ki nem térhetek. A belga kamarában általánosan elismertetett, hogy a raboknak, erkölcsiségök s javulásuk érdekében, okvetlenűl dolgozniuk kell, de, hogy különbséget kell tenni a munkanemek közt, s megengedni némelyeket, eltiltani másokat. – Külföldre vagy a belföld számára dolgozni, a verseny tekintetében egyre megy, mert a szabad munkások külföldre is dolgoznak; csupán vagy főképen a kormány s a közintézetek számára dolgoztatni, szintén nem képez gyógy-

szert a panaszolt baj ellen, mert a szabad munkás keresete ez által is csorbúl. A kik az által akarnak segíteni a bajon, hogy új iparágak behozatalát ajánlják a börtönökbe, ismét csalódásban élnek, mert az iparág, mely ma új, holnap már nem lesz az; a szabad munkás is elsajátítja s magáévá teszi azt csakhamar, s a verseny miatti panasz ismét megujúl. E panasz mindig előfordúl, míg az állam, mely a rabokat élelmezi és ruházza, ezeknek eszközöket nyújt arra, hogy jutányosabban dolgozhassanak, mint a becsületes szabad munkások. Oly munkanemeket kell meghonosítani, melyek a büntetés javító czéljának is megfeleljenek ugyan, de ne ártsanak a becsületes szabad munkásnak, ki családját munkája által tartja fenn, s több joggal bír az állam pártfogására, mint az elitélt gonosztevők. Az értelmes és jóakaró államnak tehát különösen az iparra, vagy egyes iparágakra nézve nehéz időkben, tekintetbe kell venni, hogy elfogadott rendszere által a különben is nehezen tengődő szabad iparosokat keresetök egy részétől meg ne fossza, s ha minden versenyt, a dolog természeténél fogva, meg nem szüntethet is, mert a rabmunka jövedelmére szüksége van, s mert e munkát magasb erkölcsi tekintetetek parancsolják, de ne engedje, hogy e verseny illoyalis, egyenetlen, elnyomó s összezúzó legyen a szabad iparra nézve. De más részről sohasem szabad felejteni, hogy rabmunka nem lehet másféle, mint jó erkölcsi hatásra irányzott s a büntetés javítási czéljával megegyező; s hogy annak fő feladata a rabokat képesekkké tenni, hogy kiszabadulásuk után élelmöket elsajátított ügyességök s munkaképességök után megkereshessék.

Mindezekből kitűnik, hogy a kérdés, annak mindkét oldalát tekintve, gondos körültekintés s a viszonyok lelkiismeretes megfigyelése után, mégis tűrhetően megoldható, vagy legalább annak sértő éle s keserű íze mérsékelhető. Nem szenved kétséget, hogy ez a regie-rendszer alatt könnyebben eszközölhető, mint ott, hol bérlők vannak, kikkel szemközt a kormány saját szabad rendelkezését feszélyező kötelezettségeket vállalt. (...)

Harmadik fontos kérdés a rabmunka rendszerében: lehet-e, és minő engedményeket s kedvezéseket lehet adni a raboknak a helyes penitentziárius fegyelem érdekében? lehet-e, s minő mértékben és arányban lehet őket részeltetni a munka jövedelmében, s mily mértékben rendelkezhetnek szabadon a keresmény nekik engedett részéről, az úgynevezett peculiumról? E kérdésben közegyetértés lévén, azzal röviden végezhetünk. Nem szenved kétséget, hogy a részökre a jól végzett munka után biztosított jutalmak, a közvetlen és bizonyos nyereségek, serkentik, buzdítják, s jó viseletre bírják a rabokat. E kedvezmény czélszerű és szükséges, mert az emberi természetben fekszik, hogy a ki jól és szorgalmasan dolgozik, látni akarja munkájának közvetlen eredményét, s e nélkül kedvét veszti a munkához. Azért ma már mindenütt, hol a börtönmunka folyamatban van, a keresmény egy részét a munkás raboknak adják, a mi részökre kiszabadulásuk idejére eltétetik, s némi kisebb arányban, már a börtönben töltött idő alatt is, rendelkezésökre bocsáttatik, hogy azon magoknak némi megengedett, az intézet czéljaival nem ellenkező, apró élvezeteket szerezhessenek. – E kedvezményt Francziaországban maga a törvény (a *Code pénal* 41-ik

§-a) adja meg. Azok, kik jobb élelmezéshez szoktak, mint a melyet a fegyházak sovány s csak a legszükségesebbre szorítkozó asztalainál találnak, vehetnek magoknak egy-két jobb falatot, s néhány korty jobbféle bort vagy sört; de a szigor barátainak megnyugtatására mondhatjuk, hogy épen nincs módjok gourmandi hajlamaiknak áldozni, melyeket a fegyházi kantin ki sem elégíthet. Ebben áll az anyagi kedvezmény. A többi már inkább szellemi s erkölcsi természetű, ha p. o. a keresmény rendelkezés alatti része könyvekre, tisztasági tárgyakra, vagy épen az általok egykor okozott károk megtérítésére vagy szegény családaik némi felsegítésére fordíttatik, a mi a családtagok közt megszakadt köteléket erősíti, s a háborgó lelkiismeret megnyugtatására hat.

Ily engedély, ily részesülés a szorgalmasan végzett munka eredményében, megelégedés érzelmét kelti föl, s élénk kedvet teremt a becsületes munkához.

Nálunk a fentebb már idézett miniszteri utasítások értelmében a munka egész tiszta jövedelme elvileg az államkincstárt illeti, melyből a rabok elláttatnak. Azonban a munkakedv ébresztésére, s főleg abból a czélból, hogy kiszabadulásuk után egészen ellátás nélkül ne maradjanak, – a mi csak a visszaesések különben is sajnos számát szaporítaná – munkájok után arányos pénzbeli jutalmat kapnak, s e tekintetben 3 osztályba vannak sorozva. – Az első osztályba sorozvák azok, kik valamely kézműben már annyira jártasak, hogy önállóan jó és hibátlan munkát képesek előállítani, de e felett még kitünően jó viseletűek. – A második osztályba jőnek, kik valamely kézműben az első osztálybeliekhez hasonló képzettséggel nem birnak ugyan, de kellő útmutatás s felügyelet mellett mégis elfogadható munkát készítenek s e mellett jó magaviseletűek. – A harmadik osztályba tartoznak a többiek akkorig, míg annyi képességre tesznek szert, hogy a második osztályba tétethessenek át, feltéve, hogy jól viselik magokat; továbbá, a kik fegyelmi büntetésül a fentebbi osztályokból ide szállíttatnak le; végre minden fegyencz, beérkezése napjától számítva három hónapon át, még az esetben is, ha valamely munkanemet tökéletesen ért; végre minden visszaeső, beszolgáltatásától számítva fél évig.

Minden fegyencz az általa végzett munka tiszta jövedelméből az első osztályban 1/5 részben, a másodikban 1/6 részben részesűl, a harmadik osztályba sorozottak jutalomhányada a segélyalap javára esik. – Az osztályozást, a munkaüzletet vezető tiszt ajánlatára, az igazgató eszközli személyes legjobb meggyőződése szerint. Addig, míg a fegyenczmunkaerő bérbe volt adva, a jutalmakat a bérleti szerződések határozták meg, a mennyiben erre figyelem fordíttatott. – A házi munkások az osztályok szerint, melyekbe sorozvák, napibért kapnak, és ugyan az első osztályban 4, a másodikban 3 krajczárt.

A fegyencz szabadon bocsáttatása idejeig szabály szerint nem kapja kezébe ezen végrehajtás alá nem eshető keresményét, hanem az az ellenőr által vezetett könyvben minden egyes fegyencz részére nyitott számlákon javára iratik s gyümölcsözőleg kezeltetik; azonban a kamatok nem a fegyenczet illetik, hanem bizonyos jótékony czélokra fordíttatnak a fegyenczek közös érdekében; a kárt pedig, melyet a reájok bizott munkaanyagban vagy az intézet tulajdonához tar-

tozó tárgyakban, akár rossz akaratból, akár szeles gondatlanságból tesznek, kötelesek keresményökből megtériteni; de a megtanulással járó kikerülhetetlen anyagrontás vagy véletlen kár esélyei az intézeti iparüzleti pénztárt terhelik.

A szabály az, hogy a rabmunka jövedelme az államkincstáré, mely a rabok szükségeiről gondoskodik, de abból a raboknak is átenged egy részt; azonban a rab ily keresményéről büntetésének ideje alatt rendszerint nem rendelkezhetik. Azonban mégis kivételesen a jóviseletűeknek különös kedvezményűl megengedhető, hogy tisztességes s az intézet céljaival megegyező célokra keresményök egy részéről az igazgató belátása szerint rendelkezhessenek. Ily megengedett célok a 36-ik §. szerint: szegény szülők, házastárs, gyermekek vagy testvérek segélyezése, jótékonyság gyakorlása, a bűntettök által okozott károk megtérítése, tisztasági czikkek (szappan, kefe, fésű, fénymáz stb.) s a kézműfolytatáshoz szolgáló műszerek vagy anyag beszerzése; erkölcsnemesitő, tanulságos könyvek, iró- és rajzszerek vásárlása; levelek bérmentesítése hónaponként egyszer, vagy nemzeti ünnepeken (p. o. szent István király, a fejedelem születése napján) némi jobb élelmi czikkek, s fél liter bor élvezése. De dohányzás, bagórágás, burnótozás, mint a tisztasággal ellenkező, szigorúan tiltva van stb. Ha a rab elhal, keresménye, a temetésre fordított összeg levonása után, szegénysorsú özvegyének, keresetre még nem képes gyermekeinek s munkára tehetetlen szülőinek adatik ki; ilyenek nemlétében pedig a segélyalap javára számoltatik el. – A kiszabadult rab pedig az őt illető pénzből kezeihez csak annyit kap, a mennyi megteendő útjára szükséges, a többi pénz leendő tartózkodási helyének postaállomására küldetik el. (...)

Ha elismerjük a munka jótékony hatását, ha meggyőződtünk, hogy az a testi s erkölcsi élet legfőbb eleme, a természet első törvénye, hogy a test tevékenységével karöltve jár az összes értelmi s erkölcsi tehetségek arányos fejlődése; hogy az folytonosan magasabbra emeli az ember értelmi s erkölcsi szinvonalát, míg ellenben a henyélés, a gyáva tétlenség elerkölcstelenedésre s bűnre vezet, hogy a munka gazdasági, egészségi és eszthetikai tekintetben is egyaránt legfontosabb tényező: ebből természetesen foly, hogy a rabok munkakedvét minden célszerű és lehető eszközökkel buzdítani s előmozdítani a legfőbb feladat. Meg kell értetni a rabokkal, hogy a munkát ne tekintsék büntetésnek, hanem jótéteménynek és kedvezésnek; hogy nemcsak a társadalom, hanem saját magok érdekében is áll, hogy hasznos munkára szoríttassanak, hogy e kötelességöket teljesítve, csak azt teszik, a mit a szabad társadalom minden tagja is tesz. „Felfogva a solidaritást, – úgymond Kühne – mely fennáll közte és a társadalom közt, s alkalmazkodva az erkölcsi törvényhez, rabmunkáját a szabad munka szinvonalára emelheti."

E cél előmozdító eszközei közé tartoznak az említett kedvezmények, a rabok részeltetése munkájok keresményében, s az engedély, hogy e keresmény egy részét már rabságuk alatt egy vagy más helyes, és a céllal nem ellenkező módon élvezhessék. A rabmunka összes eredményéhez az állam tart ugyan méltó jogot, mely a rabot ellátja, ruházza, élelmezi, neveli, oktatja, beteg korában ápoltatja

s az igazságszolgáltatás roppant költségeit viseli. A rab szükségképen szolgaság állapotában van, s nem bír joggal munkája béréhez. De mióta az állam a rabok erkölcsi javítását is felvette a büntetés céljai közé, azon kénytelenségbe jutott, hogy átengedje azok részére a munka keresményének bizonyos hányadát. A társadalmi viszonyok s feltételek jelen állásában az az általános meggyőződés, hogy a jutalmat nem lehet elválasztani a munkától, s az, a ki nincs oly helyzetben, hogy azt követelhesse a munkaadótól, ennek bőkezűségétől s igazságérzetétől várja érdemlett jutalmát. A munkabért mindenki a munka természetes gyümölcsének tekinti, nemcsak mint a teljesített kötelesség erkölcsi jutalmát, hanem mint anyagi egyenértékét. Természetes, hogy a raboknál is ily eszmeirány uralkodik. Nálok a lét feltételei nem függenek a munkabértől, mint a szabad munkásnál. De bármi csekély legyen is a részeltetés, melyet a rab a munka nyereségéből kap (p. o. naponkint 3–6 kr.), munkájának e jutalmazása által mégis meggyőződik, hogy „a munka nem hiábavaló", hogy a szorgalmas és ügyes munka hasznot hoz, s még a rabságban is megtalálja érdemlett diját. Gondolkodni kezd és kiszámítja, hogy ha a rabságban öt, tiz vagy legfeljebb húsz százalékát kapja munkája eredményének, szabad lábon élve, az egészet kaphatná s élvezhetné. Meggyőződik, hogy ha szabad korában oly buzgalommal teljesítette volna a munkát, mint itt a rabságban, most nem lenne e szomorú falak között, s nem fosztatott volna meg szabadságától. – Ki nem látja át, hogy ily eszmélet, ily magábaszállás a legüdvösebb erkölcsi nyereség, s a javulást nagy mértékben előmozdítja? (...)

nagyiványi Fekete Gyula

A dologház és lakói

(részletek)

Magyar Jogászegyleti Értekezések, *VII. kötet, 4. füzet.*
Budapest, Franklin-társulat Könyvnyomdája, 1891.

A nemzeti erők megfeszítésének mostani korszakában, – mely egyszersmind, sajnos a gazdászati élet pangásának szomorú korszaka, – természetszerüleg azon kérdés merül fel, van-e társadalmunknak munkakerülők számára kenyere? A társadalom munkakerülőinek egy művelt és nemes erkölcsű nemzet sem hozhat anyagi áldozatot oly értelemben, hogy folytathassák henye életmódjukat. Rengeteg vagyon az, melyet évenkint elpusztítanak csavargóink és koldusaink. Ezekhez csatlakozik a sötét prostituczió rothasztó hadaival. És a társadalom emez ellenségei nemzedékről-nemzedékre szaporodni fognak – ha gátat nem emelünk eléjökbe; oly gátat, mely a tovaterjedés határait megszabni is képes. Társadalmi kérdéseink egyik legnagyobbikáról van itt szó, melylyel e hazában tudósnak, törvényhozónak, a kormány tagjainak s magának az egész társadalomnak valahára foglalkozni kell. Parancsolja ezt a társadalmi életrend érdeke, mert ennek ellenségeivel állunk szemben. A törvényhozó válaszsza meg a czélhoz vezető eszközt, alkossa meg a védelem intézményeit; az államigazgatás hajtsa végre lelkiismeretesen és bölcsen a törvény rendelkezéseit, – *de magához a társadalomhoz is van szavunk.* Olvassa el minden munkaadó e sorokat, aztán igyekezzék az államigazgatás szövetségesévé lenni, nyujtsa emberbaráti kezét azok felé, kiket szokásaik megváltoztatása, a jó és erkölcsös iránti hajlamok felébresztése után a szorgalmasak és takarékosak körébe bocsátunk el. Hogy azonban a ma mindenki által félt, megvetett és közveszélyes néposztályok tagjainak, a csavargóknak és munkaképes koldusoknak megjavítása, a nemzeti munka hasznos tagjaivá idomítása lehető legyen: halaszthatlan reformra van szükség: *büntető rendszerünket a dologház intézményének behozatalával kiegészíteni kell.* E tétel helyességének beigazolása e dolgozat első feladata. E dolgozat tehát a javítandók azon részével foglalkozik, *kiknél nem a nevelés, de szigorú fegyelem, rendtartás és munkára alapított javítás a feladat.*

Aztán következik a dologház szervezete és működése törvényeinek tárgyalása. Előttünk fog állani a rongyokba burkolt, piszkos, kiéhezett, gyakran ocsmány betegséggel sujtott dologkerülő, a mint az intézet igazgatásának átadatik. Meglátjuk őt tiszta, rendes ruházatban, kellemes külsővel, az étteremben, a háló szobában, ott, a hol izzadt homlokkal teljesíti a legnehezebb munkát; majd ismét találkozunk vele, mint utazóval, a ki boldogabb jövőre képesítve, becsületes szerzeményének eredményével az emberbarátok keresztény szeretetéhez folyamodik – *munkáért.* Ne hagyjuk el őt ekkor; – legyen bizalmunk benne, mert ha a javulás utján levőt eltaszítjuk magunktól, legrettenetesb ellenségünkké lesz az, a kit kényszerítettünk az erkölcsi posványba való visszaesésre.
A javítás munkája azonban igen nehéz feladat; vizsgáljuk törvényeit.

Első rész
A dologház, mint repressiv intézmény becséről

I. fejezet
A dologházakba utasítandók jellege

Azon néposztály, melynek tagjai a társadalmon kívül állanak, kikre nézve a családi élet, rendszeres ipari munka, állandó lakhely egészen ismeretlen és értéknélküli dolgok – *a csavargók osztálya.* A csavargó azon lény, kinek nincs biztos lakhelye, nincs megélhetési alapja, ki nem gyakorol semminemű iparágat, *mert erkölcsi szervezetének anyabűne a tétlenség.*

A csavargónak e jellemvonása félelmetes következményeket von maga után. A csavargó sivár lélek, kit a haza egy helyéhez sem köt valamely emberi érdek, polgártársait ellenségei gyanánt nézi, harczban áll mindenkivel; – a hazát, mely életet adott neki, gyűlöli, mert kincseiből nem nyujt neki semmit. És ez alapon bátran mondhatni, hogy keblében nem lakozik pietás, a hála, szeretet és tisztelet magasztos érzelme. Folytonos helyváltoztatása alatt csak dorbézolás és valamely undok bűncselekmény elkövetése czéljából köt vele rokon hajlamú földönfutóval – milyen a koldus, a kéjnő – szövetséget. Milyen gyermeknek ad életet ily irtózatos ember-pár!

A csavargó megveti a családi életet s ez által szaporítja a közveszélyes egyének úgyis nagy számát. A jeles *Homberg* hivatalos és lelkiismeretes kutatása azt mutatja, hogy 100 csavargó életviszonyait véve alapul, közülök csak 13 kötött házasságot, és ezen 13 egyén közül 12, nő vagy férfi *nem élt házastársával.*

A csavargó ép úgy, mint a koldus semmitől sem fél – csak a *munka* az, a mitől irtózik. És hogy munka nélkül megélhessen, eltűri a legnagyobb nélkülözést is.

Télen az utczán alszik, vagy ha türhetetlen a helyzete, mint vadállat sziklarepedésekben, kazlakban és trágyadombokban s más undok helyeken keres menedéket. Elhagyott épületek kedvencz menhelyei. Télen és nyáron ugyanazon

piszkos rongyokba öltözik, melyeket szivesebben visel, mint bármely becses kabátot, a becsületes munka eredményét. Teste oly edzett, hogy pusztító hideget és hőséget, úgy az éhséget elbirni képes. A nagy városok nyomorgói gyakran mélyebben alusznak, kint a ragyogó paloták valamely szögletében, – mint pompás termeikben a gazdagok. Kérdem már most, ha egy ily egyén börtönbe kerül – érzi talán a büntetés súlyát? Soha! Rá nézve jutalom a börtönbüntetés, mert elviszi őt a meleg szobába, a nélkülözés hónapjaiban meleg ételt biztosít neki; – ő itt jól érzi magát, mert folytonos és nehéz munkára kötelezve nem lévén, egy ideig üldözés nélkül folytathatja könnyű életmódját. Nem a szabadságvesztés az ő büntetése – *csakis a produktiv munkát tekinti annak.* Hogy a csavargóknak a visszaesők táborában mily nagy része van, mutatja a többi közt a roueni törvényszéknél teljesített nyomozás. A 8127 elitélt egyén közt csak 796 csavargó fordult ugyan elő, de a 13,595 büntetési eset közül 3624 a csavargókra jutott, vagyis az összes elmarasztalások 26%-a. Más szóval 7331 elitélt nem csavargó együttesen 9971 és 796 csavargó 3624 büntetést szenvedett el.

A visszaesők nagy száma igen érdekel bennünket, mentől tovább megyünk a többszöri megbüntetés eseteinél, annál inkább emelkedik a visszaeső csavargók száma, mely a fennálló büntető rendszer hatástalanságának szomorú bizonyítéka. (...)

Könnyű már most rámutatnunk *a csavargás következményeire.* Miután a csavargó vagyonnal nem bir és munkával nem keresi meg kenyerét, hogy mégis megélhessen, – kénytelen koldulás és lopáshoz s más bünös eszközökhöz folyamodni. De a csavargás legnagyobb veszedelme abban rejlik, hogy mivel a csavargót sem családi kötelék, sem a munka sikere, sem az állandó tűzhely vonzereje nem érinti – *a fennálló társadalmi életrend is közömbös rá nézve.* A csavargó, kinek soha semmi veszteni valója nincs, ki nyugodtan nézi a nagy gazdasági csapásokat, mert súlyokat nem érzi, örömmel lesi a nagy politikai rázkódtatásokat, legcsekélyebb zajra előtünik búvhelyéből, minden rendbontóval szövetkezik, mert a béke és rend megszüntével kezdődik az ő aratása. Épen azért az alkotmány s a tényleges jogrend ellenségei mindig a tett biztos embereit találják meg a csavargókban. A csavargó az emberi nem által ezredeken át összegyüjtött kincseket egy éjjel képes martalékává tenni és csak azért, mert elhamvasztásukban gyönyörét találja.

Nézzük *a koldusokat.* A koldus hasonlóan veszedelmes lény a társadalomra nézve, azért ép oly mérvben vonja magára figyelmünket, mint a csavargó. A munkaképes koldus jogellenesen csikarja ki a társadalom vagyonos osztályai jövedelmének egy részét. Mutatja a tapasztalat, s csak egy pillantást kell vetnünk az európai népek büntető törvénykönyveibe és meggyőződünk arról, hogy a koldus a végből, hogy munka nélkül könnyen és jól megélhessen, az erőszaknak, vagy a csalásnak valamely módját alkalmazza. Ott látjuk őt, a mint érdemetlenül könyörületet és részvétet kelt embertársaiban, majd letéve a ravaszság álczáját, rabló módjára, fizikai erejére támaszkodva, megfélemlíti áldozatát, vagy ha kell addig tolakodik, míg eléri azt, mit keresett. Ez alapon a munkaképes koldus ke-

resete ép oly törvényellenes, mint a csalóé vagy rablóé, – s itt rejlik a represszió alkalmazásának gyöke. Koldus és csavargó *közös bűne* a megélhetést biztosító *munka megvetése.* A szokásos koldus és az ügyes csavargó rendkívüli rafineriával tudja elpalástolni multját. A büntető birót tévutra vezeti előélete körülményeire nézve az által, hogy előbbi büntetéseit s mindent, még személye azonosságát is hamisan adja elő. Koldus és csavargó közt azonban az a *lényeges* különbség, hogy a koldus családot alapít és állandó lakhelylyel bir, melyhez, ha kiállotta büntetését, visszatérhet, de a csavargó ezek hiányában, mindig folytatja vándor életét. A koldus vagyont is hagy némely esetben hátra, de a csavargó mindig máról holnapra él. És ha a csavargást csupán állapotnak nézzük, mindenesetre oly állapot, melynél az egyén és a társadalom jogainak megsértése okszerüleg feltételezendő.

Ime előttünk a koldus és csavargó; kérdés már most, mily repressziót alkalmaznak ellenök a büntető rendszerek.

A *kéjnő,* mint ilyen, nem érdekel itt bennünket, mert míg megengedett módon folytatja aljas üzletét, sem a koldusok, sem a csavargók osztályába nem sorozható. (...)

III. fejezet
A dologházak alapítása elengedhetlen reformkövetelmény

A megelőző pontban azt mutattam ki, hogy először büntető törvényhozásunk igen könnyen vette a koldulás és csavargás repressziójának fontos kérdését, mert eltekintett a büntetés szigorától – megalapítva oly büntetésfokot, melynek épen semmi erkölcsi sikere nem lehet, másodszor büntetési rendszerünk hézagosságáról győződtünk meg. Az itt jelzett kettős irányban kell tehát reformálnunk.

1. *A koldulás és csavargás megfelelő büntetése.*

a) *A csavargást illetőleg* a következő módosításokat ajánlom:

aa) A csavargó – már mint ilyen – egy hótól három hóig terjedhető elzárással büntethető.

Ha büntetése kiállása vagy a dologház elhagyása napjától számított két év alatt újból csavargáson kapatott – büntetése két hótól hat hóig terjedhető elzárás leend.

bb) A tizenhat évet be nem töltött csavargókra nézve kimondandó, hogy *elzárással nem büntethetők,* hanem első sorban a neveltetésök és eltartásukra kötelezettekhez utasítandók, aztán valamely árvaházba, s csak ha ez sem mehetne, huszadik évök betöltéséig, a mennyiben a hadsereg kötelékébe vagy más, javításukat elfogadhatólag előmozdító szolgálatba nem lépnének – javítóházba helyezendők el.

b) *A koldulás* enyhébben büntetendő, mint a csavargás. E részben következő módosításokat hozok javaslatba:

aa) A munkaképes egyének, ha szokásos koldusok, tizenöt naptól két hóig terjedhető elzárással büntetendők. A franczia javaslat is *első ízben* kisebb büntetést mér a koldusokra, később azonban indokolatlanul s a logika megsértésével a csavargókkal egyenlő büntetést követel.

Ha büntetésük kiállása vagy a dologház elhagyása napjától két év alatt újból lettek koldulás miatt letartóztatva – büntetésük *egy hótól két hóig* terjedhető elzárás leend.

A franczia javaslat a visszaeső koldusokat ugyanoly csavargókkal már egyenlően bünteti.

bb) Azon koldusok végül, kik idegen megyékben, vagy városokban koldulnak: *a csavargókkal közös büntetéssel sújtandók.*

2. *A dologház rendeltetése.* Ha a koldus és csavargó büntetését kiállotta, következik az alább meghatározott szabályok figyelembe tartásával a *dologházban való letartóztatás,* mint rendszerint elengedhetlen következmény. Meg kell tehát ismerkednünk a dologház intézményének természetével s felhoznunk mindazt, a mi sürgős meghonosítása mellett czáfolhatatlan érvet képez.

A dologház oly intézet, melynek alapfeladata figyelmeztetés, munka és fegyelem segélyével az ott letartóztatott egyének erkölcsi megjavítása, vallásos érzelmük emelése és közveszélyes életmódjukba való visszaeséstől megóvása.

A dologházakba tehát nem azért zárjuk be a csavargókat és társaikat, hogy a társadalomra nézve egy időre kártékonyakká lenni szünjenek meg, de azért, hogy *jellemükön változtassunk,* belőlök használható munkásokat idomítsunk, a dologháznak a szó szoros értelmében *javító-intézetnek kell lennie.*

A dologházak létezésének ténye, az ott uralkodó kérlelhetlen szigor megismerése, számos egyénnél, kik most boldogoknak érzik magokat, hogy az év zord szakában börtöneink és fogházainkban nyernek ellátást – megfélemlítő hatást fog gyakorolni. A dologház ily értelmű felfogása a vonatkozó britt törvényben is nyer kifejezést, bár nem felel meg a szerencsétlen gyakorlat a törvény szellemének. A benső házi élet, az elbánás és rendtartás hasonlít a német dologházakéhoz. De a felvétel elve egészen helytelen, mert míg a német csavargó, vagy kéjnő hatósági kényszer alapján jut ide, az angol nyomorgó saját elhatározása folytán kerül az ideiglenes fogságba, melytől rendszerint önelhatározásából szabadul meg.

A dologház azon egyedüli eszköz, mely alkalmas a csavargás és koldulás elnyomására. Ezen intézménynyel lehetetlenné fogjuk tenni a csavargást, mert hogy megélhessen a dologkerülő, kényszerítjük munkára és ha az intézetből kieresztjük, azontúl is van módunkban kényszeríteni őt arra, hogy becsületes munkával keresse kenyerét. De a tartózkodási helyét nem szabad hatóságilag megszabni, hogy mindenik oly helyre jusson, *hol képes leend érvényesíteni munkaképességét.* (...)

Második rész
A dologház szervezete és működésének rendje

I. fejezet
Az alapítás helye és az intézet terjedelme

1. *A hely feltételei.* A hely, melyen dologház alapítandó, *három lényeges érdeknek* kell, hogy megfelelő legyen. Az intézet rendeltetése, a higienia követelményei és a fináncziális szempont egyaránt latba veendő. Régi elhagyott kolostoraink ugyan bőven vannak, melyek csekély költséggel dologházakká berendezhetők volnának. A németek nagyobbára ezen expedienshez folyamodtak, felhasználva különösen az elhagyott várakat. Igen csekély számú oly dologházakkal találkozunk Németországban, melyek már eredetileg ezen czélból emeltettek volna. És helyes eljárás ez? Csak azon egy esetben elfogadható, ha az olcsó berendezés mellett, meg van felelve a fent jelzett három érdeknek. Azonban a régi kolostorok és várak rendszerint oly helyeken emeltettek, melyek a mi feltételeinkkel egyenes ellentétben állanak.

A dologházak oly helyeken alapítandók, *hol munkaerő hiánya fordul elő,* hol télen és nyáron egyaránt lehetséges a javítandók folytonos elfoglalkodtatása. Nagy és kis városok szomszédsága egyaránt mellőzendő; amazoké, mert a külső munkánál meg van nehezítve az ellenőrzés, mert drága a piacz, közel van az elvetemült néposztályok hadserege, melyhez szívesen csatlakoznak embereink, mert megkönnyítik a megszökést, – az utóbbiaké, mert nem biztosítanak elegendő belső téli munkát. Ellenben virágzó középnagyságú városok szomszédsága rendkívül előnyös, mert itt a munkaerőnek bőven lesz piacza, az intézetek fentartása kevésbbé költséges, és meg van könnyítve a javítandók magán házaknál való alkalmazása. Igy pl. Kassa szomszédságában alapított női dologház legalább 60 nőnek bőven nyujtana mosás és vasalási, úgy fehérnemű készítési munkát.

Alább kimerítően ki fogom mutatni azt, milyen munkaágakhoz kellend nálunk folyamodni. Az alapítás helyéül választandó városok közül Kassa, Eger, Kolozsvár, Kecskemét, S.-A.-Újhely azok, melyek okvetlenül figyelembe veendők lesznek. Itt ipari és földmívelési munka nem fog hiányozni. A németországi szakértők is szerzőhöz intézett feleleteikben, egyhangulag oda nyilatkoznak, hogy *nagy városok mellőzendők* s oly helyek választandók meg, hol elegendő munka s különösen földművelési munka kinálkozik.

Ha az itt ajánlott elvet fogadjuk el, kettős iránynak felelünk meg; először előmozdítjuk az intézet javításra irányuló feladatát, mert a folytonos és jól díjazott munka felébreszti a javítandók munkakedvét, csak így szakíthatnak a renyhe élet szokásával, – aztán megkönnyítjük az állam pénzügyi érdekét, mert alig fog kelleni a dologházak fentartására költekeznie.

A hely egészségi viszonyaira nagy súly fektetendő, hogy majd úgy ne járjunk, mint az olaszok, kiknek a hely egészségveszélyes voltánál fogva, nagy költséggel emelt nehány dologházat ki kellett üríteniök.

2. *A dologházak terjedelme.* Miután a dologház – mint láttuk már – valóságos javító-intézet rendeltetésével bír, s így olyannak kell lennie a közvetlen vezetésnek, hogy az minden elhelyezett személyi tulajdonai szerint bánjék el a javítandókkal, hogy képes legyen a tökéletes ellenőrzésre és megfelelő czélirányos és öntudatos javításra: azon kérdés, hány javítandót helyezünk el egy dologházba, rendkívül érdekel bennünket. Ha kis számú javítandókat fogad be az intézet, haszontalanul költekezünk a vezetés tisztviselőire, kiknek nincs munkájuk, és egy dologház helyett kettőt, sőt hármat kellene emelnünk, ha pedig túl nagy számra van a dologház berendezve, – elmarad az erkölcsi siker. E kérdésnél sem az angolok, sem pedig a németek rendszerét nem fogadhatom el.

Mindkét nemzet azon hibába esett, hogy *túltömte* a dologházait. Vannak oly dologházak Németországban, melyek 1000-nél több egyént is befogadnak. Az angolok pedig még terjedelmesebb dologházakat alapítottak és napjainkban dologházaik nagy része félig üresen áll. Ennek aztán az a következménye, hogy a számos nagy kiterjedésű dologház igen költséges tisztviselői kart vesz igénybe. Az angolok dologházi tisztviselőiknek évenkint többet, mint 12.000,000 forintot fizetnek. De a második nagy hátrány az, hogy a német dologházak lakóinak nagy része javíttatlanul hagyja el az intézetet, minek egyik kardinális oka *az intézetek túltömöttsége.*

Kérdés tehát, mily terjedelemben alapítsuk mi dologházainkat? Itt két momentum közt kell különbséget tennünk; az egyik a javítandók abszolut száma, a másik a felveendők száma.

Az első kérdést illetőleg az az irányadó elv, hogy a dologházakba a javítandók csupán oly száma nyerjen elhelyezést, mely lehetővé teszi, minden benlakó alapos megismerését. Dologházakat továbbá csak a *szükség mértéke szerint kell alapítani.*

Az abszolut számot illetőleg, melyen túl a dologház lakóit nem helyezhetjük el, számszerüleg is meg lehet határozni. Én azt hiszem, hogy 500 léleknél több egy dologházban nem helyezhető el sikerrel. (...)

VI. fejezet
A letartóztatás ideje

Ha a fenebbi elvek értelmében a javítandónak a dologházba való elhelyezése véghez ment, kettős kérdést kell azontul megoldanunk. Az egyik kérdés a *letartóztatás abszolut idejének, a minimum és a maximumnak törvényhozási meghatározása* és a második igen fontos kérdés *a letartóztatás idejének kiszabása.*

Ezekre fogok itt felelni.

A letartóztatás idejének alapos kiszabása a javítás elsőrendü feltétele, azért kell a személyi viszonyokra oly kiváló gondot fordítani. Ha a letartóztatás idejének kiszabásánál szilárd elvek nem szolgálnak zsinórmértékül, a legesztelenebb intézkedések fognak tétetni. (...)

Részemről a következő tételt ajánlom feltétlen elfogadásra: *„mindazok, kiknek személyi viszonyai a letartóztatás elrendelésének idejében még alaposan nem ismeretesek, a feltétel bekövetkezéseig, az időnek közelebbi meghatározása nélkül utasítandók a dologházba".* Aztán ha a dologházba utasítást elrendelő hatóság saját utánjárása, és a dologház igazgatósága utján a javítandó egyéniségére nézve alapos adatokkal rendelkezik: *a letartóztatás tartama utólag lesz kiszabandó.* Az adatok lehetőleg sürgősen szerzendők be. A dologházak igazgatósága pár hét alatt három szakértője (igazgató, lelkész, orvos) segélyével bőséges felvilágosítást fog adhatni.

Lényeges a *korábbi elbocsátás,* illetve a fegyelmi hatalom fentartása mellett való szabadságolás kérdése is, melyről alább lesz szó. A letartóztatás idejének bölcs megállapítása elhatározó befolyással bír az erkölcsi siker szempontjából, – egy nappal sem szabad tovább hagynunk ez intézetben azt, a ki becsülettel önállóan élhet meg, ellenben szabjuk ki a letartóztatás idejének teljes mérvét azzal szemben, kinél morális és biztonsági érdek azt parancsolja.

A mi már most kérdésünk második részét, *a letartóztatás minimuma és maximumának törvény útján leendő meghatározását illeti,* nem helyeslem sem a német elvet, sem a franczia javaslat elvét; elsőt nem, mert nem felel meg intézményünk rendeltetésének, utóbbit nem, mert a letartóztatás idejének megállapításánál nem tartja meg a *kellő határt.*

A német dologházakban 3–24 hó közt váltakozik az átlagos letartóztatási idő. A letartóztatás abszolut idejének megállapításánál a következő elvek elfogadását ajánlom:

a) *A csavargók,* ha büntetésöket kiállották, *fél évtől két évig* terjedhető időre dologházba utasítandók.

Ha ellenben csavargásba visszaestek, *egy évtől három évig* terjedhető időtartamra utasíthatók valamely dologházba.

b) *A koldusokat* illetőleg – kiknél a németek egyáltalán különbséget nem tesznek – a már kimondott elvnek megfelelően első izben *fél évtől egy évig* terjedhető időre kellene dologházakba utasítani.

Ha továbbá valaki a büntetés kiállása, vagy a dologházból való elbocsátása napjától két év alatt ujra lett koldulás miatt megbüntetve, *fél évtől két évig* terjedőleg utasítandó dologházba.

VII. fejezet
A dologház lakóinak elkülönítése

Ha a javítandókat *osztályozás nélkül* tartanók a dologházakban, legésszerübb lenne nyomban bezárni az intézeteket, mint a melyek az erkölcsbontás haszontalan intézetei lennének. Ezeknél fogva a javítás munkájánál egyik döntő faktor *a dologházak lakóinak egymástól szigoru fizikai határokkal való elválasztása.* Ezen elválasztásnak itt csupán általános szabályait alapítjuk meg, mint az törvényhozási uton sem lehetne máskép. Az osztályozás szabályainak egyénről-egyénre menő megfelelő végrehajtása a közvetlen igazgatás egyik legfontosabb feladatát fogja képezni. Az elválasztásnak két nagy osztálya és ezeknél négy alosztály alakítása szükséges. Igy nyerjük a *nem* szerinti elkülönítést, itt aztán a *kor és erkölcsi érték* szerint menő elkülönítést. Vizsgáljuk e processus elengedhetlen szabályait.

1. *A nem szerinti elkülönítés.* Ez elkülönítésnek két módját alkalmazzák a gyakorlatban, az egyik a midőn a nők és férfiak *egy épületben,* de annak külön részeiben helyeztetnek el, a másik mód a végképeni elválasztás *önálló épületekben.* A németek mindkét módhoz folyamodtak. Az összes népeknél, melyek intézményünket meghonosították, a nem szerinti elkülönítésre nagy sulyt fektetnek. Németországban ott, hol egészen elválasztott önálló épületekben nincsenek is a nők elhelyezve, mégis az elválasztás olykép hajtatik végre, hogy az intézet nő-lakóit külön épületrészekben helyezik el. Ha ugyanazon igazgatás alatt álló intézetben vannak a nők a férfiakkal, mégis oly válaszfalnak kell köztök állania, hogy munkaközben, étkezésnél, isteni tisztelet alatt, vagy pihenésnek szánt időben *soha együtt lenniök nem szabad.*

Én azonban a nem szerinti elkülönítést csak akkor tartom czélhoz vezetőnek és tökéletesnek, *ha a nők egészen külön, tisztán nők számára berendezett dologházakban kezeltetnek.* Így könnyebb az ellenőrzés, biztosabb a javítás. Ezen osztályu nőket minden ingertől s az alkalom legkisebb reményétől távol kell tartani. Hogy mily értékkel bir ezen óvrendszabály, csak egy pillantást kell vetnünk a német és az angol dologházakra. E népeknél azon intézetekben, melyekben nők és férfiak ugyanazon igazgatás alatt állanak, gyakran megtörténik, *hogy a nők magában az intézetben teherbe esnek.* Ily esetek aztán sok bajt okoznak. A terhes nőnek külön helyiséget kell kijelölni, a gyermek születése szegények intézetével s gyámhatósággal való érintkezést von maga után. Aztán következik a bonyolult büntető vizsgálati eljárás, mert a bünöst, akár tisztviselő, vagy más, ki kell nyomozni. A mily kellemetlen, ép oly költséges következményü eset ez. A közönség elveszti az ily intézetekbe vetett bizalmát, melyre oly nagy szükségünk van. De az intézet lakói között is ragályként pusztít. Mindezeknél fogva okvetlenül szükséges a nők végképeni, *épületek szerinti* elkülönítése.

2. *Kor szerinti elkülönítés.* A mely dologházban egészen romlott, koros koldusasszony, a kéjházakból már kivetett, az utczán, földalatti csapszékekben, hidak alatt testével üzérkedő csavargó kéjnő s először megbüntetett fiatal leány

együtt találkoznak, s a rafinirozott 40 éves csavargó 24 éves kézműves legénynyel együtt tartatik, azon dologház nem a javítás, de a bünterjesztés értéktelen háza. A kor szerinti elkülönítés tehát a mily szükséges, ép oly befejezett legyen.

A német birodalom majdnem összes dologházaiban az ifjabbak éjjel és nappal külön osztályokban tartatnak. Az angolok cardinális hibát követtek el azáltal, hogy gyermekeket felnőttekkel egy intézetbe helyeznek el. Az építészeti óvrendszabályok sohasem képesek befejezett elkülönítést biztositani. Falakon és ablakokon keresztül megy a társalgás. Husz éven alóli ifjakat csak végszükségben – ha t. i. javítóházakban nem lenne már helyük – szabad ide utasítani.

3. *Erkölcsi érték szerinti elkülönítés.* Mivel minden letartóztatottat jellemének megfelelően kell ellenőrizni, oktatni és büntetni, – hogy ez eszközölhető legyen, ismét új osztályozásra van szükségünk.

Az erkölcsileg és fizikailag bomlott egyéneket a nem egészen romlottaktól el kell választani. Azon expedienst, melynél fogva csupán az erkölcsi fokozat szerint több osztályba soroztatnának a dologházak lakói s e szerint változnék az elbánás – nem találom elegendőnek. Tökéletes elszigetelésre van szükségünk. Az intézeteknek tehát külön épületekre, vagy legalább elválasztott részekre kell oszlaniok, hogy az elválasztás törvényének végrehajtása a helyiségből származó akadályokba ne ütközzék.

Az itt javasolt rendszabály is drágábbá teszi intézményünket, mert az épületek szerinti elkülönítés terjedelmesebb és komplikáltabb építményeket igényel, de ha alapítandó dologházainkban valóban czélhoz vezető intézeteket akarunk látni, e költségtöbbletből származó áldozatot meg kell hoznunk. (...)

VIII. fejezet
A dologház lakóival való elbánás szabályai

A) *A dologházi élet szelleme.* Azon állapotot, melynél fogva a dologházak lakóinak anyagi jóléte az étkezés, ruházat, nyugvás és egészségük gondozása tekintetében jobb dolguk van, mint volt mielőtt oda jutottak volna, helyeselni kell. Ez hathatós inger azon törekvésre nézve, hogy ha majd magukra hagyatnak – a becsületes életrendszer segélyével – kerüljék a nyomorba visszaesést. Meg kell velök izleltetni az emberibb élet *bájait.* De csak e szűk határnál maradunk, aztán következik a *rideg fegyelem messzeterjedő nyomása,* mert itt az egész szolgálat a legszigorubb törvényességen és a rendelkezések iránti *feltétlen engedelmességen* nyugszik.

A ki a dologház falai közé jut, vegyen bucsút az emberi szabadság éltető napsugarától. Embermentő feladatunk következménye ez.

Kérlelhetlenül kell a javítandókkal éreztetnünk a szabadság hiányát. A legkedveltebb élvezetektől való megfosztás első törvényünk. Én egyáltalán az összes szeszes italok élvezetét kitiltanám e helyről, ezt követeli az iszákossági szokás megszüntetése, a fegyelem s a letartóztatás erkölcsi sikerének érdeke. És miután ma

már tisztában vagyunk azzal, hogy az alkohol a betegségek gyógyitásánál is feles-leges, *orvosi rendeletre sem szabad ez intézetekben alkoholt használni.*

A poroszok minden józan törvény ellenére csak *a pálinkaivást* tiltják, de a kedvencz germán italt, a sört, melyet ártatlan italnak tartanak, még ide is importálják.

A szórakozás eszköze sohasem lehet kártyajáték, de e helyett az igazgatás által elfogadott *olvasmányok* engedendők meg.

A dohány, mint szinte igên kedvelt élvezeti czikk, még jutalomkép sem adható.

Ez intézet a tisztesség és nyugalom háza, ez okból nemcsak a munka folyama alatt, de azontul is tilos a társalgás; az erkölcstelen beszéd folytatása szigorral tiltandó s a házi rend és békének mulatozások általi megzavarása sohasem engedhető meg.

A veszekedés, fecsegés, egymással, vagy felebbvalókkal szemben való rágalmazás szigorral tiltandó.

Az egymással való beszélgetés, ének, kiabálás a házi rend és fegyelem megsértése lenne.

Még a szabad időben is mindegyiknek éreznie kell helyzete súlyát.

Már ez intézet rendeltetése parancsolja azt, hogy éjjel-nappal különös felügyelet alatt álljanak a javítandók, vagy pedig zárva tartassanak, mihez képest sem az intézetben, sem annak udvarán, vagy kertjében nem szabad felügyelet nélkül járniok, vagy nyitott helyiségben felügyelő nélkül maradniok. Ez mindenütt követett óvrendszabály.

A személyes és írásbeli közlekedés az intézeten kívül álló személyekkel megengedhető ugyan, *de igen szigoru megszorításokkal.* Ilyen megszorítások: a beszélgetés rövid ideig tartása, felügyelő jelenléte, beszélgetés az intézet közege által ismert nyelven és fenhangon, veszélyes kérdések tárgyalásának mellőzése, pénz és más tárgyak engedély nélküli elfogadásának tilalma, az érintkezésnek csupán rokonokkal megengedése, idegennel való társalgásnál különös ok fenléte, stb. Különösen a két nembeliek érintkezése csak rendkívüli esetekre szorítandó.

Az írásbeli közlekedés formáinak megtartása is lényeges követelmény. Levélírás csak az igazgató hozzájárulásával engedhető meg. A küldött s kapott levelek csakis az illetékes közeg előzetes megtekintése után adathatnak át. El nem fogadható levelek a czimzettnek nem adhatók át, hanem az ok megérintése mellett visszaküldendők.

Valamely dolog birtokbavétele, legyen az vétel, csere, vagy ajándék tárgya, az igazgató engedélye nélkül nem engedhető meg.

Az intézet tisztviselőit kötelezni kell arra, hogy szigorral bár, de mindamellett emberbarátilag és pártatlanul bánjanak a javítandókkal. Az intézet vezetője köteles ügyelni arra, hogy a többi tisztviselők ne szidják, üssék, vagy más módon testileg bántalmazzák a javítandókat. Kerülni kell egyeseknek a többiek fölött önkényes előnyben való részesítését.

Az intézet hatósága részéről előforduló visszaélések orvoslása végett minden házbelinek *panaszjog* engedendő s annak formái szabatosan meghatározandók.

Az intézet feje ellen emelt panaszt ő maga köteles sürgősen jegyzőkönyvbe felvenni, és a felettes hatóságnak felterjeszteni.

A tervben levő rendháborításról *minden házbeli köteles azonnal jelentést tenni,* és ha az tényleg bekövetkezett: a tisztviselő felhívására a rend helyreállításánál *segédkezet nyujtani.*

A zavargások és rendháborítások legbiztosabb eszköze a pénz, éles tárgyak és az alkohol, azért mindezek bírása szigoru büntetéssel sujtandó.

Ha azon szomoru eset bekövetkeznék, hogy a dologháziak a házrendtartás ellen fellázadnának, vagy más büntetendő cselekmény elkövetését czéloznák és a kéznél levő erők a rend és nyugalom helyreállítására elégtelenek lennének: *a katonai karhatalom segélyének esete állott be.*

Végül még csak azt jegyzem meg, hogy a bekisérés, illetve felvétel után nyomban a javítás munkáját nehány napig, éjjel és nappal tartó *külön elzárással* kell megkezdeni. Ily intézkedéssel a német jogokban is találkozunk. Hadd legyen azon lénynek, ki soha nem tekintett belsejébe, a ki a társadalom életviszonyaival soha sem számolt, alkalma magába szállni és gondolkozni mostani állapota és jövője fölött.

B) *Behatás az erkölcsösségre.* Ennek eszközei: vallásosság terjesztése, közönséges oktatás és tanulságos előadások megtartása.

1. *A vallásos érzet emelése.* A német dologházakban tapasztalt *csekély siker,* melyet a vallásos oktatás eddig képes felmutatni, ne riaszszon vissza bennünket az ezen intézetekben okvetlenül szükséges vallásgyakorlat és a vallásos oktatás terjesztésének munkájától. Ha csekély az eredmény, nagyobbra kell törekedni. Egyébiránt a magyarországi egyházak feladata lesz ezentúl híveik moralitásának buzgóbb megvédése, mint a milyet eddig tapasztalunk, az állam megtesz mindent, a mi erejéből telik, kövessék az összes egyházak példáját s ha a vallástalanok hadseregeit hagyták az állam örökségeül, igyekezzenek őket viszszahódítani, ugyis ez első és természetes hivatásuk.

Nálunk a papság a kötelességszerű hatáskörön túl alig foglalkozik híveivel, azért vert az erkölcstelenség oly mély gyökeret társadalmunk alsóbb néprétegeiben. Ideje volna már megtanulni s egyszersmind követni is a britt és a németországi egyházi férfiak rendszerét, mely a buzdításra és felvilágosításra szorult milliókkal való folytonos érintkezésben áll a végből, hogy a vallásos, erkölcsös és takarékos életrend kedveltté s megszokottá váljék keblökben.

A vallásoktatás szabályai egyébként ezek:

a) A mint a javítandó a dologházba felvétele után külön czellába záratik, sűrűn látogassa őt lelkésze, a ki figyelmeztetés, gyöngéd s csendes oktatás, az egészen elhanyagoltnak a vallás-gyakorlatba előkészítése által gondoskodjék megtéréséről.

b) Minden reggel és este szent énekkel összekötött ima elmondandó.

c) Minden étkezés előtt közös imát mondjanak el.

d) A lelkész kötelessége az ujonnan érkezetteket rendszeres vallásos oktatásban részesíteni.

e) Vasár- és ünnepnapokon isteni tiszteletben kell a javítandókat részesíteni. Az isteni tisztelet és a vallásos oktatás rendszerint a dologház falain belül tartandó meg, de ha aggály nem forog fenn, a nyilvános templom látogatása is – kellő felügyelet mellett – megengedhető.

f) Az úrvacsorában s illetve gyónásban mindeniknek részt kell vennie.

2. *Az oktatás.* Ez az elemi népoktatás határán túl nem terjedhet. A kornak megálapítása, melyen belöl mindenki tanulni köteles, szükségtelen.

Minden javítandó, ha irni, olvasni és számolni nem tud, köteleztessék ezt elsajátitani. A németek és az angolok is követik ez elvet. Az oktatás hatékonyabbá tétele végett vallásos, oktató és mulattató könyvgyűjteményre van minden dologháznak szüksége. A helyes könyvek megválasztása az igazgató, lelkész és tanító gondja lesz.

3. *Szórakozás.* Intézetünkben minden perczet okszerűen kell felhasználni. Ha az oktatás és isteni tiszteletnek vasár- és ünnepnapokon vége van – a szabad órákban megengedhetők az ártatlan szórakozások. Télen igen hasznosan lehet ez időt oktató s mégis mulattató előadásokkal és felolvasásokkal betölteni. Az alkoholizmus veszedelmét kell ekkor érdekfeszítő elbeszélések segélyével kimutatni. Soha eddig e hazában ily irányú oktatás nem gyakoroltatott még. Ha a népiskolában nem látják szükségesnek ezen első rendű oktatás alkalmazását, kezdjük meg legalább a dologházban, felvilágosítva azokat, kik mint megrögzött iszákosok kerültek gondozásunk helyére.

A délnémet dologházakban a szórakozásnak tágabb tért nyitottak mint Poroszországban, hol mindennemű társas időtöltés *tiltva van.* E kérdésnél az egyes osztályok szerint kell eljárni. Közönséges mulatóhelylyé azonban intézetünknek sohasem szabad fajulnia.

C) *Az ellátás.* 1. *Ruházat.* Miután ritkán fog azon eset előfordulni, hogy az elhelyezettek kellő ruhaneművel ellátva lennének, ha azon elvet követnők is, melynél fogva saját, még jó korban levő ruhájukat hordanák: *rendszerint* a legtöbb szükséglettel el kellene őket látnunk. Hanem én nem vagyok barátja azon rendszabálynak, melynél fogva a dologház lakói – *takarékossági szempontból* – saját ruházatukat hordanák. Az intézet adja az összes öltöző ruhát, fehérneműt és ágybelit. A fegyelem szelleme azt parancsolja, hogy mindenik egyenlő ellátásban részesüljön. És mivel nem a mai *magyar fogházak tétlenségre kényszerített* értéktelen tömegével lesz dolgunk, de oly egyénekkel, kik munkát fognak teljesíteni, igyekezni kell keresményökből fedezni e szükségletet is, mert ha szabad munkások lettek volna, ugyis minden szükségletükről gondoskodniok *kellett* volna, itt pedig, nem jutván szegények-házába, minden levonást kötelességök nyugodtan elviselni.

A ruházatot illetőleg minden szükségletre kiterjedő regulativum fogja az évad szerint változó ruhaneműeket férfiak és nők számára megállapitani.

Tanácsos lesz ezen egyéneket az elbocsátáskor oly ruházatban adni át a társadalomnak, hogy e hiány őket tisztességes szolgálatba lépésökben ne akadályozza. A rongyokba öltözött munkakeresőtől mindenki tartózkodik. És nem kell elfeledni soha azt, hogy a viszonyainak megfelelő ruhát nélkülözőnél igen könnyen megy végbe az erkölcstelenség ocsmány honába való visszaesés. Hogy pedig a könnyelmű az intézettől kapott, vagy kiegészített ruházatát a csapszékben el ne fecsérelhesse, erre az elbocsátás utáni ellenőrzésnek lesz gondja.

Állami jelleggel ruházván föl intézetünket, az illetőség helyének szegényi pénztárát nem szabad a ruházat kérdésében igénybe venni.

A fekhelyet illetőleg minden letartóztatottnak saját ágygyal kell birnia, két egyénnek nem szabad egy ágyban feküdni.

A fekhely alkatrészeinek a meleg és hideg évszakra tekintettel változniok kell.

A fekhely összes alkatrészeit igen könnyen az intézet állíthatja elő. Faágy, szalmazsák, ugyanoly minőségű vánkos, durva lepedő és közönséges gyapjutakaró azon egyszerű szükségleti tárgyak, melyek házilag készíthetők el. És mennyire becsülik ezen egyszerű nyughelyet! Egyike legerősebb fegyelmi büntetéseinknek az ágy kényelmétől való megvonás.

2. *Az élelmezés.* Ennek szabályai változnak a szerint, a mint rendes és kivételes, belső és nehéz külső munkával foglalkozók, végül férfiak és nőknek adandó élelemről van szó.

a) *A rendes étkezés.* Ennek alkatrészei: leves, borsó, bab, lencse, dara, káposzta, burgonya, tészta, tej, barna kenyér, a főzésnél kifogástalan zsiradék használandó. Hanem, hogy a munkaerő gyarapítható legyen, okvetlenül hetenkint egyszer, úgy az ünnep- és vasárnapokon hús is adandó. Németországban elég bőkezűen kapnak húst, mert a fejedelmek és nejeik születésnapján is szolgáltatnak húsételt.

A kávét kitiltanám, mert költséges és fölösleges ételnem, azután mindazon a fizikai erő fentartására nézve értéktelen ételnemeket is, milyen a répa vagy spenót stb.

Elegendőnek találom a reggeli, déli és esteli étkezést. Az angolok is ezt követik, ellenben számos németországi dologházakban naponta *ötször* kapnak enni, a mi valóban gyermekes s okvetlenül költségszaporító eljárás.

b) Az étkezés szabályai *nők és férfiakra nézve* általában közösek, mindamellett a húsételt kivéve, a többiekből nőknek valamivel kisebb adag osztandó.

c) *A nehéz külső munkát teljesítő dologházbelieknek* ugyanazon ételneműekből *nagyobb adagot* kell juttatni. Kivételt a hideg évszak se képezzen arra nézve, hogy szeszes italt élvezhessenek. A németek hideg évszakban a szabadban dolgozóknak itt-ott *pálinkát* is adnak.

A németek még mindig nem tanulták meg azt, hogy a test melegének fentartására egyáltalán nincs szükség alkoholra, hanem tökéletesen elegendő a kellő ruházat és egészséges táplálék. Az alkohol sohasem volt táplálék, a mértékletességi mozgalom beható tudományos nyomozása azt eredményezi, hogy az alkohol épen semmi táperővel sem bir. Eltekintve azonban a fiziologiai szemponttól, *a morál elve határozottan ellenzi* különösen javítandóknál az alkohol élvezetét, melylyel bennök az ivási dispoziczíót tápláljuk és mindenesetre fentartjuk régi veszélyes szokásukat, melynek legtöbbje áldozatul esett. Mégis a

délnémetországi dologházak lakóinak ellátása 21 7/10 krajczárnál fejenkint 1887-ben többe nem került naponta.

d) *A kivételes* étkezésnek helye van:

aa) *Betegeknél,* kik orvosi rendelet szerint táplálandók. Hogy azonban mily ételeket szabadjon rendelni, ezt a regulativumnak kell előzetesen megállapítania.

bb) *A héber* vallásuak rendszerint a szokásos házi étkezésben részesüljenek, de nagy ünnepeken *vallásos szokásuknak* lehetőleg megfelelő táplálékot kapjanak.

cc) Jutalomkép és buzdításul azoknak, kik minden irányban helyes magaviseletet tanusítanak, megengedhető, hogy vasár- és ünnepnapokon saját megtakarított szerzeményükből: tejet, fehér kenyeret, húsneműeket, (kolbász, virstli stb.), vajat, sajtot és gyümölcsöt vehessenek. Hogy azonban ezen általam szük körre szorított jogukkal sem élhessenek vissza, *a vétel összegének maximuma megállapítandó.*

Ezek az élelmezés rendszabályai, melyekből azon egyszerű tétel vonható le, *hogy a dologház lakóinak csak oly élelmezésben kell részesülniök, melynek segélyével egészségük és munkaerejük fentartható legyen.*

3. *Az egészség gondozása.* Ennek első feltétele a *tisztaság,* mely ismét *magára az intézetre* és annak *lakóira* vonatkozik.

Az intézet mindenekelőtt tágas háló- és munkahelyiségekkel bírjon s annak minden alkatrésze seprés, mosás és meszelés által minden szennytől mentesen tartassék fenn. A levegő megujitására nagy gond fordítandó.

Az intézet lakóit illetőleg, azoknak testök, nyughelyök és ruházatuk tisztasága gondozandó. Hideg évszakban havonkint egyszer kell meleg fürdőt adni, nyáron kellő felügyelet mellett a szabadban fürdés megengedhető.

A férfiak hetenkint borotválandók és hajuk a szükséghez képest lenyirandó.

Költségkimélés szempontjából a nyirást és borotválást megbízható házbeli végezheti. Az eszközök azonban gonddal őrzendők. Közveszélyesség esetében e műtét némely egyénnél mellőzendő.

A szabad levegő élvezete és mozgás bekerített helyeken naponkint egy órán át engedhető meg. A szabadban foglalkozóknál nyári időszakban e kérdés nem jön tekintetbe.

A német dologházakban csak félórára szabják meg a mozgás idejét.

A betegek gyógykezelése és a külső betegségek (pl. megujult szifilis) gyors gyógyíthatása végett *általános orvosi vizsgálatok* szükségesek.

Elhalálozás esetében a tetem elhelyezése, az anatomikus intézetbe elszállítása, temetési költségek fedezése, netaláni hagyaték hovafordítása szabályozást igénylő kérdések.

IX. fejezet
A javítandók munkájának rendje

És most a dologházi élet legfontosabb s legnehezebb kérdéséhez jutottunk el. Megfelelő munkával akarjuk ellátni azokat, kik egész életükön át undorodtak nemünk azon erőfeszítésétől, mely függetlenné teszi az embert a természettől, mely a népek boldogsága és hatalmának alapfeltétele, melynek eredményét idegen világrészek szokták felkeresni, mely politikailag elnyomott népfajok felszabadulásának döntő forrása, büszkesége, melylyel nálunk hatalmasabb népeket gazdászatilag meg lehet hódítani. E szentélybe hozzuk össze a munka megvetőit, felavatva őket a hasznos foglalkozás bajnokaivá, kiknek nem szabad hűtlenekké lenniök többé azon tűzhelyhez, mely az emberi élet gyöngye és legfőbb varázsa. És hogy ezen lények által teljesítendő munka megállhassa a forgalom igényeit, hogy a javítandók munkája, nekik s a társadalomnak hasznára válhassék, mely törvények veendők zsinórmértékül? Mielőtt erre felelnék, tisztába kell jönnünk a feladat összes nehézségeivel, csak úgy állapíthatjuk meg az irányelveket.

A dologházban katonai pontossággal kell mindennek megtörténnie. A felkelés, test megtisztítása, hálóhelyiségek rendbehozatala, a rendes foglalkozás, étkezés, mozgás és lefekvésnek előre meghatározott időben kérlelhetlen rendben és perczekben kell végbe mennie. Minden, valamint a házi munka könnyen hajtható végre, ha éber a felügyelet. Első nehézségünk azonban a dologház lakóinak *folytonos elfoglalása,* mert a nélkül megtartanák a munkakerülés édes szokását.

Aztán következik a javítandók munkájánál az *erkölcsi szempontnak* gondos megóvása. Miután intézményünk feladata a belső ember lényének szerencsés átidomítása, megjavítása; a munkaágak megválasztásánál tehát arra kell ügyelni, hogy a feladott munka *nevelő eszközzé váljék.* Nem lesz kielégítő csakis a napi pensum ledolgozása, hanem különösen az ifjabbakat *hasznos ipari munkára kell oktatni,* hogy kiszabadulásuk után biztos megélhetéshez juthassanak. Ezen elvet nem tartják eléggé szem előtt a német dologházak, azért van annyi visszaeső Németországban. A visszaesőkre s általában a romlottakra a tisztátalan és kellemetlen munka teljesítése vár.

Hogy továbbá *sikert* mutassunk fel az itt foganatosított munkával, annak minden egyes egyén *testi erejéhez mértnek* kell lennie, s lehetőleg olyannak, milyent bekísérése előtt végzett vagy megtanult, s mely egyszersmind *viszonyainak megfelel.*

Már megjegyeztem, hogy a munkának szakadatlanul mennie kell, ebből kifolyólag gondoskodni kell a munka *változatosságáról,* hogy az év minden szakában mozgalomban tartassék e műhely.

Aztán következik *a pénzügyi érdek* kielégítésének fontos feltétele. Ezen hasznos gazdászati munkának olyannak kell továbbá lennie, hogy lehetőleg *bő bevételt* biztosítson a dologháznak, melynek igyekeznie kell *rendes kiadásait saját erejéből fedeznie.*

Hiszem, hogy e kedvező eredmény nálunk sem fog elmaradni, mert a szabad munkások versenye nálunk még nem oly nagy mérvű, mint másutt s mégis fölösleget is mutatnak fel némely dologházak. Nézzük Svájczot és Németországot.

Ha mindezekhez még hozzáadjuk azt, hogy a munkánál a dologház lakóinak *egészségi viszonyai* és *a helyi szükséglet* és gazdászati állapotok is latba veendők, könnyű belátni, mily nehéz feladata lesz az igazgatásnak oly munkafajok alkalmazása, *melyek mindezen érdekeknek megfelelők.*

A dologház egyébként semmi szin alatt nem bírhatván *az önálló ipari vállalat jellegével,* saját veszélyére ipartárgyakat termelnie nem szabad. De ez ismét új nehézség, a mennyiben a felesleges munkaerő miképeni alkalmazásának kérdése merülhet fel.

Hogy azonban mindezen feltételek daczára az alapítandó magyar dologházak virágzó munkaintézetekké lehessenek, a következő irányelvek lesznek figyelembe veendők.

1. A dologház lakói készítsenek el lehetőleg mindent a mi az intézet felszerelésére, az általuk használt fehérnemüek és ruházat elkészítésére vonatkozik. Igy tehát a szövő, szabó, kovács, asztalos, ács, festő, kőmüves-munka az ő feladatuk. Egyébiránt igen czélszerünek találnám azon eljárást, melynél fogva némely állami és más közintézetek (kórházak) házi szerei itt készíttetnének.

2. Miután azonban azon munka, mely az intézet számára szükségelt tárgyak előállítására vonatkozik, nem örökös és bőven fognak oly egyének találkozni, kik a fenti pontban említett munkákat teljesíteni nem képesek, további foglalkozásról kell gondoskodni. Folyamodni kell *az ipari munkához,* melynek soha sincs szünideje. Nálunk a következő munkaágak üzhetők haszonnal: fonás, vászonszövés, szivarkészítés, szabó, csizmadia, gyermekjátékszerek készítése, asztalos munka és *a házi munka* összes alkatrészeivel. *A nőket* legczélszerűbb mosással, vasalással, varrással, foltozással, tollfosztással, szövéssel, kötéssel, kerti és mezei munkával foglalkoztatni. Megrendelésre egyes csoportokban családokhoz küldhetők ki a nők a különböző házi munkák (mosás, surolás, főzés, stb.) teljesítése végett.

Ipari munka megválasztásánál általában azon ágazatokra fog kelleni tekintettel lenni, melyek keresettek s így jól díjazott munkát biztosítanak. A magyar társadalom által külföldről behozott, de itt hason minőségben készíthető ipari czikkek készítésére kellene súlyt fektetni. Azon milliókból, melyeket gyermekjátékokra költ el társadalmunk, s melyek a külföldre vándorolnak, ha csak negyedrésze itt maradna, mily haszon származnék ebből! Egyébiránt az intézetek vezetői gondja lesz kiválasztani azon ipari munkaágakat, melyeket haszonnal kezelhetnek.

3. *Földművelés és kertészet.* Ha azt veszszük figyelembe, hogy Svájczban és Németországban, hol a népességben aránylag oly kevés a föld s hol az ipar virágzó korát éli, a földművelésre és kerti gazdászatra fektetnek fősúlyt, mennyivel inkább fog kelleni nálunk ez expedienshez folyamodni.

Az erdőgazdászati munkát egyelőre nálunk egészen mellőzni kell. Maradjunk a földművelésnél első sorban, mert nálunk most még sokáig könnyen nyujthatni a dologházak részére *saját földterületet.* Ezen földbirtok képezné örökre a fentartás és megélhetés biztos forrását, mely népességünk szaporodása és kedvezőbb piaczok növekedésével egyenes arányban fog becsben növekedni. Ha a kath. egyház jeles főpapjai közt lesznek olyanok, kik az alapítás szakában ily földbirtok megszerzésénél segédkezet fognak nyujtani, örökbecsű alapítványt tettek, melynek nem gazemberek eltartása, de a hazának és az egyháznak hasznos szolgálatokat tenni hivatott polgárok biztosítása lesz feladata. Jöjjünk segítségére a magyar államnak, mely a világtörténetben páratlan erőfeszítéssel, a nemzeti fejlődés útjában álló összes akadályokat igyekszik eltávolítani.

Ámde a földművelési munkát még más számos okoknál fogva kell ajánlanom. Nálunk az a fontos előnye van, hogy elegendő munkaerő hiányában, először hézagpótló, aztán pedig *nem képez a szabad munkával szemben versenyt,* holott némely ipari munkánál gyilkoló hatással birhat a dologházi munka, mert számtalan családot fosztana meg kenyerétől.

A milyen mérvben egészséges, ép oly termőerejű e munka.

Ha azonban e dologház nem birna elegendő saját földterülettel, mint azt a porosz dologházak gyakorolják, *haszonbérhez kellene folyamodnia.* (...)

Marad végül még egy kérdésünk. A német dologházak egyes vállalkozók rendelkezésére bocsátják a felesleges munkaerőt. Megengedhető-e ez? A dologházon kívül folytatott munkának az ellenőrzés s így a javítás szempontjából nagy a hátránya. Az intézet vezetőjének szakértő szemétől s a lelkész atyai szívétől távol van a javítandó akkor, ha messze az intézettől végzi munkáját. Az őrszemélyzet felügyelete sohasem elegendő, mert a javítandókat naponta munkájok közben kell megfigyelni, a szorgalmasakat megerősíteni erényökben, a nem olyanokat szigorral, majd gyöngéd intéssel figyelmeztetni. Mindamellett mihelyt felesleges munkaerő maradt, az elegendő foglalkozás nélkül maradt javítandók okvetetlenül *elküldendők,* ha kell félévi munkaidőn át is, oly gazdákhoz vagy társulati vállalatokhoz, kiknél megfelelő ellenőrzés mellett, elégséges a jutalmazás és a mellett folytonos a munkamenet is.

Nagybecsünek találom továbbá *a kerti gazdászattal* való foglalkozást, mely amellett, hogy külpiaczokon is keresett czikkeket nyujt, az intézetbeliek táplálásához is tekintélyes mértékben hozzájárulhat.

4. Az egyesek által teljesítendő *munka mértékének* megállapítása kettős elv szerint eszközölhető. Ha a kérdés kényelmesebb oldalát nézzük, a pensum a középső munkások szerint alapítható meg valamennyire nézve. Vagyis az egészséges, szorgalmas és dologértő munkás képességét veszszük ilyenkor alapul. De helyesebb eljárás az, ha figyelemmel a testi erőre, az ismeretekre és képességre *egyénenként* alapíttatik meg a pensum.

Mindenesetre áll azonban a szabály, hogy mindenki köteles szó nélkül ereje, képessége és ügyességének megfelelő szorgalmas munkát végezni, mire fegyelmi büntetés által is szorítható.

5. *A jutalom.* A javítandók munkájának eredménye első sorban az intézet pénztárát illeti meg. Mindamellett azon oknál fogva, hogy a rendszeres munkához való megszokás kedve fokozódjék, s hogy az elbocsátás után mindenik könynyebben juthasson a becsületes megélhetéshez, munkája keresményéből bizonyos hányad, *okvetlenül* jutalomkép adandó. Ez elvet *nem* követik az angolok, de elfogadták a németek. E jutalom teljesen kielégítő, ha a porosz elvet követve, a valódi vagy eszményi munkabér 1/6 részét teszi.

Szorgalmas és kiváló munkát szolgáltatóknak, az intézetnek tiszta hasznot nem hozott munkáért is adható jutalom.

Ha a jutalmazásnak csak akkor volna helye, ha a munkaeredmény az ellátás és más költségek levonása után felesleget mutat, gyakran elmaradna a buzdító eszköz alkalmazása.

Ha a letartóztatott a rendes időn túl szerez valamit munkájával, a szerzemény az *ő megtakarítása,* melylyel ellenőrzés mellett szabadon rendelkezhetik, de bizonyos összeg ebből is visszatartandó, hogy az intézet elhagyása után segédforrása annál nagyobb lehessen.

A házbeliek által teljesített munkáról, annak hozadékáról, jutalmakról, az élelmezési költségekről stb. szabályos számadást kell vezetni, melyet az érdekelt elbocsátása napján aláírásával erősít meg.

6. A javítandók rendszerint nagyobb csoportokban kötelesek dolgozni, kivételesen az egyének szigorú megválasztása mellett, egyenkint is megbízható vállalkozókhoz küldhetők el, különösen nőknél nagy óvatosság szükségeltetik.

7. *A napi munka tartama.* Április 1. és október 1. közti időszakban a munkaidőt reggeli 6 órától déli 12 óráig, azután délutáni 2 órától esteli 8 óráig menőnek szabnám meg, ez 12 órát tenne ki. A többi hónapokban reggeli 7 órától déli 12 óráig és délutáni 1 órától esteli 6 óráig, tehát 10 órán át kellene dolgozniok. A nyári hónapokban teljesített külső nehéz munka okvetlenül két órai megszakítást igényel, de a téli könnyebb munkánál elegendő az 1 órai munkamegszakítás. Ily idő alatt teljesített munkával a czélnak megfelelően lesz a javítandók ereje igénybe véve, elegendő eredményt mutathatnak fel, és mégis a pihenés is kielégítő lesz. A felkelés idejét nyári hónapokban reggeli 5 órára szabnám, a mikor egy óra alatt az öltözködés, a helyiségek kitakarítása és a reggeli étkezés végzendő el. A *lefekvésnek* pontban esteli 9 órakor kellene megtörténnie. Ellenben a téli hónapokban a felkelés reggeli 6 órára és a lefekvés esteli 8 órára szabandó. (...)

X. fejezet
A fegyelmi büntető rendszer

Ha a csavargót s a munkakerülő koldust felöltöztettük, megtisztítottuk testét a szennytől, egészséges tápláló étellel elláttuk, megvédtük a zord időszak hidege ellen, keresztényi szeretettel ápoltuk lelkét, szoktattuk rendes elviselhető és hasznos munkára, munkájára kértük az Isten áldását a templomban, buzdítottuk szóval és pénzzel a munka szeretetére, majd szülői gyöngédséggel, majd ismét a ház urának szigorú hangjával javítottunk rajta, figyelmeztetve folytonosan az el nem évülhető mondásra: „a ki nem dolgozik, az ne is egyék", követelve tőle *a házi rend szigorú megtartását,* feltétlen tiszteletet és engedelmességet fölebbvalóival szemben: mindez azonban, *a mint a dologházak kiváló vezetői tapasztalták, ez elvetemült néposztály nagyobb részénél elégtelen,* és szükségessé válik a büntetések nagy, fokozatos sorozatának alkalmazása. Háládatlan tömeg ez. Dehogy is ismerné a hála és pietás nemes érzetét az, a ki születésétől fogva csak gyűlölni tanult. Azért az egész emberi nemnek első sorban oda kell törekednie, hogy a gyermekeknek a gonosz szüléktől való elválasztása utján gyilkolja ki kebeléből a gyomot, a társadalmi forradalmak egyik veszedelmes tűzhelyét, önmagának és civilizatiójának tartozik ezzel. Mi azután átveszszük az ifjú korban meg nem javított sötét alakjait társadalmunknak, kikből igyekezzünk embereket fejleszteni, még ha kell, a szabadság teljes megvonásával, koplalással és a bot szomorú eszközével. Igenis, habár őszinte hívei vagyunk a humanismus szent törvényeinek, melyek nélkül a modern társadalmi élet az emberi szellem alvó korába esnék vissza, de hivatkozva épen a humanismus szellemére, kötelességet vélünk teljesíteni akkor, a midőn elkövetünk minden megengedhetőt, hogy a humánus társadalomnak, annak törvényeit tisztelni tudó és akaró lényeket adjunk át. (...)

Németországban a következő fegyelmi büntetéseket engednek meg:

a) A legszelídebb büntetés a megintés.

b) Rendes étkezés megcsonkítása, a meleg ételek teljes megvonásáig, úgy hogy a megbüntetett 14 napon át kenyéren és vizen él s csak minden negyedik napon kapja a megállapított meleg ételeket.

c) Az ágynak 8 napig terjedő tartamra való megvonása.

d) Szigorúbb felügyelet alatt álló osztályba való áthelyezés.

e) Jutalomkép szerzett pénzzel való rendelkezés megvonása.

f) A jutalomhoz való jog teljes elvesztése.

g) Némely dologházban 3 hóig terjedhető egyszerű magánelzárás.

h) Szigorított magánelzárás rendszerint 14, néhol 30 napig. Ezen büntetés ételek és a rendes fekhely megvonásával is szigorítható.

i) A kényszerzubbony alkalmazása, szabad levegő megvonása, lánczraverés stb. alkalmaztatnak. (...)

Magyarországot illetőleg, habár a német büntető-rendszer intézményeit helyeslem és elfogadhatóknak vélem, mégis igen lényeges és elengedhetlen kiegészítést kell ajánlanom. A büntetési rendszernek annyira hatékony intézkedéseket kell tartalmaznia, hogy a czélba vett erkölcsi siker el ne maradjon. Azokkal szemben, a kiknél a fent tárgyalt büntetésnemek elégtelenek, egy lépéssel tovább kell mennünk, vagyis végső esetekben a testi fenyítés eszközét alkalmaznunk kell. A testi fenyítést a dologházak lakóinál kizárni czéltalan és tévesztett

eljárás lenne, mert a vad természetű munkakerülőkre *csakis testi fenyítéssel lehet sikerrel hatni.*

A betegségnek megfelelő gyógyszert kell alkalmazni. A megrögzött koldust és kóborlót koplalással és szigorított elzárással lehet ugyan testileg és egészségileg megtartani, de ritkán megjavítani; fajunk eme korcsainál valódi elrettentő büntető eszköz már csak a testi fenyítés.

És a gonosz szokásaihoz makacsul ragaszkodó munkakerülő, ki az Isten parancsát üres hangnak veszi s az erkölcs törvényeinek tekintélyét nem ismeri el, ezen lealacsonyodásában a testi fenyítés alkalmazását egészen természetesnek fogja találni, mert tudja, hogy a kényszer eme fajának alkalmazására méltóvá tette magát. De mely más eszközhöz folyamodjunk még azon egyénnel szemben, kire az intézet szigorú fegyelme, a megelőző büntetéseknek, a tanító és lelkész intő, buzdító és meggyőző szavának épen semmi a befolyása? A testi fenyítésnek a koplalás és elzárás fölött az az előnye, hogy a testi épséget és egészséget kevésbbé veszélyezteti és biztosabb erkölcsi sikerhez vezet. Már maga ezen büntetésnem megengedhetőségének tudata számos egyénnél elijesztő hatást fog kelteni, holott a többi büntetések eredménytelenek maradnak, mutatja a visszaesések rengeteg száma Németországban. (...)

A dologházakban alkalmazandó büntető-rendszer főelve ez: *„a fegyelem-büntetések mentől több neme, a legszelídebbtől egész a testi fenyítésig alapíttassék meg"* a végből, hogy a javítandók individualitása szerint az intézet vezetése a lehető legalkalmasabb büntetéshez folyamodhassék a javítás sikeres előmozdítása végett.

A szigorított fogságbüntetés és testi fenyítés alkalmazását *csakis a főbb tisztviselők kollegiumára* bíznám, a végrehajtás azonnal csak úgy következhetnék, ha a többség határozza el a büntetésnemek alkalmazását és a határozat jogerőssé lesz; ellen esetben felterjesztendő az ügy a felettes hatósághoz s addig míg ez nem határozott, ezen büntetés végrehajtása felfüggesztendő. És hogy ezen szigorú büntetések az elitélt egészségére káros befolyást ne gyakoroljanak, *az orvos szakértő véleménye okvetlenül meghallgatandó.* A véghatározat meghozataláig joga lesz az igazgatónak fegyelmi uton mindazt alkalmazhatni, a mi a megbüntetett megfékezésére szükséges.

Ezen két büntetésnem kivételével, a büntető hatalmat első fokban maga az igazgató gyakorolja.

Magától értetődik. hogy az igazgató s illetve a kollégium büntető hatalma csakis fegyelmi lehet, s mihelyt a közönséges büntetőtörvény valamely szabálya sértetett meg, azonnal jelentés teendő a kir. ügyészségnek, mely a további büntető-eljárás iránt fog intézkedni. Alapelv marad, hogy a szolgaszemélyzetet fegyelmi hatalom nem illeti meg, de fenmarad a sürgősen gyakorlandó rendőri joga, mely botrány megelőzése s a szökés megakadályozásánál nyer alkalmazást.

Végül azt jegyzem meg, miszerint a végből, hogy a javítandók törvényellenes szigor ellen védve legyenek, a büntető eljárás szabályozandó és okvetlenül megengedendő az orvoslás panaszjoga.

XI. fejezet
Az elbocsátás

A dologház befejezte munkáját. Vagy elmult a letartóztatás egész ideje, vagy pedig *korábban* történik a letartóztatott szabadon bocsátása. Bucsút kell vennie az intézettől, mely physikai és erkölcsi jólétét melegen ápolta. Rendkivül fontos kérdés előtt állunk. A dologházakba utasítottak elbocsátásánál az alább javasolt elvek értelmében követendő eljárás lesz szükségessé, a végből, hogy annyi fáradságos és költséges ápolás összes eredménye halomra ne dőljön. Igaz, az elbocsátott érdekében is sokat tehet az államigazgatás, *de a feladat java része a társadalom terhére esik.* És a társadalom hagyjon fel a mindenütt tapasztalt elfogultsággal és előitélettel! Ne nézzünk az elbocsátottban veszélyes gonosztevőt. Nehéz megpróbáltatáson ment keresztül. Ne engedjük őt a dologháznak vissza. Tartsuk meg a munka dicső és boldogító honának, mely egyedül mentheti meg őt Isten és ember számára. Minden elbocsátott jelleméről könnyű meggyőződést szerezni. A kinek nem volna a munkakeresőben elég bizalma, forduljon az intézet igazgatójához, onnét részletekig menő jellemzést nyerend, aztán nyugodtan fogadhatja be a családi tüzhely körébe. Ha valamelyikre nézve akkép volnánk meggyőződve, hogy a benső házi szolgálatokra nem volna elég alkalmas, ott van a külső gazdászati munka. Adjunk neki menhelyet, hol erőinek megfelelő munkája árán, csendes békés éjjeli nyughelyre hajthassa le fejét, aztán ne féljünk tőle. Számos társaival élt és dolgozott az intézetben is. Nem ölt meg senkit, s ha mint szabad munkás megkedveli helyzetét, *még kevésbbé fog gonosz tettekhez folyamodni,* elesvén a bűnös cselekmények elkövetésének főindoka: a nyomor. Ha azonban némelyiknél felébred a rakonczátlan élet, a vad szabadság iránti vágy – mint tette az előbb – megindul a czéltalan bolyongás útjára, mely gyakran igen rövid lesz, mert a büntető hatalom vaskeze csakhamar utoléri. A társadalmon múlik azonban e bolyongás megakadályozása.

Tegye meg. (...)

Szabó Ferenc

Dologház Gyulán 1837–1846

(részletek)

A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai. Gyula, 1961.
A jegyzetapparátust rövidítve közöljük.

I.

A dologházak ügye a reformkor problémái között

A XIX. század első három évtizede egész Európában a polgárosodás előretörése, a legfejlettebb országokban a kapitalista rend megerősödése jegyében telt el. Hazánk, félgyarmati helyzete miatt, nem sokat valósíthatott meg a polgári társadalom célkitűzéseiből, a magyar viszonyokat ekkor még a nagybirtok töretlen erejű uralma jellemezte. A gazdasági életben másodlagos szerepet játszottak a hazai és idegen eredetű tőkebefektetések, gyáralapítások. Az elmaradott, robotmunkára támaszkodó uradalmak csak a gabona- és a gyapjúkonjunktúra idején tudtak boldogulni. A napóleoni háborúk befejezése után a lecsökkent külföldi kereslet miatt egyre nyilvánvalóbb válságba jutott a feudális nagybirtokrendszer és vele együtt az egész hazai nemesi társadalom. Az uradalmak legnagyobb része tőkebefektetés nélkül, korszerűbb gazdálkodás helyett a jobbágyföldek jó részének majorsági kezelésbe vonásával, az ingyenes robotterhek további növelésével akart olcsóbb, tehát versenyképesebb termelést folytatni. A parasztság föld nélkülivé válása, a zselléresedés arányai (a jobbágyság belső rétegződése, a telekaprózódás, a megyei és állami terhek, a katonáskodás miatt is) a feudalizmus egyre mélyülő válságát mutatták.

A telkiiktől megfosztott jobbágyok igen jelentős hányada teljesen létbizonytalanságba jutott. A földtelen zsellérek egy része olyan szabaddá vált, nem foglalkoztatott munkaerőt jelentett, melynek alkalmazása csak kifejezetten kapitalista viszonyok között lett volna biztosítható. Nemigen voltak sem tőkével rendelkező uradalmak, amelyek nagyobb tömegben napszámosokat tudtak volna alkalmazni, sem pedig olyan ipari, kereskedelmi vállalkozások, amelyeknek a szakképzetlen munkaerő ezreire szükségük lett volna. A munkahelyhez nem jutott, földtelen, állandóan megélhetés nélküli elemek nemegyszer kénytelenek voltak megsérteni a magántulajdon szentségét és biztonságát. A régebben is gyakori lopások, rablások soha nem látott méreteket öltöttek.

Az uralkodó nemesség intézményesen biztosította a feudális rend védelmét. Ennek jegyében már régebben is kegyetlen rendszabályokat hozott a nincstelenné vált, sokszor otthontalan, csavargásra kényszerült elemek ellen. A statáriális bíráskodás gyakori érvénybeléptetése, a börtönbe jutottak nagy száma is mutatta, hogy a feudális állam hatalomviselői nem válogattak az eszközökben, ha a nemesi rend védelméről volt szó.

A jobbágyverejtékből élő hazai uralkodó osztály csak az 1831-es nagy parasztmegmozdulásoktól megijedve fogadta el végleg a reformok gondolatát. A középnemességnek létérdeke volt, hogy változtatásokat követeljen és hajtson végre a kapitalizálódni akaró középbirtok érdekében. A reformkorban a gazdasági és társadalmi élet minden területén történt változás, vagy legalábbis kezdeményezés, a polgári viszonyok kialakítása irányában. Sor került *a hazai büntetőeljárás, bíráskodás és a velük kapcsolatos börtönügy megjavításának*, haladóbbá tételének követelésére is. Az általános elmaradottság jelei e területeken különösen látszottak, a kapitalizálódás súlyos akadályait jelentették. Az úriszékek ítéletei gyakran nem igazodtak az érvényben lévő törvényekhez, a földesúri önkény jegyében „fenyítették meg" a parasztokat. A vármegyék bíráskodását elsősorban a páratlanul lassú, bürokratikus ügymenet jellemezte. Az uradalmi és megyei tömlöcökben évekig sínylődhetett valaki, míg az ügye tárgyalásra került. A nyirkos, dohos börtönökben a tömeges összezárás miatt gyakran pusztítottak a járványok, áldozatokat szedett a skorbut és a tüdőbaj. A foglyok általában elképesztően gyenge élelmezést kaptak, kínozták őket, kiszabadulásuk után mégis meg kellett fizetniük az igen magas rabtartási díjat. A fogságból kibocsátott, fizikailag legyengült vagyontalanok (és belőlük állott a rabok túlnyomó része) ezt nem tudhatták megtenni, későbbi keresményük elvétele elől ismét a csavargásba, betyáréletbe voltak kénytelenek menekülni.

A haladás hívei már a XVIII. század végén észrevették, hogy a büntetőrendszer megváltoztatására nagy szükség van. Ennek jele, hogy az 1790/91-es országgyűlésen kiküldött számos bizottság egyikének, a jogügyi comissionak, a büntetőtörvénykönyv reformjára vonatkozó javaslatok között a börtönügy javítására is előterjesztéseket kellett volna tennie. Az országgyűlés e bizottságaihoz köztudomásúan sok polgári jellegű javaslat érkezett be, a jogügyi küldöttség azonban nem látta szükségesnek a büntetőeljárás lényegesebb átalakítását. Az 1825/27-es országgyűlés is elhalasztotta a kérdés mélyebb megvitatását. Más problémák mellett ez az ügy annyira háttérbe szorult, hogy csak az 1840. évi országgyűlés küldött ki ismét országos választmányt a „büntető- s javítórendszer kidolgozására". E bizottság már alapos munkát végzett (javaslatainak tárgyalására később részletesebben kitérünk), törvény és valóság azonban ezekből sem lett.

A haladó középnemesség vezetői lelkes hívei és szószólói voltak a büntetőeljárás és a börtönök reformjának. Az ő munkáikban kap hangot különösen nagy erővel a dologházak létesítésének gondolata is. Mint a modern, polgári elvek szerint működő fegyintézetek, megyei börtönök elengedhetetlen tartozékáról beszélnek ők *a rabok ipari jellegű munkára kényszerítésének szervezett formájáról, a börtön mellett működő dologházról.*

Az ún. „rab-dolgoztató intézetek" külföldön már régen közismertek voltak,[1] Magyarországon is próbálkoztak velük a XVIII. század végétől kezdve. (Kassán pl. 1798-tól dologház működött.) Számtalan terv született hasonló intézmények felállítására. Tessedik Sámuel az 1700-as évek végén Békés megyében is dologház létesítését szorgalmazta, bár elsősorban iparfejlesztési szándékkal.

A modern, jellegzetesen kapitalista elgondolások szerint kialakított börtönöket és a velük összefüggő szervezett ipari munkát először az Egyesült Államokban valósították meg. A fiatal Amerika gazdasági fellendülése teremtett ehhez alapot. Az újszerű börtönrendszer kialakításának első lépése 1824-ben Auburn városában került bevezetésre. Az auburni fegyházban 1816-ban megvalósították a rabok erkölcsi javulásának elérésére, a foglyok tömeges összezárása helyett, a magányos elhelyezést. 1824-ben, belátva ennek csekély eredményeit, új elképzelést honosítottak meg: a munkátlan egyedüllét helyett nappal teljes csendben, felügyelet mellett, *a rabok kötelező közös munkán vettek részt a dologházban* és csak éjjel kerültek magános elzárásba.[2] Európa általában ezt, az *ún. auburni rendszert* (Magyarországon hallgató-rendszernek hívták) vette át és honosította meg, mivel ez lehetőséget nyitott a manufakturális, sőt gyári jellegű munka megszervezésére és így a tőkés igényeket ki tudta elégíteni.

A börtönbezártak „erkölcseinek" megjavításáért emeltek szót és az önként vállalt munkát csak ennek fő eszközéül kívánták bevezetni azok a külföldi és hazai, polgári filantrópiától áthatott, igazságügyi szakemberek és politikusok, akik az *ún. poenitentiaris* (más néven philadelphiai, nálunk magány-rendszer néven emlegetett) *rendszer* bevezetése mellett kardoskodtak. E szisztéma szerint a foglyok egész napon át magányos cellában voltak és ellenőrzés mellett egyedül dolgoztak. A poenitentiaris rendszer hívei azzal érveltek, hogy a munka ilyen jellegű megszervezése kevésbé jövedelmező ugyan, nem alkalmas üzemszerű termelésre sem, viszont a teljes elkülönítés a rabok egyéniségének alapos átváltozását, jó irányú fejlődését, a bűnöző hajlam levetkőzését eredményezi. Az auburni rendszer esetében elkerülhetetlen fegyelmezés nem kívánatos hatásai sem jelentkeznének e formánál. A poenitentiaris elhelyezés a rabmunka dologházi formáját tehát erkölcsi okokból elvetette.

1 Az első dologház Londonban létesült 1555-ben, a második Amsterdamban 1595-ben, Hamburg 1614-ben, Bécs 1671-ben állított fel ilyen intézményt. Magyarországon a Pozsony megyei Szempcen nyílt meg először 1772-ben, onnan Tallosra, majd 1785-ben Szegedre került a várba s ott mint „fenyítőház" működött 1831-ig. Vö. Vajna Károly: *Régi hazai büntetések,* 1. kötet., Bp., 1906.

2 Részletesen ismerteti az auburni rendszert: Eötvös József: *Vélemény a fogház-javítás ügyében.* Pest, 1838. 20–26. oldal.

Amerikából eredt az ún. baltimorei rendszer is, amely igen lényeges új elemet hozott a dologházak életébe: a kiszabaduló foglyoknak szigorúan megszabott feltételek mellett, rabságuk alatt végzett munkájuk fejében pénzt adtak, hogy ezzel fokozottabb munkára ösztönözzék őket.

A tengerentúli eredmények és elgondolások Európát is megmozgatták, a költséges új börtönépítkezések helyett azonban – nem elvi alapon ugyan, de jó üzleti érzékkel – legtöbbször a hasznot hozó, *a tőkés jellegű elemet vették át az amerikai szisztémákból: a dolgoztatást, a szinte ingyenes rabmunka kihasználását.* Az üzleti szempontból kevésbé produktív magányos elzárást általában nem vezették be, ezzel nyilvánvalóan a jószándékú reformerek óhajtotta erkölcsi célzat erősen másodlagos voltát is éreztették. Ezt mutatták Szemere Bertalan 1837-ben Nyugat-Európában szerzett tapasztalatai is: tökéletesen megvalósított poenitentiaris-rendszerű fegyházat csak Glasgowban látott, Londonban, Franciaországban és Svájcban mindenütt az auburni szisztéma uralkodott.[1]

Magyarországon az 1830-as évektől kezdve indult meg erőteljesebben, a büntetőtörvénykönyv korszerűbbé tételének követelése kapcsán, a rabmunka bevezetésének népszerűsítése, a külföldi vívmányok és elképzelések ismertetése, a hazai börtönviszonyok bírálata. Amerikai útiélményei között jelentős teret szentelt az újvilágbeli fegyintézetek és dologházak ismertetésének *Bölöni Farkas Sándor,* a székely világutazó.[2] Hatása nem maradt el. *Berzsenyi Dániel* már 1833-ban így írt: „közóhajtás az már a nemzet józanabban gondolkodó részénél, hogy az éjszakamerikai státusok fenyítő rendszerét Hazánk is minél előbb fogadná el... És valjon mi lehetne reánk nézve hasznosabb, mint az illy jól elrendelt munkaházak által kézműveink szűkét némileg pótolni? Az illy munkaházak szoktathatnák népünket különféle hasznos mesterségekre, mellyekre az magát soha nem adja, s mellyek nélkül nemzeti gazdaságunk örökre hiányos leend."[3] Míg Berzsenyinél az iparfejlesztés gondolata az elsődleges a dologházak felállításának óhajában, a börtönügy reformjának legkiemelkedőbb harcosa, *Eötvös József,* elsősorban a foglyok magatartásának, erkölcsének megjavítását tűzte ki célul. E tárgyban írott műveiben[4] Eötvös széleskörű tájékozottsággal leplezi le a megyei börtönökben uralkodó középkori állapotokat és teszi ismertté a fentebb már vázolt külföldi eredményeket. Mint más vonatkozásban, itt is a polgári emberszeretet híve, elgondolásaiban nem kevés jószándékú utópia és naívság is van. Eötvös alapjában véve a poenitentiáris rendszer mellett foglalt állást, ezt javasolta „henyéléshez szokott pásztorainkra, kik nagyrészt tömlöceinket töltik."[5] Azt próbálta bizonyítani, hogy a poenitentiaria bevezetése anyagi-

1 Szemere Bertalan: *Utazás külföldön.* 2. kiadás, I–II. kötet, Pest, 1845.

2 Bölöni Farkas Sándor: *Útazás Észak-Amerikában.* Kolozsvár, 1834.

3 Berzsenyi Dániel: *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól.* Kiadta: Merényi Oszkár, Kaposvár, 1941. 223. oldal.

4 I. m. és Eötvös József – Lukács Móric: *Fogház-javítás.* Pest, 1842. *A falu jegyzőjé*ben Eötvös szépirodalmi eszközökkel szintén számos helyen szót emel a fenti röpiratban kifejtett elgondolásai mellett.

5 *Vélemény a fogház-javítás ügyében* 26. oldal.

lag sem kerülne sokba, hiszen a megyei fogházak nagy rabszobái könnyen kisebb cellákra oszthatók. 144 fogolyra méretezve részletes terveket is közöl egy megyei börtönről s a megvalósítást a megyék figyelmébe ajánlja. Mintául az amerikai connecticuti fogház rendszabályait is közreadja.[1] A vármegyéket külön börtönügyi választmány kiküldésére biztatja és a rabok munkáját, élelmezését tőkés bérlőnek javasolja kiadni.[2] Eötvös messzemenően humánus nézeteinek súlyos hibájuk volt: szerzőjük nem számolt kellően a reális lehetőségekkel, makulátlan becsületességet, önzetlenséget feltételezett és várt mindenkitől. Gondolatai eléggé termékeny talajra találtak, különösen eszmetársai körében, de megvalósításukra nem kerülhetett sor. (...)

Ha nem is a fenti elméleti alapokon, mégis néhány kísérlet történt már az 1820-as évektől a megyékben a dologházak létrehozására, még pedig akként, hogy *a börtönviszonyok borzalmain nem javítottak ugyan egy szemernyit sem, de felállították a rabműhelyeket és ott a foglyokat embertelenül megdolgoztatták, arra hivatkozva, hogy a rabok erkölcsét akarják jobbá tenni.* Ez történt Arad megyében 1821-től, s annak példáját követve Gyulán is 1837-től. Az országban eleinte működő néhány dologház jó lehetőséget nyújtott a többi megyének arra, hogy tapasztalatokat szerezhessenek és hasonló, jövedelmező vállalkozásba fogjanak.

Ilyen előzmények után kerül sor az 1840-es országgyűlésen a büntetőrendszer megjavítása céljából kinevezett bizottság megalakítására. A megbizatás szerint e küldöttségnek a külföldi eredmények és a hazai lehetőségek szem előtt tartásával kellett javaslatait előterjesztenie, kitérve a részletproblémákra is. A kiküldött választmány tagjai között Eötvös József is szerepelt, részt vett még benne Békés megyéből Lánczy József főispán, majd báró Wenckheim Béla.

Az egész országból összegyűjtött vélemények és statisztikai adatok alapján a bizottság egészen részletes törvényjavaslatot dolgozott ki, amelyben erősen tükröződnek Eötvösnek és barátainak nézetei is, fő értelmi szerzője azonban Deák Ferenc volt. E javaslat a börtönök és dologházak kérdését is részletesen érintette. A bizottság hosszabb tanácskozás után a poenitentiaris rendszer mellett döntött, elgondolásait az emberszeretet és a haladás ügyének támogatása jellemezte. A börtönmunkát kötelezővé kívánták tenni, felvetődött bizonyos feltétlenül kikényszerítendő teljesítmény megállapításának szükségessége is. Úgy vélték, hogy a foglyokat feltétlenül mesterségre kell tanítani, tanítókul külső mestereket kell alkalmazni. A napi munkaidőt télen 11 és fél, nyáron 12 órában állapították meg. Javasolták, hogy a kiszabadulók segélyként kapják meg börtönbeli tiszta keresetük 1/5 részét. A rabok munkaerejét és élelmezését tőkés bérlőknek tanácsolták kiadni. Megszabták ezen kívül a börtönök és dologházak szervezeti felépítésének, igazgatásának rendjét is.

1 Uo. 28–35. oldal.
2 Uo. 36., 43. oldal.

A törvényjavaslat az 1843–44. évi országgyűlésen került tárgyalásra. A halálbüntetés eltörlését, az esküdtszék és a szakbíróságok felállítását az alsótábla el is fogadta, mégsem lett belőlük törvény a főrendiház ellenző állásfoglalása miatt. Az előterjesztésnek a rabmunkára vonatkozó kitételei ennek ellenére általános zsinórmértékül szerepeltek a köztudatban. A „rab-dolgoztató intézetek” 1848-ig pontos központi recept nélkül is eléggé megszaporodtak hazánkban.

A dologházaknak, általában a rabok szervezett ipari munkájának a hazai gazdaságtörténetben elfoglalt jelentőségét felbecsülve meg kell állapítanunk, hogy *nem játszottak iparunk fejlődésében lényeges szerepet,* mindvégig kis körre korlátozódtak csupán. Magyarországi funkciójuk elsősorban az volt, hogy *a börtönbezártak ingyenes munkaerejét kihasználták, a nemkívánatos, nincstelen, csavargó elemek szemmeltartására szolgáltak, az eredeti tőkefelhalmozás jelenségei voltak.* Az angliai viszonyokkal összehasonlítva a magyarországi kapitalizálódás gyengeségét mutatja az, hogy szándék sok helyütt volt ugyan a munka nélkül kóborló, de perbe nem fogott nincstelenek dologházba kényszerítésére, de ehhez legtöbbször hiányzott a szükséges tőke, így csak néhány városban lett belőle valóság (Pest, Arad). A rabokat a középkorban is dolgoztatták (bányászat, sáncmunkák, útkövezés, stb.), de a munkára kényszerítés ilyenféle formája már határozottan kapitalista, üzleti szellemtől áthatott megoldás a büntetőrendszer keretein belül. Leginkább mutatja ezt a tőkés vállalkozók feltűnése és bekapcsolódása a dologház munkájának megszervezésébe és kiaknázásába. A magyar viszonyok elmaradottságáról tanúskodik, hogy nemegyszer a megyék nemesei részvénytársaságszerűen, vagy a házipénztárból pénzelték a dologházak felállítását, a kereskedők, ipari vállalkozók nem jelentkeztek, oly kevés volt belőlük. Nem lényegtelen szempont az sem, hogy a múlt század első felében általános szakmunkáshiány pótlásában, ha csekély mértékben is, de részük volt ezeknek az intézményeknek. Szervezetük általában elérte a manufaktúra kezdetlegesebb fokát, így bennük a munkaerő-kiképzés a kisműhelynél fejlettebb termelési színvonalon történt meg. A dologházak technikája igen elmaradott volt, mégis nagyobb mennyiségben, azonos minőségben és egyszerre tudtak árut szállítani a megyének, a nagybirtoknak vagy a kereskedőnek. Erre a céhiparos műhelye képtelen volt. A bomlóban lévő céhrendszer további meggyengüléséhez így a dologházak is hozzájárultak a maguk módján, hiszen a céhtagok közötti versenybe hivatalos támogatással szóltak bele.

Egy kissé a védegyleti gondolat, az Ausztriától független magyar ipar kifejlesztésének szándéka is kísért a dologház felállítások körül. Balla Károly úgy véli, hogy a rab kézművesek kiképzése a külföldi ipartermékek behozatalának feleslegessé tételéhez vezethet. Szerinte a tömegcikkgyártásban is nagy lehetőségek nyílnak a dologházak előtt.

Feltétlenül pozitívum a dologházak működésében az a célkitűzés, hogy szakmát adnak a kiszabaduló rabok egy részének kezébe, keresetük töredékével együtt. A kapitalista munkaszervezet megismertetése, a tőkés munkafegyelem-

be való beletörés (ez lett a demagóg módon oly sokat hangoztatott erkölcsi javításból!) objektíve szintén a polgári viszonyok kifejlődését segítette.

A dologházakban legtöbbször olyan iparágakat űztek (szövés-fonás, posztókészítés, asztalosság stb.), amelyek könnyen elsajátíthatóak voltak, amellett a részmunkák külön történő elvégzésére is lehetőséget adtak. Általában a csekély technikai felszerelést kívánó, de munkaigényes iparokat karolták fel, mert ehhez kevés befektetés kellett, munkaerő pedig akadt bőven.

Szomorú kép tárul elénk akkor, ha a történetileg értékes kevés pozitívum mellé a börtönök borzalmas körülményeit (azokon általában semmit sem javítottak, mert pénzbe kerültek volna) és a kényszerített munka negatívumait állítjuk. (...)

II.

A gyulai dologház története 1837–1846

1. Az intézmény felállításának társadalmi háttere

(...) A gyulai megyeház börtönében 1841 első felében vizsgálat alatt álló és elítélt 102 személy közül ötvennyolcan a magántulajdon kisebb megsértéséért (ló, marha-, juh-, szamár-, sertéslopás, elhajtás stb. miatt), hárman orgazdaságért, hatan pedig a hatósággal való szembeszállás büntetéseként kerültek a bíróság elé. (3 jobbágy „vérengzésért", egy zsellér a robot makacs megtagadása miatt, a másik gazdája megtámadásáért, egy fiatal zsellér pedig amiatt, mert bírájának ablakát beverte és megfenyegette.) A foglyok társadalmi és foglalkozási viszonyait tekintve 26 pásztorember, 38 zsellér és telkesjobbágy, 7 „csavargó" betyár, valamint két iparos akadt közöttük.[1] Az adatok azt mutatják, hogy legnagyobb részben a nincstelenségtől hajtva (és nem az erkölcstelen életszemlélet miatt, mint a korabeliek hirdették!) sok elégedetlen zsellér, pásztor és napszámos veszélyeztette a földesurak és gazdagabb jobbágyok „közbiztonságát". A pénz nélkül, rossz ruházatban ideiglenesen hazabocsátott katonáktól is félt a megye. 1843-ban a munkanélküliek hivatalos nyilvántartását is megszervezte. A sorsukkal elégedetleneket sokszor koholt vádak alapján is perbefogták. Azok persze nem tudták törvényes formában igazukat bizonyítani. *Az elnyomottak zúgolódása miatt Békés megyében is szükségessé vált a vármegye anyagi és rendészeti lehetőségeihez képest az ilyen rebelliskedő elemek fokozottabb szemmeltartása, esetleges megmozdulásaiknak csírájában történő elfojtása.* – Ennek legbiztosabbik módja a börtönbezárás volt, Békés megye is ezt alkalmazta.

A fogságban levők ellátása, ruházatának biztosítása a vármegye feladata volt. Bár a kiszabadultakon igyekeztek behajtani ennek költségeit, ez gyakran nem sikerült. A rabtartási díj összege a börtönben töltött időtől függött, gyakran azonban a 40–80 forintot is megütötte, ami nagy összeg volt.

1 Gyulai Állami Levéltár, Békés vm. közgy. ügydarabok 2106/1841.

2. A dologház felállítása

A foglyok élelmezésének és ruházásának költségei annál súlyosabban érintették a gyakran válságban lévő megyei pénztárt, minél többen voltak letartóztatásban. Amint már fentebb is érintettük, 1836-ban éppen ez a helyzet állott elő, soha addig 186 rab nem volt a megyeház tömlöcében. Gyulán is hallottak valamit a modern börtönrendszerekről, melyek keretében a foglyokat dolgoztatják. A város csatornáinak tisztítására, útjavításra sőt napszámosmunkára is kényszerítették már addig is a megye rabjait, de ez nem volt rendszeres és állandó jövedelmet hozó megoldás.

A haladás látszólagos támogatásának álcázva, segíteni akarván a megyei kassza bajain, *1836. október 27-én a megyei közgyűlésen felmerült a dologház létrehozásának gondolata,* az évi kiadások tárgyalása során: „Szóba jövén ez alkalommal a (...) rabok tartási költségek ötletébűl: miképpen sokkal jobb és czélarányosabb vólna a hazában tetleg valósult több példákra nézve a megyei börtönözést is úgy elrendezni, hogy az olly fékintézetté váljon, melly a foglyok jelenleg úgy szólván napi renden lévő – erkölcsi nagyobb elromlásoknak elejét véve, egyszersmind utóbb keletkezhető jövedelmezése által a foglyok tartására kimenő költségeként, *a honi pénztárnak kártalanítását* habár csak némi részben is *eszközölni volna képes.*" E kettős „felette üdvös és kívánatos" cél elérésére az vezetne, „ha a *rabok nem henyélésre, hanem folyvásti* munkára használtatnak és jelesűl nem annyira a csak néhánynak és azoknak is szűkebb foglalkozást nyújtó külső munka tétekre fordíttatnak, hanem *folyvást tartó és minden kezét és időt bé töltő gyártási dolgokra szoríttatnak,* millyenek jelesűl a fonás és szövés minden nemei és némi első szükségbéli czikkek árúba bocsáthatásra való elkészítése; ahoz képest, hogy egy illy irányzatú jól elrendezett *dolgozó ház létesülhessen a megyei tömlöczöknél,* szükségesnek látszatott, hogy előbb annak lényeges öszve szerkesztetésérűl mind az ide fordítandó pénz alapra, mind a megkívántató helyre nézve ki merítő terv készíttessék..." Gyors javaslatot kértek arra, hogy miként lehetne a munkát azonnal megkezdeni. A másodalispán elnöklete alatt bizottságot küldött ki a közgyűlés a kérdés tanulmányozására és tervezet összeállítására.

A választmány már a következő közgyűlésen kifejtette nézeteit a dologház felállításának közvetlen feltételeiről: Amíg a végleges helyiség elkészül, a régi fegyverek eladása után megüresedő megyei fegyvertárból és a siralomházból együtt egy, az ispotályból és az ún. nemesek házából még egy munkaterem készíthető, ahol a rabok „az felkelési pénztárból ideiglenesen kiköltsönözendő s oda kamatozó tőkéből be vásárolt kendert az fel ügyellő Tiszti ügyész által ki rendelt az illyetén munkák kezellését értő személy igazgatása alatt fel dolgozzák" és így élelmezésükre pénzt keresnek. A nemesség elfogadta a kézenfekvő javaslatot és a felkelő pénztárból 250 ezüst forint kölcsönadását határozta el.[1]

1 Békés vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (BMKJ) 1836. 2026

A megye oly szerencsés helyzetben volt, hogy lényegesebb kiadás nélkül meg tudta valósítani tervét. (Máşutt általában a helyiséghiány volt nagy probléma. Kölcsönbe akadt pénz a felkelési pénztár kihasználatlan forintjaiból, de építkezésbe – közvetlenül vissza nem térülő befektetésbe – a megye nem vágott volna bele.)

A határozatok értelmében *1837 elején* az ideiglenesen kialakított két helyiségben *megindult a dolgoztatás, a dologház működése.* A rabok közül többen – mint mindvégig – *zsákvásznat szőttek.* Ennek tapasztalatait is felhasználva az 1837. február 24-i közgyűlésen már részletesebb tervezetet mutatott be a kiküldött megyei bizottság, a hazai eredmények vázlatos megismerése után. Az ideiglenes helyiségek bővítésének óhajtása mellett a kényszermunkától húzódozó foglyokat büntetéssel kívánták sújtani: amíg nem dolgoznak kellő intenzitással, „kenyér adagjaikból húzassék le". A rabok „erkölcsi javítására" mindössze azt tartották szükségesnek, hogy „minden betyárságot képező viseletet, úgy mint zsíros nagy haj, hosszú perge bajuszok lenyírattassanak, s a foglyok lábaik időnként megmosattassanak". A dologház felügyeletét bízzák az alügyészre (aki egyben a tömlöcök felügyeletét is ellátja), az elkészült zsákok eladásával és a pénzkezeléssel együtt. A bizottság javaslataiban csak a mohó haszonlesés szempontjai domináltak, arról szó sincs, hogy a munka ellenében a rabok helyzetén is változtassanak! A közgyűlés a jelentés jóváhagyása mellett további tapasztalatgyűjtésre 3 tagú küldöttséget menesztett az akkor már országos hírre emelkedett aradi dologházhoz. A bővítést az aradi úttól tették függővé.

Mit láthatott a küldöttség Aradon? A gyulaival megegyező okokból 1821-ben felállított, jól megszervezett dologházat, amelyben eleinte kenderfonás, azután pedig, fizetett szakember irányításával, posztószövés folyt. Az alkalmas rabok mellett a négy napnál tovább szolgálat nélkül levőket is dolgoztatta a megye, így harmincon felül volt a munkára kényszerítettek száma. Aradon is a régi börtön egy részét alakították át két munkateremmé és mellékhelyiségekké. (Konyha, raktár, posztómesteri szoba stb.) Az intézetet a nemesség közös befektetéséből és a rabmunka jövedelméből fejlesztették. A szükséges gyapjút a megyei börtönügyi bizottság vásárolta árverésen vagy ajánlattétel alapján. (Ez kiváló értékesítési lehetőségeket jelentett a környékbeli birtokosok számára.) Az aradi dologház technikai felszereltsége és munkaszervezése alapján manufaktúrának mondható. (Szövőszékek, csévék, rokkák, gyapjúkártoló székek, indigófőző üstök mellett legnagyobb büszkesége egy 40 orsót hajtó „moztony" volt, amelyet egy ember kézierővel hozott mozgásba.) A nyers gyapjú tisztítása, válogatása, festése, kártolása, szövése és végső finomítása a dologházban történt, a kallózást Temesvárott végeztették. Aradon napi 11 óra munkára kötelezték a foglyokat. Bért egyáltalán nem kaptak, mindössze hetenként négyszer meleg ételt főzhetett nekik a közülük kirendelt szakács. A dologház termelése elsősorban a megyei hajdúk szükségleteit fedezte, de eladásra is jutott belőle. Évente 25 mázsa gyapjút dolgoztak fel, ebből 1200 rőf posztó készült. A rabok eltartási költségein és a dologház ön-

költségén kívül 2000 váltóforinton felüli évi jövedelmet hozott az intézmény Arad megyének.[1]

Az Aradról hazatért bizottság megelégedéssel számolt be a látottakról, s különösen a dologház „erkölcsi javítására célzó nagy hasznát" emelte ki, bár nyilván az anyagi eredmények ragadták meg. Az aradi példa nyomán azt javasolták, hogy posztókészítés helyett Gyulán az olcsóbb és durvább ún. magyar gyapjúból pokrócot szőjenek. Ehhez 265 forintos befektetéssel a megyeház udvarán levő istállót akarták átalakítani munkateremmé és 100 ezüst forint fizetéssel posztószövő mester alkalmazását kívánták. A megyei közgyűlés elfogadta a terveket. A bizottságba a főadószedőt is beválasztották. Új elgondolás is született, amely a *megye pénzesebb birtokosait szerette volna részvénytársaságszerűen bekapcsolni a dologházi rabmunka kizsákmányolásába:* „Részvényi tervet dolgozván ki a Megyebeli Birtokosokat s Nemesi kart szóllítsák fel. Részvények felvállalására, vagy ha ahhoz hozzá járulni nem akarnának – az egyes adakozásokra." Amíg a szükséges tőke összegyűlik, a megye a katonaság számára vásárlandó terményekre 6 évre kölcsönvett összegből fennmaradt 992 forintot fekteti be, ebből a kívánt építkezés is megoldható a javaslat szerint.[2] A nagyobb arányúnak ígérkező dologházfejlesztésre és a pokróckészítés bevezetésére mégsem került sor, valószínűleg valutáris okok miatt. A megyei pénztár nem akart kockáztatni.

3. *Fejlődés és fénykor*

A foglyok iparszerű dolgoztatása már 1837 első felében eléggé jövedelmezőnek bizonyult. 1837. május 23-ig a rabok 228 zsákot készítettek a dologházban. (Ők fonták meg kenderkócból a fonalat, megszőtték két szövőszéken és zsákot varrtak belőle.) A megye a termékeket árverés útján eladatta.[3] A dolgozó rabok létszáma kérdéses, ekkor körülbelül 12–15 személy lehetett. A foglyok egy része továbbra is tisztogatási, útjavítási munkát végzett. A hasznot az embertelen túlhajszolás hozhatta meg, amely a kényszermunkára fogottak súlyos fizikai leromlását eredményezte. Ezzel magyarázható, hogy a rabokra felügyelő megyei küldöttség 1837. december 13-án javaslattal fordult a közgyűléshez: a foglyok eddigi napi másfél fontos személyenkénti kenyéradagját emeljék fel fél fonttal, a heti kétszeri főtt hús mellé zöldséget és tésztát is főzhessenek nekik, saját pénzükön hetente egy alkalommal a skorbut ellen savanyú káposztát vásárolhassanak és a két szövőszéknél dolgozók, akiknek munkája nagyobb hozzáértést kíván, kapjanak minimális ösztönző jutalmat. A közgyűlés résztvevői hozzájárultak a börtönügyi bizottság kéréséhez, annak viszont ellene voltak, hogy a szövőszékeknél munkálkodók bizonyos élelemjavításon kívül juttatást is kap-

1 Dankó János: „Fogházi dolgozó Intézet Aradvármegyében." *Tudományos Gyűjtemény,* 1831 (XV.), III. kötet 47. oldal..
2 BMKJ. 1837. 1931. (szeptember 21)
3 BMKJ. 1837. 1204.

Alól írt tapasztalván hogy mióta a megyei rabok szorosan és csupán csak a fonással foglalatoskodnak, egész nap a gőzzel és pozdorja porral telt szobában ülnek, nem csak tüdejükre de különösen a nyirok- és mirigy rendszerre (systema lymphaticum et glandulare) nézve gyakran és szembetűnőleg többen szenvednek, mint szenvedtek valaha annak előtte; innen a sok száraz köhögés, a-gugák, s más makacs mirigy daganatok az ágyékban s a többi, melyek hónapokig gyötrik a beteget, sőt idült evesedés s általános elszáradás által halálosokká is váltak már. Ezen bajt, a raboknak tudva lévő száraz és sovány élelmezések mellett, egyedül és csupán csak a szükséges test mozgás – és friss levegő – mik nélkülözhetetlen feltételei a jó vér készítésnek – hiányának tulajdonítani kénytelteníttetvén: hivatalos kötelességem szerint ajánlom ezen tárgyat a Tek. KK. és RR.-nek figyelmébe, kérvén, hogy e részben czélszerűleg rendelkezni, nevezetesen pedig a most gyakorlatban levő szünteleni fonást úgy módosítani méltóztassanak, hogy a rabok szoros rendtartás mellett, mindenkor mikor csak kívántatik nem csak közmunkákra, mint az utcák s kanálisok tisztítása s ásása, hanem egyes házaknál, mérsékelt napi bér mellett teendő más kézi munkákra is, úgy mint annak előtte, sor szerint használtassanak.

Költ Gyulán Martius 27-kén 1845.

Tormássi Lajos
Megyei N. Fő Orvos

A megyei főorvosnak a dologház egészségügyi viszonyairól szóló jelentése
(Gyulai Áll. Levéltár, Békés vm. közgy. ügydarabok, 296/1845.)

Tekintetes fő Pénztárnok, és tiszti Ügyész Urak, Kegyes Uraink.

Már több évek ólta, a Tekintetes Megye dologházában felállított szövőszékeken alázatosan alól írtak a Nemes Megye dolgozó ház számára zsákoknak való vásznakat szövünk – azonban a Tektes Vgye kegyes végzésénél fogva külsőknek is a magok fonalaikbol való szövetés kész pénzbeli fizetésért meg engedtetett –, minthogy pedig az illy szövést naponként folyvást korán reggeltől késő estvéig rendes táplálék nélkűl, melly az ezen munka tételnek elvégezhetésére elkerűlhetetlenűl szükséges – tenni kénteleníttetünk –: ne hogy a rendes táplálék hiánya miatt végkép erőnkből ki fogynánk – mélly alázattal esdeklünk, – méltóztassanak azon esetben, ha külsőknek szövünk, az illy szövésért fizetendő pénzből, – rendes táplálékunk meg szerzésére részünkre bizonyos sommának kiadatását kegyesen kieszközleni.
Alázatos kérésünket buzgón ismételve kegyes pártfogásokba ajánlottak mély tisztelettel vagyunk
Tekintetes Fő Pénztárnok és Tiszti Ügyész Uraknak

Gyulán, Augusztus 3-án '841.

legalázatosabb szolgái

Orosz Sebestyén, Kmetykó Pál,
Konnitz Mihály,
Dobsa Ferenc, és Szabó
György megyei Rab Takátsok.

A gyulai dologház rab takácsainak beadványa
(Gyulai Áll. Levéltár, Békés vm. közgy. ügydarabok, 2102/1841.)

janak.[1] Az agyonhajszolt szerencsétlenek legkisebb követelése is csökkentette volna a megye jövedelmét, az ellátás javítását is csak azért szavazták meg, nehogy a foglyok munkaképtelenné váljanak.

A parasztmozgalmak időleges letörése után kevesebb lett a megyei tömlöc lakóinak száma, emiatt 1838-ban a közgyűlés egyelőre lemondott a dologház nagyarányú bővítéséről, csak további átalakításokat hagyott jóvá, amik 1840-ben meg is valósultak, így *a szövőszékek száma háromra növekedett, körülöttük már öt rab takács*[2] foglalatoskodott, még több fogoly számára tudtak munkát biztosítani. A bővítéssel újabb pénzforrás nyílt meg a megye előtt: 3 szövőszék több fonalat meg tudott szőni, mint amennyinek megfonására a rabok képesek voltak. Emiatt *1841-től kezdve „külsőknek", hozott anyagból is vállalhatott szövést a dologház.* Ez nyilvánvalóan még feszítettebb munkát kívánt a takáccsá kiképzett foglyoktól. Hogy egészségük romlása túlságosan ne fokozódjék, 1841 augusztusában kérelmükre a közgyűlés hozzájárult ahhoz, hogy „mivel az ön munkájok után bejövendő mennyiségnek egy hatod részét kérik", a bérbe szőtt kész zsákvászon munkadíjából rőfönként 1 váltó krajcár jutalmat kapjanak és ezzel élelmezésüket kissé jobbá tehessék. (...)

1844-től a bérlő vállalkozók is megjelentek a dologház történetében, bár a legelsőt alig lehetne tőkésnek nevezni: Budjás Antal várnagy évi 40 pengőforintért elvállalta, hogy a munkához szükséges, cérnafonásra alkalmas kendert, a szövőszék üzemeltetéséhez megkívánt zsírt, hájat és lisztet (a fonal kenéséhez) előteremti.

1844-ben az addig alkalmazott takácsmestert elbocsátották azzal az indoklással, hogy a rabok között már számos kiképzett ember van, akik az újoncokat megtanítják a szövésre.

A nagyobb tőkeerejű, kapitalista vállalkozókedvet (a dologház fennállása alatt egyetlen alkalommal) *Bak Salamon gyulai kereskedő* képviselte, aki felismerte az olcsó rabmunkában rejlő nagy üzleti lehetőségeket. Bak *1845 nyarán ajánlatot tett a megyének gyapjúfonó manufaktúra felállítására.* Feltételei nagyon túlzottak voltak: a foglyok munkaerejét úgy akarta bérbevenni, hogy az első 3 hónapban semmit sem kell fizetnie (amíg a rabok megtanulják a gyapjúfonást), utána pedig minden mázsa megfont gyapjú után egy pengőforintot ad a megyének. Erre is csak akkor lett volna hajlandó, ha legalább tíz évre szóló szerződést kötnek vele és közben nem kell többet fizetnie, bárhogy is változnak az árak. Ezt a páratlanul kapzsi tervet a megye nem fogadta el, mert kevés jövedelmet látott volna belőle. A megye területén közhírré tették, hogy vállalkozók jelentkezhetnek a dologház kibérlésére, de Bak Salamonon kívül senki sem reagált rá.[3]

A dologházban erőszakosan munkára kényszerített *foglyok táplálkozási, elhelyezési és ruházati viszonyai* mind munka közben, mind pedig munka után a

1 BMKJ. 1837. 2532.
2 BMKJ. 1841. 2102.
3 BMKJ. 1845. 1385 és 2467, valamint az azonos számú ügydarab is.

tömlöcben rettenetesek voltak. A börtönviszonyokat tanulmányozó megyei küldöttség is kénytelen volt beismerni, hogy „a földszínén levő igen le süppedt börtönök a tudva lévő bűzhödt levegőjű csatorna kiáradása alkalmával annyira által nedvesülnek, hogy a rabok gúnyái és egyéb holmiai elkorhadnak"[1] Hát még amit nem ismert be a küldöttség!

1845 tavaszán a közgyűlés külön bizottságot bízott meg a börtön és a dologház egészségügyi kérdéseinek vizsgálatával. A küldöttség tagjai egészen mérsékelt javaslatokat terjesztettek be az év őszén, mégis jórészben ellenkezésre találtak. A börtön melletti csatorna betemetését és a tömlöc földjének egy arasszal való feltöltését, mivel nem jelentett lényegesebb kiadást, elfogadták a közgyűlésen. Beleegyeztek abba is, hogy minden fogoly kapjon egy-egy deszkapricscset szalmazsákkal. (Addig a vizes földre vetett szalmán aludtak!) Feleslegesnek tartották viszont azt a szerény elgondolást, hogy szerezzenek be egy nagy fürdőkádat és abban nyáron hetente egyszer a rabok számára tegyék lehetővé a fürdést. Elvetették azt is, hogy a foglyok egységes ruházatot kapjanak. Jelentős haladás volt mégis, hogy délelőtt és délután egy-egy óra felügyelet melletti sétát engedélyeztek a raboknak. Hasonlóan lényeges a másik döntés is: nyáron a megyeház udvarán felállított sátorban, szabadban folyhat a munka. A közgyűlés elismerte, hogy a megyei börtönépület nem alkalmas már arra, hogy a modern elvek szerinti fegyintézetet kialakíthassák benne. Felmerült ugyan egy-egy emelet ráépítésének gondolata, de csak tervezet maradt.

4. *A dologház feloszlatása*

A feudalizmus állandóan mélyülő válsága 1846-ban méginkább fokozódott. A már részletezett gazdasági-társadalmi bajok mellé társult az aszály okozta nélkülözés is. Emiatt az állandóan ingatag közbiztonság méginkább megromlott. Az alispán már 1846 őszén felhívta a figyelmet arra, hogy 1808 óta nem volt anynyi elítélt a börtönben, mint jelentése idején, amikor 155 lakója volt a megyei tömlöcnek.[2] A fenyegetett magántulajdon védelmében a megye külön bizottságot nevezett ki a „közbátorság" helyzetének felmérésére. A kiküldöttek fő feladatuknak a börtön befogadóképességének növelését tartották. Ennek érdekében javasolták, hogy a fonóházat (vagyis a dologházat) egy közfallal ketté kell osztani, mert így 30 rabbal több elfér. 6 új börtönőr alkalmazását is szükségesnek ítélték. A megye elsősorban a számára veszedelmes elemeket akarta lakat alatt tudni, csak azután gondolt a dologházra is. Ez az intézkedés végeredményben *a dologház megszüntetését jelentette.* Kiszemelték ugyan a főispánnak a vármegyeház udvarán épült istállóját fonóház céljára, a főispán az átadásba bele is

1 BMKJ. 1845. 1703.
2 BMKJ. 1846. október 5.

egyezett, de a szükséges átalakításokat már nem hajtották végre. (A börtönre 428 forintot költöttek.[1])

1847 tavaszán már csak azt állapíthatta meg a megyei épületeket felülvizsgáló bizottság: „A Nemes megye a fonással teljesen felhagyott", a dologház felszerelését árverés útján el kellett adni, *az intézmény 1846 végén megszűnt, nem tudtak helyiséget biztosítani hozzá.* 1847-ben két és fél hónap alatt több elfogottat vittek be a megye börtönébe, mint máskor egy év alatt. (79 új rab volt április 17-től július 5-ig, közülük 16 nagyobb, 20 kisebb fokozatú tolvaj, 23 „vérengző", 19 néplázító volt!) A feudális megye szinte tehetetlen brutalitással próbálta megfékezni a paraszti tömegeket,[2] nem volt ideje és lehetősége a dologházhoz hasonló „békés" kizsákmányolásra.

5. A dologház szervezete és gazdasági ügyei

A gyulai „rabdolgoztató intézet" munkaszervezési és gazdasági viszonyairól aránylag keveset lehet megtudni, ezekkel a megyei közgyűlés csak a bevétel szempontjából foglalkozott, a részletek a dologház felügyeletét közvetlenül ellátó főpénztárnokra és az alügyészre tartoztak.

A zsákvászonszövés munkájában *foglalkoztatott rabok száma* eleinte körülbelül 12–15, a fénykor idején (1842–44) 20–25, esetleg több is lehetett. A pontos létszám megállapítására nincs adatunk. 1842 előtt nem minden fogoly dolgozott a dologházban, egy részüket napszámba adták ki, vagy közmunkát végeztettek velük. Ez aránylag kis jövedelmet hozott. (1841. szeptember 11-től november 29-ig pl. mindössze 8 forint 10 krajcárt.[3]) Az intézmény működésének fő időszakában a munkára alkalmazható minden rabot a vászonszövés körüli tevékenységre kényszerítettek.

A börtönbe kerülők legnagyobb része nem rendelkezett különösebb képzettséggel a szövés-fonás terén, ezért kezdettől fogva 1844-ig külön megyei takácsmestert alkalmaztak a rabok oktatására, betanítására. 4–5 kiképzett fogoly takács dolgozott állandóan, eleinte 2, majd hamarosan 3 szövőszék mellett. A rabok nagyobb része nem közvetlenül a szövésnél, hanem a fonal előkészítésénél (fonás) tevékenykedett. Nekik hosszabb betanításra nem volt szükségük, hiszen a kenderfeldolgozás általánosan ismert háziipari ág lévén, már a családi körben megismerték.

A zsákvászonhoz szükséges *fő nyersanyag, a kenderszösz beszerzését* a megyei főpénztárnok intézte. Hogy kitől vásárolt, nem bizonyítható be, de nyilván csak az uradalmaknak volt nagyobb mennyiségben tilolt kenderük eladó. 1844–45-ből arra is van adatunk, hogy Dank Alajos és Fischer Antal gyulai kötélverőktől 20 q, Fischer János ugyancsak gyulai kötélmestertől 40 q „tisztított kenderszál

1 BMKJ. 1846. 2008. 2545. 2641.
2 BMKJ. 1847. július 5, október 4. (Alispáni beszámolók.)
3 BMKJ. 1841. 2980.

szöszt" vásároltak 8 forintért, illetve 8 forint 30 krajcárért mázsánként. 1841-től kezdve nemcsak a dologházban készült fonalat szőtték meg a szövőszékek, hanem bérmunkát is vállaltak. A szövőszékek kapacitását a rabokkal nem bírták kimeríteni.

A dologház *technikai felszereléséről* mindössze annyit tudunk, hogy 3 szövőszékük volt. A fogyó, könnyen törő faalkatrészeket gyulai mesterek készítették el a megyepénztár költségén. Apróbb kéziszerszámokon (pl. a fonalcsirizeléshez szükséges kefe) kívül mást nemigen tartottak a munka megkönnyítésére. Befektetések helyett inkább a bőviben levő emberi erő kihasználása dívott.

A munka megszervezése, a foglyok együttdolgoztatása azt mutatja, hogy a *gyulai dologház az egyszerűbb fokot képviselő manufaktúrák közé tartozik.*

Munkaidő tekintetében nem voltak megkötöttségek. A rövid étkezési szüneteket leszámítva, hajnaltól estig (amíg világítani nem kellett) folyt a robot.

A dologház *teljesítőképessége* a foglalkoztatott rabok száma szerint ingadozott. Megbízható adatok nincsenek erre nézve, csak a bérszövésekről vezettek nyilvántartást. 1841. január 6-tól 1842. augusztus 11-ig pl. összesen 2231 rőf (1725 méter) zsákvászon készült hozott anyagból, külső megrendelőknek. A saját fonalból szőtt vászon mennyiségére csak az eladásokból lehet következtetni. Nyilvánvalóan ez volt a dologházi munka fő profilja, nem a bérszövés.

Az *értékesítés* adatai is csak nagy időközre nézve tájékoztathatnak a termelt mennyiségről, mivel gyakran raktárra dolgoztak, esetleges és nem rendszeres volt az eladás. Ez eleinte árverés útján, később pedig valószínűleg a venni szándékozó részéről elhangzott ajánlattétellel történt. Rendkívül érdekes az, hogy *kik vásárolták a dologház termékeit,* hiszen ez a szükséglet jellegét is bizonyítja. Gyuláról a megyében fekvő uradalmakon és helybeli polgárokon kívül elsősorban pesti kereskedők vették meg az árut, a zsákokat. 1843-ban C. T. Malvieux és Leopold Bär pesti kereskedő 2550 rőf zsákvásznat (ára 255 forint) vásárolt meg. Egyszer 50, máskor 200 köblös zsákot, máskor 906 rőf vásznat vett a békési uradalom, 113-at br. Bemiederné, 50 rőföt Fajber András gyulai nyergesmester.

A dologház tiszta *jövedelme* nagy átlagban havi 35–45 forint körül mozoghatott, a nyersanyagra és a rabok élelmezésére fordított összeg levonása után. 1842 tavaszán már 1220 forint gyűlt össze a bevételből, amit kamatra adott ki a megyei főpénztárnok. (Már előbb vissza tudták fizetni a nemesi felkelési pénztárból és a katonai élelmezési pénzből kölcsönözött összeget.) A bruttó bevételnek csak kis része jutott a rab takácsoknak, akik a külső megrendelők részére szőtt zsákvászon rőfjei után kaptak némi részesedést. A bérbeszövés díja rőfönként 1/20-ad forint volt. 1842-ben például 369 rőf bérmunka után 16 forint 48 krajcárt fizettek ki. 1842-től kezdve a dologház pénzügyeit külön kezelték és a megyei generális congregatiokon (közgyűléseken) minden alkalommal ismertették.

Bármennyire is áldozatvállalásról beszéltek álszent módon a megye nemesei, alapjában véve igen jó jövedelemhez jutott a dologház révén a házipénztár, aránylag minimális befektetéssel. A rabok középkori szinten levő elhelyezésének és

élelmezésének költségeit az intézmény bevételének kisebb része is bőven fedezte, a megye eredeti reményei tehát a legnagyobb mértékben teljesültek.

6. A dologház jelentősége

Bár a gyulai „rabdolgoztató intézet" helyi és megyei viszonylatban a munka megszervezése és a munkaerő tömörítése szempontjából kiemelkedő fejlettséget mutatott, lényegesebb hatása nem volt sem Gyula város ipari életére, sem pedig az ósdi céhszervezet bomlasztására. Azzal, hogy „némely gyulai lakosok" és mások is több ezer méter zsákvásznat a dologházzal szövettek meg és az uradalmak, a pesti kereskedők, a háziipar és a céhmesterek termékein túl, előszeretettel vásároltak nagyobb mennyiségben és olcsóbban a rabmunka eredményeiből, mégiscsak ilyenféle eredményt kellene mutatnia az intézmény működésének. Semmi nyoma sincs azonban annak, hogy a megye hasonló iparágat űző takácscéhei vagy egyes mesterek tiltakoztak volna a dologház versenye ellen. A fonás-szövés erőteljes háziipari ág lévén, ebben a paraszti jellegű mesterségben nem is próbálták meg a céhtagok monopoljoguk érvényesítését. A megyével szemben ezt különben sem tehették volna meg, a háziipar korlátok közé szorítása is megvalósíthatatlan követelés lett volna. Békés megye iparellátottsága a céhek marakodása ellenére is igen gyenge volt a múlt század első felében. Az indusztriális fejlődés helyi problémáiba a dologház csekély kapacitása miatt számottevően nem szólhatott bele. A szakemberképzés is teljesen elenyészően folyt benne. Polgárosító hatása egészen minimális volt csupán.

A gyulai intézmény gazdasági szempontból mindvégig eléggé gyökértelen jelenség maradt, létrejöttét a helyi körülmények nem tették feltétlen szükségessé gazdasági viszonylatban, lényegesebb hatást e téren nem fejtett ki. *Végeredményben a feudális vármegye kisméretű önálló ipari vállalkozása volt a házipénztár gondjainak enyhítésére.* A megye ipari létesítő kedve ezen túl érthetően nem terjedt, emiatt maradtak megvalósulatlanul a továbbfejlesztést célzó tervek. Tőkés üzletember kellett volna, aki (megfelelő befektetéssel, összeköttetések, értékesítési lehetőségek birtokában) felszerelésben, profiljában üzemmé fejleszthette volna a dologházat. Ilyen egyén természetesen nemigen akadhatott, Bak Salamon kísérlete erőtlen volt, vitalitás, kockázatvállalás nélkül akart busás jövedelemhez jutni. A dologházat így a feudális viszonyok termelték ki és azok fojtották meg.

A fontosabb feladatot, a börtönbe került elégedetlenek ellenállásának megtörését a kényszermunka útján, a dologház szinte tökéletesen és jövedelmezően megoldotta. Ezzel felállításának társadalmi szempontból nagy haszna volt a vármegye számára. Magától értetődően következik az eddigiekből, hogy a mellékesnek szánt cél, „a rab erkölcsök megjavítása" terén semmiféle eredményt nem érhettek el. Morális vonatkozásban a dologház csupán a robotmunka embertelenségét ízleltette meg ismét a foglyokkal, amiben már szabadlábon töltött napjaik idején is bőven volt részük. (...)

Alapszabályok
melyek szerént a Pesti kényszerítő Dologház intézet igazgattatik, és ügyei kezeltetnek

(részletek)

Pest város Kényszerítő Dologházi Bizottságának jegyzőkönyvei. 1845. okt. – 1847. BFL IV. 1211 2. doboz

Első Czikkely

1. §. A' nyilvános dologházaknak három neme van;

1. Önkénytes dologház, melyben vagyontalan, és egyébként semmi keresetet nem találó egyének munkát, és élelmet keresnek, s kapnak.

2. Kényszerítő dologház, hol olly egyének kik magukat csekélyebb rendőrségi áthágások miatt vétkessekké tették, tartatnak.

3. Fegyház, mellyben személyek rendőri áthágások büntetéseül bezáratnak, és munkához késztetnek.

A' mi Intézetünk a' második osztályba tartozik.

2. §. Ezen Intézetnek czélja tehát abban áll, hogy az oda vitt egyének dologra kényszeríttessenek, javítassanak, munkás és hasznos emberek kialakíttassanak. Emellett az is czélja az Intézetnek, hogy az intézetbe kerülhetési félelem által a' tévutaktól elrettentessenek.

3. §. A' legjelessebb eszközök a' javíttásra állanak a' vallás oktatásban, az erkölcsös kiképezésben, és czélszerű foglalatosságban, miáltal a' dologházi hajlandóság felébresztetik.

4. §. A' Vallás és erkölcsi oktatás a' Lelkész tisztében áll, a' ki is magát nyert utasításához képest alkalmazni tartozik. – Valamint a' gondnok is köteles a' gondviselése alá bizattaknak erkölcsi kiképzésére erejéhez képest foganattal munkálódni.

5. §. Ámbár ezen Intézet fenyítőhelyül is tekéntethetik, az mégis főkép javító intézet, azért a' fegyenczeket bántalommal illetni nem szabad, kivévén, ha ez javíttatásukra elkerülhetetlenül szükséges volna.

6. §. Minthogy a' munkákra hajlandóság a' leghathatósabb javulási eszközöknek egyike, tehát mindent mi a' munkához kedvet ébreszt, alkalmazni és használni, és a' mi ezt lenyomná vagy csökkentené, kerülni kell.

7. §. Mennyi ideig maradjon a bekésért egyén ezen intézetben? Szigoruan meg nem határoztathatik, és leginkább azon körülménytől függ, a' mint valamely egyén javulásának elébb vagy később tanusitott meggyőző bizonyító jelét adandja.

8. §. Mindennek oda kell számítva lenni, hogy a' valósággal bekövetkezett javulásról tellyes meggyőződés szereztessék.

9. §. Habár az Intézet gazdaságának takarékos vezetésére s hasznára legszigorubban kell is ügyelni, mind azáltal a fegyenczeknek személyes szabadságára való figyelem még ezt is felülhaladja, melynek mihelyent a' javulás sikerült, minden egyébb és így az intézet anyagi haszna is alárendezve légyen.

Második Czikk

Az Intézet igazgatásáról és a' hozzá tartozó Személyzetről

10. §. Ezen Intézet a Város Tanácsnak és Választó polgárságnak közvetlen felvigyázata és vezérlete alatt áll. (...)

Harmadik Czikk

A' munkák neméről és mennyiségéről.

22. §. A' munkák tárgyában melyekkel a' fegyenczek foglalatoskodtassanak, alapelvül szolgáljon, hogy semmi munka menyiben az az intézet házában készítetthetik, ki ne rekesztessék – a munkák héányában azonban a' bizottság az illetőkhöz intézendő felszólítás, vagy még Hirdetvény által is gondoskodik, hogy az Intézet elég munkával ellátassék.

Ellenben

23. §. A' munkák választásánál ne az intézet részérei nagyobb vagy kisebb jövedelmezésre legyen tekintet, hanem a' fő figyelem csak mindig odairányoztassék, hogy munka legyen – és ha ez elég mennyiségben lenne, akkor oly munkáknak adassék elsőbbség, melyek a' fegyenczeket legczélszerübben foglalatoskodtatják, és eszközül szolgáljanak elbocsáttatásuk után magukat becsületesen táplálhatni.

24. §. Mivel mindazáltal még is szükséges bizonyos foglalatosságot a fegyenczeknek kijelelni, mint legczélszerübbek a következő munkálatok említetnek:

a) gyapjú fésülés

b) gyapjú fonás és gombolítás

c) varrás és kötés

d) gyapjú különzés és tisztogatás

e) lószőrtépés

f) nyúlbőr szőrnyirás, valamint

g) minden a' háztartáshoz szükséges dolgokat a' kézmivesi munkákat is ide

értve, amennyiben a' fegyenczek közül némelyek találtatnak, kik ahoz értenek, és kikre ily munkák, az Intézet kára nélkül bizattathatnak.

25. §. Minden munka az intézet javára eszközöltetik, evégett nem szabad a' házi Személyzetnek a' fegyenczeket saját – vagy egy harmadik – magány foglalatosságaiban semmi némű munkára avagy egyébbféléknek telyesitésére alkalmazni.

26. §. Minden fegyencz bizonyos mennyiségű munkát köteles elkészíteni a' mi pensumnak (feladásnak) neveztetik, miről a 64. §.-ba bővebb érintés tétetik, amennyivel valaki többet dolgozik túl keresetnek hivatik.

27. §. A' feladásnak, pensumnak jövedelmét az intézet húzza – mellyből a' fegyencz táplálását kapja – és a' mennyire e' kereset nem elegendő, a' többi kiadások a' Város részéről évenkénti Budget által fognak pótoltatni az intézetnek – annyival inkább mivel ezen Intézet valamennyi Pesti adózóknak bátorságos biztosításául állittatott fel.

28. §. Hétköznapon a' fegyenczek folyvást dolgoznak; A' munkaidő Ápril havától egész September hó végeig reggeli 5 órától estvéli 8 óraig – és Octobertól Martius végeig reggeli 6 órától egész estvéli 7 óráig tart, mellyből mindazáltal az evési, és pihenési órák kivétetnek.

Negyedik Czikk

Azon személyekről, kik a' dologházba felvételre alkalmasak? vagy nem?

29. §. A' kényszerítő dologházba valók

I. Mindenek előtt azok, kiknek rossz élet móduk czélszerűbben nem javíttathatik, mint egy időre a' kényszerítő dologházba betartozás által.

II. Henyélők, és dologkerülők, koldusok, kéregetők, továbbá azok, kik tökéletes vagyontalanság mellett semmi becsületes keresetmódot ki nem mutathatnak, avagy efélét csak színlenek, és szigorúbb vizsgálat alkalmával szinte csak valótlant ösmételnek – azután készakarva és saját vétkükből 15 napon túl szolgálat nélkül henyélő szolgák.

30. §. Henyélő, vagy dolog kerülő embernek az tekintetik, ki egyébként vagyontalan, de szükséges élelmezését becsületesen megkeresni képes lenne, ezt azonban tenni elmulasztja, és a dologra történt utasításnak daczára a' henyélésen találtatik. Az Hatósági dologra utasításnak előrebocsátása azonban nem mindég szükséges arra, hogy ily emberek – kiknek hajlandóságuk a' dologkerüléshez és rendetlen élethez kétségen kívül van – a' kényszerítő dologházba adassanak.

31. §. Miután Pest Városában a' valóságos koldusok közköltségen láttatnak el, ennek következtében a koldulás meg van tiltva, és így a' koldulás jogszerűen a' Rendőri áthágások közé számítatik. E végett azok – kik vagy valamely nyilvános helyen vagy magányházakban bármi módon valakit alamisnáért meg szollitanak, történjék az szóval és nyiltan, vagy intés által, mi közé még azon eset is számitandó, ha valaki látogatottabb helyen, könyörületességet inditó állapotba

helyezi magát, és ajándék nyerési szándékát világosan érteti, annyival inkább még akkor, ha ily esetben valóban adományt elvesz, vagy valamely más észrevehető módon kéreget – a' Rendőrség részéről, mint henyélő és szándékos kéregető, a' kényszerítő dologházba fog küldetni.

32. §. E' féle egyének többféleségénél semmi fokozata az elébb érintett cathegoriáknak tekéntetbe nem veendő, és mindaddig méglen a' helynek tágassága engedi, külömbség nélkül fel fognak vétetni.

33. §. Nem alkalmasak a' kényszerítő dologházba való felvételre

a) Őrültek, és tébolyodottak.

b) Anyák szopós gyermekekkel, addig még ezeket szoptatni kell. Viselős nőszemélyek sem alkalmasak a' felvételre, ha mindazáltal egy ilyen az intézetbe bekerült akkor azt mihelyt a' viselőségnek jelei láthatóknak mutatkoznak, és az ő állapota részént a' tartós munka miatt részént erkölcsiség tekéntetéből káros lehetne, az Intézetből el kell távoztatni.

c) Egyének kik betegséggel, vagy sérelmekkel vannak terhelve – minthogy ezeknek gyógyítás végett a' Város Kapitányi hivatala által, az illető beteghàzba kell adatniok, fel nem vétetnek. Olyanok azonban kik csak tisztátalanok, és ki tisztítathatnak, nincsenek kizárva.

d) Kik testi vagy lelki gyengeségök miatt, annyira munka tehetetlenek, hogy még a' könyebb munkára sem alkalmaztathatók, szinte ki vannak zárva, mindazonáltal tökéletes munkára termettség az intézetbe felvételre feltételül nem szükséges.

e) Idegenek, kik az uti levelekre vonatkozó rendszabályok szerént kezelendők, kivévén oly esetben, ha azok, ismételt elutasitás s elparancsolás daczára, mindég vissza térnek, és a fentebb kitett felvételi valamely cathegoriába számítatnak.

Ötödik czikk

A dologházbai felvétel körül szükséges Ismeretekről

34. §. Annak megítélhetéseül mennyire alkalmas valamely egyén a' dologházba leendő felvételre, a' Város Kapitánya, valamint a' fenyitő bizottság rendes adatokat minden bizonyitvánnyal, és egyéb iratokkal úgy nem külömben az egyén testi alkatásárol szóló orvosi lelettel együtt, és valyon az nehezebb vagy könyebb dologra használtatható e? valamint a' személyes leírást is – a felállított igazgató bizottságnak jelentésképp benyujtatni tartoznak.

35. §. A jelentéseket minden mellékletekkel együtt az intézeti gondnok tüstént, azoknak elfogadása után pontosan átnézi, azokból a szükséges jegyzeteket kivonja, hogy a szerént a belépendő egyénneli bánásmód elintéztethessék. – Úgy aztán azok az igazgató bizottságnak hivatalos tárgyalás végett előterjesztendők, használat után az intézeti gondnok által szorgalmasan eltétetnek.

Hatodik Czikk

A' kényszerítő dologházbai felvételről

36. §. A' Rendőrségnek feladata a' 29. §-ba megirt személyeket elfogatni, és valamint ezeket úgy a' fenyitő bizottság által is a' kényszerítő dologházba rendelt egyéneket átvenni, és azoknak haladéktalan átszállítását az Intézetbe elrendelni. Azt valljon mennyi idő alatt kell eféle egyéneknek az ő bekerülésük után rendőrségileg tárgyaltatni, és a' kényszerítő dologháznak átadatni a' Tekéntetes Tanács határozandja el.

37. §. Ha vagyonos, és gazdag szülők, erkölcstelen gyermekeiket javítás végett az Intézetbe akarnak adni, akkor azok kötelesek a' táplálásukért, az intézeti Pénztárba havonkint bizonyos mérsékelt összeget fizetni, és pedig gazdagabbak 8 pft, középszerű vagyonnak 6 pft, és kevésbbé módosok 2 pft minden személyért. Az állandó bizottság mindazáltal fentartja magának ily esetekben a' fegyenczeket szoros vizsgálat után maga felvehetni, és minden szükségest elrendelni, hogy azon esetre, ha illyen egyéneknél valamely javulás még reménylendő lenne, azoknak az intézetbeni tartózkodása titokban tartassék.

38. §. A' fegyenczeknek átküldése az intézetbe, a' Város Kapitányi hivatalt illeti, mi azonban mennyire lehet szembetűnés nélkül és mindég korán reggel megkivántató biztos kísérettel és pedig közvetlen a' gondnokhoz eszközöltessék.

39. §. Az Intézetbe adott egyének habár orvosi bizonyitványaik a jelentéshez mellékeltettek is, mindazáltal beléptöknél az intézeti orvostól megvizsgáltassanak – mivel befogatásuk idejétől, egész az intézetbe hozatalok idejeig egészségüknek állapota megváltozhatott.

40. §. Ezen leletben az is kiteendő valjon a' megvizsgált egyén nehezebb munkákra alkalmazható-e?

41. §. Ha a' házi orvos az egészségi állapotot olyannak találja, millyen a beküldött orvosi bizonyítványokba előadatott – úgy ezek megerősíttetnek, ha pedig valamely változást találna, akkor egy új lelet íratik.

42. §. Azokat kik betegnek vagy tán ragadós nyavalákkal terhelve találtatnak, a' Gondnok tüstént az orvosi bizonyitvánnyal együtt a' Város Kapitányi Hivatalnak visszaküldendi. Kinek kötelességébe álland ugyan azon egyént haladék nélkül a' kórházba átszállítani, azon megjegyzéssel: hogy a' beküldött egyén egészsége helyre állítása után a' kényszerítő dologházba adandó leend.

43. §. Tartozik a' kórház ilyen egyéneket felvenni – az orvoslás ideje alatt a' szökést gátolni, és felgyógyulásuk után a' jelentést a' kórház Igazgató részéről kiadott az teljes felgyógyulásról szólló Bizonyitvány hozzá rekesztése mellett, a' Gondnoksághoz tenni, mely után ilyenek tüstént elhozandók és a' kényszerítő dologházba további rendszeres bánás alá vonandók.

44. §. Hasonlóan szükséges a' kórházi gondnokság részéről valamely eféle egyénnek meghalálozása esetében, erről az Intézetnek jelentést tenni.

45. §. Az egészségesnek talált bekerültnek minden ruhanémüi, öltözete, pénze és egyéb vagyona elvétetnek, minthogy a' fegyenczek fejér ruhanémüt és öl-

tözetet az Intézettől kapnak. Azután megfürösztetnek, a' menyiben szükséges lenne, tisztogattatnak, a' házi ruhába felöltöztetnek, és az illető házi Osztályban bevezettetnek, miután nékik elébb mind az amire az Intézetbe figyelmezni kell, előadatott.

46. §. A' fegyencznek saját fehér ruhái, és öltözete egy külön naplóba, az értéknek kitételével beíratnak, összekötetnek, és egy czédulával – a' mire a' tulajdonos neve, valamint a' naplószáma feljegyezve vagyon – ellátva, a' Tárba eltétetnek.

47. §. A' náluk talált készpénz egy külön naplóba be fog iratni, és az intézeti Letétpénztárba őriztetni, mi a' netalán behozott drágaságokkal is történendik.

48. §. A' Felvételt, és leleményzést a' Gondnok az áthozottak és kísérőjük jelenlétében veendi elő és a' napló czikkely, mely a' ruhákat, fehérnémüket pénzt, és drágaságot, s a. t. tartalmazza, mindkettejek által aláirandó.

49. §. Továbbá minden áthozatott fegyencz külön jegyzőkönyvbe fog beiktattatni, mely születéshelyét, Megyéjét, korát, vallását, állapotát, belépti napot, behozatala okát, mesterségét, vagy foglalatosságát, orvosi leletet, és azon munkákat is előterjeszti, miket a' fegyencz saját előadása szerint gyakorlott és miket ő megtanulni képes.

50. §. Ha nem katolikus, avagy Zsidó a' házba hozatik, a' gondnok erről az illető lelkészt azonnal tartozik értesíteni, hogy az őtet meglátogathassa, és e' mellett a Hitvallási vagy szertartási foglalatosságot gyakorolhassa, minek mindazáltal akép kell történni, hogy a' házban a' rend és dolog ne háborgattassék.

Hetedik Czikk

Az Intézeti rendről, a gondviseltekre nézve

51. §. A' gondviselés alá bizattak mindöszsze „fegyenczek"-nek nevezendők – és ha valamely büntetés alá esnék, akkor a' bünhődés ideje alatt „házi büntetett"-nek hivattatnak.

52. §. Az egyéneknek elkülönözése az Intézetben nem egyedül a' Nemi tekéntetből, hanem a' vétek foka szerint is történik. – Ennél fogva a' nő nemnél, kóborló szolgálatnélküli cselédeknek, ollyanokkal, kik kicsapongó életmódot vezettek, avagy a' tolvaj osztályhoz tartoznak, egyáltalában nem szabad együtt lakni, de még a' házi munkáknál is az öszvetalálkozása ezeknek lehetőségig gátoltassék.

53. §. A dolgozók erkölcsiségök és munkásságuk szerént három osztályba sorozandók.

Az elsőbe avagy jó osztályba jönnek azok, kik erkölcsileg a' legjobbak, és legszorgalmatosabbak, – és a harmadik osztályba a' legroszszabbak, miért is ez rossz osztálynak neveztetik. Azok kik a' kettő közt a' közép utat tartják, a' második, vagyis közép osztályba számitandók.

54. §. Azok, kik először lépnek az intézetbe, a' második osztályba jönnek, – a' másodizben bekerültek pedig a' harmadik osztályba. Az első osztály tehát csak

azoknak előléptetése által ered, kik a' második osztályba huzamossabb ideig illő viseletökkel magukat kitüntették, és hibát el nem követtek, mellyből erkölcstelenségre, avagy dolog kerülésre gyanú vonattathatnék.

55. §. A külömbség ezen osztályok közt áll:

a) Az ápolgatásban melyről 76. §-ba bővebben lészen szó.

b) Jóllehet minden fegyencz emberiséggel és lehető kéméléssel illetendő – még is az elkövetett ballépéseknél az osztálynak három fokozatai szerént, mindég több vagy csekélyebb szigorusággal kell velük bánni.

c) Mennyire lehetséges, a' nehezebb és kellemetlenebb munkák, kiváltképen pedig a' félék, melyek inkább lealacsonyítók, a' harmadik osztálybeliekhez utalandók.

d) Az élelmezésben az első osztálybeli fegyenczek iránt kedvezőbb tekéntet legyen, ellenben a' 3dik osztálybeliek, a' mennyire egészségük engedi, még az élelmezésben is a' lehetőségig takarosan s szűken részesittessenek.

56. §. Minden túl kereset, az illető fegyenczé, mint tulajdona, mindazáltal azt kezéhez nem kapja, hanem az egyenként naponta számára beiratik, az intézeti Letétpénztárba betétetik, ottan számadásba vezettetik, és kibocsáttatásának javára körülményei figyelembe vétele mellett fordíttatik, de még készpénzben is néki átadatik.

57. §. Az áthelyezés az eleinte meghatározott osztályból egy másikba, csak mint jutalmazás vagy büntetés léphet be. E' részben az erkölcsi viseletbeni javulás vagy hanyatlás, a' rendtartás, a' szorgalomnak növekedése vagy apadása, leginkább tekintetbe veendő; és különösen mint szabály figyelembe tartandó, hogy a' fegyencz, soha jobb osztályba át ne tétessék, még kiszabott munkáján fölül többet nem végez – valamint ellenben az ki teljes pensumát (feladatát) fontos ok nélkül el nem késziti, kétségkivül alább való osztályba visszateendő. A' mennyiben e' szabályok egyikétől eltérés volna szükséges, ezen esetet és okát is az ülési jegyzőkönyvbe körülményesen ki kell tenni. (...)

Nyolczadik Czikk

A' munkának utalásáról

61. §. Az egészségi állapot, és munkák szerént, miket az intézetbe lépő állítása után elvégezni tud, avagy pedig még a' kéznél lévő munka neméhez, és mennyiségéhez képest a' gondnok néki, a' munka minéműségét, és a' szobát melyben dolgozandik, kijeleli.

62. §. A' kijelelt munka, a' szoba, és az osztály a 49. §-ba érintett jegyzőkönyvbe beiktatandó, és az időközbeni változások is mindenkor tüstént bejegyzendők.

63. §. A' munkának utalása, és e' részben netán szükséges változások, a' gondnok értelmes belátására bízandók.

Kilenczedik Czikk

A' Fegyenczek pensumáról, kereseti fölöslegéről, és mellék járulékairól

64. §. A' pensum (feladat) alatt bizonyos munka mennyiség értetik, melyet a' fegyencz bizonyos idő alatt elkészitni köteles.

65. §. A' feladat minden napra meghatározandó, mivel az Intézetnek főczélja a' munka kerülés távoztatása, mit ez úton leghathatóssabban lehet elérni, a házi gondnokságnak mindazáltal jogában álland valamely egyénnek munkáját és alkalmazását a' pensumnak körülményeihez képest egy egész hétre is eleve meghatározni.

66. §. Miután az Intézet létesülésénél a' munkák melyek abban készitetnek még nem elegendőkép esméretesek és a felállitott elvnél fogva olly munka mely az intézetben elkészülhet, vissza nem utasíttathatik, – minden ágai az Intézet foglalatosságainak eleve elő nem adathatnak; és így a' pensum is a' munkák minden nemeire meg nem határoztathatik.

67. §. Azon munkákról melyek iránt a' feladat már meg van határozva, a' Gondnokság egy előjegyzéket vezetni tartozik, mely időnként folytatandó lészen.

68. §. Az előkerülendő házi munkákhoz minden fegyencz sor szerént használandó, a' legkellemetlenebb és legalacsonyabb munkák azonban a' 3dik osztálybeli egyéneknek kirekesztőleg átadandók.

69. §. A' feladatnak elkészítésére minden dolgos átnézés nélkül, sőt még büntetéssel is szorítandó.

70. §. A' pensumnak mennyisége magától meghatározza a' fölülkeresetet. Minthogy pedig a' szorgalom elérésére hatalmas ingerül szolgál annak tudása, hogy a' pensumon felül még mellék keresetnek is örvendhetni, ennél fogva a' pensumnak soha sem szabad olly magasra emeltetni, hogy azon túl dolgozni ne lehessen; sőt inkább lehetségessé tétessék minden valóban szorgalmas fegyencznek naponként egy kis felülkeresetet nyerhetni.

71. §. Minden munkás részére kell egy külön beíró könyvnek létezni, melyben az ő javára jutandó felülkeresetet, abból a kölcségek fedezése és számára megtakarított készpénz pontosan és az ő tudtával be fog iratni. Az összegek miket ideiglen hasznothajtólag kamatra adatni érdemes a' fegyencz nevére a' takarék pénztárba adandók.

72. §. Ha valamely munkás pénzbeli ajándékot kap, akkor az kezeinél nem hagyatik, hanem kibocsáttatásáig elteendő és a' most éréntett könyvbe iktatandó. (...)

Tizedik Czikk

A' fegyenczeknek táplálásáról

76. §. A' fegyenczek táplálékukat az osztálynak külömbsége szerént kapják.

77. §. Az étkeknek nevenkénti megjelelése mellyek a' fegyenczeknek a' hét minden napján kiszolgáltatni fognak a' házi rendnek meghatározásához tartozik: – Itten csak az lészen megjegyzendő, hogy a' második és 3dik osztálybeli fegyenczek csak hetenként egyszer, nevezetesen Vasárnap, az 1ső osztálybeliek pedig kétszer, úgymint Vasárnap és Csütörtökön húst kapnak.

78. §. A' gondnokságnak kötelessége mindég arra figyelmezni, hogy a' táplálék a' fegyenczeknek jó minőségben, és illő mennyiségben szolgáltassék ki, miről a' bizottsági tagok is felváltva ismételt felügyelés által, maguknak meggyőződést fognak szerezni.

79. §. Ámbár az eddigi tapasztalás azt tanusítja, hogy a' fegyenczek élelmezése legolcsóbban és leghelyesebben háziassan történik; mindazáltal ha oly körülmények kerülnének elő, melyek következtében a' bizottság a' vendéglőbelit a' házias kifőzésnek elébe hozná, úgy az illy vállalkozóval külön szerződvény kötendő, avagy még inkább a kifőzés árlejtés útján annak átengedendő, ki az Intézetnek legkedvezőbb feltételeit elfogadandja.

80. §. Minden dologházi munkás 18 éven alól kap napra 30 lat, korosabb személyek pedig 48 lat jól kisült kenyeret, melynek szállítása a legkevesebbért vállalkozó Sütőmesternek szerződvényi kötelesség mellett fog átengedtetni, – ha tapasztaltatnék hogy egyesek a' nekik kijelelt kenyér adagot maguk fel nem emésztik, hanem azt vagy másoknak átadják vagy épen elvetik, úgy ilyeneknél kivétel gyanánt az adagnak czélszerű kevesítése, a' bizottság által eszközlendő.

81. §. A' kenyér hasonlóképen valamint a' gondnok által, ugy a' bizottsági tagok által is megvisgálandó.

82. §. Bor, ser, és pálinka a munkásoknak soha, sőt ajándék gyanánt sem adathatik, és hogy e' tekéntetben vissza élésre alkalom ne szolgáltassék, az őröknek is szorossan megtiltatik eféle tárgyakat még saját használatukra is e' házba vinni.

83. §. A' dohányzás a' fegyenczeknek egészen meg van tiltva.

84. §. Az Intézettől következő ruházatot kapnak a' fegyenczek.

A' férfi személyek télen és nyáron: egy öltönyt

A' nőszemélyek télen és nyáron: két ruhát, kék csíkos erős vászonból készitve.

Fehérnémük

a' férfi személyek télen nyáron: 3 Ing, 3 gatyát, 2 nyakkendőt, 2 kötényt, 2 törülközöt.

a' Nőszemélyek télen nyáron: 3 Inget, 3 nyakkendőt 3 kötényt, 2 törülközöt.

A' fej fedezés áll a' férfi munkásoknál egy sapkából, és a' nőknél a' hol szükséges egy kendőből – lábra valóul kapnak télen a' férfi fegyenczek egy pár fűző czipőt (bakancsot) és a' nők egy pár czipőt.

85. §. Az ágyat valamint a' férfiaknál úgy nem külömben a' nőszemélyeknél képezi

1 ágynyoszolya, 1 Pokrocz mint takaró
1 lepedő, 1 vánkos szalmával töltve és
1 szalmazsák.

86. §. A' testi fehérnémük és ágyruhák minden héten változtatni fognak, ágyi szalma pedig minden évnegyedben friss fog adatni.

87. §. Valamint a' férfi, úgy szinte a' nő munkások kapnak
1 fésüt, 1 evő csészét pléhből, és 1 kanalat.

Tizenegyedik Czikk

A' munkásokkali egyéb bánásmódról

88. §. Az egész bánásmódnál egy szempillanat sem hagyattathatik figyelem nélkül, hogy a' fegyenczeknek javulása, és a' dolog ösztönnek élesztése, az Intézet czélja legyen. Az egész bánásmódnak a' munkások iránt tehát, ezen czélhoz kell irányozva lenni.

89. §. A' bánásnak emberségesnek, és tanulságosnak kell lenni, és minden szenvedélyesség elmellőztessék. – Minden lealacsonyitó bánás kikerülendő – leginkább a rágalmazó szavak, és káromkodások kerültessenek – soha sem szabad a komolyságnak és a szigorúságnak mely a' munkások irányában mutattatik valamely nyers és kemény bánássá elfajulni, és különösen semmi féle verés által nem szabad a' munkást – kivévén ha ők büntetésre marasztaltattak – felelés terhe alatt kinek is illetni.

90. §. Rendesen azoknak, kik a' házhoz nem tartoznak, a' dolgozó szobákbani bejárás meg nem engedtetik – szinte a' házi embereknek a' mennyiben szolgálattételök meg nem kivánná, nem szabad a' munkásokkal semmi öszvejövetelt, avagy értekezést tartani.

91. §. Ha mindazáltal valaki fontos okból valamelyik fegyenczczel szóllani kivánna, akkor a gondnok erre engedelmet fog adni, és a' beszélgetés az alattvalóknak egyike jelenlétében egy elkülönözött helyen és esmeretes nyelven fog történni.

92. §. Főbbrangú személyek, vagy Idegenek, kik az Intézetet meglátogatni akarják, úgy a' Tanácsnok, mint Elnök úrnak utalványával ellátva legyenek, és mindenkor a' gondnok kíséretében vezetendők. Az Irodába egy saját könyv fog készen feküdni a' hová minden látogató megemlékezését beiktatandhatja.

93. §. A' mi egyébként a' munkásokkali körülményes bánást, azokra való felvigyázást, s a' bátorság és rend fentartásához való előkészületeket, a' tisztaság és egészségrei gondoskodást illeti, – ez az Intézet személyzetének utasitásában, és a' munkások utasító rendszabályában részletesen foglaltatik.

94. §. Mind az mit a' munkások figyelembe venni, valamint a' büntetések, miket ők engedetlenség vagy restség esetében várhatnak, nékik az Intézetbe lépésük alkalmával elő fog adatni, megmagyaráztatni, és minden hónapban egyszer felolvastatni.

Tizenkettedik Czikk

A büntetésekről és azoknak helyes alkalmazásáról

95. §. A' büntetések rendelésénél a' keménységet és lágy szivüséget egyenlő mértékben kerülni, és annak elhatározásánál ily javító Intézetbe mindég a' büntetendőnek egyéni jellemére kell figyelemmel lenni, és így mindég bizonyos mérsékelt fokozatot kell a' büntetéseknél tartani olly módon, hogy egy és ugyan azon egyénnél, csak a' könnyebb de sikeretlenül használt fenyítő eszközökről történjék átmenet az erősbekre.

96. §. A büntetések, melyeket alkalmazni szabad következők:

1. Négy szemközti megintés és dorgálás.
2. Megintés és dorgálás a' többi munkások előtt.
3. A' dolog ideje alatt bizonyos távolságra a' többi munkásoktól, de még is ugyanazon szobábani megkötözése, nyugtalan, és czivakodó személynek.
4. Levonás az élelemből.
5. Nehezebb munkávali terhelés.
6. Alábbvaló osztályba áttétel.
7. Kenyeren és vizeni koplalás.
8. Áthelyzés magány börtönbe.
9. Vesszővel és korbácscsali fenyítés.
10. Bilincselés nagyobb makacsságnál.

Mindezen büntetéseknél azonban a' büntetett a' részére kiszabott munkát maga tartozik véghez vinni.

11. Azoknak kik magukat fenyités alá esett gonoszság elkövetése miatt bünösekké tették, a' fenyitő törvényszékhezi átadása.

97. §. Ezen büntetéseknek egy némelyikénél a' fokozat abban áll valyon tovább ezeknek jelenlétében, vagy valamely elkülönözött helyen vitessék véghez? – mit azon hatás, mellyet a büntetésnek illy nemü alkalmazása a' bűnösre előidéz, vagy maga a' például szolgálandó büntetésnek szükségessége határoz el.

98. §. A' testi fenyitésnél, a' büntetendő egyénnek egészségi állapotára a' leg pontosabb figyelem fordíttassék, és annak végrehajtásánál mindenkor a' gondnoknak jelen kell lenni.

99. §. A' végrehajtás mindég ünnepélyes komolysággal és a' szenvedély jele nélkül történjék, és a' büntetettet legcsekélyebb gúnnyal is illetni senkinek sem szabad.

100. §. A' büntetések, mellyeket a' gondnok – azon esetre ha ő a' tüstént végrehajtásból jobb hatást reménylene – kiszabhat és teljesíthet, következendők: a' megintés, lefüggesztése a' czivakodó személynek, egy napi koplalás, nehezebb munkára alkalmazás, rövid időre börtönbe záratás, 12 órára lebilincsezés.

101. §. A' büntetések többi nemei és élesebb fokozatai az elősoroltaknak, csak az igazgató bizottság által rendeltethetnek.

102. §. Kissebb hibák, miknek megbüntetése leg inkább a' gondnokot illeti, ezek t.i. czivakodás, csekélyebb veszekedés, el nem készitett pensum, vagy an-

Utasitás
A Gondnok részére

(...) A' zordon, és rosz bánásmód annyira külömbözők az atyai szigortól, mint szenvedély az okos megfontolástól. Minden csekélységért büntetéssel fenyegetni, vagy mindég elégedetlenséget nyilvánitani eltompitja az érzést a' helyett hogy idején felébresztené. Büntetésre vonatkozó intések, csak akkor következzenek, midőn már az emlékeztetések előrebocsátattak.

Midőn semmi intés sem használ, vagy mindjárt az első büntény roszakaratú – van helye a' büntetésnek.

A büntetésnek nem szabad kárörom, vagy bosszútól vezérlettnek lenni, annak csak kényszerítve, s úgy szólván kedvetlenül kell egy méltányos elöljáró hivatalos kötelességéből származnia; – azonban csak ritkán, és elegendő ok nélkül soha se engedtessék el.

Utasitás
Az Orvos számára

(...) Tartozik a' magukat betegnek jelentendő fegyenczeket, miután azok a' felügyelő által az illető orre határozott beteg szobába vitettek, megvizsgálni és figyelmezni, valljon azok valósággal vagy csak szinlelt betegek e? Az első esetben, ha a' betegek rövid idő alatt, vagy kevés költséggel és csekély ápolással, anélkül hogy az által a' fenn álló házi rend tetemesen háborgattatnék, vagy rövidséget szenvedne, kigyógyittathatnak, a' házi orvos tartozik a' gyógyitást elintézni, és tellyesiteni. – Ha a' betegség pedig veszélyes, sok fáradsággal és költséggel lenne összekötve, vagy sőt a' házi renddel meg nem egyeztethető volna, úgy a' házi orvos a' polgári korházhoz utalványt készitend, mely szerént miután az a' t. cz. Polgármester Úr által aláiratott a' Korház Igazgatóságának a' beteg át fog adatni. Ha az állitólagos betegségnek alapjául csak tettetés lenne, akkor erről a' gondnok Úr értesitendő, hogy ő a' fegyenczet megbüntethesse, azt a' viselet könyvbe feljegyezhesse, és a' további munkához serkenthesse.

3. A' házi orvos köteles az összes ház személyzetnek az ő orvosi tanácsával segitségül lenni.

4. A' házi orvos évnegyedenként közvizsgálatot mindnyája fegyenczek iránt tartson, magát azoknak egészségi és tisztasági állapotáról meggyőzni, a' phisikai és morális egészségi mibenlétük miatt tudakozodni, és errül az igazgató bizottságot értesiteni el nem mulasztandván.

5. Azon esetre, ha dögvész Skorbut, roszfajú pokolvar (Carbuncul:) vagy oly tulajdonságú ragadós hideglelési betegek mutatkoznának, a' házi orvos nemcsak a' leggyorsabb elrekesztését a' szobáknak, melyekben ily betegségi esetek mutatkoznának, hanem még osztálykénti gondviselését a' megbetegült egyéneknek eszközölni, azután erről tüstént az igazgató bizotmányt értesiteni, és a' további rendelkezéseket elvárni tartozik. (...)

Utasitás
A Lelkész számára.

A' divatozó honi nyelvekben jártas Lelkész minden ünnep, és Vasárnapokon reggel 10 órakor Szent misét, és délután 3 órakor Lytániát, és keresztény oktatást tartand, mely felváltva, e' napok egyikén magyarúl, másikán pedig németül fog lenni, hogy a mindkét ajkú fegyenczek Hitvallási oktatásba részesülhessenek.

Hétköznapra eső Csütörtökön délután a' Hitvallási oktatást tartozik előadni.

A' Husvéti időn kivül Jesus neve napjának ünnepén, Mária ünnep napjain, és Pünköst napon a' Gyónáshoz ül, és a fegyenczeket megáldoztatja.

Azon fegyenczek, kik mint javultak a' szükséges Hitvallási oktatást magukévá tették, és az igazgató bizottság által elbocsáttatásra határoztattak, mielőtt elbocsáttatnának, a' Sz. Gyónás és áldozásban okvetetlen részesitessenek.

A' lelkész hivatási körének czélja, fegyenczeket erkölcsileg javitani, és ez által egyszersmind a' közjó előmozditását segiteni.

Mindazon tétovázásokat meghiúsitani melyek által a' fegyencz a' saját hibáit mentegeti, és azon tévtanok kiirtására törekedni, mellyeken a' vétekrei eltökéllés szokás szerint alapszik.

A' kötelességében áll a' fegyenczek megromlásának legelőkelőbb forrásait, nevezetesen: restséget, részegségi hajlamot, - saját undokságában és ártalmasságában, a befogottaknak előterjeszteni, és vétkes szándékukat kipuhatolván azok kiirtását előmozditani.

Az igazság, és igazságtalanságnak természetes érzelmeit a' leg elmésebb előadások által kell nékie, a' többnyire még nyers fegyenczek szívében, minden igyekezettel ébreszteni, és azon elvet „amit magadnak nem kivánsz, másnak ne cselekedj" előttök felfoghatóvá és behatólagossá tenni törekedjék, és eme természetes érzelmeken a' kereszténységnek magasabb érzetét erősen beoltani iparkodjék. Ez által a' fegyenczeket mintegy előkészitendi, miszerint azok magoktól átlássák, hogy ideigleni büntetésük egyedül vétküket még nem enyhiteni, hanem ezen felül benső átváltozásuk is szükséges.

nál bebizonyult restség, az anyagnak rontása, vagy alattomos félretevése, valamint a' műszereknek gondatlanságból eredett hibája, illetlen viselet Előljárók iránt, erkölcstelen beszédek, szemtelen elbeszéllése tulajdon csínyeiknek, mely hiba minden szigorusággal főkép elmellőztetni szükséges.

103. §. Magasabb és mindenkor szigorúbb büntetéssel illetendő kihágások ezek: Kész akaratú elrontása az anyagnak, és műszereknek. – Ellentállás az Előljárók iránt, különös gonoszsággal vagy gyakran sőt tetlegesen; fontosabb vagy gyakran ismételt csempeskedés, különösen sikeretlenül előrebocsátott kisebb büntetés után, hitvallás elleni beszédek, veszélyes czimboraság, a' szökés késérlete, dolgozó társátóli lopás vagy bárhol a házban s. a t. ha eddig eltitkolt büntette egyik vagy másik fegyencznek világosságra kerülne, akkor ez a' fenyítő bizottságnak bejelentendő, és a' büntettes átadandó.

104. §. Minden büntetés a' gondnok által, a' fegyenczek jegyzőkönyvébe fog iktatatni.

Tizenharmadik Czikk

A' hitvallási és erkölcsi oktatásról továbbá az ünnep, és Vasárnapi foglalatosságokról

105. §. A dolgozóknak javulásához legczélszerűbb eszköz a' hitvallási oktatás. – Ennél fogva nekik minden ünnep, és Vasárnap délelőtt egy szent mise, és Egyházi beszéd, és délután, valamint minden csütörtökön vallásbeli oktatás adandó.

106. §. Nem katolikus, vagy Zsidó munkások is tartoznak az Egyházi beszédnél, és lelkészi intéseknél jelen lenni, sőt szükséges arról gondoskodni, hogy ők lelkészüknek oktatásukban részt végyenek – sőtt ha lelkészüket kivánnák, az elhivandó – ki ha magát hivatlanul jelentené is, minden akadály nélkül bebocsáttassék, mindazáltal csak oly napokon, a' midőn a' katolikus pap oktatást ád.

107. §. Ünnep és Vasárnapokon a' munkásoknak meg engedtetik (a' keresztény hitvallásnak zavarása nélkül) saját számukra könnyebb munkákat véghezvinni, példának okáért maguknak varrni, kötni, ruháikat kijavítani s. a. t.

108. §. Mihelyst az Intézetnek további kifejlődése engedendi, az erre nézve alkalmas fegyenczek olvasásban és írásban is oktatást nyerjenek. Olyanok pedig kik e' tárgyban már előismerettel birnak, abban azonnal gyakoroltassanak.

Tizennegyedik Czikk

A Betegekkeli bánásról

109. §. A' házi orvos tartozik, ha hivatni fog, tüstént külömben pedig minden másodnap az Intézetet meglátogatni.

110. §. Ha a' fegyencz magát betegnek jelentené, és a' betegség orvosi látlelet után nem valamelly gyorsan gyógyulónak vagy egyedül színlettnek lenni ta-

láltatnék, akkor ő a kórházba szállítandó, hol kigyógyulása után, a' Dologházi gondnoknak jelentés teendő, hogy ez a' kigyógyultat ismét vissza szállítassa.

111. §. Ha mind az által a' betegség csak gyorsan átmenő gyengélkedés lenne, a' mi minden esetre házi bánásmód által kisegítethetnék, akkor az egyén az Intézetnek egyik betegszobájába (melyből mind a' két nemre egy elkülönözött létez) vitetik, a' házi orvos által gyógyitandó.

112. §. A' betegség és lábbadozás ideje alatt mindenki, az orvosi látlelet szerént, a' munkától megkémélendő, avagy néki csak olyan munkák és azon mértékben kiosztandók, mint azt az orvos tanácsosnak találandja.

Tizenötödik Czikk

A fegyenczek elbocsáttatásáról

113. §. Egy munkást sem szabad elbocsátani, addig még az első osztályt el nem éri, és elégséges jelét nem adott annak, hogy megjavult, a' munkára alkalmatossá vált, és alaposan várathatik, hogy ő magát mint munkás ember vagy valamelly tanító mesternél, vagy más szolgálatban becsületes módon eltarthatja.

114. §. Az elbocsátást az igazgató bizottság határozandja meg egyszer egy hónapban, és pedig a' fő bizottsági ülés alkalmával. – Rendkivüli esetekben azonban joga van az Elnöknek is, a' fő gondnok, és két bizottsági tag hozzá járultával, mind az által a' fő Bizottságnak teendő jelentés mellett, kibocsátani.

115. §. Minden római katolikus fegyencz köteles elbocsáttatása előtt a' szent gyónásban és áldozásban részt venni.

116. §. Mindenik az elbocsátandók közül a' jó osztályba kell elébb jutniok, és abban huzamosb ideig maradni. Ennél fogva más osztályból semmi esetre sem lehet az elbocsáttást megengedni.

117. §. Felvigyázóul oly munkások választandók, kik magukat a' jó osztályba leginkább kitüntették, és eme kitüntetés első lépés legyen az elbocsáttatásra.

118. §. A' lelkésznek is kell a' kilépendő számára bizonyítványt adni arról, hogy az a' hitvallásba, és kötelességében elégségesen oktatva van, és azoknak teljesitésében szilárd akarattal bír.

119. §. A' munkásnak, sem magaviseletében, sem pedig igyekezetében nem szabad huzamosabb idő alatt, valamely hibát elkövetni, melyből jellemi rossz természetére, vagy dologtalanságra következtetést vonni lehetne.

Erről a büntetési jegyzőkönyvből lehet meggyőződést szerezni.

120. §. Azon egyéneknek, kik szülőiknek, tanitómestereknek vagy szolgálat fogadóknak adatnak át, térítvényt kell adniok, hogy ők azoknak eltartásukról, és további előmenetelökről gondoskodni fognak.

121. §. Annak kikerülésére ne hogy valamely fegyencz időn túl az Intézetbe visszatartassék, a' bizottság részéről legtovább három hónap alatt vizsgálat teendő, azirant valyon egyik vagy másik munkás jó osztályba, kinek elbocsáttatása még nem inditványoztatott, az elbocsáttatásra, – vagy egy valamely alább va-

ló osztályba lévő, a' jobb osztályba előmozditásra alkalmas é? – azonnal elhatározandó lészen.

122. §. Ha valamely fegyencz az Intézetből elszökik, kiért az kinek hanyagsága által az elszökés könyebbítetett, vagy tán előmozdítatott, és annak oka volt, legszorosabban felelős leend. – Tüstént az elszökésnek felfedezése után a' gondnok által a' szökevénynek személy leírása mellékletével jelentés teendő a' Város Kapitányi hivatalának. (...)

Sz. Kir. Ujvidék Város Tanácsától
Tekintetes Pesti dolgozó ház Igazgatóságához.

Tekintetes Igazgatóság!

Helybeli Választó Polgár Adamovits Dömötör mai napon az iránt folyamodván: hogy saját költségein János nevü fija Kit már tovább megzabolázni képtelen, – a' pesti dolgozó házba áttetessék; – ezen igazságos kérésnek helyt adni szándékozván, a' Tekintetes Igazgatóságot ezzel megkeressük, hogy azt, valjon az érintett egyén – ki azomban a tellyes férjfi kort már elérte, – ezen dolgozó intézetbe felvevődik é, 's ha úgy melly feltételek alatt e' Tanátsnak megirni szíveskedne, szokott tisztelettel maradván. Költ Ujvidéken 1845ik évi Sz. Mihály hó 27ik napján tartott Tanátsülésbül.

Tekintetes Igazgatóságnak

Kész szolgái
Láng Ferencz Fő Bíró
Hermann Gáspár Főjegyző

Finkey Ferenc

A csavargás és koldulás szabályozása kriminálpolitikai szempontból

(részletek)

Különlenyomat a Jogállam *1905. évi 4. és 5. számából. Budapest, 1905.*

(...) Közhelyeket, elismert igazságokat ismételnék, ha a csavargás, illetőleg koldulás és a kriminalitás közötti összefüggést akarnám fejtegetni. Hiszen már BTK-ünk indokolása rámutat a koldulás és csavargás *társadalmi veszélyességére,* sőt törvényhozásunk az 1879:XL. t-czikkben (a kihágási BTK) a csavargást és az engedély nélküli koldulást elvileg büntetendő cselekménynyé nyilvánította, tehát törvényhozásunk is már a BTK-ek alkotásakor helyeselte azt a gondolatot, hogy a csavargás és koldulás ellen megtorlási és megelőzési intézkedésekre van szükség.

Sajnos, a KBTK (1879:XL. t.-cz.) rendelkezései e részben sem a megtorlás, sem a megelőzés szempontjából a büntető-jogtudomány mai fejleményeit s a gyakorlati élet követelményeit egyáltalán nem elégítik ki, sőt mindkét szempontból tarthatatlanok.

A KBTK ugyanis a „foglalkozás vagy munkanélküli" csavargást, valamint a „hatósági engedély nélküli nyilvános vagy házról-házra" koldulást és 16 éven aluli gyermeknek koldulásra biztatását, vagy e czélra átengedését első izben 8, mondd *nyolcz napi.* – ismétlés esetén *egy havi* elzárással bünteti. A koldulásnak egyes minősitett eseteit pedig (csoportosan, fegyveresen, szerencsétlenség szinlelésével stb.) maximális tétel gyanánt *2 hónapig* terjedhető elzárással sujtja. Megelőzési intézkedésül pedig a KBTK először is a 16 évesnél fiatalabb kolduló és csavargó gyermekekre rendeli, hogy azok „a hatóság által *javitó-intézetbe* szállittatnak és abban *egy évig terjedőleg* neveltetnek", – a felnőtt csavargókra pedig, ha belföldiek, az *illetőségük helyére való utasitást,* ha külföldiek: *az országból való kiutasitást* irja elő mellékbüntetésül (KBTK. 62–69. §§).

Ez a szabályozás akár a megtorlást, akár a megelőzést, a védekezést tekintsük, igazán nevetségesen sovány, még csak nem is váza egy helyesen, céltudatosan átgondolt megtorlási és megelőzési rendszernek. A 8 napi rendes maximum megfelel a klasszikus iskola doctrinair felfogásának, mely merőben csak a jogtárgyak értékét, a külső sérelem kisebb vagy nagyobb voltát tekintette irányadónak a büntetési tételek megállapitásánál. Persze a csavargó vagy a koldus, a ki csak épen a csavargásért vagy az engedély nélküli koldulásért áll a biró előtt, voltaképen jogsérelmet ezzel a ténynyel még nem okozott senkinek, a veszély is, mely a közbiztonságot e tényből fenyegeti, sokszor s talán átlag is nem nagy, igy az *átlagos jogveszély* alapján a 8 napi maximum a *papiroson* talán megfelelhet e cselekmény jogi értékének, – ugyde mindig csak ily minimális veszélyt tartalmaz a csavargás vagy koldulás? Vajjon azokra a valósággal *született dologkerülőkre,* a kik ha nem is perrendszerüen bizonyithatólag, de a legnagyobb valószinüség szerint állandóan büntetendő cselekmények elkövetéséből tartják fenn magukat, a kik tudnának, de nem akarnak dolgozni, kényelmesebbnek találva a kisebb-nagyobb lopást, csalást, a minek elkövetését virtuozitással tudják eltitkolni, a kik adandó alkalommal nem riadnak vissza a rablástól, esetleg az emberöléstől sem, – vagy azokra az *üzletszerü koldusokra,* kik körmönfont ravaszsággal csapják be a jó szivü, hiszékeny özvegyeket, fiatalembereket, gazdag magánembereket vagy intézeteket, az ilyenekre is megfelelő, igazságos és elegendő a 8 napi, ismétlés esetén az egy havi vagy mondjuk két havi maximális elzárás? Más oldalról arra a valóban szerencsétlen, *munkaképtelen* koldusra, vagy arra a *pillanati* csavargóra, a kit véletlen baleset koldusbotra juttatott, a ki ha éhen nem akar veszni, *kénytelen* koldulni, igazolt-e egyáltalán az elzárás, azért, mert engedély nélkül kért alamizsnát? (...)

A csavargás és koldulás kriminálpolitikai szabályozásának alapelvei

Azt a kérdést, hogy lehet-e a csavargást és a koldulást, mint ilyet, büntetni, szabad-e az államnak az egyéni szabadságot már a jogveszélyeztetés czimén, tehát egy valószinü feltevés alapján, megszoritani s egyeseket attól időlegesen meg is fosztani, a XIX. század törvényhozása egyhangulag igennel oldotta meg. Az *egyéni szabadság* és függetlenség, a szabad cselekvés biztositása, első feladata ugyan a modern jogállamnak, de az állam egy másik sarkelve, a *jogegyenlőség,* követeli, hogy e szabadság mindenki részére egyenlően biztosittassék, ennek elengedhetetlen folyamánya pedig bizonyos kényszeritő szabályok felállitása, melyek az összeséget, a társadalmat, illetőleg az azt alkotó egyesek személyi vagy vagyoni biztonságát megtámadó vagy közvetlenül veszélyeztető cselekményeket eltiltanak.

Az államnak tehát kétségtelenül joga, sőt czéljánál s feladatánál fogva kötelessége is az egyéni cselekvés szabályozása, vagyis az egyesektől egyfelől bizo-

nyos positiv tevékenységet, másfelől bizonyos cselekményektől való tartózkodást követelhet, s az ily állami parancsnak vagy tilalomnak ellenszegülő egyént jogában áll, s az összesség, a közrend és közjólét érdekében kötelessége is megbüntetni s ezzel szintén – legalább közvetve – megelőzést gyakorolni. Ez az általános szabály áll a csavargásra és koldulásra is.

A helyváltoztatás, az ide-oda utazgatás, az alamizsnakérés elvileg bárkinek szabadságában áll, azonban miután ez a két, – az életben rendszerint összeeső, együttjáró cselekvés *(a házról-házra koldulás),* sőt kivált az előbbi magában is (a jogszerü czél nélküli helyváltoztatás, az u. n. *csavargás*) az egyesek nyugalmát, vagyoni és személyi biztonságát igen sokszor közvetlenül veszélyezteti, az állam a közbiztonság érdekében kénytelen az emlitett két cselekvés szabályozásáról is gondoskodni. E szabályozás annál indokoltabb, mert a büntettek legnagyobb részének melegágya a csavargás és a koldulás s a nagy büntettesek, az üzletszerü bünösök rendszerint ezen kezdik pályájukat.

Eltekintve a távolabbi és a mellékokoktól, legtöbb esetben a munkakerülés, a dologtalanság az, a mi a vagyontalan embereket a csavargásba és a koldulásba viszi. Ez ébreszti fel bennök a munka nélkül más vagyonából való megélés gondolatát, ez teremti meg a sokszori nélkülözést, a szükséget, a mi aztán alkoholismusba, majd a lopás, csalás útjára, később rablásra, esetleg emberölésre hajtja őket. A gyakorlati tapasztalatnak ez a kérlelhetlen logikája magában véve is igazolja, hogy az államnak a csavargást és koldulást okos megelőző intézkedésekkel a lehetőségig meg kell szüntetnie, mert ezzel a büntettek, a többé jóvá nem tehető jogsértések számát kézzelfoghatóan kevesbiti.

Ha azonban igy az államnak a csavargás és koldulás jogi szabályozása, vagyis eltiltása, korlátozása s esetleg büntetése iránti jogosultsága vitán felül áll is, annál nehezebb és vitásabb a szabályozás mikéntjének a kérdése.

Igy mindjárt felmerül a legelső cardinalis kérdés, czélszerü, azaz hatályos, eredményes-e a csavargást és koldulást a rendes büntetési eszközökkel sujtani, vagyis az állam megtorló eszközeivel *közvetve* megelőzni? Avagy nem czélravezetőbb-e a rendes megtorlási eszközöktől, a fogháztól, elzárástól teljesen eltekinteni és egészen speciális intézkedésekről és intézetekről gondoskodni a megelőzés sikere érdekében? A csavargás és koldulás ugyanis, bármily alapelvből induljunk ki a büntetés megállapitásában, bizonyára csak *rövid tartamu* fogházzal lenne sujtható (mint a mi KBTK-ünk is teszi), a mi pedig a mai kriminálpolitika egyhangu véleménye szerint elvileg elitélendő, mert a tapasztalatok szerint az igen rövid (1–8 napi) elzárás nem elég hatályos, sőt legtöbb államban, az összezárás rendszere folytán ma is valóságos bünösiskola. De rögtön felmerül a másik kérdés is, vajjon lehet-e és okos dolog-e a csavargókat és koldusokat egy sajátos intézetbe egyesiteni, nem kell-e azok között is különböző osztályokat megkülönböztetni és az egyes osztályok részére különböző intézeteket létesiteni? S ezzel kapcsolatban a további kérdés, vajjon csak a védekezés, a biztositás-e az igazi czél a csavargók és koldusok mindenik osztályával szemben, hát a valóban munkaképtelen, szerencsétlen, testi vagy lelki betegség mi-

att koldulókat nem kötelessége-e az államnak gyámolitani, gondozni, a nyomortól, a testi és erkölcsi elpusztulástól megmenteni?

Ez összefüggő s egymást kiegészitő kérdésekre a mai kriminalpolitika szintén igennel felel. (...)

A legtöbb helyt, törvények hijján is, az élet maga kiőrölte a *szükséges* sajátos intézeteket s megoldotta a csavargók és koldusok osztályozásának kérdését is. A kriminálpolitikai tudomány tehát jóformán a gyakorlati tapasztalat eredményeit összegezi, a gyakorlat tapozgatózásait, kisérleteit szabatositja, formulázza, midőn a csavargás és koldulás szabályozásának alapelveit összeállitja. Ezek az alapelvek a következők:

1. A csavargást és koldulást nem fogházzal vagy elzárással kell büntetni, hanem annak leküzdésére, meggátlására *sajátos intézeteket* kell létesiteni.

2. Ezek a megelőzési intézetek a csavargók és koldusok *négy főosztályához* képest a következők:

a) Az üzletszerü, megátalkodott csavargók és koldusok részére szolgálnak a *dologházak.* A csavargók és koldusok legveszedelmesebb osztálya kétségtelenül az u. n. üzletszerü vagy megátalkodott csavargókból áll, a kiknek legfőbb ismertető jelük, hogy bár *munkaképesek, de nem akarnak dolgozni s törvénytelen, bünös eszközökkel tartják fenn magukat.* Ez az osztály az, mely mindenütt állandóan fenyegeti a személy- és vagyonbiztonságot. Csak körül kell néznünk s kijelölhetjük ez osztály tagjait. A czinikus munkakerülők, elcsapott faczér mesterlegények, elkeseredett embergyülölők, anarchistikus gondolkodásu félmüveltek, könnyelmü, elzüllött korhelyek, – a társadalomnak a salakja. Ugyan hol nincsenek ilyenek? Hogyan, miből élnek az ily kétes existenciák, ez valódi talány a szorgalmas munkás ember előtt. Bizonyára nem tisztességes uton. Megkisérlik az alamizsna kérést, némelyek épen *hivatásszerüleg* üzik azt s pompásan jövedelmező *üzletté* fejlesztik, legtöbben azonban az alamizsna kérést, csak ürügynek, alkalomnak tekintik a lopás, csalás, zsarolás, esetleg rablás előkészitésére vagy elkövetésére. Ez osztály tagjai alkotják időnként a börtönök, fogházak népességét is. Némelyik 10–20-szor, van a melyik több mint százszor el volt itélve kisebb-nagyobb börtönbüntetésre, miután elég ügyesek mindig első izben elkövető, szerencsétlen, bünbánó, vagy épen ártatlan egyénnek tüntetni fel magukat a birák előtt, vagyis 1–2 héttel, hónappal, legfeljebb 1–2 évvel mindig megmenekülnek s aztán, – folytatják a *szabad* életet.

Az ily alakok, a tényleg közveszélyes osztály számára kell létesiteni a *dologházat,* vagyis egy tisztán s az ily hivatásos csavargók, dologkerülők részére berendezett *kényszermunkaházat.* Ez az intézet csak névleg különbözik a fogháztól, a valóságban azonban még szigorúbb annál, mert a munkakényszer kivétel nélkül s kiméletlen pontossággal foganatosittatik benne, ugy, hogy a megátalkodott csavargó rendszerint jobban fél a dologháztól, mint a börtöntől vagy fogháztól.

Miért nevezzük dologháznak s nem börtönnek ezt az intézetet, ha belső berendezésben alig különbözik attól, ennek magyarázata az, hogy ebbe az intézetbe való beutalás *alakilag nem büntetésül,* nem büntetendő cselekmény miatt, hanem *megelőzési* (biztositási és javitási) *rendszabály gyanánt, a közbiztonság veszélyeztetése czimén* történik. S a beutalás *nem határozott időre* szól, hanem addig, a meddig szükséges, illetőleg, a mig az illetővel szemben biztositékot nem szereztünk az iránt, hogy nem válik visszaesővé, hanem tisztességes munkával fogja kenyerét megkeresni. A törvény e tekintetben csak a beutalás általános minimumát és maximumát állapitja meg, vagyis azt a legkisebb időt, a melynél előbb a beutalt ki nem bocsátható, ez azonban mindenesetre legalább *1–2 év* és azt a leghosszabb időt, a meddig valaki bentartható. Ez pedig lehet 6–8 év.

A dologház tehát egyrészt gyüjtőhelye a közveszélyes elemeknek, s igy a visszaesés meggátlására szolgáló biztositási intézet, másrészt a legszigorubb munkaiskola, a dologkerülő munkabiró egyéneknek kényszeriskolája. A dologházba beutalás ezért nem a közigazgatás, hanem mindenesetre a *birói hatóság* által eszközlendő, mert csak a biróság ruházható fel szabad államban az egyéni szabadság ily jelentékeny megszoritásának jogával.

b) A dologházakkal merőben ellentétes czélu és berendezésü intézetek a *menedékházak,* t. i. a szerencsétlen munkaképtelen és beteg koldusok és csavargók befogadására szolgáló intézetek. A csavargók és koldusok második nagy osztálya a *szerencsétlen,* u. n. *alkalmi csavargók* és a valóban alamizsnára, könyörületre érdemes munkaképtelen koldusokból áll, kiket tényleg testi vagy lelki betegség és a nyomor, szóval akaratukon kivül fekvő balsors kényszerit a koldulás, a vándorlás utjára. Mig az előbbi osztálylyal szemben a társadalom biztositása, a személyi és vagyoni biztonság állandó veszélyeztetése elleni védekezés tette szükségessé és jogossá a szigoru fellépést, erre a szerencsétlen, a közbiztonságra épen nem veszedelmes osztályra nézve az emberiesség, a közegészség és a közjólét előmozditása iránti törekvés készteti és kötelezi az államot a gondozó, segitő beavatkozásra. Helyesen mondja *Strauss* Pál: ha a társadalomnak joga van a letartóztatásra, esetleg kényszeritő rendszabályokra a koldusok és csavargók ellenében, ezt a jogot csak az alatt a feltétel alatt szerzi meg, *ha teljesiti a szerencsétlen szenvedő betegek, az alkalmi koldusok és csavargók iránti segélyező kötelességét.* Voltaképen tehát a szigorubb, esetleg repressiv eszközök csak akkor jogosak, ha azokat hatályos *közjótékonysági és gondozási tevékenység* előzi meg.

Tényleg a modern államnak hivatásából folyólag s a saját jól felfogott érdekében, *erkölcsi és jogi kötelessége a szerencsétlen közsegélyre szoruló koldusokról, betegekről, csavargókról gondoskodni.* A társadalom jótékonysága, az alamizsna adás bármily szép legyen erkölcsileg, nem pótolhatja az állami tevékenységet s nem orvosolja, sőt fokozza a koldulásból származó társadalmi bajt. Eltekintve a zaklatástól, a mi a házról-házra kéregetéssel jár, el az egyenlőtlenségtől, mely szerint a jószivü emberbarátok megerőltetve is sokat, a keményszivü fösvények pedig semmit sem áldoznak e közczélra, el a közegészségi tekintetektől, a testi betegségek, az alkoholismus terjesztésétől, mint a koldulással járó általános társadalmi bajoktól, a koldulás szabályozatlan volta, elhanyagolása krimi-

nalpolitikai szempontból is felette káros és veszedelmes, mert ez ad lehetőséget az előbb emlitett, társadalmilag veszedelmes osztály előállására, növekvésére s müködésének könnyü leplezésére.

Egy modern államnak tehát, mely a socialis bajokkal szemben nem akarja strucz módjára fejét a homokba dugni, a koldulás, az alamizsnagyüjtés *végleges megszüntetését* kell czélul kitüznie, ezt pedig csak megfelelő számu *menedékházak (koldus-telepek), szegény-kórházak, iszákosokat gyógyitó intézetek és gyógyletartóztató* (elmebetegeket megfigyelő) *intézetek* felállitásával érheti el. E menedékházak, ép ugy, mint a kórházak, *tisztán jótékonysági, emberbaráti* intézetek, a hol a beutaltak – miután munkára képtelenek – rendszeres munkakényszer alatt nem állanak, csupán a házirend s esetleg az intézet körüli munkára kötelezvék, hanem tisztességes élelmet, tiszta hajlékot s a mennyiben szükséges, orvosi segélyt kapnak.

A beutalás ide is *határozatlan időre* szól, vagyis a beutalt mindaddig itt tartható, mig arra szüksége van. Csak ha meggyógyult és munkaképessé lett, vagy ha más valaki (rokon, jótékony egylet) elvállalta az illetőnek további gondozását, ez esetben bocsátható el a beutalt az intézetből. A beutalásra a *biróság* mellett itt már a *közigazgatási hatóságoknak* is hatáskört kell biztositani, miután itt nem merőben kényszeritő rendszabályról, hanem közjótékonysági intézkedésről van szó, melynek eljárási formái lehetőleg megkönnyitendők.

c) A harmadik intézet, mely a csavargás és koldulás megelőzését szolgálja: *a munkaközvetitő-intézet.* A hivatásos vagy megátalkodott és a szerencsétlen munkaképtelen csavargók és koldusok osztályaival ugyanis nem merült ki a csavargók és a koldusok tömege. A két szélső osztályt összeköti azoknak a csoportja, kik szigoruan se egyik, se másik osztályba nem sorozhatók, a kikről azonban szintén az állam feladata gondoskodni. Ezek a *munkaképes és munkát kereső,* de nem találó elemek. Ha az állam csak a jog létesitését és fentartását tekinti hivatásának, ez esetben a munkát kérő szegény ember elől kitérhet és a társadalomhoz utasithatja azt, de a mely állam a közjólétet, az állampolgárok létezését és boldogulását is feladatának ismeri el, az nem zárkózhatik el a munkaadás elől, nem nézheti közönynyel, hogy egyes néposztályok az év nagy részében munka, foglalkozás nélkül legyenek s a szegénység, a nyomor által üzetve, vándorbotot ragadjanak kezükbe s eleinte itthon kóboroljanak, majd felszedjék magukat s ezrével, tizezrével hagyják itt hazájukat s neki vágjanak uj hazát keresni, – tul a tengeren.

Hiába, a socialismus, a felsőbb osztályok által most rémülettel, majd megvetéssel emlegetett eszme, ma már korkérdés és pedig megoldandó korkérdés gyanánt áll a XX. század előtt. Az államnak, ha a belső bajokat, rázkódtatásokat elkerülni, megelőzni akarja, nem szabad beleesni se az indokolatlan rémületbe, se a rövidlátásu megvetésbe, hanem okos és czéltudatos intézkedésekkel kell elébe menni s bátran megoldani, vagy legalább minden lehető uton, módon megpróbálni az u. n. socialis kérdés megoldását.

S csak bele kell tekintenünk az utolsó évtizedek törvénytáraiba, örömmel constatálhatjuk, hogy a legtöbb állam át is értette e koreszmét s igyekszik is különböző kisérletekkel, a kis emberek, az alsóbb néposztályok bajainak orvoslásával lefegyverezni a nagyobb bajokat. Egy ilyen socialpolitikai s egyben természetesen kriminalpolitikai intézmény lenne a *munkaközvetitő-intézetek* felállitása, hol a munkakereső elemek önként jelentkezhetnének munkára s részint magában az intézetben nyernének alkalmazást, munkát és ellátást, részint az intézet igazgatósága az intézeten kivül szerezne nekik munkát, alkalmazást. Ez az intézmény tehát nagy nemzetgazdasági hivatást is teljesitene, a gazdasági és ipari munkamegosztást az egész államban kezébe vehetné és irányithatná, vagy legalább a kiáltó visszásságokat orvosolhatná.

Maguk a munkaközvetitő-intézetek lényegileg *önkéntes dologházak* lennének, a hova nem biróság vagy közigazgatási hatóság utalna be valakit, hanem az intézet igazgatósága, illetőleg annak felettes hatósága venné fel az önként jelentkezőt. A felvétel azonban legalább egy bizonyos minimalis időre (1 hónap) történnék. Az intézetben a munka szigoru házirend szerint teljesitendő. A házi szabályok ellen vétők az intézetből elbocsáttatnak. Az igazgatóság gondoskodik a tisztességes munkásoknak az intézeten kivüli mielőbbi alkalmaztatásáról.

d) Végül külön intézeteknek kell gondoskodni a *gyermek- és serdülő korban levő csavargókról és koldusokról.* A büntetőjog és kriminálpolitika egyik sarktétele manapság, hogy a fiatalkoruakkal ugy a megtorlás, mint a megelőzés szempontjából egészen másképen kell elbánni, mint a felnőttekkel. A csavargás és koldulás szabályozásánál is egy nagyjelentőségü alapelv, hogy a *18 évesnél fiatalabb* csavargókat és koldusokat nem szabad a felnőtt csavargók és koldusok intézeteibe elhelyezni, hanem részükre külön intézetekről kell gondoskodni.

Sajnos, a mai államokban is ezrekre megy az *elhagyatott,* család- és gyámolitó nélküli csavargó s kolduló gyermekek száma. Támasz nélkül maradt árvák, elitélt vagy csavargó-, koldus-szülők gyermekei, kiket sorsuk vagy szülőjük már gyermekkorukban az utczára, a nélkülözés, a nyomor karjaiba dobott, kiket alig hogy járni tudtak, koldulásra, lopásra tanitottak és használtak fel, ezekből áll a felnőtt csavargók és koldusok ujonczjutaléka. Ki várhatja az ily szerencsétlen gyermekektől, hogy becsületes szorgalmas emberekké váljanak? Bizony csak egy parányi emberszeretet, csak egy kissé érző sziv kell, hogy e szerencsétlen gyermekeknek az erkölcsi bukás örvényétől megmentését emberbaráti, társadalmi s állami *kötelességnek* ismerjük el. S miután az egyesek és a társadalom még mindig nem teljesitik kellően e kötelességüket, mert hiszen a magánjótékonyság és társadalmi tevékenység felemelő példái daczára még mindig mindenütt százával, sőt ezrével találhatók az emlitett állapotu csavargó és kolduló gyermekek: *az államnak kell teljes erővel és tervszerüleg vállalkoznia az embermentés e magasztos feladatára és kötelességére.*

Ennek a nemes, magasztos actiónak az u. n. *gyermekvédelemnek* egyik eszköze a különböző *gyermekvédő-intézetek, gyermekmenhelyek, javitó-iskolák* felállitása, melyekben az elzüllésnek induló csavargó és kolduló gyermekek otthont nyernek, kineveltetnek, tisztességes munkásemberekké képeztetnek. Ezek az intézetek tehát szintén nem büntetési, hanem tisztán közjótékonysági intéze-

tek, valóságos munkás-iskolák (az angol terminológia szerint: *industrial schools*) s megkülönböztetendők a büntetendő cselekményt elkövetett ifjak részére szolgáló *javitóintézetektől* (angolul: *reformatory schools*). Az ide utalás a *közigazgatás,* rendszerint a *gyámhatóságok* által, kivételesen a biróság által is történik s rendszerint *legalább 2–3 évre* szól, illetőleg addig tart, mig az illető gyermek annyira ki nem képeztetik, hogy maga képes megkeresni kenyerét, a mikor is az intézeti igazgatóság helyezi el megbizható alkalmas helyre.

3. Ime, ezek a mai büntetőjogi, illetőleg kriminalpolitikai tudomány követelményei a csavargás és koldulás szabályozására nézve. Ha a *megelőzés* elvét, a mi a kriminalpolitikának vezérelve s az *emberiesség* (humanismus) és az *egyénités* (individualisatio) eszméit, melyek pedig a mai büntetőjog vezéreszméi, érvényesiteni vagy megközeliteni akarjuk, a legelső cardinalis tétel, a kiindulási pont e kérdésben is az *osztályozás,* a csavargók és koldusok különböző osztályainak, csoportjainak egymástól elkülönitése s a különböző osztályokkal való különböző eljárás. Miután pedig az a négy osztály, a mit a csavargók és koldusok körében megkülönböztethetünk, t. i. 1. *a munkakerülő, 2. a munkaképtelen, 3. a munkakereső* és 4. *az ifju korban levő* csavargók és koldusok, egymástól alaptulajdonságaikra, jellemükre, társadalmi veszélyességükre lényegesen különböznek, mind a négy osztály részére külön és sajátos berendezésü intézetekre van szükség, u. m. *1. dologházakra, 2. menedékházakra, 3. munkaközvetitő-intézetekre* és *4. gyermekvédő-, illetőleg munkásiskolákra.*

Ez a *specialisatio,* ez a négyféle megelőzési intézet, talán ellentétben állónak látszik a börtönügyi tudomány mai irányával és alapelvével, mely a büntetési rendszer s különösen a szabadságvesztés-büntetések egyszerüsitését követeli, ez az ellentét azonban csak látszólagos. A börtönügyi, illetőleg a büntetőjogi tudomány is csak a szabadságvesztés büntetések *nemeinek* összevonását (egy sulyosabb és egy enyhébb börtönbüntetés) sürgeti és helyesli, azonban emellett épen a legfőbb követelménynek tartja, hogy az elitélt büntettesek különböző osztályai egymástól elkülönittessenek, más-más intézetbe helyeztessenek, hogy igy az egyénités a végrehajtás alatt könnyebben eszközölhető legyen. Ugyanazt czélozza a csavargók és koldusok négy osztályának különböző intézetekbe helyezése, s hogy itt a négyféle intézetnek külön-külön nevet kell adni, ez csak az egyes osztályok intézeteinek specifikus rendeltetését, az elébe tüzött különleges czélt akarja kifejezni. Lényegileg azonban mindenik egy főczélt szolgál: a csavargás és koldulás s ezzel a bűnelkövetés megakadályozását, vagyis a társadalom biztositását és védelmét.

4. Az első osztálylyal, a hivatásos munkakerülőkkel szemben az államnak teljes *szigorral* kell fellépni. Jól mondja *Prins,* hogy a hivatásszerü csavargást és koldulást nem szabad mint egy momentán vétséget tekinteni, melyet rövid büntetéssel kell sujtani, hanem itt egy *állandó* társadalomellenes jelenséggel állunk szemben, a mely hosszu tartamu elkülönitést kiván. A *dologháznak* tehát, mint ez osztály specifikus intézetének, czélja a szigoru munkára kényszerités s megakadályozása az ujabb bün elkövetésének.

A második és harmadik osztálylyal, a szerencsétlen munkaképtelenekkel és a munkabiró munkakeresőkkel szemben a *jóakaratu gyámolitás, ápolás és segélyezés* az állam feladata, a menedékháznak és a munkaközvetitő-intézetnek czélja tehát a segélynyujtás, a közjótékonyság gyakorlása.

A csavargó és kolduló gyermekekkel és serdülőkkel szemben pedig az állam kötelessége kiragadni ezeket a szerencsétlen sorsu gyermekeket a megmételyező, a biztos bukásba vezető környezetből s megmenteni őket a bün utjától. Az ily gyermekek részére felállitott intézetek czélja tehát tisztán a *nevelés, az erkölcsi és társadalmi javitás.* (...)

A csavargás és koldulás kriminálpolitikai szabályozása hazánkban

Hogy a csavargás és koldulás socialis veszélyeinek megakadályozása végett e kérdés nálunk is egész terjedelmében törvényhozásilag szabályozandó, azt hiszem a fentebbi elméleti és összehasonlitójogi fejtegetések után nem szorul bővebb indokolásra. Nem a külfölddel való lépéstartás s az idegen törvények és intézmények utánzása, a mit némely uj törvényeinkre nem egészen alaptalanul szoktak felhozni, hanem a szükség, a valóban *„urgens necessitas"* indokolja e külön törvény sürgetését és mielőbbi megalkotását.

A kihágási BTK-ünk sovány rendelkezései (62–69. §§) e nagy fontosságu társadalmi és kriminálpolitikai kérdésről a kriminálpolitika mai jogosult követelményeinek a legtávolabbról sem felelnek meg, de nem elégitik ki a gyakorlati élet, a társadalmi rend és béke, a közbiztonság fontos érdekeit sem.

Elég csak rámutatnom, hogy a dologkerülő csavargóknak hazánkban egy egész néposztálya van: a *czigányok,* a kiknek megfigyelése, jellemvonásaik, életmódjuk, szokásaik tanulmányozása szinte arra késztet, hogy őket valósággal *született* dologkerülőknek s egy részüket, a *kóbor-,* vagy *sátoros czigányokat,* született csavargóknak nevezzük. A felvidéken a mint személyes tapasztalatból is tudom, mondhatni minden falu végén ott van a czigány putri, néhol egész telep (veszedelmesen hasonló valamely ázsiai faluhoz), a melyben a czigányság czivilizáltabb része – eltekintve a zenei tehetségük révén előkelő urakká kinőtt tagjaiktól – a nagy hideg, vagy a nagy meleg elől meghuzódik. Hogy nő fel s hogy él meg a czigányságnak ez az egyik, mondjuk *megtelepedett* része? Bizony, költői nagyitás nélkül mondhatjuk: mint az égnek a madarai. A fiatalja nyáron teljesen meztelenül, télen rongyokba burkolózva csatangol, kalandozik a faluban és a környéken, uton utfélen krajczárt kunyorálva a nadrágos embertől, alkalmilag gyakorolva magát az élelmiczikkek lopásában, a nagyja rendszeresen üzi a koldulást, az apró csalásokat, lopásokat, legfeljebb néha – hol kényszeritve, hol pénzzel csábitva – vállalkozik a legaljasabb munkákra. Hogy rendes életre, állandó, tisztességes munkára (leginkább kovács mesterségre) adja magát, ez a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

A czigányok másik része, a kóbor vagy sátoros czigányok pedig ma is az ősi, indiai életüket élik. Vándorolnak, kóborolnak, a rendes élettől, a munkától irtóznak, s gyermekkoruktól állandó fenyegetői a személyi és vagyoni biztonságnak, a hol csak megjelennek.

A hatóságok, mintha csak törvényen kivüli lényeknek tekintenék a czigányokat, iskolakényszer, közigazgatási, magánjogi szabályok reájuk mintha nem is léteznének. A katonaság csupán az, mely e részben sem hagyja magát s legalább a letelepedett czigányokat alkalmilag besoroztatja.

Nem feladatom s e rövidke tanulmány keretében nem is lehetséges, még csak vázlatát sem adni a czigány-kérdés teljes és gyökeres megoldásának. Ez egy kétségtelenül nehéz és bonyolódott társadalompolitikai és culturális kérdés, melyet sajnos, Mária Terézia óta máig sem tudott megoldani hazánk, sőt még sajnosabb, 1867 óta az alkotmányos kormány még a kezdeményező lépés megtételére sem ért rá vállalkozni. Bennünket csak a kriminálpolitika szempontjából érdekel a czigánykérdés s ennyiben is statisztikai adatok hiján – miket fájdalommal kell e téren is nélkülöznünk – csak mint közismeretes tapasztalati tényt lehetett felhoznom, hogy társadalmunknak egy kis osztálya, igen csekély kivétellel, tényleg hivatásos, szokásos (hogy ne mondjuk született) csavargó és kolduló, mely jelentékeny állandó veszélyt képvisel jogrendünkre.

A másik, a mire mint a csavargás és koldulás sürgős törvényi szabályozását követelő tapasztalati tényre hivatkozhatom: *a szegényügy* teljes rendezetlensége. Községi törvényünk (1886: XXII. t.-cz.) ugyan a községekre kötelességül irja elő a szegények gondozását s e végből a törvényhatóság és az állam támogatását is felajánlja, ez azonban közigazgatásunk ismert bajai miatt, jóformán a papiron van. Ugyan hol vannak Magyarországon menedékházak, munkaközvetitő-intézetek, szegénykórházak? Bizony mindeniket talán az ujjainkon el lehetne számlálni. Ehelyett a vidéken – Budapest, hála az *államrendőrségnek*, erről is alig tud valamit – naponta állandó ostromnak van kitéve minden ház, koldusok, csavargók, csalók akadály nélkül gyüjtik az alamizsnát és a könyöradományokat. A hatóságok megadják szó nélkül boldognak, boldogtalannak a kéregetési engedélyt, meg aztán kisebb helyeken ki ellenőrzi, hogy van-e engedélye az illetőnek. Különben az engedélyek (alispáni, belügyminiszteri adománygyüjtési engedélyek) *eladása* pedig jóformán szabályszerü dolog. Vannak lelkészek is, a kik a templomépitésre kapott könyöradománygyüjtési engedélyt *előre* eladják, a vevők persze folytatják az üzletet s adják, licitálják tovább az engedélyt.

De hát mit is beszélek ezekről. A szegényügy rendezése sem tartozik az én tárgyamhoz, csak annyiban, hogy tényleg a koldulás szép arányokat öltött hazánkban s a koldusok különböző osztályai, melyet a kriminálpolitika és a belga törvény ismernek, nálunk is feltalálhatók s a személyi és vagyoni biztonság nálunk is, e részről is, elég jókora veszélynek van kitéve.

Hát a többiekről, a *kivándorlás* folyton növekvő arányáról, *a bevándorlás* veszélyeiről, az *alkoholismusról*, a *rabsegélyezés fogyatkozásairól,* a *rendőri felügyelet hiányáról* stb., amik mind hatalmas tényezők a kriminalitás terén, kell-e

szólnom, hogy igazoljam, miszerint a csavargás és koldulás szabályozása *kriminálpolitikai szempontból* elengedhetetlen és sürgős állami feladat.

E szabályozás iránt *részletes* javaslatot tenni nem tekintem feladatomnak. Csupán a szabályozás *alapelvei* felől óhajtok nyilatkozni s a kriminálpolitikai szempontból az uj törvény által létesitendő *uj intézményeket* óhajtom szóba hozni. Törvényhozásunk lassu müködése mellett alig is lehet remélnünk, hogy ez a kérdés is a többi megalkotásra váró igazságügyi munkálatok mellett egyhamar megoldható lesz, elég tehát ma még csak az eszmét felvetnünk és ébren tartanunk.

a) A szabályozás *alapelveire* nézve a magyar törvényhozásnak sem lehet másunnan kiindulnia, mint a csavargók és koldusok különböző osztályainak éles és határozott megkülönböztetéséből.

1. Az alkotandó uj törvényben tehát világosan meg kell különböztetni egymástól s különbözően szabályozni: 1. *a munkaképes, de dologkerülő s kriminálpolitikailag veszedelmes, üzletszerü csavargókat és koldusokat,* 2. a *munkaképtelen, szerencsétlen koldusokat és csavargókat,* 3. *a munkaképes és munkakereső felnőtt alkalmi csavargókat és koldusokat,* 4. *a csavargó és kolduló gyermekeket.*

2. Az első osztályra, *a közveszélyes dologkerülőkre teljes szigorral kell fellépni,* – a másodikra: *a szerencsétlen munkaképtelenekre nem szabad kitérni az állami gondozás alá vétel, a legszélesebb közjótékonyság elől,* – a harmadikra és a negyedikre, *a munkakereső tisztességes elemekre és a csavargó vagy kolduló gyermekekre* pedig *az állami gyámolitás, a hathatós segélyezés, illetőleg a kinevelés képezze a vezérlő szempontokat.*

3. A *csavargást és koldulást,* mint ilyet, az alkotandó törvényben *nem kellene büntetendő cselekménynyé, vétséggé vagy kihágássá minősiteni,* illetőleg a *sajátképpeni büntetési eszközöktől* (elzárás, fogház) *egészen el kell tekinteni.* Ehelyett mind a négy osztálylyal szemben *sajátos megtorlási, illetőleg megelőzési eszközökről kell gondoskodni,* szabatosan megállapitván mindenikre *a beutalás feltételeit s a végrehajtás módozatait.*

b) A csavargás és koldulás kriminálpolitikai leküzdésére szolgáló specifikus *intézmények* s azok *berendezésének alapelvei* a következők lennének:

1. *A közveszélyes dologkerülők elhelyezésére* szervezendők *állami dologházak.* Ezek az intézetek *szigoru munkakényszerrel* járnának. Belső berendezésre, házi rendre, igazgatásra, fegyelemre nézve egy mintaszerü fogházzal kellene összeesniök. Ide azonban kizárólag csak *a biróság által beutalt* veszélyes üzletszerü (hivatásos) dologkerülők helyeztetnének és pedig *határozatlan időre. A benntartás leghosszabb tartama* azonban *6 év* lenne. Ez idő előtt, de *legalább 2 év kitöltése után* a teljesen megjavultnak látszó s megbizható, szorgalmas egyéneket *az intézeti házi tanács feltételesen szabadlábra helyezhetné.*

A dologházba csak *18 éven felüli s munkaképes* egyének lennének beutalhatók. A beutaltak közt külön osztályba lesznek csoportositandók a 18–24 évesek, a 24–40 évesek és a 40 éven felüliek, mindenikben ismét külön az első izben beutaltak és a visszaesők. A szorgalmasak és jóviseletüek fokozatosan magasabb jutalmat kapnának végzett munkájuk után.

2. A szerencsétlen (beteg) munkaképtelenek részére *menedékházak* és *gyógyintézetek* lennének felállitandók szintén *állami intézetek* gyanánt. Az ideutaltak egyszerü, de tisztességes ellátást, a betegek, iszákosok megfelelő gyógyitást nyernének. A beutalás – birói, esetleg közigazgatási uton – itt is *határozatlan időre* történnék. A benmaradás rendes maximuma két év lenne, tovább csak azok tarthatók benn, a kik ezt maguk kivánják s tényleg képtelenek lennének magukat munkájukkal fenntartani, sem erre alkalmas és képes rokonaik nincsenek.

Az ily intézetekben szintén külön osztályokban (lehetőleg külön intézetekben) lennének a nők és férfiak, mindenikben ismét a 18 évesnél fiatalabbak és idősebbek.

3. A munkakereső szegények részére, a kik tényleg nem kapnak alkalmazást, *munkaközvetitő-intézetek* létesitendők, a minők szórványosan akadnak is már hazánkban. Ezek kizárólag *önkéntes* intézetek lennének, ide tehát sem birói, sem közigazgatási beutalásnak nem lenne helye. Ezeket lehetőleg társulatoknak (gazda-szövetségek, ipari társaságok) kellene létesiteni s a törvény csupán *állami segélyt* helyezne kilátásba ily intézetek felállitására és fenntartására.

Az ily intézetek *állami felügyelet és ellenőrzés alatt* állanának. Feladatuk a pillanati (pár hóra terjedő) munkanyujtás lenne, főleg téli időre, oly munkások részére, kiknek foglalkozása télben nem gyakorolható. Itt pontos és használható munka után tisztességes napszámot kapnának a felvett munkások s lehetőleg mielőbb mindeniknek megfelelő alkalmazást keresne az igazgatóság.

4. A *csavargó és kolduló gyermekekre* nézve az uj törvénynek csak folytatnia kellene az 1901:VIII. és XXI. törvényczikkek által („az állami *gyermekmenhelyekről*") megkezdett *gyermekvédelmi* actiót. Ez a két törvény ugyanis csak a „talált és hatóságilag elhagyatottaknak nyilvánitott" *7 éven aluli* gyermekekről gondoskodik s ezeket 15 éves korukig a gyermekmenhelyek kötelékében tartja. Az uj törvénynek ezzel szemben bárminő, *18 éven aluli, erkölcsi züllésnek kitett csavargó vagy kolduló gyermeket* gondozás alá kellene vennie s részükre *állami nevelőiskolákat* felállitani. (...)

Pekáry Ferenc

A csavargásról

In Büntetőjogi dolgozatok Wlassics Gyula születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. *Szerkesztette a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület magyar csoportja. Budapest, Franklin-Társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1912, 247-257. oldal.*

Büntetőtörvényhozásunk a csavargás szabályozását tudvalevőleg a Kbt. 62., 63., 64., 69. és 18. §-aival intézte el. Nem szenved kétséget, hogy ez a szabályozás sem a közbiztonság, sem a humanizmus követelményeinek meg nem felel. Célul ebben a cikkemben azt tűztem ki, hogy a szabályozás helyes irányba való tereléséhez rendőri tapasztalataimmal hozzájáruljak. Fejtegetéseimnél figyelemmel leszek a mi sok tekintetben még fejletlen, illetve fejlődésben és forrásban levő társadalmi és gazdasági helyzetünkre, mert régi igazság, hogy a tételes jogban csak azoknak a jogszabályoknak van igazi értékük, amelyek számolnak az élet követelményeivel, a gyakorlati kivihetőséggel. De időszerűnek tartom ezzel a kérdéssel azért is foglalkozni, mert ha a csavargás törvényhozási szabályozását sikerül már most helyes alapokra fektetni, ezáltal a közveszélyességnek oly sokat vitatott problémáját is egy nagyon jelentős részében megoldottuk, mert hiszen kétségtelen, hogy a közveszélyesek egy része a csavargók közül telik ki, illetve a csavargók egy része közveszélyes.

Megállapíthatjuk mindenekelőtt, hogy a csavargás, léha életmód, dologkerülés és az azzal szorosan kapcsolatos kérdésekben a modern igényeknek megfelelő gyökeres orvoslás különböző intézményeket tételez fel, amelyek létesítésével járó jelentékeny pénzbeli áldozat azonban bőven megtérül azoknak a pusztításoknak megszüntetése által, amelyeket a csavargás mai rendezetlen volta erkölcsi és anyagi javakban egyaránt véghez visz. Szükség lenne u. i. modern letartóztató és internáló intézetek (dologházak, munkára szoktató, munkára nevelő intézetek, ipari és főleg hazánkban mezőgazdasági telepek, szegényházak, lehetőleg munkaközvetítőkkel összekötve, menedékházak, gyógyintézeti, ápoló-

intézeti jellegű internátusok, koldustelepek, iszákosok, epileptikusok internátusa stb.) részben társadalmi úton, részben a törvényhatóságok, részben pedig az állam által való létesítésére, vagy immár legalább komoly tervbe vételére.

Hogy azt a zagyva emberanyagot, amely ma a Kbt. 62. §-ának tág meghatározása mellett s megfelelő intézeteink hiánya miatt csavargás címén rendőri ellátást nyer, rendszerbe foglalás útján tegyem könnyebben szemlélhetővé – tér hiánya miatt nem terjeszkedve ki ezúttal a fiatalkorúakra – négy kategóriát állítok fel:

1. Az elaggott, továbbá a szervi elváltozásban szenvedő beteg és gyenge (alkoholista, degenerált és imbecill, epileptikus stb.), önfenntartásukra képtelen azon egyének, akik kórházaink, valamint megfelelő foglalkoztató és egyéb intézeteink elégtelensége, illetve hiánya miatt, végnyomorukban többnyire saját kérelmükre tető alá a rendőri fogházba helyezendők és a legszükségesebb táplálékkal ellátandók.

Ezek a legszerencsétlenebbek pedig igen nagy számmal vannak fogházunkban, illetve toloncházunkban, statisztikai adataink szerint a csavargás miatt elitélteknek férfiak közt 37 %-át, a nők között 31 %-át teszik ki. Semmiképen sem kivánatos, hogy ezt a szomorú statisztikai adatot külföldön is tárgyalják.

2. Azok az önfenntartásukra képes egyének, akikkel szemben bűncselekmény elkövetésének jelenségei ki nem mutathatók ugyan, de állandó tartózkodó helyük és rendes keresetforrásuk nincs s az önfenntartásukra szükséges eszközök holszerzését kellőleg igazolni nem tudják, kivételével természetesen azoknak, akik akaratukon kívül eső okokból (munkahiány stb.) nem tudnak dolgozni.

3. Az ú. n. kétes foglalkozásúak (kétes existenciák, *gens sans aveu*), akikről szintén nem lehet azt állítani, hogy bűncselekmények elkövetésének gyanuja alatt állanak, de akik részben a törvény hiányaiból és hézagaiból, részben a törvényalkalmazás nálunk annyira túlhajtott enyheségéből, vagy ferdeségéből élősködnek.

Az itt tárgyalt kétes foglalkozásúak közül néhány típust következőkben jelölök meg:

a) Az álhirlapíró vagy zughirlapíró. Réme nemcsak egyeseknek, testületeknek, különösen pénzintézeteknek, hanem a tisztességes sajtónak is, amely vele szemben mai sajtóeljárásunk mellett nem képes hatékonyan védekezni; beszennyezi a tisztes sajtó hírnevét. Ezeknek a sötét alakoknak a hirlapírás csak ürügy azokra a szédelgésekre, amelyeket különösen az éjjeli és a szekszuális élet terén végeznek sikerrel.

b) A kéjnők kitartottjai. Közönséges csavargóknak tekintendők ezek a perditák testének árán osztozkodó exisztenciák, mégha a nappal néhány órájára tudnak is némi foglalkozást igazolni.

c) A szerencsejátékok nyilvános helyeken, utcákon és tereken való űzéséből, illetve előmozdításából üzletszerűleg élősködők. Többnyire a legszegényebb néposztály fosztogatói.

d) Hamis könyöradománygyűjtő közokiratok készítői és használói.

e) Kivándorlási ügynökök egy része.

f) Zugkiállításrendezők és rendjelszédelgők itteni foglalkozásnélküli ügynökei.

g) Spanyol „kincsásók" és kincskeresők itteni foglalkozás nélküli ügynökei.

h) A házasságközvetítők egy igen jelentékeny része.

i) A különböző zugirodák tulajdonosai. A legszegényebb néposztály fillereiből élősködnek ezek s számbavehető ellenszolgáltatást nem nyujtanak.

j) Zálogjegyszédelgők.

k) A kuglisipisták, akiket a birói gyakorlat nem tart csalás címén büntetendőnek, de akiknek üzelmei miatt – amint az külföldi, főleg német lapokban minden nyáron sűrűn olvasható – az ország hírneve sokat szenved.

l) A kölcsönközvetítőknek az a része, amely kizárólag csak a provizióra vagy a küldött levélbélyegek beszerzésére dolgozik. Ezek miatt is tudvalevőleg sűrű támadásoknak vagyunk kitéve külföldön.

m) Az ú.n. „parasztfogók" legkülönbözőbb, foglalkozásnélküli válfajai.

4. Végül a negyedik kategóriája a csavargóknak a sokszor büntetett, javithatatlan gonosztevők, akik állandóan bűncselekményekből tartják fenn magukat, de momentán bűnvádi eljárás alatt nincsenek. Ez utóbbiak képezik a csavargóknak legkisebb számú, de legveszedelmesebb fajtáját.

Látszik ebből a négy különböző kategóriából, hogy a csavargásnak a mai tételes törvény által szabott bő köpenye alá elhelyezettek más-más elbánást igényelnek.

Az 1. alá tartozók alkotják a testileg és szellemileg gyenge, a 2. és 3. alattiak a gyanus, léha és munkakerülő, s végre a 4. alattiak a közveszélyes, bűncselekményekből élő csavargók osztályát. Mindenik kategória egymástól teljesen elütő más-más tipus.

Foglalkozásuk szerint:

az 1. alattiak közé tartoznak azok, akik nem képesek foglalkozást űzni;

a 2. alattiak közé azok, akiknek nincs foglalkozásuk;

a 3. alattiak közé azok, akiknek van ugyan, de kétes foglalkozásuk;

a 4. alattiak közé azok, akiknek a foglalkozásuk bűncselekmények elkövetése.

Az 1. alattiak fejlett viszonyok mellett természetesen egyáltalán nem valók a csavargók kategóriájába. S mennyi igaztalanság rejlik abban, hogy ezeket a szerencsétleneket, ha helyben illetőséggel nem bírnak, még toloncolni is kell, szégyenére minden humánus felfogásnak.

Csavargóknak voltaképen csak a 2., 3. és 4. kategóriában megjelöltek tekinthetők s ezek között a 2. alattiak azért igényelnek üldözést, mert a *faj*, a 3. és 4. alattiaknál pedig azért, mert maga az *egyén* veszélyes a társadalomra.

Ezeknek előrebocsátásával foglalkozhatom most már azzal a kérdéssel, hogy a büntetőkodexben minő elhelyezkedést adjunk a csavargásnak.

És itt is az időrend szempontjából két stádiumot kivánok megkülönböztetni: egy távolabbit és egy közelebbit.

Társadalmi és gazdasági viszonyaink jelentékeny fejlődése után, néhány évtized multán elővehetjük dr. Finkey Ferencnek az igazságügyminisztérium megbízásából készült kiváló értékkel biró törvénytervezetét.

A közelebbi stádium pedig az lenne, hogy alkossunk pár rövid §-ból álló novellát, mely a kiáltó hibákat azonnal orvosolja s az ügyet részleges szabályozás révén is nagy lépésekkel viszi előre s egyaránt szolgálja a közbiztonság és a humanizmus érdekeit anélkül, hogy a szabályozás a kincstárra számbavehető költséggel járna.

Azt a kérdést, hogy a csavargás helyet foglalhat-e a büntetőkodexben, eldöntöttnek vehetjük egyrészt azáltal, ha a nyugati kulturállamok jól kipróbált példáját követjük, másrészt azáltal, hogy a csavargás bent van már most büntetőkodexünkben. Ott is kell azt hagyni. De a kellő helyet kell neki megadni a kodexben, mert ma a csavargás, eltérőleg az összes kulturállamok törvényhozásától, még legsúlyosabb eseteiben is csak kihágásnak van minősítve.

A csavargás fogalmát más kulturállamok példájára kielégítő módon meghatározni nézetem szerint ma még nem lehet mindaddig, míg különböző társadalmi védőintézeteink virágzásnak indulnak, a patronage-tevékenység jobban kiépül s az államhatalom is a jelenleginél nagyobb hajlandóságot fog mutatni a kérdés philanthrop részének szabályozásához. Bármennyire óhajtottam volna is az ellenkezőt, leghelyesebbnek jelentkezik mégis, ha egyelőre meghagyjuk a csavargásnak ma érvényben levő tág meghatározását. Megnyugodhatunk az ilyetén elintézésben azért is, mert hisz a közveszélyességnek, de sőt tovább menve: a bűntettnek és vétségnek sem tudjuk adni a fogalom-meghatározását.

A büntetési tétel okvetlenül emelendő. De a büntetési tétel felemelésénél is még sokkal fontosabbnak, illetve a védekezés hatékonysága szempontjából döntő jelentőségűnek tartom a munkaképes csavargókra nézve a kényszermunka behozatalát. Nincsen kihágási törvényünknek elhibázottabb intézkedése, mint az, hogy a Kbt. 18. §-ának a kényszermunkát eltiltó rendelkezése a munkabíró csavargóra is kiterjesztetett.

Mert hiszen a munkától irtózó, a tunya és rest csavargóra nézve csak egy büntetés, csak egy orvosszer létezik, amely egyúttal javulására is vezethet – s ez: a munka.

1880-ban, vagyis büntetőtörvényünk életbelépte előtt, a fővárosnak is volt dologháza. Mihelyt azonban a törvény megtiltotta a csavargóknak munkára való kényszerítését, a főváros hatósága átalakította a dologházat kórházzá (ma is „Dologházi kórház"-nak nevezik), úgy, hogy e téren a multtal szemben visszaesés állott be, amely visszaesés 32 év óta csökönyösen tartja magát.

Azóta ugyanis a csavargók egy része kint őgyeleg, lop vagy rabol, más része pedig évenkint sok ezer számra a rendőri fogházakban és toloncházakban fűtött, meleg szobában, viszonyaikhoz mérten elég jól élelmezve, restségben, tétlenségben és tunyaságban töltik el napjaikat, rossz példát mutatva társaiknak.[1]

1 A budapesti rendőri fogház és toloncházban a mult évben összesen 21,654 egyén fordult meg és pedig 13,535 férfi és 6119 nő.

Szociális bajaink és a kriminálitásnak mennyi veszedelme vezethető vissza a kényszermunkától való eltiltásra!

Kétségen felül áll, hogy az állam azoktól, akik gondozását igénybe veszik, megfelelő ellenszolgáltatást igényelni jogosítva van. Ha tehát a csavargó önszántából dolgozni nem akar, kényszeríteni kell őt arra.

A dologházak kérdése időnként hol a sajtóban, hol a szakkörökben fel-fel bukkan, majd ismét évekre lekerül a napirendről.

A legsürgősebb teendőt abban látom, hogy a kihágási törvény 18. §-ának a kényszermunkára szóló tilalma a munkaképes csavargók és koldusokra nézve helyeztessék hatályon kívül, aminek mindjárt meglesz az az üdvös hatása, hogy addig is, míg a pénzügyi viszonyok rendszeres dologházak építését, illetve jelenlegi letartóztató intézeteinknek s ezek között a meglevő fogház és toloncházaknak megfelelő átalakítását megengedik, a ma restségben és tunyaságban élő dologkerülő csavargók és koldusok különleges berendezkedést és különös szakismeretet nem igénylő munkára (pl. papirzacskók, papirdobozok, szivarládák készítése, favágás, ruhavarrás és igazítás önmaguk részére stb.) már most kényszeríttetnének. Mert ma csekélyebb házimunkát csak az végez közülük, akinek tetszik.

Készen vagyok e téren is arra az erős ellenállásra, amely általánosságban a konkurrencia miatt perhorreszkál minden rabmunkát. De erre azt válaszolom – ad absurdum víve a dolgot – hogy az államhatalom inkább égesse el, semmisítse meg a rabok által előállított produktumokat, semhogy továbbra is viselje a külföldi látogatóinknak azt a vádját, hogy maga az államhatalom tanít és szoktat tunyaságra, restségre és munkátlanságra.

Rá kell mutatnom e helyen még arra a következetlenségre is, hogy míg a Kbt. 18. §-a megtiltja a csavargónak munkára kényszerítését, addig az érvényben levő 1885. évi toloncszabályzat 28. §-a ugyanannak eltoloncolása esetén „otthon munkára szoritását" rendeli el.

A dologházaknak két nemét különböztetném meg: *a)* a munkára szoktató, munkára nevelő intézetet a fenti 2. és 3. kategóriába, *b)* a szigoritott intézetet a 4. kategóriába tartozó csavargókra nézve. Az *a)* alatt említett interháltak közül azoknak, akik különös szorgalmat tanusítanak, megengedném, hogy különösen a mezei munka tartamára egyes mezőgazdák kérelmére azok rendelkezésére bocsáttassanak a szokásos napszám mellett.

Megemlítem még, hogy ilyen internáló intézetek mellett majdnem teljesen feleslegessé válnék az ósdi s az esetek legtöbbjében teljesen céltalan toloncolás s a toloncolási költségeknek megfelelő összeg is helyesen az ily intézetek fenntartására lenne fordítandó.

Ezek után fejtegetésem eredményét a következő tételekben foglalom össze:

1. A nyilvánvalólag bűncselekményekből élő, de momentán bűnvádi eljárás alatt nem álló csavargók kivételével a csavargás egész komplekszuma maradjon meg továbbra is a közigazgatási hatóságok által büntetendő kihágásnak, de a büntetési tétel emeltessék, esetleg a következő szövegezésben: „A csavargás

(Kbt. 62. §.) büntetése egy hónapig, az ismételt csavargásé (Kbt. 63. §.) pedig három hónapig[1] terjedhető elzárás."

2. A munkaképes csavargókra (beleértve a munkaképes koldusokat[2] is:) helyeztessék hatályon kívül a Kbt. 18. §-a.

3. Hatalmaztassék fel a minisztérium, hogy a közigazgatási hatóságok által kiszabott elzárás büntetések végrehajtására szolgáló intézetekben végzendő kényszermunkát rendeletileg léptesse életbe. A rendelet bemutatandó a törvényhozásnak.

4. A nyilvánvalólag bűncselekményekből élő, közveszélyes csavargók elleni védekezésül, a megelőzés és az ártalmatlanná tétel céljait szolgálva egyrészt, a személyes szabadság követelményeit minuciózus gondossággal szem előtt tartva másrészt, a következő szövegezést ajánlom:

„Azt, aki fegyház vagy börtönbüntetést állott ki, ismételt csavargásért két éven belül büntetve volt, ha annak az alapos gyanunak jelenségei forognak fenn, hogy büntetendő cselekmények elkövetéséből tartja fenn magát, a kir. ügyész indítványára a kir. törvényszék, ha ezt a közbiztonság érdekében szükségesnek tartja, egy évtől öt évig terjedhető időtartamra dologházba utalhatja. Dologházakul a törvényhozás további intézkedéséig a jelenlegi letartóztató intézetek e célra kijelölendő külön osztályai rendezendők be. Azoknak szervezeti és ügyviteli szabályait az igazságügyminiszter rendeletileg állapítja meg. A rendelet bemutatandó a törvényhozásnak."

A dologházaknak büntetési rendszerünk kiegészitéseképen való beillesztése elleni küzdelem csak azért folyik, hogy görcsös ragaszkodással megmentsenek egy merev dogmatikai tételt. Ám az élet mást követel! Gondoljunk csak többek között azokra a szabadult fegyencekre, aki maguk kérik magukat internáltatni, mert a társadalom rég kivetette őket magából, senki őket munkára fel nem veszi, kénytelenek újból lopni vagy rabolni. Az-e a helyes büntetési rendszer, amely feltétlenül bevárni rendeli a logikus észjárás szerint okvetlenül bekövetkezendő újabbi bűncselekményeket?

Nem az felel-e meg a humánus eljárásnak, hogy ezeket vegyük fel már meglevő letartóztató intézeteinknek úgyis üresen álló s e célra számbavehető költség nélkül berendezhető külön osztályába?

5. Egy további stádiumnak hagynám fenn azután a rendszeres dologházak, munkára nevelő, munkára szoktató intézetek felállítását, mindig fokról-fokra, az évi állami költségvetésben, a pénzügyi helyzethez képest.

6. Befejező stádium „a biztonsági rendszabályok" kiépítése az annak idején rendelkezésre álló eszközök, intézetek s a patronage-tevékenység akkori fejlődési fokához mérten.

1 A Kbt.-nek az alkalmazható elzárási büntetés maximumát megállapító 16. §-án rést ütöttek már az 1908. XLVII t.-c. 37. és köv. §-ai.

2 A koldulásra nézve a Kbt. 66., 67. és 68. §-ainak büntetési tételeit a rendszeres dologházak, esetleg koldustelepek létesítéséig egyelőre fenntartandónak vélem.

A közveszélyes munkakerülőkről
szóló 1913. évi XXI. törvénycikk

1. Büntetés és dologházba utalás

1. §.

Az a keresetre utalt munkaképes egyén, aki munkakerülésből csavarog, vagy egyébként munkakerülő életmódot folytat, kihágás miatt nyolc naptól két hónapig terjedhető elzárással büntetendő.

2. §.

Az 1. §-ban meghatározott cselekmény vétség és nyolc naptól három hónapig terjedhető fogházzal büntetendő, ha a tettes az 1. §. alapján már két izben volt megbüntetve és a cselekmény elkövetésekor utolsó büntetésének kiállása óta még két év nem telt el.

3. §.

Az 1. §-ban meghatározott cselekmény vétség és tizenöt naptól hat hónapig terjedhető fogházzal büntetendő:

1. ha a tettes magát vagy családját munkakerülő életmódjával erkölcsi romlásnak teszi ki; vagy

2. ha oly tények merültek fel, amelyekből meg lehet állapitani, hogy a tettes rendszerint bűncselekmények elkövetéséből tartja fenn magát.

4. §.

Vétség miatt tizenöt naptól hat hónapig terjedhető fogházzal és ötszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő:

1. Aki nyilvános vagy a közönségnek nyitva álló helyen (1879: XL. t.-c. 87. §.) űzött tiltott szerencsejátékból tartja fenn magát, vagy mások szenvedélyét, könnyelműségét, tapasztalatlanságát vagy értelmi gyengeségét üzletszerűen kihasználja, vagy

2. Aki kéjnővel vagy tiltott kéjelgésből élő nővel tartatja ki magát.

5. §.

A 2., a 3. és a 4. §. eseteiben a bíróság fogházbüntetés kiszabása helyett a tettest dologházba utalhatja, ha munkára nevelése és rendes életmódhoz szoktatása végett szükségesnek találja.

6. §.

Aki a 2., a 3. vagy a 4. §. alapján már meg volt büntetve, azt, ha utolsó büntetésének kiállása után két éven belül az 1–4. §-ok valamelyike alá esik, a bíróság fogházbüntetés kiszabása nélkül ítélettel dologházba utalja.

Az előbbi bekezdés esetében a bíróság a dologházba utalást mellőzheti és egy hónaptól egy évig terjedhető fogházbüntetést állapíthat meg, ha az elítélt egyéniségéből és az eset körüményeiből alaposan lehet következtetni arra, hogy a tettes a büntetés kiállása után munkás és rendes életmódot fog folytatni.

7. §.

Dologházba utalhat a bíróság ítéletében oly bűntettest is, akit az élet, testi épség, szemérem vagy vagyon ellen elkövetett bűntett vagy vétség miatt fegyházra, börtönre, vagy legalább három havi fogházra ítélt, ha megállapította, hogy ez a bűntett vagy vétség a tettes munkakerülő életmódjával van összefüggésben.

Az ily elítéltet a szabadságvesztésbüntetés végrehajtása után kell a dologházba szállítani. A bíróság azonban ítéletében elrendelheti, hogy a fogházra ítélt ezt a büntetését is a dologházban állja ki.

8. §.

A 2–4. §-oknak és a 6. §. második bekezdésének esetében az 1878: V. t.-c. 92. §.-a nem alkalmazható.

Fiatalkorút, aki az ítélet hozatalakor élete tizennyolcadik évét még be nem töltötte, dologházba utalni nem lehet.

9. §.

Az 1–7. §. alapján elítéltet a bíróság oly községből, amely az elítéltnek nem illetőségi helye, meghatározott időre kitilthatja, a külföldit pedig az országból kiutasíthatja s a visszatéréstől is egész életére vagy meghatározott időre eltilthatja. Oly külföldit, akinek a magyar állam területén sem lakóhelye, sem állandó tartózkodó helye nincs, az országból ki kell utasítani, s a visszatéréstől is el kell tiltani.

A határozott időre szóló kitiltás és kiutasítás tartama egy évnél rövidebb és öt évnél hosszabb nem lehet.

2. A dologházi őrizet végrehajtása

10. §.

A dologházba utalás határozatlan időre szól; de tartama egy évnél rövidebb és öt évnél hosszabb nem lehet.

Ebbe az időbe a dologházban végrehajtott fogházbüntetés tartamát (7. §. utolsó mondata) nem lehet beszámitani.

11. §.

Dologházul az igazságügyminiszter addig, amíg e célra megfelelő külön intézetek nem állíttatnak, valamely országos büntető intézetet, bírósági fogházat, valamely törvényhatóság vagy község által erre a célra felajánlott alkalmas épületet, vagy ily intézet vagy épület elkülönített részét jelöli ki.

12. §.

A dologházba utaltakat munkával kell foglalkoztatni és rendes életmódhoz kell szoktatni.

Egyebekben a dologházak szervezetét és rendtartását az igazságügyminiszter rendelettel szabályozza.

13. §.

Minden dologház mellett külön felügyelő hatóságot kell felállítani.

A felügyelő hatóság tagjait a kir. bíróság, a kir. ügyészség és a rendőri hatóság tagjai, a dologház vezetői és más alkalmas egyének közül az igazságügyminiszter nevezi ki. A tagok száma ötnél kevesebb és tíznél több nem lehet.

A felügyelő hatóság szervezetét és eljárását egyebekben az igazságügyminiszter a belügyminiszterrel egyetértve rendelettel szabályozza.

14. §.

A felügyelő hatóság a dologházba utaltat feltételes szabadlábra bocsátja, ha az intézetben legalább egy évet töltött, kellő szorgalmat s jó viseletet tanusított, és egyéniségének átalakulása folytán alapos reményt nyujt arra, hogy szabadon bocsátása esetében munkás és rendes életmódot fog folytatni és ha számára megfelelő munka biztosítva van.

Feltételes szabadságra kell bocsátani azt is, aki az intézetben öt évet (10. §.) eltöltötte.

A felügyelő hatóságnak e kérdésben hozott határozata ellen a kir. ügyészség, az intézet igazgatója és az elitélt nyolc napon belül az igazságügyminiszterhez folyamodhatik. Ez a folyamodás a határozat végrehajtását felfüggeszti.

15. §.

A feltételes szabadságra bocsátott köteles a felügyelő hatóság által meghatározott helyen tartózkodni, munkás és rendes életmódot folytatni.

A rendőri hatóság a feltételes szabadságra bocsátott magatartását ellenőrzi s arról a felügyelő hatóságnak a szükséghez képest jelentést tesz.

16. §.

A feltételes szabadságrabocsátás tartama egy év.

Ha az elítélt ez idő alatt munkás és rendes életmódot folytatott, a szabadonbocsátás végleges lesz.

Ha ellenben a szabadságra bocsátott iszákos, erkölcstelen vagy munkakerülő életmódot folytat vagy a felügyeleti szabályokat más módon súlyosan megszegi, a tartózkodó helye szerint illetékes kir. bíróság (17. §.) a tények megállapítása után elrendeli visszaszállítását az intézetbe.

Ha a feltételes szabadságra bocsátott a 7. §-ban megjelölt oly bűntettet vagy vétséget követ el, amely miatt őt a bíróság fegyházra, börtönre, vagy legalább három havi fogházra ítéli, ez a bíróság az elítéltet a szabadságvesztésbüntetésen felül a dologházba visszautalja. Más bűntett vagy vétség esetében a bíróság az eset körülményeinek méltatásával határoz a dologházba visszautalás kérdésében. A 7. §. második bekezdése ily esetben is irányadó.

A dologházba visszaszállitott az intézetben legalább egy évet, de legfeljebb öt évet tölt. Ebbe az időbe sem a dologházban előbb eltöltött időt, sem a feltételes szabadság idejét nem lehet beszámítani.

Újabb feltételes szabadságrabocsátásnak a 14. §. szerint van helye.

3. Vegyes és zárórendelkezések

17. §.

Az eljárás az 1. §. esetében a közigazgatási hatóságnak, mint rendőri büntetőbíróságnak, a székesfővárosi m. kir. államrendőrség területén pedig a m. kir. államrendőrségnek hatáskörébe tartozik. Külföldi munkakerülővel szemben az 1. §. esetében a határrendőrség működési területén a határrendőrség jár el.

A 2–6. §-ok eseteiben az eljárás a kir. járásbíróság hatáskörébe tartozik.

A 7. §. alapján elítéltet az a bíróság utalja dologházba, amely az ott említett bűntett vagy vétség tárgyában ítél.

Az e törvényben megállapított vétséggel alaposan gyanusítottat azonnal előzetes letartóztatásba kell helyezni és ügyében az előzetes letartóztatás vagy vizsgálati fogság tartama alatt érdemleges határozatot hozni. A letartóztatottat az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság tartama alatt megfelelő munkával kell foglalkoztatni. Az olyan letartóztatottat, akit a bíróság dologházba utalt, e végett az ítélet jogerőre emelkedése előtt is a dologházba lehet szállítani.

A dologházba utalás és visszaszállítás kérdésében az 1896 : XXXIII. t.-cikkben a szabadságvesztésbüntetésekre meghatározott perorvoslatoknak van helye.

18. §.

A dologházba utalás és végrehajtása az elítéltekre ugyanazokkal a jogkövetkezményekkel jár, melyeket a törvény a fogházbüntetéshez fűz.

Az olyan bűntettest, akit a bíróság szabadságvesztésbüntetésre ítélt és dologházba utalt, a szabadságvesztésbüntetés tartama alatt feltételes szabadságra bocsátani vagy közvetítő intézetbe szállítani nem lehet.

19. §.

A nem rendes elmeállapotú egyénekre e törvény rendelkezéseit nem lehet alkalmazni.

Ily egyéneket a bíróság, amíg e tárgyban külön törvény nem intézkedik, a közigazgatási hatóságnak ad át.

Ha a dologházi őrizet tartama alatt derül ki, hogy az elítélt nem rendes elmeállapotú vagy egyéb okból munkaképtelen, a felügyelő hatóság őt az intézetből elbocsátja, és az előbbi bekezdés értelmében jár el. A 14. §. utolsó bekezdése ily esetben is irányadó.

20. §.

Az 1879 : XL. t.-c. 62. és 63. §-a, úgyszintén az 1913 : VII. t.-c. 74. §-a hatályát veszti. Ahol más jogszabály az 1879 : XL. t.-c. 62. vagy 63. §-ai alá eső csavargásról rendelkezik, ehelyett a jelen törvény szerint annak megfelelő cselekményt kell érteni.

Az 1878 : V. t.-c. 41. §-át és az 1879 : XL. t.-c. 18. §-ának második bekezdését az e törvény alapján elítéltekre nem lehet alkalmazni.

21. §.

E törvény 5–7., 10–16. és 18. §-ai, valamint a 17. §-nak a dologházra vonatkozó rendelkezései az igazságügyminiszter által megállapítandó napon, legkésőbb azonban 1916. évi január hó 1-én, e törvény többi rendelkezései pedig a kihirdetésüket követő harmincadik napon lépnek életbe.

Ezt a törvényt az igazságügyminiszter és a belügyminiszter hajtja végre.

(...) Az egyetemi katedrán üresfejüségével feltünést keltő igazságügyminiszter megalkotta a *munkanélküli csavargókról* szóló törvényt. *Munkát teremteni nem tudnak*, tehát a munkanélküliek *kipusztításáról* akarnak gondoskodni. (...) Az idevonatkozó törvény azt mondja, hogy „az a keresetre utalt munkaképes egyén, aki munkakerülésből csavarog, vagy egyébként munkakerülő életmódot folytat, kihágás miatt 8 naptól 2 hónapig terjedhető *elzárással büntethető*." Harmadszori büntetés esetén *három hónapig* terjedhető fogházzal sujtható a munkakerülés vétsége, sőt bizonyos esetekben *hat hónapra* is becsukhatják azt a szerencsétlent, akire a magyar közigazgatási hatóságok ráfogják, hogy munkakerülésből csavarog. Aki közülük a dologházba kerül, az a törvény értelmében legalább egy évig ott marad, *sőt öt évre* is ott tarthatják.

Tisztelt elvtársaim! Hogy ki a munkakerülő csavargó, azt a törvény a *közigazgatási hatóságokra, rendőrkapitányokra és szolgabírókra bízza*. Hogy *milyen szellem* uralkodik a munkásokkal szemben e hatóságoknál, azt mi mindnyájan tapasztalásból jól ismerjük. Én merem állítani, hogy bármely magyar rendőrhatóság ennek a törvénynek az alapján mindnyájunkat, akik e gyűlésen vagyunk, dologházba csukathat. A munkanélküliek Tiszáék szerint *mind és mindenkor* csavargók (...)

A magyar állam tehát a *közmunkák megszüntetésével és a munkanélküliek eltoloncolásával* akarja megoldani a munkanélküliség kérdését. A szervezett munkásság természetesen nem nyugszik bele a kérdésnek ilyen módon való megoldásába. *Mi éppen azért jöttünk itt össze*, hogy a szervezett munkások öntudatos fellépésével figyelmeztessük az államot és közhatóságokat arra, hogy a még mindig fokozódó és a *következő télen rendkívüli nagy mértékben fenyegető munkanélküliség* kérdésével komolyan foglalkozzanak. Mi idejekorán teljesítjük ezt a kötelességünket. Amint később a határozati javaslatban elő fogjuk terjeszteni, e gyűlés felszólítja a Szakszervezeti Tanácsot, hogy sürgős beadványban forduljon a kormányhoz és a főváros tanácsához, amelyben a munkanélküliség *arányainak feltárása mellett* szólítsa fel a kormányt és a fővárost, hogy haladéktalanul rendelje el a szükséges közmunkák végrehajtását és a munkanélküliek pénzbeli segélyezését.

(folytatás a 219. oldalon)

Papp Géza

Törvény (1913. évi XXI. törvénycikk) a közveszélyes munkakerülőkről

A munkanélküliség elleni küzdelem. *A nemzetközi egyesület magyar osztályának közleményei. II. évfolyam, 1. szám, 1913. augusztus.*

Alig pár hét telt el e törvény javaslatának benyujtásától annak törvényerőre emelkedéséig; oly rövid idő, amely nemcsak a jogi és szociálpolitikai, de még a napi sajtónak sem igen engedett módot arra, hogy azzal behatóbban foglalkozzék. A törvénynek nemcsak a büntetőjogi klasszikus iskola tanításaival szemben forradalmi jellegű rendelkezései, hanem messzemenő szociálpolitikai vonatkozásai is megkövetelték volna pedig, hogy a javaslat a *magyar* közvélemény szűrőjén tisztáztassék. Ennek elmulasztását nem pótolja az a tény, hogy a törvény a külföldi hasonló tárgyú törvényhozás gondos figyelembevételével és különösen a német birodalmi büntetőtörvénykönyv 1910. évi javaslatának és az erre vonatkozó gazdag német irodalomnak ujjmutatása nyomán készült. Nem is a kriminálpolitikai büntetőjogtudomány elméleti fejleményeinek érvényesítése, hanem inkább *annak a kérdésnek gyakorlati szempontjából merülnek föl aggályok, vajjon a mi különleges magyar viszonyainknak, a nyugateurópai indusztriális és így szociálpolitikai szempontból is sokkal fejlettebb államokéhoz képest elmaradt közállapotainknak szüksége volt-e ezidőszerint erre és ilyen törvényre? És vajjon nem kellett volna-e a törvényt megelőzniök, vagy legalább is kísérniök az ipari jog körébe vágó olyan szociálpolitikai törvényhozási intézkedéseknek, amelyek az egyetemes magyar szociális érdekeket sokkal átfogóbban megragadni és kielégítésüket sokkal hatályosabban biztosítani alkalmasak?*

Ezt a gondolatot kelti már maga a törvénynek címe is. Munkakerülők büntetőjogi felelősségre vonása és a társadalomnak azok visszaéléseitől való megóvása a törvény célja; ámde hol találunk a mi corpus jurisunkban törvényes intézkedést arról, hogy azok, akik a munkát nem kerülik, de keresik, ebben a törekvésükben országszerte biztosított támogatásban részesüljenek? Valóban azt hisszük, hogy

a munkaközvetítésnek országos törvényhozás útján, vagy általában a törvényhatóságok, vagy legalább is a városok részéről való általános szervezése sokkal biztosabb út ahhoz, hogy a keresetre utalt munkaképes egyéneknek lehetőleg teljes száma gazdaságilag hasznos munkát fejtsen ki, semmint azok a túlságosan messzemenő büntetőjogi represszáliák és kriminálpolitikai praeventiv intézkedések, amelyeket ez a törvény munkakerülés címén foganatba venni céloz.

Maga a törvény nem is adja a „munkakerülés", a „munkakerülő életmód", vagyis alkalmaztatása eme alapfeltételeinek meghatározását. A törvény javaslatának indokolása is a munkára kényszerítés szükségét és jogát hangoztatja a munkakerülőkkel, „ezzel a léha és veszedelmes elemmel szemben"; elfelejti azonban, hogy biztos vezérfonalat adjon a bíró kezébe ennek az úgynevezett elemnek, a munkakerülőknek, minden esetben való helyes felismeréséhez.

Egészben véve a javaslat megokolása abban látja a bűnösség feltételét, hogy a tettes szándékosan vétsen társadalmi kötelessége: a munkában való részvétel ellen. Ámde éppen ennek a döntő körülménynek megállapítása okozhatja a legtöbb nehézséget az egyes esetek elbírálásánál. Hol végződik a vádlott vétlen munkanélkülisége és hol kezdődik a vétkes, a szándékolt munkátlanság, oly sok tényezőtől függő kérdés, mint amily összetett és sokfelől toborzódó a társadalomnak az a csoportja, amelyet a javaslat indokolásának említett kitétele röviden, de nem teljesen igazságosan jellemzett elemként egybevon.

A munkapiac szervezetlensége folytán és hatóságilag szervezett munkaközvetítésnek túlnyomó részben való hiányában hogyan, mi alapon döntse el a bíró, vajjon a vádlott tényleg szándékosan kerüli-e a munkát, vagy pedig csak önkéntelen áldozata-e annak a hibáján és felelősségén kívül eső ténynek, hogy nem tud munkát találni?

A modern büntető perjogi elvek szerint a vádbeli cselekmény tényálladéki elemeinek bizonyítása, így tehát a szóban levő bűncselekménynél a munkakerülés bizonyítása a vád képviselőjének föladata, amit a törvényjavaslatnak indokolása kifejezetten is elismer. Mely esetben lesz azonban bizonyítottnak tekinthető a munkakerülés? Elegendő-e a munkanélküli vádlott rendszerinti munkaszakmájának kedvező konjunktúrájáról való úgynevezett köztudomás, vagy elegendő-e már az is, ha egyéb szakmákban kedvező a konjunktura? Más szóval: pusztán a kedvező gazdasági viszonyok címén szabad-e tényként megállapítani, hogy minden munkaképes szükségképen kaphat is munkát, ha akar, holott ezt a föltevést a mindennapi élet tapasztalata, a mindig meglévő munkástartalék kétségtelenül megcáfolja. Ezenkívül pedig joga van-e a társadalomnak büntetés terhével megkövetelni, hogy a keresetre utalt munkaképes egyén saját rendszerinti, esetleg tanult mesterségén kívül egyéb munkát és foglalkozást keressen, mihelyt saját mestersége, ha csak időlegesen is, megtagadja tőle a megélhetés mindennapi eszközeit? Valóban drákói felfogásra vallana ennek a kérdésnek igenlő értelemben való megoldása, főleg figyelemmel az indusztriális államokban megállapított arra a tapasztalati tényre, amely szerint a tanult mesterségükből általános, vagy részleges gazdasági válság idején kiesett elemek rendszerint csak kis mértékben szoktak visszatérni elhagyott szakmájukhoz. Rossz gazdasági és szociális politika tehát, amely a tanult munkást arra készteti, hogy időleges munkanélkülisége esetén azonnal más munkakörbe, tanulatlan napszámosmunkára szegődjék és ezzel tanult mesterségétől esetleg, sőt valószínűséggel végleg elszakadjon, hacsak ehelyett a munkanélküliség szenvedései mellett a munkakerülés bélyegét is kockáztatni nem akarja.

De azt a kedvezőbb, vagyis igazságosabb megoldást feltételezve is, hogy a judikatura majd abban az irányban fejlődik, miszerint nem a gazdasági általános, vagy különleges helyzetet, hanem a vádlott tényleges viszonyait veszi alapul, miképpen lesz bizonyítható, hogy az, aki tényleg munka nélkül van, ebbe az állapotba munkakerüléssel jutott? Talán a vádlott előző munkaadójának vallomása alapján döntessék el, hogy nem munkakerülő-e az, aki jobb munkafeltételek kieszközléséért folytatott törekvéstől vezéreltetve hagyta el munkahelyét? És ha e jogos törekvése hajótörést szenvedett, t. i. új munkára szert tenni nem tudott, ezért munkakerülőként megbélyegeztessék? Vagy talán a vádlott munkakerülése azoknak a munkaadóknak vallomásával bizonyíttassék, akiknél a munkát, a munkafeltételek valódi, vagy vélt kedvezőtlensége következtében el sem vállalta?

A törvény végrehajtásának eme gyakorlati nehézségén helyesen csak az országosan szervezett paritásos munkaközvetítés segíthet át, amely nélkül a végrehajtás során a törvény céljait egyrészről az önkény, másrészről az indokolt óvatosság Scyllája és Charybdise veszélyezteti.

Kettő közül melyik a nagyobb veszély, azt bővebb kommentár nélkül megvilágítja ama tény, amely szerint a munkakerülés körébe vont bűncselekmény legtipikusabb esetének („az a keresetre utalt munkaképes egyén, aki munkakerülésből csavarog, vagy egyébként munkakerülő életmódot folytat") elbírálása nem a bíróságnak, hanem a közigazgatási hatóságnak, mint rendőri büntető bíróságnak, a székesfővárosi m. kir. államrendőrség működési területén pedig a m. kir. államrendőrségnek hatáskörébe tartozik. Szinte fájó gondolat, hány tisztes munkanélküli munkás lesz a „közigazgatási hatóság, mint rendőri büntető bíróság" nagyon is a mindenkori „célszerűséghez" igazodó fölfogása alapján munkakerülő gyanánt elítélhető. Hány esetben lesz a kellő gazdasági és szociális szakismereteket nélkülöző egy-egy fiatal közigazgatási tisztviselőnek egyéni fölfogása az egyedüli jogalap arra, hogy a szóban levő törvény 1. §-ára való hivatkozással munkakerülő gyanánt elítélje akár a sztrájkban álló munkást is. Sem a törvény szövege teljes határozottsággal ki nem zárja ezt a magyarázatot, főleg ha a sztrájk elhúzódik („munkakerülő életmódot folytat"), sem annak megokolása nem jut el addig a mi viszonyaink közt nagyon is indokolt gondosságig, hogy a gazdasági harc okából való munkamegtagadást visszaélésszerű, vagy jóhiszemű tudatlanságból eredő büntető megtorlástól megvédje. A törvény tiszta forrásától bizonyára távol áll az ilyenekre is számító politika zavaros vize, de éppen ezért kellett volna azt, legalább a megokolásban, olyan kitanítással körülhatárolni, amely annak kizárólag kriminálpolitikai eredetét tisztátlan beszivárgástól megvédje.

Még aggályosabb a mi viszonyaink közt a szóban levő kihágás másik elkövetési cselekménye, a „munkakerülésből csavargás". Csavargás alatt a törvény javaslatának indokolása a helyről-helyre vándorlást érti, „amelyet eddigi jogszabályaink is tiltottak".

Tényleg, kihágási büntetőtörvénykönyvünk (1879. évi XL. törvénycikk) 62. §-a, amelyet éppen a szóban levő törvény kíván helyettesíteni, csavargónak tekinti és mint ilyent bünteti azt, akinek bizonyos lakhelye nincs, vagy azt elhagyja és foglalkozás, vagy munka nélkül csavarog. A munkanélküli vándort, vagy a mai kor közlekedésére jellemzőbben megjelölt utast, aki éppen azért vándorol, illetőleg utazik, hogy megfelelő föltételekkel munkához jusson, már a vándorlás, illetőleg utazás és foglalkozásnélküliség puszta ténye alapján a bűncselekmény gyanujával illethetik tehát, amely gyanunak bizonyított ténnyé sűrűsödése, vagy eloszlása attól függ, hogy az eljáró közigazgatási tisztviselő (rendszerint rendőrkapitány, vagy szolgabíró, vagy ezek segéde) mily alapon dönti el a munkakerülésnek fönn már mérlegelt ismérveit. Vajjon megelégszik-e a szakszervezet utassegélyt biztosító igazolványával? Vajjon nem minősül-e munkakerülővé a munkakereső? Minderre csak az adhat biztos választ, aki az ország politikai pártjainak jövő alakulását és hatalmi súlyát biztosan megjósolhatja. Mindenesetre sovány vigasz, hogy gazdasági és szociálpolitikai szempontból a mostani törvényhozó sem akart messzebb látni a harminc év előttinél, amikor pedig már köztudomásra tarthatna igényt az az igazság, hogy a munkaerők elhelyezkedésének megkönnyítése a termelési tényezőknek a gazdasági szükségtől parancsolt kiegyenlítődését és így a nemzeti termelés rendesebb ütemét biztosítja; ennek megakadályozása nem kisebb hiba, mint az öntöző csatorna zsilipeinek betömése.

Érthető ezek után az a különbség, amely a munkakerülők kérdésének rendezésében jelentkezik közöttünk és az oly állam között, amelynek eltérőleg a mienktől, munkapiaca szervezett, amelynek területét átszövik a közbizalmi alapra helyezett munkaközvetítők, a munkakereslet és munkakínálat egészének és minden részletének nyilvántartásával és irányításával. Mily egyszerű és jórészt puszta nyilvántartási kérdéssé zsugorodik ott össze az, hogy a munkanélküli egyszersmind munkakerülő-e, vagy sem, hogy a munkapiac mindenkori állásához képest tényleg kaphatna-e munkát és amennyiben kaphatna, saját rendszerinti foglalkozásában, vagy egyébben, rendes lakóhelyén, vagy egyebütt kaphatna-e, és nem jogos ok (sztrájk, kizárás) tartja-e őt vissza a munkától. Csak a munkavállalás alaki föltételeinek, a keresetre utaltak munkába lépésének törvényes rendezése szabhat irányt abban a kérdésben, hogy jogtalanul tagadja-e meg a munkát, vagyis munkakerülő-e a munkanélküli.[1]

1 A büntetendő tényállás megállapításának nehézségeiről számolnak be a napilapoknak az időközben megtartott első tárgyalásokról közölt hírei is. A bíróság, úgy látszik, helyes érzékkel óvakodik attól, hogy a munkakerülést rendőri jelentések és vallomások, mint ebben a vonatkozásban rendszerint alkalmatlan bizonyítékok alapján bizonyítottnak lássa.

Nincs ugyan kizárva, hogy a törvényhozás előbb-utóbb nálunk is rendezi a munkaközvetítés kérdését. Erre a remélt tényre való figyelemmel se higyjük azonban, hogy itt csak törvényalkotási sorrendről van szó. A munkaközvetítés és a munkakerülők ügye oly szoros összefüggésben vannak egymással, hogy a helyes sorrend egyszersmind a megoldás helyességének is legfőbb biztosítéka. Nem szabad ugyanis felednünk, hogy a törvényhozás a legösszetettebb szervezetnek, a társadalomnak életrendjét szabja meg, amely akkor halad helyes irányban, ha minél több egyed törekvése és munkája párhuzamos a társadalom összességének érdekével. Elhibázott tehát az a rendezés, amely kényszerrel, büntetéssel akarja és reméli kieszközölni az egyesek szociális irányzatú működését ott is, ahol a helyes közigazgatás, a nevelés, végül a javak igazságos eloszlásának biztosítása öntudatos és áldozatkész és így megbízhatóbb támaszokat szerezne a társadalomnak.

Ebből a nézőpontból tekintve a kérdést, azt hisszük, hogy helyes munkaközvetítés szervezése kapcsán egészen más képet nyerne az úgynevezett munkakerülők ügye és a társadalomnak ezektől való büntetőjogi megvédése is.

Mindenekelőtt megcsappanna a munkakerülők ama, jelenlegi legnagyobb csoportja, amelyet a törvény indokolása, a párisi V. börtönügyi kongresszus határozatai nyomán, *alkalmi munkakerülőknek* nevez és a már idézett 1. §. kihágási büntetése alá helyez. Minthogy ezek közé a törvény értelmében többszörös visszaesők nem, hanem azok tartoznak, akik munkakerülés miatt még csak első, vagy legfeljebb második esetben szenvednek büntetést, kétségtelenül sokan, sőt legtöbben vannak közöttük azok a munkanélküliek, akiket a munkapiac kedvezőtlen állása és saját ügyességük és élelmességük fogyatékos volta, esetleg bizonyos fokú könnyelműségük sodor abba a helyzetbe, hogy mint munkanélküliek, munkakerülőkként elítéltessenek. *Elvégezni a munkát és megtalálni az alkalmas munkát,* két különböző dolog és nem mindenki rendelkezik mindkét irányban a kellő készséggel. Mily ferde és céltévesztett intézkedés tehát, büntetés alá vonni ezeket a kevésbé élelmes, amellett azonban esetleg használható és ügyes munkásokat, ahelyett, hogy közvetítés útján lehetőleg biztos mód és alkalom nyujtatnék nekik a produktív munkásság kifejtésére.

De nem számol ez a törvényhozás a többé-kevésbbé rokkantakkal, a munka veteránjaival sem, akik félig kegyelemkenyéren, végső erejük megfeszítésével nálunk még oly állapotban és abban a korban is dolgoznak, amelyben a haladottabb országok törvényhozásának gondoskodásából ottani társaik már régen a rokkantsági, vagy aggkori járadék élvezetében pihenik munkabíró életkoruk fáradalmait. Nem számol a mi törvényhozásunk ezekkel, pedig válságok és üzemredukciók idején ők azok, akik először szorulnak ki a munkapiacról és akiknek immár járadék helyett ennek a törvénynek jóvoltából vajmi könnyen elzárás, fogház és dologház juthat osztályrészül.

Mindezeknek az elemeknek nagy része egyrészről a munkaközvetítés, másrészről a szociális biztosítás helyes szervezése esetén kiválnék a munkakerülők sorából és nem jutna az első büntetés bélyegével illetve, főként pedig erkölcsi érzületé-

ben is megmételyezve arra a lejtőre, amelyen a társadalom salakjába legtöbbször menthetetlenül lecsúszik és irányt vesztve, azt a réteget gyarapítja, amellyel szemben a büntetőjogi elbánás mindesetre indokolt.

A kevésbbé élelmesek és ügyesek, a könnyelműek, de nem kórosan betegek és nem gonosztevők, a többé-kevésbbé rokkantak csoportja nem a büntetőjog, hanem a szociálpolitika, a szociális közigazgatás és az ezzel karöltve járó társadalmi önkéntes jótékonyság révén várja az orvoslást. Jelesül azok, akik a munkaközvetítés útján normális munkakörben átmenetileg nem nyerhetnének elhelyezést, az időbelileg helyesen elosztott közmunkákban és különböző szükségmunkákban találhatnának időlegesen megfelelő alkalmazást, az aggkori és rokkantsági, valamint a munkanélküliségi biztositás révén a legszükségesebb támogatást, hatóságok és magánegyesületek által fönntartott foglalkoztató műhelyekben és népházakban némi munkaalkalmat és a legégetőbb szükségletek kielégítését szolgáló segélyeket. A szociális gondoskodásnak máshol jól ismert, nálunk gyakorlatban eddig sajnosan egyáltalán nem, vagy csak alig alkalmazott eszközei ezek, amelyek büntetőjogi represszáliáknál és praeventív intézkedéseknél sokkal alkalmasabbak arra, hogy normális alkatú egyénekben a társadalmi rend ellen irányuló törekvést csírájában elfojtsák.

Ellenben ezeknek az egészséges és hasznosítható elemeknek más úton való elhelyezése esetén a munkakerülők táborában úgyszólván csak azok maradnának meg, akik ellen a társadalmat múlhatlanul büntetőjogi védelemben kell részesíteni. Ezek: egyrészt a kóros hajlamúak, az értelem, vagy akaraterő gyöngesége következtében munkakerülők, csavargók és koldusok szerencsétlen hada, amely anélkül, hogy nagyobb bűncselekményekkel fenyegetné a társadalmat, annak improduktív, terhes elemét alkotja, másrészt a hivatásos gonosztevők, a megrögzött és javíthatlan bűntettesek, akiknél a munkakerülés csak okszerű és nem is minden esetben föllépő kísérője a bennük rejlő nagyobb veszélyeknek.

Ez a két csoport az, amellyel szemben különleges, úgynevezett biztonsági intézkedésekkel kell megvédeni a társadalmat; egyrészt javítással, neveléssel, az akaraterőnek és erkölcsi érzésnek munka és tanítás útján való megerősítésével, ott és addig, ahol és amíg ez célravezet, másrészt elkülönítéssel és kényszermunkával ott, ahol amattól már eredmény nem várható.

Félő, hogy az az osztályozás, amelyet a törvény tesz, a fölhozott szempontok figyelmen kívül hagyása folytán gyakorlati végrehajtásában is káros eredményekre vezet.

A törvény ugyanis a munkakerülés bűncselekményével szemben biztonsági intézkedés gyanánt a létesítendő dologházba utalást állapítja meg mindazokra, akiket már nem alkalmi munkakerülőknek, hanem úgyszólván rendszerinti munkakerülőknek, vagy pedig a munkakerülés veszélyesebb képviselőinek tekint. Ezek közé számítja pedig azokat, akik munkakerülés miatt már két ízben voltak büntetve és a cselekmény elkövetésekor büntetésük kiállása óta két év még nem telt el (2. §.), még súlyosabban minősülők gyanánt jelöli meg azokat, akik magukat, vagy családjukat munkakerülő életmódjukkal erkölcsi romlásnak

teszik ki, úgyszintén azokat, akik ellen oly tények merültek föl, amelyekből meg lehet állapítani, hogy az illetők rendszerint bűncselekmények elkövetéséből tartják fenn magukat (3. §.), végül a törvény értelmében a munkakerülés legsúlyosabb bűncselekményét azok követik el, akik nyilvános, vagy a közönségnek nyitva álló helyen űzött tiltott szerencsejátékból tartják fenn magukat, vagy mások szenvedélyét, könnyelműségét, tapasztalatlanságát, vagy értelmi gyöngeségét üzletszerűen kihasználják, végül azok, akik kéjnővel, vagy tiltott kéjelgésből élő nővel tartatják ki magukat (4. §.).

A törvény mindezeket a cselekményeket vétségnek minősíti és elbírálásukat a kir. járásbíróság hatáskörébe utalja (17. §.), amely büntetésképpen legfeljebb hat hónapig terjedhető fogházzal és a 4. §-ban megjelölt esetekben ezenfelül legfeljebb ötszáz koronáig terjedhető pénzbüntetéssel is büntethet. A *bíróság azonban fogházbüntetés kiszabása helyett a tettest dologházba utalhatja, ha munkára nevelése és rendes életmódhoz szoktatása végett szükségesnek tartja (5. §.); azt a tettest pedig, akit a bíróság munkakerülés vétsége miatt már egy ízben megbüntetett, utolsó büntetésének kiállásától számított két éven belül bekövetkezett visszaesése esetén fogházbüntetés kiszabása nélkül dologházba kell utalni, hacsak az elítélt egyéniségéből és az eset körülményeiből nem lehet alaposan következtetni arra, hogy a büntetés kiállása után munkás és rendes életmódot fog folytatni (6. §.); ebben az esetben is a bíróság dologházba való utalás helyett egy hónaptól egy évig terjedhető fogházat állapíthat meg; végül dologházba utalhat a bíróság minden olyan bűntettest, akit az élet, testi épség, szemérem, vagy vagyon ellen elkövetett bűntett vagy vétség miatt fegyházra, börtönre, vagy legalább három havi fogházra ítélt, ha megállapította, hogy ez a bűntett, vagy vétség a tettes munkakerülő életmódjával van összefüggésben és ebben az esetben a bíróság még azt is elrendelheti, hogy a fogházra ítélt ezt a büntetését is a dologházban állja ki. (7. §.)*

Mint ebből a fölsorolásból látható, a törvény a legkülönbözőbb elemeket vonja be a munkakerülés vétségének, vagy enélkül is, de a munkakerüléssel egyképpen dologházba utalással büntetendő cselekményeknek körébe. Tarka társaságban látjuk itt összehányva a szociális és különösen ethikai és nevelési tekintetben legkülönbözőbb megítélésű társadalmi rétegeket; a már említett ügyetleneket, élhetetleneket, fogyatékos munkaerejűeket, akiket a balsors valamely szemfüles szolgabíró, vagy rendőrkapitány képében már két ízben utolért, továbbá a családrontó szülőket, a tömeglakások és külvárosi odúk sötét alakjait, a sipistákat és más népet fosztogató szédelgőket, az apacsokat, a megrögzött és hivatásszerű gyilkosokat, rablókat, tolvajokat, csalókat és kerítőket.

Vajjon miképpen fogja hivatását teljesíteni a dologház, amelynek kifejezetten nevelő- és rendes életmódhoz szoktató rendeltetését és ehhez képest a legmesszebb menő egyéni elbánást parancsoló feladatát ennyire teljesen különböző körökkel szemben kell gyakorolnia? Hogyan áll meg a kissé könnyelmű és léha az ő dologházbeli társa, az állatember mellett? Nem válik-e ily körülmények között a dologház újabb, de a jelenleginél rosszabb kiadású börtönné, vagy fegy-

házzá, amelybe erkölcsi szépséghibával megy be és ahonnan az erkölcs rongyaival, vagy minden erkölcs nélkül jön ki a szerencsétlenek ama csoportja, akiket a társadalom nevelő és „rendes életmódhoz szoktató” tevékenysége az emberségből úgyszólván kivetkőzött elemekhez helyezett?

Mi egyáltalán is kételkedünk abban és a törvényhozónak sem szabad azzal a hiú reménnyel áltatnia magát, hogy a dologház alkalmas nevelési eszköz. Az Angolországban szerzett csaknem évszázados tapasztalat a kényszermunkával járó dologház *(workhouse)*, valamint a Németországban többfelé szervezett munkástelepek *(Arbeiterkolonie)* körül szerzett tapasztalat is azt bizonyítja, hogy a személyes szabadság korlátozásával járó, emellett pedig tömegben végzett kényszermunka üdvös eredményt nem, hanem inkább romboló hatást gyakorol. Pedig Angliában és Németországban ezek az intézmények nem is a büntetőjog, hanem a szegényügyi közigazgatás intézményei. *Akkor tehát, amikor ott, különösen pedig Angliában, ezt az intézményt a leghatalmasabb reformtörekvések hullámai ostromolják, amikor Angliában történelmi jelentőségű eszmeirányok, élükön a legnagyobb nevű szociologusokkal, e dologházak megszüntetését és a társadalmi munkarend egészen más irányú megalkotását a siker kilátásaival és kezdeteivel alapozzák,*[1] *nálunk „merész újításként” a társadalom széles rétegeinek szánt dologház intézményét létesíteni, – szerencsés alkotásnak nem mondható. Végső védelmi eszközül kellett volna ennek maradnia azokkal az elemekkel szemben, akiknek nevelése és javítása már alig remélhető és akiknek a társadalomra nézve ártalmatlanná tétele szolgáltatja ennek az intézménynek egyetlen alapját és igazolását.*

A dologházak szervezete és rendtartása tárgyában a törvényben (12. §.) kilátásba helyezett igazságügyminiszteri rendeletnek módjában volna ugyan, hogy valamennyire biztosítsa a dologházba utaltak kellő osztályozását és a szükséghez képest elkülönített és egyéni kezelésüket. Az ilyen rendeleti szabályozásba – ha azt a legszélesebb körű belátás és mélyreható tudományos gondolkozás vezérli is, – valamint a végrehajtásba azonban még kevésbé lehet bizalmat helyezni, mert bővebb magyarázatra sem szorul, hogy a dologházba utalásnak jelzett egyéniesítő végrehajtása nagy költséggel jár; ebben a tekintetben pedig a törvényjavaslat indokolásában fölhozott szűkszavú és optimista számítás nem sok reménnyel kecsegtet.

Bővebb magyarázatra nem szorul tehát az sem, hogy mindez másként volna és a helyes és hatályos végrehajtást sokkal inkább biztosítaná, ha a munkakerülés büntetőjogi szabályozása, különösen pedig a kényszerjellegű dologház alkalmazása, a már kifejtett kifogásoknak megfelelőleg egyrészt a nem annyira büntetőjogi, mint inkább szociálpolitikai elbánást igénylő elemeknek kizárásával, másrészt a kóros hajlamúaknak különleges intézetekben való elhelyezésével, egyedül és kizárólag a gonosz indulatú, veszélyes jellegű munkakerülőkre (3., 4., 7. §§.) szorítkoznék.

1 *Bulletin trimestriel de l'association internationale pour la lutte contre le chômage.* Paris, 1913. évi 1. szám, 175–206. lapok.

A kóros hajlamú munkakerülők elhelyezésénél és nevelésénél, figyelemmel arra, hogy ezek jó része nem a munkára általában, mint inkább a szabad munkára és ügyeinek önálló gondozására képtelen, a nevelésnek főleg az akaraterő megedzésére kell irányulnia. Ezeket, mint nem rendes elmeállapotú egyéneket, a törvény is (19. §.) helyesen kirekeszti hatálya alól; valamint ugyancsak helyesen kiveszi azokat a fiatalkorúakat is (8. §.), akik az ítélet hozatalakor életük tizennyolcadik évét még be nem töltötték, utóbbiakat csak annyiban, amennyiben ezeket dologházba utalni nem lehet. Helyesen jegyzi meg a törvény javaslatának indokolása, hogy a fiatalkorúaknál a javítónevelésnek jut az a szerep, amely a felnőtteknél a dologházra vár. „Miután pedig a büntetőtörvény novellája lehetővé teszi, hogy a munkakerülő fiatalkorúakkal szemben, illetőleg az ő érdekükben a bíróság megfelelő nevelő rendszabályok alkalmazását rendelje el, teljesen kielégítő, ha a fiatalkorúakra ennek a törvénynek csakis ama rendelkezései nyernek alkalmazást, amelyek a munkakerülés bűncselekményének fogalmát és minősítését meghatározzák.”

Mind e helyes kivételek mellett is fönnmarad azonban az az eléggé nem kifogásolható és már előbb is kiemelt rendszabály, amely szerint az egyszerűen élhetetlen, könnyelmű, vagy léha (2. §.) az itt zsinórmértékül nem szolgálható visszaesés alapján dologházba kerülhet, a társadalom legveszedelmesebb ellenségeinek társaságában. A végrehajtáson áll, hogy ez az aggály a valóságban minél ritkábban bizonyuljon alaposnak.

Mindenesetre sajnálatos, hogy törvényhozásunk, amely a német törvényhozási munkálatokat oly gondos figyelemben részesíti, éppen azokra az aggodalmakra nem helyezett kellő súlyt, amely aggodalmakat a német-birodalmi büntetőtörvénykönyv 1910. évi javaslata körül keletkezett gazdag irodalom ebben a kérdésben fölszínre hozott.

A törvény javaslatának indokolása azt a szinte túlságos önbizalomról tanuskodó állítást is kockáztatja, amely szerint „alig van nézeteltérés, hogy a társadalom védelme érdekében ily intézkedés (dologházba utalás) helyt foghat, ha a munkakerülő életmód bűntett vagy vétség elkövetéséhez vezetett”. Ezzel szemben nem egy tekintélyes helyről figyelmeztettek arra, hogy a súlyos bűntettesek nem a dologházba valók, amiből folyólag megnyilatkozott a kívánság is, hogy a dologház csakis olyan munkakerüléssel és léhasággal összefüggő bűncselekményeknél nyerjen alkalmazást, amelyeknél a bíróság hat hónapot meg nem haladó szabadságvesztésbüntetést állapított meg.[1] Csak jellemzésül hozzuk ezt fel arra nézve, hogy a nagyon heterogén elemek közös kezelésével szemben egyebütt is ugyanaz az aggály nyilvánul, amelynek ehelyütt kifejezést adni bátorkodtunk.

Egyébként megelégedéssel lehet üdvözölni, hogy a dologházba utalás mindig határozatlan időre szól (10. §.) és hogy annak tartamát a minden dologház mellett szervezett külön felügyelő hatóság állapítja meg, amennyiben a törvényes

1 *Bericht über die Verhandlungen der 31. Jahresversammlung des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohltätigkeit*, Leipzig, Duncker und Humblot 1912. 145. lap.

egy évi legkisebb és öt évi legnagyobb tartam keretében ez határoz a dologházba utaltnak feltételes szabadságra bocsátása tárgyában (14. §.), ha az illetőnek kellő szorgalma és jó viselete és egyéniségének átalakulása alapos reményt nyujt arra, hogy szabadon bocsátása esetében munkás és rendes életmódot folytat, egyszersmind pedig számára megfelelő munka biztosítva van. A dologházba utaltnak szabadlábra helyezése tehát, a személyes szabadság megvédése céljából felállított időbeli korlátokon belül, csakis a megfelelő erkölcsi és anyagi biztosítékokkal foghat helyt.

Egyáltalán helyeselni kell azt az irányelvet, amely szerint a törvény a dologházakat nem a rendőrség és közigazgatási hatóság hatáskörében, hanem az igazságszolgáltatás szervei gyanánt kívánja létesíteni, egyszersmind pedig a felügyelő hatóságok szervezésével módot adva arra is, hogy az intézmény iránt a társadalmi, nem hivatalos körök beható érdeklődése is fölkeltessék.

A törvény egyéb részleteire kiterjeszkedni ennek a cikknek keretében nem lehet.

Kifogásaink különben sem a részletek ellen irányulnak. Célunk inkább annak dokumentálása volt, hogy törvényhozásunk ennek a törvénynek, mint annyi másnak megalkotásánál is, hideg közönnyel kitért az igazi alkotó, a nemzeti életet nemcsak szélesebb, de szilárdabb alapokra is helyező szociálpolitika követelményei elől.

Büntetésről, kényszermunkáról, fogházról és dologházról úgy, ahogy gondoskodik. De ha már szükségesnek látta, hogy a munkakerülők és csavargók ügyét rendezze, nem volt szabad figyelmen kívül hagynia a francia *congrès pénitentiaire* 1895. évi július hó 8. napján elfogadott következő tételét: *„A társadalom jogosult arra, hogy a koldusok és csavargók ellen megelőző jellegű szociális rendszabályokat és pedig szükség esetén kényszerjellegűeket is vegyen foganatba. Ezzel a joggal szemben azonban viszont kötelessége, hogy ezekre vonatkozólag a szociális gondozást, a szegényügyi köz- és magánsegélyezést is racionális módszerrel kifejleszsze.”*

A mi törvényünk, sajnos, ennek az éremnek csak egyik oldalát mutatja. Éppen így nélkülözzük abban a francia szenátus által 1912. évi június hó 28. napján első olvasásban elfogadott, bár eddig törvényerőre nem emelkedett, Flandin István szenátor által benyujtott törvényjavaslatnak *(proposition de loi portant révision des articles du Code Pénal concernant le vagabondage et la mendicité et organisation de l'assistance par le travail)* azt a tervezett rendelkezését is, amely szerint minden megye *(département)* tartozik segélyező munkaházakat *(établissement d'assistance par le travail)* létesíteni, akár ilyen megyei intézmények alapítása, akár pedig a már létező vidéki, községi, vagy magánjellegű ilyen intézmények anyagi támogatása útján. E munkaházak rendeltetése az, hogy pillanatnyilag munkát és munkával keresményt biztosítsanak a segélyezetteknek és egyrészről munkahelyiségeket, másrészről ingyenes munkaközvetítést kell nyujtaniok.[1]

1 *Bulletin trimestriel de l'association internationale pour la lutte contre le chômage.* Paris, 1913. évi 1. szám. 165–167. lapok.

Ilyféle szociálpolitikai gondolatot a mi törvényünkben hiába keresünk. Pedig ha törvényhozásunk sem általában a munkaközvetítés, sem egyéb rokon szociálpolitikai intézkedések létesítésére időt találni és erőt gyűjteni eddig nem tudott, ezek hiányában ez a törvény sürgős nem volt és nyugodt lelkiismerettel lemondhattunk volna erről a sikerről, hogy éppen ezzel a törvénnyel „előzzük meg” az egyébként előttünk járó és nem mindig helyes megfontolással követett államokat. Bármily helyesek ugyanis e törvény egyes részletei, az egész magán viseli időelőtt lett születésének bélyegét, a szociális tartalom tekintetében való vérszegénységet. Erőt és üdvös életet nem adhat más neki, mint a szociális irány friss légárama.

(folytatás a 208 oldalról)

Nem akarunk jóslásokba bocsátkozni, nem akarjuk előre megállapitani, hogy beadványunk *milyen sorsra* fog jutni. Azonban ismerve a munkanélküli munkások hangulatát, kötelességet teljesitünk, ha itt, erről a helyről figyelmeztetjük a kormányt és a fővárost, hogy a munkanélküli munkásokkal szemben teljesitsék kötelességüket. Figyelmeztetjük a hatóságokat, felelősségük terhe mellett, hogy a további *bünös mulasztások sulyos következményeket* vonhatnának maguk után. Ha e kérdést elhanyagolják, ha továbbra is strucc-politikát üznek, akkor furcsa meglepetésekben lehet részük.

Itt most a *legégetőbb gyomor- és kenyérkérdésről* van szó. A munkások ezrei éheznek, nyomorognak, szükséget látnak. *Gyermekeink pusztulnak el szemünk láttára.* Ha az államhatalom minden lépésünket követve érezteti velünk sujtó kezét, minden falat kenyérből *adó cimén elvon* egy részt saját céljaira, követeljük tőle, hogy kötelességszerüen gondoskodjék e hibánkon kivül bekövetkező társadalmi katasztrófa *enyhitéséről.*

Ha e figyelmeztetésünk ellenére az államhatalom kötelességét nem teljesitené, ám *lássa a következményeket.* Ebben az esetben a józan szervezeti vezetés helyett a *nálunknál sokkal meggyőzőbb, sokkal forradalmibb képességü agitátor, a gyomorkorgás veszi majd át a szerepet.* Ez az agitátor *nyelvre, vallásra, nemzetiségre,* politikai felfogásra való tekintet nélkül minden munkással meg tudja magát értetni. Ez az agitátor hozzáférkőzik ugy a *szervezett,* mint *a szervezetlen* munkásokhoz és ha ez az agitátor fogja a *munkásokat cselekvésre szólitani,* akkor fel fognak elevenülni a mult század kenyérkérdésekből fakadó *forradalmi napjai,* amikor a munkásság *már nem kér, már nem is követel, hanem ott vesz magának jogot és kenyeret, ahol talál.* (Hosszantartó lelkes éljenzés és taps.)

Kenyeret és munkát a munkanélkülieknek!
Böhm Vilmos 1913. szeptember hó 9-iki gyülési beszéde. Népszava-könyvkereskedés.

Budapesti városi főkapitányság.

Tekintetes
fővárosi Tanácsnak
Budapesten.

Múlt hó 11én 28476. szám alatt a f. évi június 10én d. u. 5 óra tájban dohány utcza 15ik számú ház kapujában egy fehér pólyában takart 2-3 hónapos leány csecsemő ügyében kelt átiratomra vonatkozva van szerencsém ezennel hivatalos tisztelettel értesíteni, hogy annak anyja Grosz Mina szabónő személyében kinyomoztatott.

Grosz Mina /:I. lovag utcza 14. sz. a:/ Weisz Janka czipésznénél azt adja elő, hogy gyermekét Tápiószecsőre Münkó Venczelné, szül. Madacska Juliának adta ki tartás végett, ki a gyermeket behozta, és saját beismerése szerint egy kapuba kitette, s így a gyermek kitevéséről semmi tudomása sem volt.

Van szerencsém ez esetet szíves további intézkedés végett ezennel áttudatni.

Budapesten 1877. Július 15én.

Thaisz Elek
főkapitány

Budapest főváros főkapitányi hivatalától.

A főváros
Tekintetes Tanácsának
Budapesten

Urs Nándor kapitányi tollnok, mint f.hó 4én központi felügyeletet tartó tisztviselő jelentése szerint említett időkben d.u.4 órakor a 257. sz. rendőr Balga Imre jelentést tett, hogy a Jósef tér 9. sz. a. lakó Rabovsky Terézia házmesterné egy idegen férjfi által oda értesíttetett, hogy a mondott ház kapuja alatt egy körülbelől 5-6 hetes leány csecsemő, ki egy kis fehér ümög, kötött rékli, kis tarka vörös szegélyzetű takaróval el van látva, – kitéve van. A gyermek Rókus kórházba szállíttatott Heim Rezső rendbiztos által.

Van szerencsém jelen esetet hivatalos tisztelettel oly hozzáadással betudósítani, hogy a gyermek elhelyezése iránt intézkedni szíveskedjék, egyuttal megjegyeztetik, hogy a természetlen szülők nyomozása iránt mai napon a nm. Belügyminisztériumnak jelentés tétetett.

Budapest 1874. évi december 5én

Thaisz Elek
főkapitány

Indítvány

egy lelencház felállitása tárgyában

Tekintetes közgyülés!

Mióta hivatalos statisztikánk van, mely a nyilvános élet minden nevezetesebb mozzanatát számba veszi, alig keltett valami kínosabb benyomást ama kimutatásnál, mely szerint országunkban, de különösen fővárosunkban a halandóság ijesztő nagy mérveket öltött. Aggodalommal rebesgetik, hogy ilyen módon népünk a legtermészetesebb processus következtében elvész, t. i. lassan-lassan kihal, fővárosunkra azon elijesztő hir ragad, hogy a nagyobb fővárosok között a legegészségtelenebb, és azon számbeli kimutatás járja be a nagy európai lapokat, hogy városunkban a halálozási arány valamennyi között rendesen a legkedvezőtlenebb. A bajnak főoka – mint tudva van – nem a szülési arány kedvezőtlen voltában, nem is abban, hogy városunk valóban oly öldöklő hatásu a szervezetre, hanem inkább abban rejlik, hogy nálunk a gyermek élete rendkivüli olcsó, hogy a gyermekek halandósága minden mértéken túl megy. – Az utóbbi hetekben a bajt még közelebbről praecisirozták, és feltünést keltettek dr. Spitzer Mór Rókus-kórházi segédorvos czikkei, melyekben kimutatja, hogy a törvénytelen gyermekek halandósága még azon sötét képzeleteket is túlszárnyalja, melyeket ezen irányban táplálni szoktunk. Ez által indittatva érzem magamat a t. közgyülés figyelmét ezen fontos tárgyra irányozni.

Nevezett czikkekben a szerző három feladatot tűz ki maga elé: 1. constatálni akarja a törvénytelen gyermekek halandóságának valóban nagy voltát; 2. keresi a halandóság okait; 3. javasol oly intézkedéseket, melyek ezen baj orvoslását eszközölhetik.

I. A halandóság constatálására igen érdekes személyes tapasztalásokat gyüjtött. – Följegyezte, hogy 4 hónap alatt a Rókus-kórházba 53 nőt vettek fel, kik már többször, összesen pedig 199 törvénytelen gyermeket szültek. Ezen 199

gyermek közől életben volt még akkor 14, ugy, hogy 100 szülésre majdnem 93 halálozás esik. Ezen tény nem szorul se magyarázatra, sem körülirásra, se bővebb kifejtésre. Minthogy a véletlennek az esetek ily nagy számával szemben nem lehet helye, döntő erejünek vehetni, s mondhatni, hogy a törvénytelen gyermekeknek sok, ha 10 százaléka marad életben.

De ezen tény nem áll magában. Kőrösi József statisztikai hivatalunk igazgatója kimutatja, hogy Pest városában az összes halottak fele gyermek, ki nem töltötte be az ötödik életévet, – sőt egyes városrészekben a viszonyt még szörnyübbnek találja. Igy Kőbányán 100 halott között 65 gyermek van, a Józsefvárosban 66, a Ferenczvárosban 68, s ezen tények rögtön magyarázatot nyernek, mihelyt megtudjuk, hogy épen ezen városrészekben van a legtöbb törvénytelen gyermek. A hol törvénytelen gyermek-menedékhely nincs, ott bizonyosak lehetünk arról, hogy a gyermekeket nem az élők sorában, hanem a halottak lajstromában leljük. – Rájuk nézve az élet valóban rövid átmenet az örök nyugalomhoz.

II. Még világosabbak és érthetőbbek lesznek e tények, mihelyt ezen halandóságnak okait kutatjuk. Mi történik a törvénytelen gyermekekkel?

Minthogy anyai szeretet nem ápolja, nem védi, minthogy lelenczház nem fogadja be barátságosan, minthogy minden áron menekülni kell tőlök: az anya vagy bűn által menekül gyermekétől, vagy ápolásra adja. A bűntettekre itt nem terjeszkedünk ki bővebben. Mindenki a ki ujságot olvas, tudja, hogy mily nagy a megölt és talált gyermekek száma, mely utóbbiak természetesen szintén nagyobbára meghalnak, ha a város az itteni gyermekmenhelybe küldi is. De itt nem a statisztikai szempont az első, hanem a moralis, s azért a bűnesetek kis száma is már roppant nagy, s bármely rendszabályt is örömmel kellene üdvözölnünk, mely ezen számoknak is csökkentésére vezetne.

Annál kiáltóbb a törvényes ölések rendszere, mely ápolás czímén gyakoroltatik a törvénytelen gyermekeken, s a mely évenkint sok ezret küld a halál torkába; mi ellen eddigelé sem az állam, sem a község, sem a társadalom nem igyekezett sikeres rendszabályokat hozni. Az ápolás nálunk dívó módszere a sürű gyermekhalálozás főoka; itt van a nyilt sebhely, melyet, ha begyógyitunk, oly tettet viszünk végbe, mely társadalmunkat egyik szégyenitő fekélyétől szabaditaná meg. A tények bőviben vagyunk, ismeri azokat ország, világ, akár hol keresünk, ijesztő sokat találunk; álljon itt egynehány a legfontosabbak közül. Dr. Spitzer gyakran utazgat a Pesthez közel eső falvakba, melyek nehányában a gyermekápolás valóságos iparággá fejlődött; közli az ilyen helység orvosának nyilatkozatát. Az oda hozott gyermekek majdnem kivétel nélkül elhalnak, mert félig holtan érkeznek meg, szegény emberekhez kerülnek, kik tizen is laknak egy szobában, nem állanak orvosi felügyelet alatt, nem jelentetnek be, ámbár erre törvény létezik. Egy másik helységben két orvosnál tudakozódik, a városinál, és a halottkémnél; a városi azt állitja, hogy egy egész év óta egyetlen törvénytelen gyermek sincs nála bejelentve, a halottkém meg, hogy sokat temettek el ez évben, kik egyébiránt semmiféle orvosi segélyben nem részesültek. Nem nehezen megoldható ellenmondás, s igy van ez a legtöbb helyen. Nálunk a fővárosban,

mint előbb emlitettem, azon kerületben van a legtöbb gyermekhalálozás, a hol legtöbb törvénytelen gyermek jut ápolásba. Kőbányán ugyancsak Kőrösi kimutatása szerint 100 elhalt gyermek közül 65 nem részesült orvosi segélyben. Nincs kétség benne, hogy ezek legnagyobb része törvénytelen. A falvakon nincs statisztika, annál kényelmesebben lehet halálra ápolni! Hiszen a gyermekápolás üzletének van segédüzlete is. A VIII. kerület elöljárósága maga jelentette be, hogy vannak a fővárosban iparhatóságilag(!) engedélyezett közvetitők, kik csecsemők elhelyezésével foglalkoznak; csak egy ily közvetitő 680-nál több csecsemőt helyezett el a közel eső falvakba az utóbbi években minden születési okmány nélkül, ott pedig a gyermekekkel senki sem törődik; s hány ily közvetitő van a városban, s hány gyermek marad életben az elhelyezettek közül.

Mindezen bajok gyökeres orvoslására dr. Spitzer egy „országos lelenczház" felállitását ajánlja. Rámutat arra, hogy kormányunk évenkint 60–70,000 forintot fizet a bécsi lelenczháznak azon gyermekekért, kik magyar illetőségü anyáktól származnak, s kikből aztán osztrák polgárokat nevelnek; végezetül védi a lelenczházat, s alapos okokkal védi azon vád ellen, hogy az immoralitást nevelné, mintha a nagyban üzött magzatelhajtásnak, a csecsemők kitevésének, vagy megölésének csökkentése immoralis dolog lenne.

De fővárosunk is a lelenczügyre ugy lehet mondani – kidob évente mintegy 26,000 frtot. Igen tisztelt közgyülés! A baj súlyos, és mindenesetre csökkenthető. Azért azt inditványozom, hogy tegyük a dolgot komoly megfontolás tárgyává; hivjuk fel a magas kormányt, hogy iparkodjék ezen állapotnak velünk együtt valamennyire véget vetni; a baj fővárosunkban concentráltan lép fel, azért kötelességünk a kérdést haladéktalanul napirendre tűzni, s tüzetesen megvizsgálni; a baj elháritására mi nem tehetünk mindent, azért a magas kormány feladata lesz az orvoslásról s annak módjáról gondoskodni; semmi esetben sem szabad tétleneknek maradnunk.

Tisztelettel kérem tehát a tekintetes közgyülést, méltóztassék ezen inditványomat tárgyalás, beható tanulmányozás, s ennek alapján javaslat végett a közegészségügyi bizottmánynak kiadni.

Kelt Budapesten, 1876. évi október hó 14-én.

Weisz Bernát s. k.,
főv. bizottsági tag.

$\frac{662}{\text{kgy.}}$ 1876.

A közgyülés ezen humanistikus irányu inditványt örömmel fogadja; mielőtt azonban az ügy érdemének tárgyalásába bocsátkoznék, oly utasitással adja ki a közegészségügyi bizottmánynak, miszerint az inditványt minden irányban beható tanulmányozás alá vegye, s

minél előbb részletes javaslatot terjeszszen a közgyülés elébe, mely tárgyaláshoz inditványozó ur szintén meghivandó. Minthogy pedig felemlittetett, hogy egy országos lelenczház létesitése czéljából a fővárosban társadalmi uton már előbbi években mozgalom tétetett, s ugyanakkor gyüjtések is eszközöltettek, felhivatik a kiküldött bizottmány, miszerint ezen mozgalomnak mily stadiumba lett előhaladása s a gyüjtött pénzeknek hová forditása iránt nyomozásokat tévén, az eredményről a közgyüléshez jelentést tegyen.

Kelt Budapest főváros törvényhatóságának 1876. október 18-án tartott üléséből.

Ráth s. k.,
főpolgármester.

A közegészségügyi bizottmány JELENTÉSE

az 1876:662. sz. közgyülési határozatra. Weisz Bernát bizottmányi tagnak egy lelenczház felállitása iránt tett inditványa tárgyában.

Tekintetes tanács!

A tekintetes közgyülés mult évi október hó 18-án 662. szám alatt kelt határozatával Weisz Bernát Ferencz biz. tag. urnak egy lelenczház felállitása tárgyában tett inditványát tárgyalás és javaslattétel végett a közegészségügyi bizottmánynak adta ki.

A közegészségügyi bizottmány ehhez képest az inditványt minden irányban beható tanulmányozás alá vévén, javaslatát azzal mutatja be a tek. Tanácsnak, hogy azt a tek. közgyülés elé terjeszteni méltóztassék.

A bizottmány mindenek előtt azon kérdést tűzvén ki magának megoldásul, hogy valjon lelenczházaknak felállitása egyáltalában czélszerü-e? – az ez irányban szerzett tapasztalatok alapján azon megállapodásra jutott, hogy lelenczház felállitását úgy közegészségi, mint gazdasági és társadalmi szempontból javaslatba nem hozhatja.

Közegészségi szempontból nem hozhatja javaslatba, mert a figyelembe vett statisztikai adatok szerint a lelenczházakban a halálozás felette nagy, s mert a központositott ápolás ugy a betegeknél, mint a kis gyermekeknél czélszerütlennek, ellenben a lelenczeknek decentralisált elhelyezése s ápolása minden tekintetben sikeresebbnek mutatkozik, ugy, hogy a lelenczházak most már csak átmenetileg képeznek központot s rendes körülmények közt is, de különösen járványok alkalmával igyekeznek a gyermekeket szétszórtan, magánosoknál elhelyezni.

Nem hozhatja egy lelenczház felállitását a bizottmány továbbá gazdasági és társadalmi szempontból sem javaslatba, mert a lelenczház akkor, ha a gyermekek felvétele korlátolva van, nem fogadhat magába minden lelenczet, s ha nincs korlátolva, oly terjedelmet nyerhetne, hogy a lelenczek költségei az állampénztárt is túlterhelőleg vennék igénybe, s igy annál kevésbé viselhetné azokat a főváros; s mert végre nagy figyelmet érdemel társadalmi tekintetben azon körülmény is, hogy egy korlátlan felvétellel biró lelenczházba a szülők, hogy az ápolás terhei és gondjai alól magukat felmentsék, a törvényes ágyból szülötteket is letehetnék, minek messzeható családi és társadalmi hátrányai lehetnének s magára az államra is káros visszahatással volna.

Egyébiránt foglalkozott már ezen kérdéssel 1869-ben a nagyméltóságú m. kir. belügyministerium is, s a lelenczház felállitásának kérdését az országos közegészségi tanács véleménye – s épen a fentebb felsorolt indokok alapján – szintén elejtette.

A közegészségi bizottmány ezek folytán a fővárosban egy lelenczház felállitását nem hozza javaslatba, sőt figyelemmel azon körülményre, hogy a más gazdag államokban fennálló lelenczházakat is a felsorolt indokok folytán beszüntetni igyekeznek, előnyösnek tartja, hogy a főváros eddig ilyet nem állitott fel.

Azon kérdéssel foglalkozott tehát a bizottság, hogy minő intézkedések volnának mégis teendők a lelencz- és árva-ügy körül?

E helyütt, szemben az inditvány indokolásában felhozott s igen hangsúlyozott azon körülménynyel, hogy a fővárosban a törvénytelen gyermekek halandósága felelette nagy, a bizottság mindenek előtt megjegyzi, hogy a csecsemők és pedig ugy a törvényes, mint törvénytelen csecsemők, különben minden európai nagy városban érezett nagy halandóságának oka leginkább a szülők szegénysége és gondatlansága s az erkölcsi érzület hiánya; és hogy a fővárosban a gyermekek halálozása számához a hatósági gondozás alatt levő lelenczek és árvák épen nem járulnak nagy contingenssel.

De e mellett is, és habár újabb időben, mint az a statisztikai és tiszti főorvosi hivatalok adataiból kitünik, az átalános halandósági arány némileg csökkent is, mégis azon meggyőződésnek ad kifejezést a közegészségügyi bizottmány, hogy az ország első törvényhatósága a főváros, hol az értelmiség, a humanismus és vagyon összpontositva van, elsősorban van hivatva, sőt erkölcsileg kötelezve, a fenforgó kérdést a fennálló viszonyok figyelembe vételével czélszerüen megoldani s a lelencz- és árvaügyet mintaszerüleg rendezni.

E czélból a már volt Pest város tanácsa által követett s a főváros egyesitése óta több irányban czélszerüen javitott, a gyermekek decentralisált ápolásán és kezelésén alapuló eljárás fentartása mellett, a következőket hozzuk javaslatba:

Mindenek előtt szükségesnek tartjuk, hogy a csecsemők védelme már a szülés előtti időszakra kiterjesztessék s e végből társadalmi uton a hatóság anyagi támogatása mellett olyan helybeli illetőségü szegény terhesek számára, kik terhességök utolsó szakában munkaképtelenek és segélyt nyujtható rokonok, vagy más hozzátartozókkal nem birnak, menhelyek volnának felállitandók.

Ennek sikeres keresztülvitelére kimondandó volna, hogy e czélra évenkint anyagi viszonyainknak megfelelő bizonyos összeg vétessék fel a költségvetésbe, másrészt azonban szükségesnek tartjuk, hogy a hatóság érintkezésbe tegye magát az első gyermekmenhely elnökségével, megtudandó, hogy valjon nevezett egylet nem volna-e hajlandó, tekintettel azon körülményre, hogy ez által az egylet, de a közönség is a szükséges dajkákat innét nyerhetné, bizonyos megállapitandó feltételek mellett az ilyen terheseket elhelyezni s ápoltatni.

Szükségesnek tartjuk továbbá, hogy szintén társadalmi uton, de a hatóság erkölcsi s anyagi támogatása mellett az angol rendszer szerint s a decentralisatio alapján épitendő szülházak állittassanak fel, melyekben a helybeli illetőségü szegény s elhagyott anyák a szülés után 4–6 hétig tartózkodhatnának; szükségesnek tartjuk, hogy az idegen községi illetőségü anyák és terhesek számára az állam által is állittassanak fel szülházak a főváros területén, mely czélból felirat volna a nm. m. kir. belügyministeriumhoz intézendő s végre intézkedés volna teendő az iránt is, hogy a kerületi elöljáróságoknak a lelencz- és árvaügyben adott eljárási utasitások s tanácsi határozatok a legszigorúbban hajtassanak végre.

Minthogy pedig a kerületi elöljáróságok sokoldalu teendőik folytán az ezen ügy fontosságához mért folytonos ellenőrködést alig gyakorolhatják, azt javasoljuk, hogy a kerületi esküdtek száma minden kerületben egygyel szaporittassék, s hogy ezen „árvák atyjá"-nak nevezendő esküdt kizárólagos teendője az illető kerület árva- s lelenczügyének kezelése s ellenőrzése legyen.

Tekintve továbbá, hogy a megszabott tápdijak a mai viszonyokhoz mérve felette csekélyek, s tekintetbe véve, hogy annak folytán a csecsemők ápolását rendszerint csak is szegényebb sorsú, szorult anyagi viszonyok közt élő családok vállalják el, és végre tekintve, hogy a hatósági árvaházakban, hol a közös ellátás az aránylag legcsekélyebb költségeket feltételezi, fejenkint mégis mintegy 200 frtot tesz ki: mind ezeknél fogva a tápdijak felemelését is javasoljuk.

Javasoljuk továbbá, hogy a „Budapesti első gyermekmenhely" különös hatósági támogatás által gyámolittassék, bővittessék, s eddig tapasztalt üdvös működésének kiterjesztésében elősegittessék s különösen pedig, hogy a főváros által ott elhelyezett lelenczek és árvák után fizetendő tápdíj szerződésileg állapittassék meg és a hatóságnak a gyermek menhelyhez való viszonya szabályoztassék s végre pedig, hogy társadalmi uton s a hatóság támogatása mellett, a Duna jobbparti részen is állitassék fel egy hasonló menhely.

Tekintetes Tanács! ezek azon intézkedések, melyeket a közegészségi bizottmány Weisz B. F. biz. tag ur inditványa ellenében, a lelencz és árvaügy czélszerü javitására javaslatba hoz, s a tek. közgyülésnek melegen ajánl, azon meggyőződésének adván kifejezést, hogy azoknak sikeres keresztül vitelével el lesz érve azon czél, mely a közegészségi, gazdasági s társadalmi szempontokból czélszerütlennek jelzett lelenczház felállitása által eléretni óhajtatik.

Végre a közgyülési határozat azon utasitására vonatkozólag, hogy a közegészségügyi bizottmány tegyen nyomozásokat egy országos lelenczház létesitése

czéljából már az előbbi években társadalmi uton tett mozgalom mily stadiumban lett előhaladásáról, van szerencsénk tisztelettel jelenteni, hogy a bizottmánynak csak arról van tudomása, miszerint a fentemlitett mozgalmat egy egylet inditotta meg, melynek legutóbb Dr. Apáthy István volt elnöke, Dr. Reich pedig pénztárnoka, kiknél tehát az ügy állásáról s a gyüjtött pénzek hová forditásáról biztos adatokat lehetne szerezni.

Kelt Budapesten, a közegészségügyi bizottmánynak 1877. évi junius hó 26-án tartott üléséből.

Jegyzette:

Próbáld Károly s. k.	Havas Pál s. k.
bizottmányi jegyző	tanácsnok s bizottmányi elnök

34967. szám
1877. VI.

Budapest főváros tanácsa.

Tárgyaltatott a közegészségügyi bizottmány jelentése, Weisz Bernát fővárosi bizottmányi tagnak egy lelenczház felállitása tárgyában benyujtott inditványára.

Határozat:

A tanács a közegészségügyi bizottságnak egy lelenczház felállitása tárgyában benyujtott jelentését a következő javaslattal terjeszti a tek. főv. biz. közgyülés elé:

A bizottsági jelentésben felsorolt indokok alapján a tanács a fővárosban egy lelenczház felállitását szintén nem hozhatja javaslatba; – azonban készségesen hozzájárul a tanács a közegészségügyi bizottság azon inditványához hogy a lelencz-ügy általában, s nevezetesen a lelenczek ellátása és ápolása a viszonyok és körülmények figyelembe vételével lehető czélszerüen rendeztessék. Az ez irányban tett közegészségügyi bizottsági javaslatokra nézve meg kell jegyeznie a tanácsnak, hogy társadalmi uton szülintézetek létesitése alig remélhető, – valamint kivihetlennek tartja a tanács a bizottság azon inditványát is, hogy a szülőnek illetőségére való tekintettel, hatósági és állami szülintézetek állittassanak fel, mert azon perczben, midőn a segélyzés szüksége beáll, – az illetőség kérdése a segélynyujtás föltételeül figyelembe sem vehető. De továbbá mint-hogy ugy a jelenlegi kórházaknál vannak külön szülészi osztályok, mint pedig a tervezett új kórházak is nyerendenek külön szülészi osztályokat, a tanács azon véleményben van, hogy ez irányban a hatóság a jelentkező szülő nők elhelyezéséről kellően gondoskodott; – azonban e mellett czélszerü sőt szükséges is, hogy

a magas kormány a bizottsági javaslathoz képest egy országos szülintézet felállitására feliratilag felkéressék.

A mi illeti a közegészségügyi bizottság azon javaslatát, hogy a ker. elöljáróságoknál az esküdtek száma egygyel–egygyel szaporittassék oly czélból, hogy ezek kizárólag a lelencz és árvaügyet kezeljék, – a tanács azon nézetének ad kifejezést, hogy miután a m. Ministerium leirata szerint a gyámügyi törvény életbeléptetése jövő 1878. évi január 1-sejével kilátásba helyeztetett, és e törvény erre vonatkozólag is tartalmaz intézkedéseket, ezek végrehajtása által az e tekintetben tett javaslatok is nyernek érdemleges elintézést; addig is azonban a fennálló szabály-utasitások pontos végrehajtásának ellenőrzésére a kerületi elöljáróságok jelen szervezeti létszáma elégségesnek tekintendő.

A jelenlegi tápdijak felemelésére vonatkozó javaslatot illetőleg kijelenti a tanács, hogy a magánosoknál elhelyezett lelenczek utáni tápdijak felemelését nem hozhatja ugyan javaslatba, azonban a legmelegebben ajánlja a tekintetes közgyülés pártfogásába a budapesti első gyermekmenhely egyletet, mely eddig is tapasztalt üdvös működéseért a hatóság minél nagyobb mérvü anyagi támogatásába lenne részesitendő, hogy az eddig magánosoknál kellő ellátásban nem részesült lelencz és árva kisdedek ez intézetben helyeztethessenek el.

A lelenczek és árvák a gyermekmenhelyben csak 6-éves korukig nyervén ellátást, – további elhelyezésük és ápoltatásuk iránti intézkedéseket illetőleg a tanács az alkalommal teend a tekintetes közgyüléshez indokolt javaslatot, midőn Rupp Imre tanácsnoknak ez irányban tett s a közoktatási bizottságban legközelebb tárgyalandó inditványát határozathozatal végett beterjesztendi.

Végre a tekintetes közgyülés azon utasitására vonatkozólag, hogy egy országos lelenczház létesitése czéljából már évek előtt társadalmi uton megindult mozgalom mily stadiumban történt előhaladásáról is tétessék jelentés, tisztelettel megjegyzi a tanács, miszerint ez irányban az ügy felderitése végett a szükséges intézkedések folyamatban vannak, s az eljárás eredménye annak idején a tekintetes közgyülésnek be fog jelentetni.

Kelt Budapesten, a fővárosi tanácsnak 1877. évi auguszt. hó 2-án tartott üléséből.

Gerlóczy Károly s. k.
h. polgármester

1877. $\frac{597.}{\text{kgy.}}$ sz.

Közgyülési határozat

Mielőtt a közgyülés egy lelenczház felállitása tárgyában a közegészségügyi bizottság és tanács részéről beterjesztett jelentést érdemleges tárgyalás alá venné, elrendeli, hogy úgy a közegészségügyi bizottság jelentése, mint pedig a tanácsnak arra vonatkozó határozata kinyomatván, a közgyülés tagjai közt osztassék ki. Ennélfogva a tárgyiratok kiadása mellett utasittatik a tanács, hogy ezen határozat végrehajtását illetőleg a kellő intézkedéseket tegye meg.

Budapest, 1877. augusztus hó 8-án tartott főv. biz. közgyülésből.

Ráth Károly s. k.
főpolgármester

Thirring Gusztáv

Budapest gyermekegészségügyi viszonyai

(részletek)

Budapest, 1896. 17–29. oldal

(...)

A törvénytelen gyermekek halandósága. Az angyalcsinálás

A törvénytelen gyermekek halandósága minden nagyvárosnak többé-kevésbé sajátos jellemvonásai közé tartozik. Rendszerint minél nagyobb a város, annál több a törvénytelen gyermek és annál nagyobb szerepet játszik ezeknek halandósága is. Budapest a magyar városok közt kiválik a törvénytelen születések nagy aránya által, mely 30%-ot tesz, de egyes években 33%-ra is felmegy. Nem csoda, ha ennek folytán a halandóságot is nagyban befolyásolja a törvénytelen gyermekek halandósága, mely – mivel az apátlan gyermekek köztudomás szerint nagyobb arányban halnak – az összes halandóságot fokozza. Hogy mennyire nagyobb fokban vannak a törvénytelen gyermekek a korai halálnak kitéve, kitünik a következő adatokból:

	ezer élveszületett törvényes	ezer élveszületett törvénytelen
	gyermek közül meghalt az 1. évben	
Sopron	200	319
Pécs	223	271
Pozsony	303	423
Kassa	269	405
Kolozsvár	242	310
Kecskemét	231	353
Szeged	229	267
Debrecen	351	491
Nagyvárad	286	257

Ezen adatoknak, valamint a köztapasztalatnak homlokegyenest ellenmond a statisztikai adatokból kiderülő ama jelenség, hogy Budapesten aránylag több törvényes gyermek hal meg, mint törvénytelen. Elhal ugyanis ezer törvényes, illetve törvénytelen élveszületett gyermek közül az első öt életév folyamán:

	törvényes	törvénytelen		törvényes	törvénytelen
1874	509	449	1885	358	318
1875	451	389	1886	507	431
1876	484	407	1887	371	357
1877	486	424	1888	353	372
1878	525	426	1889	333	348
1879	464	402	1890	394	368
1880	444	383	1891	339	348
1881	458	432	1892	344	347
1882	427	408	1893	317	318
1883	359	340	1894	281	301
1884	390	351			

Ezen kimutatás szerint – hat évet kivéve – mindig több törvényes gyermek halt meg, mint törvénytelen. E jelenségnek magyarázatát kell adnunk. Felmerült olyan nézet is, hogy a törvénytelen gyermekek halandóságának nem kell szükségképen nagyobbnak lennie a törvényesekénél; *Silbergleit* a budapesti demografiai kongresszuson tartott előadásában meggyőzően fejtegette azt a tételt, hogy minél gyakoriabbak a törvénytelen születések, annál inkább elmosódik a törvényes és törvénytelen gyermekek halandósága közti külömbség; mert a hol gyakoriak a törvénytelen születések, ott a törvénytelen anya már nem áll szégyenében magára hagyatva, ott jobban táplálhatja s ápolhatja gyermekét, mint másutt, a hol – ritkák lévén a törvénytelen születések – a társadalom kebeléből kiveti a bukott nőt. E felfogás, melynek jogosultságát bizonyos fokig el

kell ismernünk, kimagyarázhatja, hogy a nagyvárosi kórházakat és szülőházakat a vidéki elemek nagy számmal keresik fel, kiknek itt megszült törvénytelen gyermekei a nagyváros születéseit gyarapítják, halandóságát azonban rendszerint nem terhelik, mivel a vidékről bejött szülő nők két-három héttel lebetegedésük után gyermekükkel együtt elhagyják a várost s így gyermekük – ha utóbb meg is hal – a fővárosi halálesetek számát nem szaporítja, a mi természetszerűleg a halálozási arány csökkenését vonja maga után. Egy másik ok az, hogy a törvénytelenül született gyermekeknek jelentékeny része később törvényesíttetik s így – ha gyermekkorban elhal – ismét nem a törvénytelen, hanem a törvényes eredetű halálesetek számát gyarapítja, a mérleget tehát ismét az utóbbi rovására billenti le. De mindezen eseteknél talán fontosabb az a körülmény, hogy a fővárosban helybeli lakóktól született törvénytelen gyermekek nagy része vidékre adatik szoptatás vagy dajkálás céljából s így elhalálozás esetén a vidék terhére esik, a fővárosban tehát csak a születések közt szerepel, a halandóságban azonban hiányzik.

Hogy ez csakugyan így van s hogy a törvénytelen gyermekek halandósága valójában nagyobb, mint a törvényeseké, azt konkrét adatokkal is bizonyíthatjuk. Gyermekeknek dajkaságba adása csak a keresztény hitfelekezetek körében dívik, zsidó gyermekek egyáltalában nem, vagy csak elenyésző csekély számban kerülnek a vidékre (részben már azért is, mivel a zsidók körében általában véve felette ritkák a törvénytelen gyermekek). Ha már most a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján a törvénytelen gyermekek halandóságát az egyes hitfelekezetek körében kutatjuk, a következő eredményre jutunk:

Száz újszülött törvényes, illetve törvénytelen gyermek közül meghalt az ötödik életéven innen:

	100 katolikus törvényes	100 katolikus törvénytelen	100 ágostai törvényes	100 ágostai törvénytelen	100 helvét törvényes	100 helvét törvénytelen
	gyermek közül					
1890	43,3	39,3	37,1	32,5	37,0	29,4
1891	37,8	35,9	33,6	28,5	33,2	29,2
1892	38,5	37,4	32,4	34,2	38,2	29,8
1893	35,7	32,7	28,6	25,9	32,4	25,0
1894	32,2	30,3	27,4	24,8	38,8	27,8

ellenben

	100 izraelita törvényes	100 izraelita törvénytelen
	gyermek közül	
1890	28,7	29,0
1891	23,7	30,6
1892	21,4	27,3
1893	20,3	28,3
1894	16,4	27,6

Ime tehát azon egy hitfelekezet, melynek körében csecsemőknek vidékre való adása nem szokásos, a természetszerű állapotot tünteti fel: itt a törvénytelen gyermekek jóval nagyobb mértékben halnak el, mint a törvényesek. És ez azon hitfelekezet körében van, mely egyrészt gyermekeinek ápolására s felnevelésére különös gondot fordít, másrészt nagyobb szívósságáról és életerejéről is ismeretes.[1] Mennyivel nagyobb lehet tehát a csecsemők halandósága a többi hitfelekezetek körében! És ha a statisztikai adatok mégis ellenkezőt mutatnak, ez csakis onnan lehet, hogy a halálozások statisztikájából mind az a sok gyermek hiányzik, mely néhány héttel vagy hónappal születése után vidékre kerülvén, ott hal meg. Ezen esetek rendkívüli mértékben befolyásolják nemcsak a törvénytelen halálesetek statisztikáját, hanem általában az egész halandóságot, mivel a vidékre került s ott elhalt budapesti gyermekek halandóságát voltaképen a főváros rovására kellene írni s így ennek halandósága tulajdonképpen jóval nagyobb, mint a mekkorának az itteni halálesetek alapján kimutatható.

És ezzel elérkeztünk a főváros gyermekegészségügyének egyik legszomorúbb fejezetéhez, ahhoz, mely a vidékre kiadott gyermekekről, más szóval, az ú. n. *angyalcsinálásról* szól. Angyalcsinálóknak szokták nevezni azon nőket, kik a házasságon kívül született gyermekeket névleg felnevelés céljából, tényleg azonban azon célból fogadják magukhoz, hogy azokat (részben az anyák kívánságára, részben azok hallgatag beleegyezésével) lassan és észrevétlenül elpusztítsák. Angyalcsinálásról tehát szorosan véve csak ott lehet szó, a hol bűnös szándék vagy könnyelmű nembánomság van jelen, eredjen az impulzus akár a gyermek anyjától, akár a táplálóanyától. Ily értelemben az angyalcsinálás nincsen semmi összefüggésben a gyermekeknek dajkaságba adásával és fogadásával, mely utóbbit – mint jövedelmi forrást – egyes községek lakói üzletszerűen űzik a nélkül, hogy gonosz szándéktól vezéreltetnének. Ámde alig lehetséges a határt megvonni a dajkaságba fogadás és az angyalcsinálás közt; mert a dajkáló nők rendszerint – a csekély fizetéshez képest – gyarló ápolásban részesítik az idegen gyermekeket s így nem ritkán önkéntelenül is angyalcsinálókká válnak.

Régi meggyökerezett szokás, hogy a megbotlott nők a házasságon kívül született gyermekeket – egyrészt saját szégyenük palástolása végett, másrészt hogy a gyermek felnevelésének terhétől szabaduljanak – vidékre adják szoptatás vagy dajkálás céljából. A táplálóanya a természetes anya vagyoni viszonyaihoz képest szerény 6–8 frtnyi havi fizetés mellett a gyermek szoptatására vagy felnevelésére vállalkozik, mindaddig, míg a gyermek anyja vagy más hozzátartozója vissza nem veszi. A gyermekeknek dajkaságba adása, a mi azelőtt szabad vállalkozás tárgya volt, a közegészségügyi törvény megalkotása óta bizonyos szabályok közé

1 Az izraeliták körében a törvényes gyermekek halandósága az utolsó öt év alatt 28 és 16% közt ingadozott, a törvényteleneké ellenben állandóan 27 és 30 körül mozog, tehát átlag 6–10 százalékkal nagyobb. Feltehető tehát, hogy a többi hitfelekezetek között is ugyanannyival nagyobb, úgy hogy körülbelül 40–45% körül ingadoznék. E mellett figyelembe veendő, hogy a törvényes gyermekek halandósága az izraeliták közt az utolsó öt év alatt tetemesen csökkent, a törvényteleneké ellenben változatlan maradt, a mi arra mutat, hogy a gyermekhalandóság körül észlelhető kedvező fordulat a házasságon kívül született gyermekekre nem hatott ki.

van szorítva; csakis a községi elöljáróság tudtával és engedélyével történhetik meg, mely ezen eseteket nyilvántartja, a természetes és a táplálóanya közt szerződést köt s a községben elhelyezett gyermekeket orvosi felügyelet alatt tartja. A fővárosi elöljáróságok előtt évente sok száz ily szerződést kötnek, de ezek még nem merítik ki az előforduló összes eseteket, mert a megbotlott nők közül sokan nem a fővárosi, hanem azon község elöljárósága előtt kötik meg a szerződést, a melyben gyermeküket elhelyezni akarják és a hol őket nem ismeri senki, miért is titkuknak napfényre jutásától tartaniok nem kell. Azon esetek száma, a midőn ily gyermekek az illetékes hatóság tudta nélkül kerülnek vidékre, ma már ritkák, mivel a községi elöljáróságok a törvény teljes szigorával sujtják azon személyeket, kik csecsemőket titokban fogadnak magukhoz.

A törvénytelen gyermekeknek kiadása részben a fővárosi elöljáróságok közreműködésével történik a melyek a dajkaságra jelentkező nőket előjegyzik s a hatósági orvos által szoptatásra alkalmasnak talált nőknek a gyermeket szabályszerű szerződés kötése mellett átadják. Másként történik a dolog ott, a hol a természetes anya a fővárosi kerületi elöljáróság közbelépését nem akarja. Majdnem minden községnek vannak a fővárosban megbízott asszonyai, nagyobbrészt kofák, kik nekik a gyermekeket megszerzik. A mely asszony kisdedet akar magához venni, az illető kofánál ilyet „rendel". A kofának mindig van tudomása, kik akarnak gyermeket vidékre adni, s így a két fél hamar találkozik. A szerződést ez esetben az illető község jegyzője előtt kötik meg, kinek falujába a gyermek kerül. Sokszor előkelő hölgyek jelennek meg a falu jegyzőjénél, kik gyermekeiket – nevük elhallgatásával – ott elhelyezni akarják. Ilyenkor a jegyző lelkiismeretességétől függ, felveszi-e – a törvény rendelkezéseinek ellenére – a gyermeket. Nem egy úri gyermek kerül így vidékre s akárhány regény fűződik ezen gyermekekhez. A természetes anya azonban gyakran megszegi a kötött szerződést; napirenden levő dolog, hogy néhány hónap mulva megszünik a gyermek szoptatásáért járó havi fizetés küldése s a szegény gyermek vagy az illető táplálóanya terhére esik, vagy igazán „senki gyermekévé" válik. Gyakori eset, hogy a szerződés lejártával az anya nem jelentkezik a gyermekért, az anyának minden nyoma elvész, s végre a gyermek ott nő fel a községben, a hová csecsemőkorában került. Néha előfordul, hogy évek multán jelentkezik az anya – ritkábban az apa – gyermekeért, a ki ilyenkor csak kényszerítve hagyja el nevelő szüleit, kik őt addig – számos esetben – igaz szülei gyanánt szerették s kikhez ő is teljes szívből ragaszkodik. Uri községben ma számos felnőtt „pesti gyermek" van, kinek szülőinek nyomára akadni nem lehet.

Az ekként vidékre adott gyermekek sorsa nagyon külömböző szokott lenni; a mely gyermekek *szoptatásra* vannak kiadva, azoknak sorsa aránylag jobb. A szoptató, ki saját gyermeke mellett még egy idegen gyermeket is szoptat, rendszerint szivének sugallatát követve, a „pesti gyermeket" is saját magzatával egyenlően táplálja s gondozza, hiszen a természet úgy rendelte, hogy a nő az emlőin csüngő gyermeket szeresse, még akkor is, ha az nem sajátja. Vannak a főváros körül községek, a melyekben a szoptatásra vállalkozó asszonyok nem tesznek külömbséget

saját gyermekük és az idegen gyermek közt; Uri község e tekintetben mintaközség és az ottani elöljáróságnak nagy érdeméül kell betudni, hogy a szoptatásra vállalkozó asszonyokat ily irányban nevelte s szigorúan őrködik a gyermekek egészségén. Még olyan helyen is, a hol a táplálóanya kevésbbé szereti az idegen gyermeket, ez utóbbinak aránylag jobb sorsa van, mert a gyermek mégis a legtermészetesebb táplálékot, az anyatejet kapja s mellette rendszerint jól fejlődik. Annál rosszabb azon gyermekek sorsa, kik nem szoptatásra, hanem csak száraz *dajkálásra* vannak elhelyezve; a mesterséges táplálék, melyet a gyermeknek adnak, már magában véve jóval nagyobb veszéllyel jár a gyermekre nézve, mint az anya- vagy dajkatej; annál fokozottabb a veszély, midőn az anya ily mesterséges táplálékkal nem a saját gyermekét, hanem idegen gyermeket nevel fel, kit sohasem szerethet annyira, mint az emlőjén csüngő csecsemőt. Hozzájárul még az, hogy a falusi asszonyok rendszerint nem értenek a mesterséges táplálék kellő elkészítéséhez s a szegény gyermeket gyakran olyan táplálékkal tömik meg, mely emésztésének kártékony, gyomor- és bélbajokat okoz s a gyermeket a halál karjaiba kergeti. Az ilyen nőkből kerül ki a legtöbb angyalcsináló; sokszor tudatlanságból, sokszor könnyelműségből, néha rosszakaratból válnak azokká; a határt, a hol a mulasztás végződik és a bűn kezdődik, meghatározni alig lehet. Ily módon évenként sok gyermek hal el és ha a falura kiadott budapesti gyermekek halálokát vizsgáljuk, nagyrészt emésztési bajokat, bélhurutot, bélgyúladást találunk feladva. (...)

Jókai Mór

Az eldobott lélek

(részlet)

In: A kőszívű ember fiai. *Móra, 1962, 389-393. oldal.*

(...) Richárd bérkocsit keresett, és hajtatott Monorra.

Otthagyta Pestet friss diadalmámorával.

Legalább egymillió éljenkiáltást, s egypár ezer csókot vesztett el vele.

Ment ahelyett fölkeresni a „meghalató intézetet".

Mi az a meghalató intézet?

Majd mindjárt megtudjuk.

Kínában, amint tudós Wagner Cristoforus írja, az a bevett és törvényesen helybenhagyott szokás van, hogy miután évi átalány szerint tíz százalékkal több leány születik, mint fiú, ez a *manco* a természet *balance*-ában akként üttetik helyre, hogy a fölös csecsemők egy meghatározott napon a Lileu Ping szigetre összehordatnak, ott megáldatnak, beszenteltetnek, s aztán a „sárga folyóba" belehajigáltatnak. A sárga folyónak a keleti partja mocsáros, ott a bambusz közt sok krokodil lakik, mik tátongó, százfogú fejeiket feltartják a vízből. Egy kis ideig úsznak a gyermekfők a víz fölött, mire a mocsárhoz leértek, már akkor csak a krokodilok úszkálnak a vizen.

Ekkor aztán a mandarin megköszöni a száz kezű Vishnunak, hogy ilyen sok hím- és nőnemű újszülöttet ajándékozott ez évben is a mennyei birodalomnak: íme, a differencia tisztelettel visszaküldetik. És ezzel lekvitteltek egymással: a társadalom és a természet.

Nálunk a hasonló lekvittelést gyermekgyilkosságnak nevezik, büntetése öt esztendő.

Ez itt sokkal rafinírtabb módon intéztetik el.

Ahelyett, hogy kínai barbár őszinteséggel azt mondanák annak a felesleges istenáldásnak: „Te kis síró-rívó portéka, aki senkinek sem kellesz, midőn megvagy, aki magad sem tudod még, mit tesz lenni vagy nem lenni. Látod, eltévesz-

tetted a dolgot, nem ide voltál híva; valami más csillagzaton kellett volna születned; itt nem ismer senki. Az apád nem bán, az anyád nem ér rád; ez talán cseléd, ki maga is más házánál kuporog; talán divathölgy, kinek bölcsőd útjában lenne; talán szerencsétlen, kinek lételed szégyen; vagy talán takarékos gazdaasszony, kinek sok pénzébe kerülnél, míg felnősz. Eredj isten hírével vissza! Szüless át egy másik csillagzatba, ahol privilégiumok nélkül lehet születni. Te kis porba esett isteni szikra, te csírája a léleknek egy tökéletlen állatban, te semmiből lett semmi, szállj le a víz fenekére, szállj fel az égbe, s mondd meg Vishnunak, hogy itt is voltál" – ehelyett minálunk kitalálják a „dajkaságba adást”.

Ez a „meghalató intézet”.

Nem ölik meg azokat a szárnyavesztett apró angyalkákat, csak meghalatják őket.

A Pest körül lévő falvak mind tele vannak ilyen dajkaságokkal.

Erről a dologról nem vezet senki statisztikát.

Kerül-e valaha vissza „egy” azok közül, akiket odaküldtek? Nehéz volna rá megfelelni.

Amint Richárd belépett a megholt nő által jelzett házba, a konyhán keresztül az udvarszobába nyitva, csaknem elfutott onnan. Minden érzéke meg volt támadva egyszerre.

Az a megnevezhetlen bűz, ami egy mindig emberrel telt, soha nem szellőztetett, alacsony, földes szobában megörökült: miazma, penész, piszok együtt! A tífuszkórház halálgőze nem éri azt utol.

Az a nyirok, mely egyszerre végigborzongatja az egészséges bőrt, s közelgő nyavalya előérzetét költi fel az idegekben. Az a savanyú, émelyítő íze a légnek, amit minden pórus érez, mintha csupa íny volna mindegyik.

S e bűzben, e nyirokban négy ágy és egy bölcső tele nyivákoló, ordító, bömbölő porontyokkal: akik közül legjobban van ellátva az, amelyik meztelen; akin nem lóg a gyalázatos rongy.

Hármával összezsufolódva egy vacokba, melyet használnak addig, míg egészen össze nem rohad, hentereg, mászkál, dulakodik az állativadékok legtehetetlenebbike. Egy- és kétévesek többnyire.

A tizenharmadikat a bölcsőben ringatja egy harmadféléves gyermek, kinek ezzel a munkával kell megszolgálni azt a főtt krumplit, amit markából fal nagy mohón. A bölcsős gyermeknek még hímzett ruhája van, és szalagos vánkos a feje alatt. Az nem sír; egy nagy szopacs (cucli) van a szájába dugva. Azzal csalják meg az anyai emlő helyett.

A kályha padkáján nyavalyog egy kétéves fiúgyermek, kinek a lába be van kötve: bizonyosan sebes.

Richárd iszonyodva nézett körül ez odúban: melyiket képzelje e nyomorú alakok közül Palvicz Ottó gyermekének? Egyik visszataszítóbb volt, mint a másik.

És volt ideje szemlélődhetni, mert jó haladékba került, míg az intézet tulajdonosnéját valahonnan a kertből előkurjongatták, ahol fokhagymát ültetett. –

Bizony nem is strázsálja ám azokat a porontyokat napestig a fészkükön; elég ha háromszor megeteti napjában.

Kaszáné asszony nagy, csontos, erős némber volt. Semmi rosszaság, gonosz indulat nem látszott a vonásain. Úgy vette ő ezt az üzletet, mint egy meglevő bajt, amit nem ő talált fel.

Az ilyen látogatásokhoz is szokva volt már, mint Richárdé. Ritka ugyan a férfi látogató e háznál, de mégis megesik.

– Ó, tessék innen kijönni, nagyságos úr, a tiszta szobámba, ebből a bűzös veremből.

– Bizony, hallja, Kaszáné asszonyom, ez utálatos egy odú, hanem maradjunk itten.

– Hát bizony palotát nem adhatok nekik nyolc forintért egy hónapra – nyelvelt vissza a némber.

– Hát csak annyit fizetnek? – kérdé elbámulva Richárd.

– Annyit bizony, édes lelkem, nagyságos úr; s még azért is mennyi hercehurcám van. Holmi szegény cselédféléktől csak könnyebben megkapom azt az öt forintot, mert annak minden hónapban kijár a bére; de mikor valami úri dámával van dolgom: az isten őrizz. Mert vannak ám itten úri gyerekek is. Ne tessék rosszat gondolni. Ez a kis poronty a bölcsőben (mért nem ringatod jobban, te akasztani való hóhér), hát ez egy jómódú kerekedőnének a kicsinye, akinek derék ura van, szép szállása van, kocsin jár, selyemmel söpri az utcát, hanem hát nem tudja tűrni a szoptatós dajkának a szekatúráját. Tudja, lelkem, egy szoptatós dajka nagy úr egy úri háznál, s inkább kiadta hozzám dajkaságba. Az igaz, hogy ez tizenkét forintot fizet, de tisztán is kell tartanom a kicsinyét, s minden hónapban egyszer be kell hozzá vinnem a városba, hogy lássa.

– Hát ennek sem tart ön dajkát?

– Hja, az itt nem állná. Aztán miből? Tizenkét forintból?

– Hát mivel tartja?

– Ó, ez nagyon jól él. Még pépet is kap. S tejbe mártva a szopacsot.

– S mi van a szopacsban?

– Jó fekete kenyér; az legjobban tisztítja a gyermeknek a vérét. Hja, lelkem, mikor azért a másik porontyért három forintot fizetnek, piskótával nem tarthatom.

– Három forintot, s ki az a kegyetlen, aki három forintot ad egy gyermeknek havi élelmére?

– Jaj, édes lelkem, nagyságos úr; azt a magisztrátus adja; mikor egy olyan eldobott porontyot felvisznek a biztosok, a kapitányság összehívatja a dajkaságokat, s amelyik olcsóbban elvállalja, annak odaadja. Már ennél olcsóbban nem lehet. Aztán hányat itten felejtenek. Megszöknek tőlük; azt sem tudom, hol keressem. Ez a kutya is olyan, aki a padkán ordít. Majd befogod a szádat. Kérem, nagyságos úr, tizenegy hónap óta nem láttam érte egy batkát.

– Mi baja annak a gyermeknek?

– Hát az égetni való rossz kölke, annak is maga az oka. Levest főztem nekik,

mert hogy vasárnap volt, s a rossz, pákosz kölyök magára rántotta a fazekat, s mind leforrázta a két lábát, hogy végig kisebesedett.

– S ön gyapotronggyal kötötte be a nyomorultnak a sebes lábait. Az irtóztatóan szenvedhet alatta.

– Árt is az neki. Úgysem lesz belőle ember, mert a sok sivalkodástól már sérvet kapott. Belehal. Apja, anyja nem nagyon bánják. Kocsis, kocsisné. Szegény emberek. Itt sem laknak már.

Richárd lelke megkönnyebbült. Ez nem Palvicz gyermeke.

– Kaszáné asszonyom. Én egy gyermeket keresek önnél, akiért szintén régen nem fizettek már. A gyermeket Bajcsikné adta át önnek, a neve Károly, nyakába egy fél rézpénz van kötve, a mellén szederjes anyajegy.

– Ó, bizony, édes lelkem, azt ugyan jól teszi, ha megfizet érte. A Károlykáért, a kedves kis Károlykáért.

– Melyik az ezek közül?

– Ó, az nincsen ezek között. Az odakinn van: az külön helyen van.

– Külön helyen? – Richárd kezdett jó véleménnyel lenni Kaszáné asszonyom felől.

– Majd mindjárt behozom. Tessék besétálni addig a tiszta szobába.

– De én is oda akarok menni hozzá. Én azt a gyermeket magammal akarom vinni.

– Magával vinni? Ó, az már más. Hanem bizony egy kis alkalmatlanság lesz vele. A kis Károlyka nagyon beteg.

– Mi baja?

– Szemfájás. Azért tettem külön, hogy a többiekre rá ne ragadjon. Erre is úgy ragadt egy másiktól, aki a múlt héten belehalt.

– Hát miért nem gyógyítják?

– Próbáltuk mink azt mindenképpen: még gálickövet is fújtam a szemébe, az sem használt. Csak rákszemet lehetne kapni! Ha a „nagysárfű" magjától meg nem gyógyul, hát aztán semmitől sem.

E beszéd közben végigvezette Richárdot a sáros udvaron Kaszáné, egész az istállóig, az istállóból nyílt egy sötét fakamra; ott, abban a sötét odúban látott Richárd egy rongyos szűrdarabbal betakart gyermekalakot heverni, félmeztelen, fájdalomtól lehunyt szemekkel. Az a gyermek, amint a belépés neszét hallotta, elkezdett nyöszörögni: „Ó, adjanak egy kis vizet: meghalok szomjan."

– Tudja, édes lelkem, nagyságos úr, azért tettem erre az árnyékos helyre, hogy ne ártson a szemének a világosság.

– Menjen és hozzon neki vizet.

– Jaj, édes lelkem, nagyságos úr, betegnek nem jó vizet adni. Én sohasem hagyom inni a beteg gyermeket, mert az annak rossz.

Most aztán Richárd olyat kiáltott rá, hogy majd hanyatt esett az asszony ijedtében.

– Hozzon neki rögtön vizet.

Kaszáné aztán hozott a kútról egy vászonkorsóval.

Richárd térdére emelte a gyermek fejét, és ajkához tartá a korsót.

A nyomorult teremtés félig kiitta azt.

Richárd a vízből a markába töltött, s gyöngéden megmosta vele a gyermek orcáját. Olyan jól látszott az annak esni.

Aztán elővett egy fehér zsebkendőt, s beköté vele a gyermek fájós szemeit.

Akkor aztán felvette a szecska- és fűrészpor közül, amiben feküdt, s betakargatá a köpenyébe.

„Csak félcipőcske van szegénykének a lábán."

Mikor kivitte a világosságra, és meglátta, minő állapotban van, eszébe jutott, hogy Palvicz Ottónak rettenetes oka volt nőül nem venni azt az anyát, ki gyermekét hidegvérrel ide hagyta kerülni. Ha Palvicz Ottó maga talált volna itt rá: talán megölte volna azt a némbert, aki a jegygyűrűjét hordta.

Richárd a hintóig vitte ölében a kisfiút.

Kaszáné egészen odáig kísérte az urat. Mert nem addig van az; hanem hát a tartáspénzt ki fizeti?

Mikor a gyermeket elhelyezte Richárd, kivette a tárcáját, s egy csomó pénzt dobott az asszonynak.

– Jutalmul a jó gondviselésért.

Kaszáné kétszerezve találta a járandóságot, s hálálkodni akart. Richárd bevágta az útját.

– Hallja maga, Kaszáné: én most csak azt sajnálom, hogy nem olyan időben élünk, amikor megégetik a boszorkányokat; mert amikor magát égetnék, azt még magam is megnézném.

Mely nyájas istenhozzád után búcsút vett a „meghalató intézettől".

A Fehér Kereszt
országos lelencház-egyesület története
1885–1897

(részletek)

Budapest, Hunnia Könyvnyomda Vállalat, 1897, 3-13. oldal.

(...) A mi a nyugati országok legtöbbjében századok óta megvan, a mit hazánkban, meg-megszakadó kezdeménynyel, közel száz év óta terveznek: immár valóra érett nálunk is. Magyarországnak fölépült az első lelenczháza.

Szép nagy épület, tágas telken. Szakemberek tervei szerint készült, a saját speciális czéljaira. Elrendezése kitünő, fölszerelése szerény, de megfelelő. Az egylet, mely tizenegy évi müködés után ily sikerre utalhat, bizonyára mélyen gyökerezik a társadalom rokonérzésében.

Nem is csoda. Czélja a legnemesebb: a kisértésnek és csábitásnak áldozatul esett nőt megmenti a kétségbeeséstől és a bűntől; a szégyenre és pusztulásra született lelenczet megmenti az életnek és a nemzetnek.

Czéljainak nemességével versenyez vezetőinek előkelő és kitünő volta. A Fehér Kereszt védnöknője: Stefánia özv. trónörökösné ő fensége; elnökei: özv. gr. Károlyi Alajosné és gr. Teleki Géza; másodelnökei: b. Dániel Ernőné, Tabódy József és dr. Chorin Ferencz.

A tényleg fennálló szükséglethez nem mérhetjük a Fehér Kereszt működését: évente 60,000 törvénytelen gyermek születik Magyarországban, közel 6000 magában a fővárosban. Ide az állam és a társadalom jóvoltából évenkint milliók kellenének, a mint gazdagabb és fejlettebb országokban e czélra valósággal rendelkezésre is állanak. De azért a Fehér Kereszt működése, rövid évek eredménye, máris számottevő.

Ötvenezer forintnál többet költünk évente lelenczek megmentésére.

Több mint 50 telepünk van, a hol lelenczeinket elhelyezzük és orvosi felügyelet alatt tartjuk.

Több mint 1000 gyermekünk van, kiket 12 éves korukig fölnevelünk.

Több mint 600 anyát veszünk fel évenként gyermekével együtt.

Hogyan keletkezett a Fehér Kereszt-Egylet eszméje s hogyan emelkedett a mai magaslatra, azt a következőkben próbáljuk vázolni.

*

Dr. Szalárdi Mór, 1876-ban a Rókus-kórház alorvosa, azt a megfigyelést teszi, hogy egyik-másik szülőnő nem először fordul meg az osztályon; hová lett a gyermeke? Följegyez 159 nőt, kik összesen 316-szor szültek – e gyermekek közül, a följegyzés idején, csak 34 volt még életben. S nyomról-nyomra követvén az áldozatok sorsát, hogy úgy mondjuk, egész mechanizmusát leplezi le e szörnyű gyermekhalandóságnak. Az anyák törvénytelen gyermekeiket dajkaságba adják ki s nemcsak a Ferencz- és Józsefváros s Kőbánya, hanem Tápió-Süly és Tápió-Szt.-György, Som, Üllő és Ujpest, de sőt Jászberény, Szolnok és Czegléd is nagy tömegekben fogadják „ápolásba" e fővárosi gyermekeket. Budapesten vannak törvényesen engedélyezett gyermekelhelyező üzletek, melyek közül például csak egyetlennek a tulajdonosa a környéken 700 csecsemőt helyezett el. A vidéken pedig némelyik e téren valóságos nagykereskedést folytat; a héten többször is bemegy Pestre, itt van bábája, közvetitője, a kitől átveszi a gyermeket, hol egyet, hol kettőt, hol hármat egyszerre. A falun aztán szétosztja őket, s azért az első havi fizetés neki jár. Sőt az egyik nagykereskedő, asszony létére, maga is szoptat, bár négy éve hogy utoljára szült. Dr. Szalárdi személyesen is bejárja e helyeket. Látja Üllőn a rongyokba takart, a sötét lyukban hentergő gyermeket, az egyiknek a piszok sebekkel boritotta testét, a másik ránczosbőrű és éhséggel küzd. Lehettek itt negyvenen, de bejelentve nem volt egy sem. A pap arra a kérdésre, meddig szokták a gyermekeket Üllőn hagyni, azt felelte: a meddig meg nem hal, élve nem megy el innét egyik sem, csak a legritkább esetben. Monoron 52 gyermek volt bejelentve, tényleg több volt 300-nál. A járási orvos, hogy meggyőződjék róla, egy időben megleste a vonatot; majd' minden nap jött legalább egy, hetivásár alkalmával tiz, de még husz is. Miért nem jelentik be e gyermekeket? Mert nincs születési okmányuk, s ez azért nincs, mert 2 frt 50 krba kerül. Ha egy gyermek meghal s nincs születési bizonyitványa, s bejelentik a halált, az asszonyt megbüntetik. Tehát nem jelentik be. Ha az orvos kutatást rendel el, a gyermekeket elrejtik. Előfordult akárhányszor, hogy a monoriaknak ily szókkal adják át a gyermeket: Itt van 20 forint, ha a gyermek meghal, kap még huszat.

Ezt a leirást majdnem szóról szóra Dr. Szalárdinak ily czimü munkájából vettük: „A közárvaház és a gyermekhalandóság Magyarországon". E könyv 1879-ben jelent meg, miután szerzője magyar és német lapokban és folyóiratokban közzétett czikkeivel és ezek révén keletkezett polemiáival a fontos kérdésnek már három év óta egyre nagyobbodó méltánylást és figyelmet szerzett. Alig volt számbavehető lapunk, mely a föltárt adatok megdöbbentő hatását többé-kevésbbé szakszerü czikkekben nem tükrözte volna. Szerző minden szempontja helyeslésre és támogatásra talált: az erkölcsi, e viszonyok korrumpáló hatásáról a szülőnőre és a gyermekápoló környezetre; a nemzetgazdasági, a nagy

emberanyagveszteségről, mely nem elég sürün lakott országunkat különös csapásul sujtja; és a nemzeti, mely szerint a törvénytelen gyermekek nagy részét épen a magyar nemzetiségnek kellene megmentenünk. S mind általánosabb lett a meggyőződés, melyet a szerző igy fejezett ki: A fővárosi törvénytelen gyermekek sorsában az egész ország törvénytelen gyermekeinek sorsa tükröződik. „A mi pedig e tekintetben történik, annak higgadtan, megfontolva és meggondolva nem adhatunk más nevet, mint azt, hogy nagyban űzött gyermekgyilkolás. Vajon művelt államban ez megengedhető-e?"

1878-ban a budapesti kir. orvosegylet is foglalkozott Dr. Szalárdi egy felolvasásának kapcsán e kérdéssel s bizottságot küldött ki, hogy róla jelentést tegyen. Elkészült a jelentés, el később Dr. Szalárdinak az egylet megbizásából irt javaslata s 1879 elején az orvosegylet fölterjesztése is a kormányhoz. De eredménye nem lett. A hivatalos Magyarország még nem érdeklődött a kérdés iránt.

*

Nem is hiszem, hogy akkoriban más valaki bizott volna a fölvetett ügy sikerében, mint első meginditója. A szakkörök érdeklődése egyelőre egy pár polémiában merült ki; a napisajtó is, feladatához képest, más tárgyak felé irányitá figyelmét. De Szalárdi optimizmusa nem engedett makacsságából s perczre nem rendült meg abbeli hite, hogy a törvénytelen gyermekek sorsa mielőbb enyhülni fog, mert a mire oly égetőn szükség van, annak lehetetlen meg nem valósulnia.

De mivel az állam hozzájárulására ez idő szerint nem számithatott, hát a társadalomhoz fordult. 1885 végén az ő buzditására gyül össze az ügynek néhány barátja, hogy egy megalakitandó egylet dolgában tanácskozzék. A résztvevők ezek voltak: Alexander Bernát, Bánóczi József, dr. Ernyei Miksa, Földiák Gyula, Rónay János, dr. Szalárdi Mór, Tabódy József. Az egylet szervezetének alapvonásait megtalálni amaz öt pontban, melyek szerint a kedvezményező mintegy husz évvel ezelőtt – i. m. 66–67. lap – a lelenczügy megoldását tervezte. De mert most kizárólag a társadalmi tevékenységre történik hivatkozás, a megalapitandó egyletnek kettős a czélja: „szegény beteg gyermekeket egészséges tápszerekkel és orvossággal ellátni és azok gyógyitásáról gondoskodni – továbbá szegény szülőnőket addig támogatni, mig munkaképesekké nem válnak és azok elhelyezéséről gondoskodni". Tehát a *beteg* gyermek és a *lelencz* gyermek, valamint annak az anyja. Ezért lett az uj egylet neve is: **„Szegény beteggyermek egyesület"**. De már két év mulva, 1887-ben határozottan előtérbe lép az eredeti czél s az egylet ekkor veszi föl a „Fehér Kereszt-Egyesület" nevét, melyet 1892-ben még ezzel told meg: „Országos Lelenczház és Gyermekvédő Egyesület". E névváltoztatások nem a habozás és ingadozás jelei, hanem mérföldjelzői a fejlődés és megerősödés utjának. (...)

*

A megalakult egyesület julius 10-én tartotta Török János elnöke vezetése mellett első választmányi ülését, a midőn is nyomban szóba került, hogy mikor és mily módon fogjon hozzá működéséhez. A határozat ez volt: kiküldetik egy végrehajtó bizottság, mely pontos jelentést tegyen az anyagi eszközökről és ehhez képest az egyesület czélzatainak megvalósitásáról. A bizottságba választattak: elnökül Tabódy József alelnök, előadóul dr. Szalárdi Mór főorvos, tagokul dr. Bőke Gyula és Földiák Gyula választmányi tagok, és Bánóczi József titkár. Az augusztus 1-i választmányi ülés már részletesen foglalkozhatik a főorvos javaslatával, mely szerint az egylet, midőn kötelességszerüleg a tevékenység terére lép, tekintettel van arra, hogy ezzel nemcsak tagjainak mutatja be a maga üdvös voltát, hanem buzditólag fog hatni a nagy közönségre is. Azonnal lakást kell tehát kibérelni, mely 600 frtba fog kerülni, szegény beteg gyermekeknek ingyen orvosság fejében kell majd 500 frt, szegény szülőnők élelmezésére 600 frt, gondnokné fizetése, ki egyuttal kifőzőné lesz 400 frt, összes évi költség 2100 frt. „Ez összeget egyelőre a tagsági járandóság és a más uton beszerzendő adakozások fogják fedezni s kétségtelen, hogy egyéb beszerzésekre a nagy közönség jótékonysága is fogja az egyesületet támogatni." A választmány dr. Bőke Gyula előterjesztése alapján e javaslathoz hozzájárul s elhatározza, hogy a már kiküldött végrehajtó bizottság minden intézkedést megtegyen arra nézve, hogy az egylet f. é. novemberben működését megkezdhesse. A szeptember 26-iki ülés aztán már tudomásul veheti, hogy a bizottság egy három utczai szobából és konyhából álló lakást évi 450 frton kibérelt s a városhoz beadványt intézett, hogy november 1-jén rendelő-intézetét megnyithassa.

A gyors haladást azonban megakasztotta Török János elnök aggódása, ki attól tartott, hogy elégtelen eszközei az egyesületet válságba sodorhatják s annak a meggyőződésének toborzott a választmányban hiveket, hogy nem az ő elnöklete alatt elfogadott munkaprogramm megvalósitását addig el kellene halasztani, mig az egyesület 100.000 frt tőke fölött nem rendelkezik. A választmány többsége, abban az erős hitben, hogy kitünő elnökét később sikerülni fog a maga nézetének megnyernie, október 25-iki ülésében intézete megnyitását csakugyan elhalasztotta, s egy ujabb részletes költségvetés kidolgozására utasitotta a bizottságot. Ám az ellentétek nem voltak elsimithatók s az 1886. febr. 12-iki ülésben beállott a szakadás. A **Szegény beteggyermek egylet** megkezdette működését s első elnöke lemondott, nemes szavakkal adván annak az óhajának kifejezést, hogy az egyletet munkája biztos és virágzó jövő elé vezesse.

Ily válság és veszteség árán nyilt meg intézetünk 1886. julius 1-én mult évi november óta bérelt lakásán. Aradi-utcza 20. sz. alatt.

Mi tagadás benne, az egylet csak lassan foglalt tért. Igaza volt a munkaprogrammnak, mely azt mondta: „A kezdetnek két oldala van, mert nemcsak az áldozatot hozó közönségnek pártolását, hanem a segítségre szorulók bizalmát is meg kell nyerni." Beteg gyermeket öt hónap alatt 353-at hoztak hozzánk a szülők, de szülőnő mindössze 22 keresett föl – ennyit is csak úgy tudtunk „megnyerni" , hogy egyletünket a klinikákban hirdettük. Utolsó évi jelenté-

sünk 509 szülőnőről tesz emlitést, a kit fölvettünk – ha azokról is beszámolna, a kiket nehéz szivvel elutasitani vagyunk kénytelenek, mily szám telnék ki csak abból!

Fönnmaradtak az első „konyha-könyvek," melyek a kiadásokat napról-napra fölsorolják. Ime 1886. aug. 15-én:

Reggeli kávé 4 zsemlye	27 kr.
Káposzta	15 kr.
1/2 kl. disznóhus	28 kr.
1/4 kl. zsir	15 kr.
4 db uborka	6 kr.
Paradicsom	10 kr.
Zöldség	4 kr.
2 db tojás	5 kr.
Marhahus	–
Ozsonna kávé	7 kr.
Kolbász estélire	24 kr.
	1 frt 41 kr.

Ugyanaz év szeptember havában volt az élelmezési költség: 41 frt 42 kr., a füszerszámla az egész hónapban kitett: 13 frt 38 krt, a hus: 9 frt 80 krt, egyéb kiadás volt: 3 frt 41 kr., összesen szeptemberi költség 68 frt 01 kr.

Ezzel szemben volt a kiadás 1897-nek például május havában a következő:

Élelmezés és ápolás	426 frt 10 kr
állami lelenczekért fizetett tartásdij	1797 frt 53 kr
egyesületi s fővárosi lelencekért	455 frt 49 kr
lelenczek felügyel. s gyógykezelési költsége	225 frt 02 kr
személyi fizetések s igazgatósági költség	410 frt 33 kr
irodai szükséglet	232 frt 94 kr
fütés és világitás	57 frt 10 kr
beruházás	35 frt 10 kr
adó és illeték	49 frt 81 kr
összesen	3689 frt 42 kr.

Tizenegy év alatt mekkora eredmény!

A gazdasági könyvecskéken kivül volt még egy napló s minden csecsemőnek a maga külön fejlapja, melyet akárhányszor a főorvos maga irt. Most valóságos irodája van az egyletnek, melyben két ember van állandóan elfoglalva s nagy kötetek tartják az adatokat nyilván: az Iktató, a Mutató az iktatóhoz, a Gyermekágyasok felvételi könyve, az Egyesületi lelenczek, a Fehér Kereszt állami lelenczei, a F. K. fővárosi és alapítványi lelenczei, a Lelencznyilvántartó, a Lelenczek fölvételi kézikönyve, az Elhalt lelenczek jegyzéke és a Mutató a lelenczekhez. Azonfelül a számadó és gazdasági könyvek egész sora. S mindez nemcsak rend, hanem siker. Mekkora út tizenegy év alatt.

*

Az Aradi-utczában azonban nem soká terjeszthettük egyletünk népszerüségét. A gyermekágyasok még hagyján, a 4-5 csecsemő sirásába is bele tudtak volna a többi lakók törődni, de a beteg gyermekek, kik rendelő intézetünket nap-nap után felkeresték, tarthatatlanná tették a helyzetet. Minél több jót tettünk, annál inkább magunk alatt vágtuk a fát s 1887. május 1-re uj helyiség után kellett néznünk.

Nagy nehezen kaptunk az Ó-utcza 2. szám első emeletén egy lakást, mely hosszabb idő óta üresen állott. De alig hurczolkodtunk be, fölzúdult az egész ház, hogy hiszen mi nem „partei", hanem kórház vagyunk. Csakhamar össze kellett szednünk az öt nagy és az öt kis ágyunkat, a vizsgáló asztalt s az orvosi műszereket és megint egy üresen álló lakást néztünk: Király-utcza 69, másba be sem igen fogadtak volna. De a sok szegény asszony, ki más-más bajban sinlődő gyermekével a helyiséget délutánonként fölkereste, sokszor ellepte vagy épen ostromolta, itt is rövid idő mulva lehetetlenné tett bennünket. Erre a sok roskadozó ház közül, mely akkoriban a Kemnitzer-utczát tette, szerencsésen egy olyat találtunk, melyben a hagyományos üres lakás volt: a 12. szám alatt (most az uj vásárcsarnok áll a helyén). Udvara nagy volt, lakói kevesen és szegények. Épen nekünk való. Ez 1889. február 1-jén volt. Nem egészen három év alatt a negyedik lakás!

Egészen világos, hogy e helyről-helyre való örökös vándorlásban elvérzettünk volna. Egy állandó otthon megszerzése életkérdés volt az egyletre nézve.

Szerencsénkre az 1887-iki évet történetünkben két nagy vivmány tünteti ki: két választás. Ekkor lett gróf Szapáry Istvánné egyik első, és báró Dániel Ernőné egyik másodelnökünk. Örvendetesen tapasztaltuk ezentúl mi is, hogy kiváló nők buzgósága mindennél eredményesebb, nemeslelkű nők munkássága mindennél áldásosabb; beláttuk mi is, hogy férfiak jótékonysági terveinek hivatott végrehajtói a nők. De hálával emlékszünk meg kitűnő munkatársainkról is, kiket szintén ügyünk iránti meleg érdeklődésük vezetett körünkbe: gr. Károlyi Sándornéról, ki 1889-ig volt védnöknőnk; Ráth Károly a néhai főpolgármesterről, ki 1891-ig osztozott a másodelnöki teendőkben. E nevek fénye és e szívek rangja, valamint a társadalmi nagy állás és befolyás, mely velük született vagy szerzett tulajdonukul önként állott szolgálatába a mi egyletünk czéljainak, előre látható volt, hogy meg fogja sokszorozni anyagi és erkölcsi eszközeinket is.

Tényleg itt kezdődik a Fehér Kereszt megerősödése és nagyméretű föllendülése. Hogy csupán a száraz tényeket említsem, melyek egyébként magukban elég ékesszólóak: koronás királyunk és királynénk 1888-ban ezer forintos ágyalapítványt tesznek. „E valóban üdvös és hazafias intézmény – igy szólt a legelső magyar ember – pártolásra méltó és felvirágzása igen kivánatos, és remélhető is, hogy általánosan fel fog karoltatni." A felséges példa nem maradhatott követés nélkül. Az állam, mely megalakulásunkkor egy körrendelettel csupán erkölcsileg támogatott, ugyanez évben a gr. Karátsonyi-féle alapitványból 1000 frt-ot ad. Simor herczegprimás is 1889-ben 5000 frttal alapitó tagunk lesz. A főváros, mely mindjárt megalakulásunkkor 1000 frt alapitványnyal segített, 1888-

ban 300 és egy évvel később 1000 frtos évi segélyt ad, melyet később ujabb 200 frttal emel. Pestmegye 1889-ben 1000 frttal ágyalapitóink sorába lép. Midőn gr. Károlyi Sándorné, közsajnálkozásra, a Fehér Kereszttől visszavonul, 1889-ben Stefánia trónörökösné lép a helyébe. Igy érthető, hogy az 1886-iki 423 taggal, 2500 frt jövedelemmel, 10 000 frt vagyonnal és 11 228 frtnyi pénztári zárszámadással szemben 1889-ben volt: 580 tag 4000 frt jövedelem, 20 800 frt vagyon, a pénztári kimutatás pedig 22 828 frt. Igy érthető, hogy házvételre bátorodtunk s ezzel az egyletnek biztos alapot vetettünk.

A főorvos által kiszemelt épület a Mozsár-utcza 16. sz. alatt levő földszintes ház volt. Vételára 18 500 frt s az egylet csak 9000 frt mobilis tőkével rendelkezett. Azonfelül abban a meggyőződésben sem osztozkodott az egész igazgatóság, hogy a ház azt az összeget csakugyan megéri; de valamennyit megnyugtatta a főorvos írásbeli jótállása az összegről olyformán, hogy mihelyt a ház az egylet czéljának bármely okból meg nem felelne, ő azt a teljes vételáron átveszi. Jegyezzük ide, hogy a házat 1888-ban 49 000 frton értékesitettük.

Ám a földszintes házat teljesen át is kellett alakitani s emeletet rá épiteni, a mi további 10 116 frtba került, mihez a főváros nagylelkűen 4000 frt segélylyel járult. Igy, hála Quittner Zsigmond építész szakértelmének, bár szerény, de igen czélszerűen berendezett s elég kényelmes intézeti épületet nyertünk.

1889. október 20-án volt a felavatás. Stefánia trónörökösné képviseletében gróf Andrássy Gyuláné jelent meg az ünnepélyen, melyet a főváros számos előkelőségének jelenléte emelt és diszitett. Remény és aggodalom között váltakozó három év szakadatlan munkájának gyümölcsét e napon ajánlta föl a Fehér Kereszt az országnak és fővárosának.

Az állandó épület az egylet működését rendkivül föllenditette. Az első évben 27, a másodikban 98 nőt vehettünk fel, a harmadik évben 159-et; 1890-ben a szám 295-re szökött fel s a 2236 ápolási nap 5964-re. 1896-ban 353 gyermeket gyógyított az egylet ingyen. 1890-ben 1531-et; akkor 7 gyermekágyast segítettünk pénzzel, most 41-et.

E hirtelen emelkedő számok is mutatják, mily hézagot pótol a Fehér Kereszt s hogy megerősödésére mily nagy szüksége van annak, mely azt magának megalkotta – a társadalomnak. (...)

Szántó I. Béla – Tábori Kornél

Bűnös gyermekek

In: Nyomor és bűn a gyermekvilágban
Budapest, Thália Könyvnyomda, 1908, 39-46. oldal.

Bűn és nyomor születnek csak igazán egy anyaméhben, a társadalomnak abban a legmélyebb poklában, ahova művelt ember pillantása jóformán sohasem vetődik, csak a statisztika száraz számaiból sejt valamit a létezéséről.

És a legborzalmasabb lakója ennek a pokolnak a gyermeklélek.

A foglalkozásszerü betörők, a tolvajok, gyilkosok, szélhámosok, utonállók, orgazdák hadseregét – mint valamikor a szultán hires janicsárjait – már a fejletlen gyermekkorban sorozzák. Amikor a lélek még olyan hajlékony, mint a vékony fűzfavessző és épp úgy hajlik a jóra, mint a rosszra, akkor jelenik meg a modern, káprázatos gazdasági fejlődés rettentő réme, a tömegnyomor és végtelen ölelésű karjaival hajtja a kicsinyeket a bajba, a züllésbe.

A gonosztevők túlnyomó nagy része már gyermekkorában az volt, amivé a sors kiszemelte. Már a gyermekkorban járta az iskoláját későbbi pályájának, a bűntevésnek és amikor fejletlen testében alig piskákolt még az öntudatlan lélek, már akkor a börtön csemetéje volt.

És ez nem is lehet másként, amíg annyi lesz az *elhagyott gyermek,* mint ma.

Elhagyottak, elzüllöttek...

Elhagyott gyermek nemcsak az, akinek nincsen apja, anyja, vagy akit kilöktek az utcára, hogy ott pusztúljon, hanem elhagyott kevés kivétellel a legszegényebb néposztálynak, a legtöbb munkásnak a gyermeke.

És ha meggondoljuk, hogy az egész nap munkában görnyedő apa és anya gondozatlanul hagyja az utca nevelésére ezreit, tizezreit a gyermekeknek, ha meggondoljuk, hogy ezrekre megy itt Budapesten is a teljesen árva, család, szülők nélkül való gyermekek száma: nem fogunk többé csodálkozni rajta, ha az ujságban olvasunk egy-egy esetet, amikor apró gonosztevőket a legundokabb bűnök elkövetésén kapnak rajta.

Csak a minap fogtak el egy kiskorú tolvajbandát, amelynek a legidősebb tagja még nem múlt el tizenöt éves és amelynek a vezére dicsekedve beszélte a kihallgatáskor, hogy éppen most jubiláltak: *mostanában követte el az ő bandája a századik lopást!...*

Emlékezetes még az az ujpesti rémeset is, amikor tiz–tizenkét éves kislányokat fogtak el, akik foglalkozásszerűen *fosztogatták a sírokat.*

Nem lehet az másként, amíg annyi lesz az elhagyott gyermek, mint ma.

A szülői szeretet, akármit beszéljenek is szentimentális emberek és akármit írjanak is naiv költők, *luxus,* amelyet csak a jó mód engedhet meg magának. Ritka a kivétel.

A nyomor nem ismer mást, mint kenyeret és az érte való küzdést.

Ezrekre rug azoknak a családoknak a száma, amelyekben a gyermek csak teher és ahol nem nagyon keresik, hová lett, ha egyszer eltünt.

Hagyják az utcára, nevelje azzá, amivé akarja, akár tolvajjá is. És nem nagyon kérdezik, firtatják, honnan szerez magának a gyermek kenyeret. A fő, hogy szerezzen és ne legyen a szülők terhére, sőt akárhányszor megkövetelik, hogy ő szerezzen a szülőknek is.

Igy aztán az utcára kerülnek, a börtön előszobájába, a bűnbe, ahol rövid néhány év alatt mesterré lesznek a gonoszságban.

Zola egyszer ezt írta egy magánlevelében:

– Az éhség miatt síró gyermek: ez a társadalom legnagyobb bűne.

Pedig ezer meg ezer gyermek van a nagyvárosokban, aki csak azért nem sír, mert korgó gyomra már megszokta az ürességet, már belefásult az éhségbe. De az evés ösztöne ott küzködik benne szakadatlanul és ösztökéli a legkülönbözőbb, a legnagyobb bűnökre is. Amikor a gyermek bűnössé lesz, *az kivétel nélkül mindig azért történik, mert éhes.*

Ne hagyjuk tehát éhezni a gyermekeket és akkor a bűnösök légiója megcsappan a legnagyobb részével.

A toloncházban

Budapesten a főkapitány jelentései szerint évenként csaknem kétezer az olyan „bűncselekmények elkövetésével terhelt egyének" száma, akik még nem töltötték be a huszadik évüket, sőt jelentékeny részük a tizenhatodikat se.

A bűnös kiskorúak száma pedig évről-évre növekszik.

Amint gyarapodik, gazdagodik, fényesebbé lesz ez a város, ugyanolyan mértékben szaporodnak az apró gonosztevők. A múlt évben az elfogott bűnösök közt 1808 tizenhat–husz éves volt. Tizenhat évesnél fiatalabb 511. A toloncházban 433 gyermeket zártak el rövidebb-hosszabb időre, 116-ot pedig eltoloncoltak. A sok bűnös közt csak 126 olyan volt, akit első ízben büntettek. A többi mint visszaeső gonosztevő s a legtöbbje ötször-hatszor is büntetve volt már.

Hová fog ez fejlődni?

Borzalmas még elgondolni is. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a félezer gyermekbűnös közül *tizenöt százaléknyi hatnál többször volt büntetve.*

Lopás miatt négyszázhatvanat, csalás miatt negyvenet, testi sértés miatt harminckettőt, *két vagy több* bűncselekmény miatt negyvenötöt csuktak le. Érdekes, hogy pénzhamisítás miatt hat gyermeket tartóztattak le.

Több eset volt, amikor a kiszabadult tettes még ugyanazon a napon, szinte kiszabadulásának az órájában, újra a rendőrség elé került valami gonosztettért. A toloncházba, ahová csak vétségekért, csavargásért viszik be a delikvenseket, mostanában 4–500 gyermek kerül évenként és semmi sem jellemzőbb a gyermekek elhagyottságának rohamos növekvésére Budapesten, mint hogy ez a szám még néhány év előtt nem haladta meg a kétszázat.

A toloncház egyébként nem volna káros intézmény az elhagyott gyermekek megmentésére. Itt külön helyezik őket a nagyoktól, folyton felügyelet alatt állanak, tanítják őket, vallásukban nyernek oktatást stb.

Van azonban egy nagy baj. A törvény szerint ugyanis harminc napnál hosszabb toloncházbüntetésre senkit sem lehet ítélni. Harminc nap múltán tehát az elhagyott gyerek föltétlenül visszakerül az utcára, ahol harminc negyedóra még a nyomát is eltörli annak a harminc napnak.

Gonosztevők iskolája

...Ha az ember tavaszszal vagy nyáron kimegy a Városligetbe, ott a fák alatt, a füvön mindig talál négy-öt gyermektársaságot, amint rongyokból kinyúló piszkos kezeikkel maszatos kártyákat csapkodnak. Ezek a gyermekek, akik között akárhány a 10–12 éves, csak látszólag játszanak.

Nekik a kártya nem időtöltés, hanem kenyérkereset.

A legkorrektebb tolvajnyelvi kifejezésekkel keverik beszédüket és – hamisan játszanak. A huszonegyes, nasi-vasi, ferbli és minden hazárdjáték minden fortélya a kisujjukban van és arra pályáznak, hogy arramenő gyerekeket, vagy felnőtteket belecsábítsák a játékba és elszedjék hatosaikat meg koronáikat.

Ez a városligeti hamiskártyázás a rendes átmenet az igazi, kitanúlt bűnbe.

A mai budapesti élet számtalan oly foglalkozást nyújt a gyermekeknek, amely igazi munka nélkül aránylag nagy jövedelmet hajt. Ilyen a képeslevelezőlapok, a cipőfűzők, más apróságok árúsítása és ilyen az ujságárulás, amely ma már Budapest szegény gyermekvilágának legelterjedtebb iparága. Ezek mind az utcához vannak kötve.

Az utca aztán megtanítja, szinte rákényszeríti a gyermeket a kisebb svihákságokra, amelyeket nyomon követnek csakhamar a nagyobbak. Az utcán leplezetlenül, a szeme előtt folyik le a nagyváros bűnös társadalmának élete és a gyermek nemsokára természetesnek, később pedig kívánatosnak találja a bűnt.

A *jassz* az utcai gonosztevők királya és a rossz nőktől kitartott férfi az ideáljává lesz. És lelkesedve dalolja a nótát, amely ma már szinte a pesti utca himnusza:

Én vagyok az öreg jassz,
Minden balek réme.*
Engem szeret minden fracc,
S fél az utca népe!

Ez lesz az ő ideálja, amelyet elérni nem is olyan nehéz. A körülményei, a nyomora, a szülei, ha vannak, az egész környezete, ha árva, kényszerítik, taszítják bele az elhagyott gyermeket a bűnbe.

És lesznek belőlük már kiskorukban iszákosok, hamiskártyások, tolvajok, prostituáltak.

Mentő-akció

Ez a vigasztalan helyzet, ez a szomorú perspektiva indította a jelenlegi belügyminisztert, Andrássy Gyulát arra, hogy a 60,000 számú nagyjelentőségű rendeletét kiadja.

Nem előzte meg félhivatalos híradás, sem ankét zaja. Csendben, mint a nagy dolgok születni szoktak, alkotta meg a belügyminisztérium a Ligával az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmának hatalmas rendszerét.

Az egész rendszer az új gyermekvédelmi művek alapján épült fel. Annak a rendszernek alapján, amely megalkotta a gyermek jogát az állami védelemre, amely a családtalannak rideg intézeti falak helyett családi tűzhelyet ad, amely a központtól az utolsó községi telepig szervezte a gyermekvédelmet s az államtól független választott, filantropikus hatóságra, az árvaszékekre bízta a gyermek joga fölött való ítélkezést.

Az erkölcsi gyermekvédelem rendszerének, amelyet Andrássy most megalkotott, alaptétele az, hogy minden gyermek, aki eddigi környezetében erkölcsi romlásnak van kitéve, avagy züllésnek indúlt, az állami gyermekvédelem oltalmi körébe jusson.

S itt a rendszer nem állít a hatóságok elé semmiféle bürokratikus akadályt, semmiféle financiális kicsinyeskedést...

Intézkedjék a hatóság az adott eset sajátos viszonyai szerint egyedül és kizárólag a gyermek erkölcsi védelmének vezető szempontjából.

Amikor azután a hatóság intézkedése folytán a gyermek a menhelybe jutott, következik a gyermeklélek beható megfigyelése. S e megfigyelés eredményéhez képest a gyermek oltalma ismét nem kaptafára vonva, de az eset sajátos viszonyai szerint, családban, családi telepen, avagy intézetben. S itt még a fokozatok egész sorát ismeri. Egyáltalán Andrássy rendszerében élesen domborodik ki, hogy embert javítani csak individuális kezeléssel és neveléssel lehet.

Nálunk ez volt az első igazán jelentős reform a bűnös gyermekek érdekében s amint hozzáfogtak a megvalósításhoz, máris rohamosan kezdtek mutatkozni a dicséretes eredményei.

Jelentés
a királyi javító intézetek 1891. évi állapotáról

(részletek)

Budapest, Légrády testvérek, 1892.

(...) Hogy a javitó-intézetek mily előéletü növendékeknek adnak nevelést, arról világos képet nyujtanak a befogadásra szolgáló okot feltüntető alantabb olvasható statisztikai adatok. A javitó-intézetek lakóinak némi illusztrálására szolgálhatnak a következő typikus példák. Van itt törvénytelen házasságból származó fiu, kinek nevelése igen el van hanyagolva, otthon engedetlen, hanyag, nyers, szemtelen és goromba volt; nagy hajlamot mutatott a hazugsághoz és lopáshoz; több izben lopott pénzt, késeket, óraláncot stb. s ezeket elcserélte vagy eladta. Figyelmeztetés, büntetés nála már mit sem használt, ezért került az intézetbe.

Egy másik fiu szomoru családi körülmények között töltötte gyermekéveit. Atyja után, kit hirtelen halál ragadott ki az élők sorából, több fel nem nevelt gyermek maradt hátra. Az anya elhagyta gyermekeit. A fiu helyről-helyre csavargott és jót sehol sem mivelt; senki sem akart néki nyugvóhelyet adni, mert dévajság, hazugság, engedetlenség, hanyagság voltak legfőbb tulajdonai.

Egy harmadik növendék tisztességes szülők gyermeke, de nevelése sok kivánni valót hagy fenn. Az iskolában felette hanyag volt, erkölcsi viselete pedig minden tekintetben kifogásolható, s e mellett az engedetlenség és nyakasság mintaképe.

Egy még alig 12 éves növendék már többrendbeli lopás miatt állt a biróság előtt s ezt megelőzőleg a rendőrséggel is gyült meg a baja, mert lólopáson éretett. Felette könnyelmü, hazug és összeférhetlen.

Egy 15 éves növendéken már a bujaság nyomai láthatók. Testalkata vézna, kiválóbb tulajdonai a csalás, hazudozás, tolvajlás.

Egy 12 éves fiu atyjától pénzt lop s megszökik, egy ideig csavarog s aztán öngyilkossági kisérletet tesz.

Egy 13 éves növendék intelligens szülők gyermeke, ócska ruhát vesz magára s koldulni megy, hogy nehány krajczárt gyüjtsön pálinkára.

Egy 16 éves növendék négyszer állt be kereskedő-tanoncznak s egyszer tengerésznek, de a lopásra való törhetetlen hajlam és indulatos természete miatt sehol sem maradhatott sokáig. Erőszakos nemi közösülés miatt került a törvény sorompói elé.

Egy 13 éves növendék mig iskolába járt negyvenszer éretett lopáson; ugyanott egyik tanuló társát zsebkésével szurta meg, a másik társát zsebkendőbe kötött kővel ütötte fejbe, a harmadiknak meg kiütötte a szemét.

Egy 16 éves növendék mint iparos-tanoncz betöréses lopáson éretik. A zuhogó zápereső, erős villámlás és mennydörgés idejét felhasználva, reszelte át az ablak vasrostélyát, hogy pénzhez jusson.

Egy 14 éves növendék a katonai iskolából kizáratván, anyja füszerkereskedő-, czukrász-, mézeskalácsos-, fényképész-, kovács-, szijgyártó-, könyvnyomdász-, pinczér-tanonczнak adja, ő azonban mindenünnen megszökik s az anyját is megöléssel fenyegeti.

Látható ebből, hogy mily elemekkel kell az intézetnek megküzdenie!

Vannak köztük, kiket a szegénység térit el aljas utakra, másokat ismét a felette kényelmes és pazar élet, a világi örömök mértéktelen élvezete taszitott a ferde lejtőre.

Az uj növendékre – igen jó hatással van az, hogy az intézetbe való befogadás pillanatától fogva multjára, elkövetett bünös cselekedeteire fátyol vettetik. Megelőző rossz tettei feledésbe menvén, azokért tehát teljes bocsánatot nyerve, e pillanattól fogva életének uj korszakába lép, számára uj életkör képeztetik, melyben neki is az eddigiektől eltérő, tehát uj életet kell folytatnia, uj rendhez, uj szabályokhoz alkalmazkodnia.

Az elhanyagolt nevelésü s a bün utjára tért növendékek hibáit és hiányait kiismerni, azokat a paedagogia jól felfogott elveinek helyes alkalmazásával gyógyitani és helyrepótolni s ekként az igazi erkölcsi javulás utját egyengetni a javító-intézet feladatát képezi. Hogy feladatát megoldhassa, kell, hogy a növendék sajátságait, hajlamait jól kiismerje. Ezt elősegíteni a családi rendszer van hivatva. A családi rendszer meghonositására azon észlelet vezetett, hogy az erkölcsileg elfajult és bünre hajló illetőleg azt elkövetett fiatal egyének nagy része a jó családi élet áldásait nélkülözte, a házi tüzhely, a szerető és résztvevő környezet jelentőségét és becsét fel nem ismerte. Habár a javitó-intézet a szülők és gyermekeik közt ösztönszerüleg jelentkező vonzalmat pótolni nem is képes, de nyujthat atyai gondozást, házi tüzhelyt s a növendékek kisebb csoportjaiban az összetartozóságból keletkező rokonszenvezést. Ezért az intézetbe utalt növendékek rendszerint 20-20 főből álló családokra osztvák, mely családok élén egy-egy paedagogiailag képzett családfő áll. A családfőnek és a melléje osztott felügyelőnek feladata az egy családot képező növendékekkel folytonosan érintkezni, őket oktatni, munkában képezni, szórakozásaikban, játékaikban részt venni, minden szükségletüket szem előtt tartani és lehetőleg kielégiteni és jótakaró

bánásmód által egymásközt, nemkülönben közöttük és az intézet között oly benső kapcsolatot létrehozni, hogy magukat otthonosan és ugyanazon család tagjaiként érezzék. A kölcsönös érintkezés minden mozzanatában, még a fegyelmi hatalom gyakorlásában is a jó indulatnak kell nyilvánulnia.

A családfők a növendékekre egyéni tulajdonaik utján igyekeznek javitólag hatni. A családfő minden egyes növendékét munkájánál ugy, mint szabadság idejében vagy bárminemü cselekvése közben folyton szem előtt tartja s ez uton lélektanilag tanulmányozza; éber őrködéssel tévedéseiben ellenőrzi, utbaigazitja, szerzett tapasztalatait följegyzi s a paedagogia elveinek megfelelő lélektani eszközök segélyénél fogva bánásmódját az egyéni sajátsághoz alkalmazva akként irányozza, hogy növendéke erkölcsi fejlődését, javulását lehetőleg biztositsa.

A czélszerü együttélés, hol minden egyes növendék saját és mások jogait, kötelességeit minden pillanatban maga előtt látja, a jó indulatu bánásmód, az idő becsének és a tárgyak értékének megismerése kell, hogy az elaljasodott gyermek szivéből a fulánkot lassan kitépje.

A növendékek egy részét, azokat, kiket a nyomor taszitott a bün ösvényére, végtelenül boldogitja az a tudat, hogy mégis találkoznak emberek, akik róluk is gondoskodnak, őket szeretik és gondozzák s tőlük jót remények; hogy jó oldalukra teljes biztonsággal apellálnak, az büszkévé teszi őket, visszaadja önbizalmukat. A növendékek közt nemes versenyzés támad és sokan közülök lényök egész energiáját főleg annak gyakorlására forditják, a mi jó, szép és hasznos és annyi tény, hogy a rosszban kvalifikáltabbak közül sokan a javulás terén nagyobb eredményt mutatnak fel s többet érnek el, mint azok, kik kevésbbé bélyegzettek, kik a társadalom törvényeivel összeütközésbe még nem is jöttek.

A növendékek lelki és észbeli fejlődésére a legnagyobb gond fordittatik. A vallásos érzület ébresztése és ápolása egyik főeszköze lévén a javitó-nevelésnek, ez főleg minden vasár- és ünnepnapon egyházi beszéddel kapcsolatos isteni tiszteleten való részvétel, továbbá reggeli és esti áhitatosságok gyakorlása, az étkezés előtti és utáni imák által történik. A vallási oktatásnál és gyakorlatoknál, melyeket az egyes hitfelekezetek lelkészei nyujtanak a növendékeknek arra fektettetik a suly, hogy e gyakorlatok ne váljanak megszokott külső formasággá vagy épen szenteskedéssé.

Az iskolai oktatásra szintén nagy suly fektettetik, mert az ismeretfejlesztés és haladás megkedveltetése nagy óvszer az elaljasodás ellen. Az értelmi képzésnél arra törekszik az intézet, hogy a növendékek helyesen irni, olvasni és számolni tudjanak s általában legyen olyan ismeretkörük, amilyenre egy „értelmes" iparosnak avagy gazdának szüksége van.

A szorgalmi idő évenként 10 hónapot s a tanitás naponkénti tartalma 4 órát tesz ki.

A növendékek három, nevezetesen alsó, középső és felső tanfolyamba vannak beosztva több alosztálylyal.

A tantárgyak arra való tekintettel, hogy: az intézet iskoláját a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszter ur 1890. évi 51,912. sz. a., illetve 1891. évi

49,746. sz. a. kelt rendeleteivel a nyilvános ipari vagy gazdasági szaktanitással egybekapcsolt felső népiskolákkal egyenlőknek ismerte el, a következők: hit- és erkölcstan; olvasás, irás, nyelvtan, irálytan és fogalmazás; földrajz, hazai és világtörténelem, alkotmánytan; számtan, méréstan és egyszerü könyvviteltan, természetrajz, test- és egészségtan, természettan, vegytan, gazdaság- és kertészettan; továbbá ének, rajzolás, testgyakorlás és katonai gyakorlatok.

Az intézet egyik kiváló javitó eszközét a *munkára nevelés* képezi. Minthogy az intézeti növendékek nagyobbára a henyélés és semmittevés sikamlós lejtőjén jutottak a bűnök örvényébe s nagyrészt mint csavargók és munkakerülők léptek a javitóba, az intézet tulajdonképeni feladata az, hogy a befogadott növendékeket a semmittevésből, rendetlen életmódjukból kiragadja, őket a restségtől, a test és lélek e mérgétől megóvja s velük a munkát megkedveltesse. Ha az intézet ezen feladatát megoldotta, ha a növendékek mint szorgalmas és ügyes munkások bocsáttatnak el, akkor legtöbbnyire el van érve a czél: sikerült a növendékeket a társadalom számára megmenteni.

Az állandó foglalkozáshoz való beosztásnál a növendék kora, testalkata, tehetsége, hajlama, továbbá előbbi foglalkozása, vagyoni állapota, társadalmi származása kellő figyelembe vétetik.

A növendék első foglalkozását képezi a mosakodás, fésülködés, öltözködés, szoba-takaritás reggel vagy napközben akkor, a mikor arra szükség van.

A háztartásban előforduló minden munkát ők végeznek. Ablakot ellátni, szobát s egyéb helyiségeket, udvarokat söpörni, takaritani, a konyhában segédkezni, burgonyát hámozni, zöldséget tisztitani, vizet, fát, kőszenet hordani, asztalt teriteni, csizmát tisztitani, evőeszközöket mosogatni s több efféle házi munka teljesitésére idejekorán szoktattatnak.

Mind ezen bár csekélynek látszó foglalkozások paedagogiai tekintetben nagy hatással vannak a növendékekre, mert ezeknek soraiban találkoznak olyanok, kiknek az intézetbe való belépésük előtt fogalmuk sem volt a háztartásban előforduló munkákról.

A növendékek munkakörét a már emlitett házimunkán kivül még a kerti és iparszerü foglalkozások képezik.

Főleg a kerti munka gyakorol felette kedvező befolyást a növendékek jellemképzésére. A viruló természettel való benső és gyakori érintkezés meglágyitja a szivet; a növényzet ezerféle alakulása, a csodálatos növés és a pompás disz, a kevésbbé fárasztó munka látható eredménye és sikere rendkivül jól hat a kedélyre. A kerti foglalkozás az emberre s főleg a testileg és szellemileg fejlődő gyermekre nézve nagy jelentőségű, mert az nemcsak hogy egészen uj, eddig nem is képzelt világot állit a gyermek lelki szemei elé, hanem még kimerithetetlen forrásául is szolgál az ismeretszerzésnek, a sziv- és kedélyképzésnek. A természet szabad ege alatt munkálkodó fiatal egyén látva minden pillanatban más és más tüneményt s hallva szebbnél szebb hangját a nagyszerü természetnek, fokról-fokra szelidebb és nemesebb, finomabb és istenfélőbb lesz.

Azon növendékek, kikről föltehetni, hogy az életben kiváltképen az iparra

lesznek utalva, vagy a kikben megvan a hajlam és tehetség az iparszerü munkák folytatásához, e munkanemeket az intézetben sajátithatják el.

Az iparoktatást az intézetben mellőzni nem lehet, mert noha paedagogiai hatásuk nem is oly sokoldalu mint a kerti munkáké, de képező hatásuk bizonyos irányban sokkal intenzivebb. Az iparszerü munka ébreszti és fejleszti a mű- és szépérzéket, sőt a körülményekhez képest nagyobb kereseti forrást is szolgáltat mint a kerti munka.

Vannak igen sokan a növendékek közül, a kik már az intézetbe szállitásuk előtt is iparos tanonczok voltak, ezeket tehát az iparos pályától elvonni bizonyára nem tanácsos, hanem szükséges, hogy az általuk már előbb választott iparágban magukat tovább gyakorolhassák. Természetes, hogy e mellett, kivált befogadásuk első évében a kertészettel is foglalkoznak, nem azért ugyan, hogy e foglalkozás később kenyérkeresetükül szolgáljon, hanem csupán azért, mert ezen foglalkozás az erkölcsi betegségek ellen a legbiztosabb gyógyszer.

A növendékek az iparszerü foglalkozások közül főleg a könyvkötésben, a kerekességben, továbbá a fafaragással és esztergályozással egybekötött asztalosságban, a czipészségben és a szabóságban nyernek oktatást.

Az iparos-munkák oktatásának eredménye általában örvendetesnek mondható. A kilépő növendékek az általok gyakorolt iparágból elsajátitanak annyit, hogy kihelyezésök után munkaadóik aránylag rövid idő alatt segédekké szabaditják fel őket, e mellett azt is ki kell emelni, hogy az intézet részére szükséges butornemüeket, a gazdasági eszközöket, saját ruházatukat, a különféle javitásokat, stb. ők maguk készitik el.

A teljesitett munkákért 150 krajczárig emelkedő havi munkajutalomdijban részesittethetnek a növendékek. A gyermeknél is hatalmas ösztönt ad a munkára az, ha fáradságának anyagi jutalmát látja. Ezt a jutalomdijat a növendék nem kapja kezébe, hanem ez javára havonként bejegyeztetik a keresményi könyvecskébe s az igazgatóság által kezeltetik addig, mig a növendék az intézetet el nem hagyja.

A növendék annál inkább megkedveli a munkát, minél gyakrabban van alkalma meggyőződni annak gyakorlati hasznáról. Lássa azt, hogy bármily csekély legyen is a megtakaritott összeg, az nagygyá nő, ha a takaritás megszakitás nélkül folytattatik. A megtakaritott összeg biztositékul szolgál a munkának ujabb kedvvel, ujult erővel való folytatására.

A rendet és pontosságot a belépő növendékek vagy nem ismerik vagy pedig gyülölik. Pedig az intézet szigoru rendet és pontosságot követel tőlük. Itt minden órákra fel van osztva; az intézet egész organismusa a pontosságon sarkallik. A házi szabályzatok e tekintetben kizárják a legcsekélyebb önkényt is. Az alvásnak, a tanulásnak, a munkának és pihenésnek, az evés és játéknak szóval mindennek van itt előre meghatározott, pontosan megszabott ideje.

A tisztaságra szintén kiváló súly helyeztetik, az intézet összes helyiségei a felügyelők vezetése mellett naponként tisztittatnak a növendékek által. S ha már a növendék ezen rendet, pontosságot megszokta azokba mintegy beleélte

magát s az ebből folyó előnyöket megismerte s azokat a maga javára hasznositani tudja, akkor biztosak vagyunk abban, hogy a javulás utjában álló egyik legnagyobb akadály már el van háritva. Arra nagyon ügyel az intézet, hogy semmiféle illetlenség vagy kihágás megtorlatlanul ne maradjon; azonban a rend és fegyelem fentartására szükséges szigornak jóakaratú bánásmód a kisérője, hogy a növendékeknek előljáróik iránt való bizalma meg ne ingassék és szivüket a nevelési szempontból annyira szükséges vonzalom helyett félelem ne töltse be. Innen van, hogy szökések és szökési kisérletek ezen intézetekben igen ritkák.

A szökési eseteknek feltünően csekély száma eléggé igazolja azt, hogy az intézeti személyzet müködését még a fegyelmi hatalom gyakorlásában is a jó indulat hatja át, mely nélkül a javitó nevelés terén eredményt felmutatni nem lehet.

A növendékek *élelmezése* egyszerü, de egészséges. Reggelire és uzsonnára kapnak tejet és pedig reggel 35, uzsonnára meg 30 centilitert. Uzsonnára tej helyett annak idején gyümölcs adatik. Az ebéd 52 centiliter levesből ugyanannyi főzelékből és a vacsora 52 centiliter levesből áll. Hetenkint háromszor délben húsleves és egyszer főzelék helyett tészta étel van. E mellett minden növendék naponként 900 gramm barna kenyeret, nagyobb ünnepek alkalmával pedig (évenként hétszer) 250 gramm pecsenyét kap. A napi élelmezési költség az 1891-ik évben egy-egy növendékre 25 krban volt megállapitva; a házilag kezelt élelmezés azonban ennél hol többe, hol meg kevesebbe kerül.

Egyszerü a növendékek *ruházata* is, egyforma, de nem katona-szabásu egyenruha.

Az itt elmondottakból látható, hogy a növendékek ellátása, életmódja, foglalkoztatása, szellemi és erkölcsi képzése, a velük való bánás és a felügyelet, szóval az intézeti müködés lényege a test s a lélek jogosult igényeit mindenben kielégitő s a teljes erkölcsi önállóságra képesitő nevelés kellékeinek teljesen megfelel, minek következménye ama kedvező eredmény, mely a növendékeknek az intézetekben tanusitott haladásáról alantabb számokban is kifejezést nyer. (...)

Aszódi kir. javitóintézet (fiuk számára)

Az intézet növendékei

Az intézetben az alapszabályok 6-ik, 7-ik, 8-ik, 9-ik, 10-ik és 11-ik §-ai értelmében az 1891-dik év folyamán elhelyezve volt 231 növendéknek a befogadására szolgált okot, az előéletet, az életkort, a lakhelyet, a szülők állapotát és foglalkozását, az anyagi helyzetet, az értelmi képzettséget, a vallást, a nemzetiséget, valamint a befogadást megelőző foglalkozást illető statisztikai ismertetését az alábbiak adják:

a) A befogadásra szolgált ok:

Lopás	93
Lopás és csavargás	26
Lopás, csavargás s a vagyonbiztonság veszélyeztetése	23
Lopás és orgazdaság	4
Lopás, csalás, adósságcsinálás, könnyelmüség, csavargás és kicsapongó életmód	3
Lopás és jogtalan elsajátitás	2
Lopás és sikkasztás	1
Lopás és súlyos testi sértés	1
Lopás és vagyonrongálás	1
Lopás és fékezhetlen magaviselet	1
Lopás és zsarolás	1
Lopás és gyujtogatás	1
Lopás és rablás	1
Csavargás	30
Csavargás és koldulás	4
Csavargás és engedetlenség	4
Csavargás és iszákosság	1
Közbiztonság elleni kihágás	1
Lopási és hazugsági hajlam	2
Fékezhetlen magaviselet	6
Gyujtogatás	5
Könnyelmüség és munkakerülés	3
Sikkasztás	3
Halált okozó súlyos testi sértés	3
Kicsapongó életmód	1
Súlyos testi sértés	2
Erőszakos nemi közösülés	1
Okirat hamisitás	1
Teljes elhagyatottság	6
Összesen:	**231**

Birósági itélet alapján	117
Hatóságok kérelmére	82
Magánosok kérelmére	32
Összesen:	**231**

b) Előélet:

Előbb már büntetve volt	106
Büntetlen előéletü	125
Összesen:	**231**

c) **Életkor:**

10 éven aluli	2
10–15 éves	61
15–20 éves	168
Összesen:	**231**

d) **Utolsó lakhely:**

Városi	162
Falusi	69
Összesen:	**231**

e) **A szülők állapota:**

Napszámos, szolga vagy cseléd	46
Földmives	99
Iparos, vagy kereskedő	62
Értelmiségi	22
Foglalkozás nélkül (csavargó)	2
Összesen:	**231**

Törvényes házasságból származtak	190
Törvényes házasságon kivül származtak	41
Összesen:	**231**

A szülők életben vannak	80
Csak az apa él	26
Csak az anya él	71
A szülők elhaltak	54
Összesen:	**231**

f) **Anyagi helyzet:**

Vagyonos	23
Vagyontalan	208
Összesen:	**231**

Ellátási dijat fizetett	8
Ingyenes nevelésben részesült	223
Összesen:	**231**

g) **Értelmi képzettség:**

Iskolába járt	184
Iskolába nem járt	47
Összesen:	**231**

h) **Vallás:**

Római katholikus	154
Görög katholikus	4
Görög keleti	8
Ágostai evangelikus	10

Evangelikus református	30
Izraelita	24
Baptista	1
Összesen:	**231**

i) **Nemzetiség:**

Magyar	156
Német	35
Tót	26
Ruthén	3
Szerb	7
Román	3
Más	1
Összesen:	**231**

k) **A befogadást megelőző foglalkozás:**

Iparos tanoncz	84
Kereskedő tanoncz	7
Tanuló (iskolába járt)	17
Földmives	22
Szolga	26
Napszámos	16
Foglalkozás nélküli	59
Összesen:	**231**

Csak egy foglalkozása volt	121
Többféle foglalkozást próbált	43
Semmi foglalkozásra sem mutatott hajlamot	67
Összesen:	**231**

(...)

Kolozsvári kir. javitóintézet (fiuk számára)

(...)

Az intézet müködésének eredménye

Rég elismert s könnyen felfogható tény, hogy az erkölcsileg beteg növendékeknek hosszabb időre van szükségük mig gonosz vágyaik, rossz hajlamaik kiirtatnak. Kigyógyitani a lelkileg beteg növendékeket azokból az erkölcsi betegségekből, melyek elhagyatottságukban reájuk ragadtak, nem lehet hetek és hónapok alatt, hanem ehhez évek nehéz és fárasztó munkája kell.

Hogy a növendékek mily időtartamon át maradjanak az intézetben, azt ahol a törvény másként nem rendelkezik, a növendékeknek az intézetben tanusitott magaviselete határozza meg. A kilépés tehát az emlitett esetet kivéve, nincsen

bizonyos meghatározott időtartamhoz kötve, hanem mihelyt az igazgató egyetértve a házi tanácscsal látja, hogy a növendékeknél már beállott az erkölcsi javulás s van biztos kilátás arra is, hogy a növendék előbbi állapotába visszasülyedni nem fog, az intézetből elbocsáttatik. Minthogy azonban senki sem kezeskedhetik arról, hogy minden kihelyezett növendék, ha mindjárt éveken át is tartózkodott az intézetben, folytonos szemmel tartás és vezetés nélkül megfeleljen a társadalmi törvények követelményeinek, szükséges, hogy az intézet a nyilvános élet terére lépő növendékeiről alkalmas módon gondoskodjék. A növendék kilépésével tehát az intézet gondos keze tétlenül nem maradhat, hanem kiváló súlyt helyez arra, hogy az elbocsátás időpontjához közel álló növendéknek megfelelő alkalmazást találjon, mert hiszen további erkölcsi fejlődése ettől van függővé téve. Ebből az okból az intézet saját feladatának tekinti a növendékeket oly munkaadóknál elhelyezni, a kikben bizni lehet, hogy a növendék erkölcsi viselete fölött őrködni fognak.[1]

Az intézetből keletkezése óta a következő növendékek helyeztettek ki:

1. B. V. 17 éves izr. vallásu, magyar, szülei élnek. Öngyilkossági és emberölési kisérlet miatt került az intézetbe. A javitóintézetben 9 hónapot töltött. Kihelyeztetett 1887. okt. 1-én szüleihez. Jelenleg katona. Erkölcsi magaviselete kielégitő.

2. G. O. az intézetbe való befogadáskor 15 éves, r. kath., magyar, szülei ismeretlenek. Lopás vétsége miatt itéltetett javitó nevelésre. Az intézetben 2 és fél évet töltött. Kihelyeztetett Kolozsvárra czipész inasnak, jelenleg segéd. 1888. évi január 1-én történt kihelyezése óta jól viseli magát, panasz egyszer sem érkezett ellene.

3. S. L. 15 éves, r. kath. vallásu, magyar, szülői élnek. Iskola- és dolog kerülés miatt fogadtatott be. Hülyeség miatt az intézetből kizáratott 1888. április 16-án.

4. G. J. 13 éves, r. k. vallásu, német. Kicsapongó életmód miatt került ide, a hol 1 évi és 8 havi javitó neveltetése után szüleihez helyeztetett ki 1888. julius 1-én. Foglalkozása: pinczér. Eddig jól viselte magát.

[1] Egy intelligens atyának a fia lopás miatt birói uton az intézetbe utalván, ez sehogy se tetszett az apának s nagyon sajnálta a fiát, hogy oly intézetbe került, a hol – szerinte – brutális eszközök alkalmazása valami nélkülözhetetlen, sajnálta azért is, mert igy a fiu jövőjét végleg veszélyezettnek hitte. A fiu elbocsátási ideje elérkezvén, egyik nővére egész kétségbeesve jött az intézetbe, hogy a fiut nem tudják hová elhelyezni, mivel nem engedi ezt zilált anyagi állapotuk. Az igazgató megnyugtatta a kétségbeesett nővért, kijelentve, hogy a fiu elhelyezéséről kellően gondoskodva van, mert egy épitész irodájában nyert alkalmazást. Hogy a fiu hozzátartozóinak az intézetről táplált nézete mennyire megváltozott, igazolja a fiu apjától az igazgatóhoz nem rég érkezett eme levél: „Tekintetes Igazgató úr! Engedje meg Tekintetességed, hogy szerencsétlen fiam iránt tanusitott jóindulatáért hálás köszönetemet nyilvánitsam. Nem elég, hogy Tekintetességed fiammal s zaklató nővéreivel eddig is bajlódott, hanem szeretetteljes gondviselését fiam sorsa felett még az intézet kapuin kivül is kiterjeszteni kegyes volt. Ez valóban több a felebaráti szeretetnél s csodálkozásba ejti az embert, a szakavatlant, ki a javitóintézetek tisztjeiben kegyetlen és zsarnok urakat vél! Ime mi mindennek az ellenkezőjét tapasztaljuk! A kérlelhetlen szigorral egybekötött páratlan keresztényszeretet az, a mi az intézet magasztosságának ragyogó nimbusza. Fogadja ismételve mély hálámat. Sz. T."

5. F. J. 17 éves, r. k., magyar, szülei nem élnek. Dolgokerülésért és iszákosságáért került a javitóintézetbe, a hol 1 évig és 6 hóig neveltetett. Kihelyeztetett kereskedő tanoncznak 1888. szept. 1-én. Viselete jó. Jelenleg a közös hadseregben altiszt.

6. Sch. M. 16 éves, izr. vallásu, anyanyelve magyar, szülei élnek. Az intézetben 2 évig és 10 hónapig tartózkodott, hová rossz magaviselet miatt fogadtatott be. Szüleihez 1888. okt. 12-én kihelyeztetvén, magaviselete ellen panasz nem érkezett. Jelenleg egy budapesti vasöntödében mint segéd dolgozik.

7. Zs. M. 12 éves, ev. ref. vallásu, magyar, szülei élnek. Kóborlás miatt fogadtatott be. Az intézetben két évet és 8 hónapot töltött. Innen szülőhelyére ment 1888. deczember 7-én, a hol polgári iskolai tanuló. Viselete kielégitő.

8. V. J. 15 éves, r. kath., német, szülei élnek. Csavargásért és lopásért került az intézetbe, a hol 2 évet töltött. Kihelyeztetett szülőihez pinczérnek. 1888. decz. 20. Erkölcsi magaviselete kifogástalan.

9. H. Gy. 17 éves, r. k., tót, atyja él. Általános rossz magaviselet miatt fogadtatott be. Az intézetben 2 évig neveltetett. Kihelyeztetett pékinasnak 1888. decz. 29-én. Jól viseli magát.

10. V. J. 14 éves, r. k., magyar, atyja él. Rosszra való hajlam és lopás miatt került az intézetbe, a hol 2 évet és 9 hónapot töltött. Kihelyeztetett kőmüves-inasnak 1889. febr. 2-án. Erkölcsi viselete jó.

11. K. A. 16 éves, r. k., magyar, szülei élnek. Csavargásért került az intézetbe, melyben 2 évig és 3 hónapig neveltetett. Kihelyeztetett 1889. febr. 6-án egy építőmesterhez, a hol segéddé szabadult fel. Erkölcsi magaviselete jó. Jelenleg katona.

12. B. G. 16 éves, r. k., magyar, szülei élnek. Lopás vétsége miatt itéleti uton jött az intézetbe. Itt 1 évig és 5 hónapig tartózkodott. Szüleihez helyeztetett ki 1889. február 6-án, a hol földmüveléssel foglalkozik. Magaviselete jó.

13. Sz. J. 17 éves, r. kath., magyar, csak anyja él. Csavargás miatt jött be. Javitó neveltetésben 2 évig részesült. Kihelyeztetett 1889. febr. 6-án pékinasnak, jelenleg segéd. Magaviselete jó.

14. K. J. 17 éves, r. kath., magyar, csak atyja él. Erőszakos nemi közösülés miatt került az intézetbe, hol egy évig tartózkodott. Kihelyeztetett 1889. márcz. 17-én gépészkovács inasnak. Jól viseli magát.

15. F. A. 14 éves, ág. ev. vallásu, magyar, szülei élnek. Befogadási ok: csavargás. Az intézetben 2 és fél évig neveltetett. Kihelyeztetett 1889. ápr. 1. szabóinasnak, a hol 2 hónapot töltött, rossz viselet miatt azonban az intézetbe visszahozatván, 2 havi pótnevelés után a katonai pályára lépett.

16. B. P. 16 éves, róm. kath., magyar, csak anyja él. Csavargásra való hajlama miatt hozatott az intézetbe, a hol 2 évi és 8 havi javitóneveltetése után szabóinasnak helyeztetett ki 1889. aug. 19-én, jelenleg már segéd. Magaviselete ellen panasz nem érkezett.

17. K.B. 13 éves, r. kath., magyar, atyja él. Csavargásra való hajlama miatt hozatott az intézetbe, a hol 2 évi és 8 havi javitóneveltetése után szabóinasnak he-

lyeztetett ki 1889. aug. 19-én, jelenleg már segéd. Magaviselete ellen panasz nem érkezett.

18. J. G. 12 éves, ev. ref. vallásu, magyar, csak anyja él. Csavargásért hozatott az intézetbe. Itt 2 évig 8 hónapig tartózkodott. Kihelyeztetett 1889. aug. 31-én gépészlakatosnak, de lopás miatt ismét visszakerült az intézetbe, a hol jelenleg is tartózkodik.

19. J. F. 15 éves, unitárius vallásu, magyar, szülei élnek. Lopásért lett elitélve. 2 évi és 7 havi javitó-nevelés után pékinasnak ment 1889. szept. 6. Magaviselete kevésbbé kielégitő.

20. P. K. 12 éves, r. kath., magyar, anyja él. Befogadásra szolgáló ok: fékezhetlen magaviselet. Az intézetben 2 évet és 10 hónapot töltött, honnan 1889. okt. 2-án czipészinasnak helyeztetett ki. Magaviselete kifogástalan.

21. W. J. 15 éves, gör. k., román, szülei élnek. Erkölcsi romlásnak való hajlama miatt fogadtatott be. Az intézetben 2 évig és 3 hónapig neveltetett. Kihelyeztetett 1889. okt. 16-án szabóinasnak, de rövid idő mulva rossz magaviselet miatt ujra visszahozatott s 1891. évi junius hó 3-án szülőihez ujból kibocsáttatván, ma már szabósegéd s magaviselete sem kifogásolható.

22. R. S. 17 éves, r. k., magyar, anyja él. Közbiztonság elleni kihágás miatt a javitóintézetben töltött 2 évet. Kőmivesnek ment 1889. nov. 4. Jelen tartózkodási helye ismeretlen.

23. Gy. G. 13 éves, ev. ref., magyar, atyja él. Lopás vétsége miatt került az intézetbe, hol 2 évet és 11 hónapot töltött. Kihelyeztetett 1889. nov. 4-én egyik rokonához kelmefestő-inasnak. Viselete ingadozó.

24. G. A. 15 éves, ág. ev. vallásu, német, csak anyja él. Lopásért került a javitóintézetbe, itt 2 évet és 2 hónapot töltött. Kihelyeztetésekor géplakatos inasnak ment 1890. ápril 20-án. Erkölcsi magaviselete jó.

25. K. L. 14 éves, róm. kath., magyar, anyja él. Csavargásra hajló természete folytán lett az intézetbe fogadva, melyben 2 évig és 3 hónapig neveltetett. Könyvkötő inasnak 1890. évi augusztus hó 12-én helyeztetett ki. Magaviselete kielégitő.

26. G. M. 16 éves, ág. ev. vallásu, német, anyja él. Lopásért jött az intézetbe, hol 3 évi javitónevelés után asztalos inasnak helyeztetett ki 1890. augusztus 31-én. Viselete jó.

27. T. A. 14 éves, ev. ref., magyar, teljesen árva. Csavargás miatt került az intézetbe. Javitónevelésben 3 évig részesült. Szabó inasnak helyeztetett ki 1890. október hó 1-én. Erkölcsi viselete jó.

28. T. C. 16 éves, gör. kath., román, anyja él. Lopás vétsége miatt itéltetett javitó nevelésre. Az intézetben 3 évig és 4 hónapig tartózkodott. Jelenleg szabóinas. Magaviselete jó. Kihelyeztetett 1890. október 7.

29. K. I. 16 éves, r. kath. vallásu, magyar, szülei nem élnek. Erőszakos nemi közösülésért került az intézetbe. Itt volt 3 évig és 9 hónapig. Kihelyeztetett czipész inasnak 1890. nov. 3-án. Magaviselete jó.

30. K. K. 13. éves, róm. kath., magyar, teljesen árva. Csavargási hajlama miatt került az intézetbe, hol 3 évig és 4 hónapig neveltetett. Asztalos inasnak helyeztetett ki 1890. november 18-án. Viselete jó.

31. U. Gy. 11 éves, r. kath., magyar, anyja él. A befogadás oka: csavargás. Az intézetben 3 évig és 10 hónapig tartózkodott. Bádogos inasnak helyeztetett ki 1890. évi november 21-én. Magaviselete jó.

32. B. M. 12 éves, izr. vallásu, magyar, csak anyja él. Csavargásért került ide. Az intézetben 4 évig tartózkodott. Kiment pékinasnak 1890. évi február hó 16-án. Magaviselete kifogástalan.

33. F. Gy. 13 éves, ág. ev. vallásu, magyar, anyja él. Gyujtogatás és lopásért itéltetett el. Javitónevelésben 3 évig részesült. Kihelyeztetett szabóinasnak 1891. márczius 13-án. Lopás miatt azonban pótnevelés végett vissza hozatott 1891. szeptember 3-án, jelenleg is az intézetben tartózkodik.

34. K. I. 13 éves, r. kath., tót, szülei élnek. Erkölcsi romlottsága miatt fogadtatott be. Az intézetben 3 évig neveltetett. Szervi baja miatt kizáratott 1891. márczius 13-án.

35. G. A. 16 éves, róm. kath., magyar, szülei élnek. Lopás vétsége miatt az intézetben 2 évet és 5 hónapot töltött. Kihelyeztetett a katonasághoz 1891. márczius 13-án. Magaviselete jó.

36. I. P. 16 éves, ev. ref. vallásu, magyar, szülei élnek. Szándékos emberölés kisérlet miatt lett elitélve, hol 3 hónapot töltött. Szüleihez bocsáttatott ki 1891. márczius 20-án. Magaviselete jó.

38. S. L. 16 éves, ref. vallásu, magyar, szülei nem élnek. Lopás és iszákosság miatt 4 évig tartózkodott az intézetben. Kihelyeztetett szolgának 1891. április 10-én. Viselete rossz. Mesterétől megszökött.

39. K. A. 14 éves, ev. ref. vallásu, magyar, szülei élnek. Lopásért lett javitó nevelésre itélve. Itt 4 évet töltött. Szabótanoncznak helyeztett ki 1891. április 10-én. Viselete rossz. Mesterétől megszökött.

40. G. D. 16 éves, ág. ev. vallásu, német, szülei élnek. Lopásért került az intézetbe. 3 és fél évi javitónevelés után asztalos-inasnak ment 1891. évi április 10-én. Magaviselete jó.

41. B. G. 15 éves, ev. ref., magyar, szülei élnek. Lopásért 2 évet és 9 hónapot töltött az intézetben. Kihelyeztetett 1891. ápril 10-én pékinasnak, de rossz magaviselet miatt csakhamar visszahozatott. Jelenleg is az intézetben tartózkodik.

42. M. I. 16 éves, gör. kath., román, szülei nem élnek. Lopás vétsége miatt került az intézetbe, a hol 2 évet töltött. Kihelyeztetett 1891. április 10-én. Tartózkodási helye ismeretlen.

43. K. I. 13 éves, ev. ref. vallásu, magyar, szülei élnek. Lopás vétsége miatt fogadtatott be. Az intézetben 3 évet és 3 hónapot töltött. Hentesinasnak ment ki 1891. április 10-én. Magaviselete jó.

44. B. A. 17 éves, ev. ref. magyar, teljesen árva. Csavargó természetéért került az intézetbe, a honnan 4 évi javitónevelés után porczellánfestőnek helyeztetett ki 1891. május hó 10-én. Viselete jó.

45. B. Z. 15 éves, róm. kath., magyar, szülei élnek. Gyujtogatás miatt itéltetett el. Az intézetben 3 évet töltött. Czipészinasnak helyeztetett ki 1891. évi julius hó 16-án. Jól viseli magát.

47. D. Gy. 13 éves, róm. kath., magyar, csak anyja él. Csavargó természeteért fogadtatott be. Itt egy évet és 10 hónapot töltött. Anyjához helyeztetett ki 1891. julius 19-én. Jól viseli magát.

48. G. I. 14 éves, ev. ref. vallásu, magyar, csak anyja él. Lopás vétsége miatt került javitónevelés alá. Az intézetben 2 évig és 4 hónapig tartózkodott. Asztalos tanoncznak helyeztetett ki 1891. julius 20-án. Erkölcsi viselete jó.

49. D. S. 12 éves, ev. ref., magyar, anyja él. Csavargás és engedetlenség miatt az intézetben 4 évig és 8 hónapig tartozkodott. Szabóinasnak helyeztetett ki 1891. augusztus 5-én. Magaviselete jó.

50. Z. M. 15 éves, ág. ev. vallásu, német, csak anyja él. Lopás miatt lett elitélve. Az intézetben 2 évig és 5 hónapig neveltetett. Kihelyeztetett asztalos tanoncznak 1891. augusztus hó 5-én, később önként a katonasághoz ment. Magaviselete jó.

51. B. O. 15 éves, ev. ref. vallásu, magyar, szülei élnek. Csavargásért jött az intézetbe, a hol 2 évet és 4 hónapot töltött. Szabóinasnak helyeztetett ki 1891. augusztus 12-én. Jól viseli magát.

52. D. I. 16 éves, ev. ref. vallásu, magyar, teljesen árva. Csavargó természeteért került az intézetbe, a hol 2 évig és 4 hónapig neveltetett. Orgonakészitő tanoncznak helyeztetett ki 1891. augusztus 14-én. Magaviselete kielégitő.

53. H. B. 16 éves, r. kath., magyar, anyja él. Iskolakerülés és rossz magaviselet miatt fogadtatott az intézetbe, hol 1 évet és 6 hónapot töltött. Segédjegyzőnek ment 1891. szeptember 1-én, később tengerész lett. Erkölcsi viselete rossz.

54. Zs. D. 17 éves, ev. ref. vallásu, magyar, szülei élnek. Erkölcsi romlásra való hajlam és kicsapongó életmód miatt jött az intézetbe. Itt 3 hónapig tartózkodott, de gyógyithatlan betegsége miatt elbocsáttatott 1891. szept. 3-án.

55. K. Gy. 12 éves, ev. ref., magyar, anyja él. Dologtalanságra és csavargásra való hajlama miatt az intézetben töltött 4 évet, honnan vinczellérképezdei növendéknek ment 1891. október 1-én. Magaviselete jó.

57. I. G. 14 éves, izraelita, magyar, szülei élnek. Elhanyagolt nevelés miatt jött az intézetbe, a honnan 4 havi próbanevelés után, mint gyengeelméjü, elbocsáttatott 1891. október hó 4-én.

58. K. A. 13 éves, róm. kath. vallásu, tót, szülei nem élnek. Csavargásért és lopásért került a javitóintézetbe, hol 4 évet töltött. Asztalos inasnak helyeztetett ki 1891. október 9-én. Jó viseletü.

59. Sz. J. 14 éves, ev. ref., magyar, szülei élnek. Lopás vétsége miatt került javitónevelés alá. Az intézetben 6 hónapig tartózkodott. Kihelyeztetett szüleihez földésznek. Panasz nem érkezett ellene. 1891. évi október 9-én szabadult.

60. B. G. 15 éves, ág ev. vallásu, német, anyja él. Lopásért került az intézetbe. Itt 2 évig és 8 hónapig neveltetvén, 1891. november 4-én asztalosinasnak helyeztetett ki. Magaviselete jó.

A felsorolt s kihelyezett 60 növendék közül

jó magaviseletü	47	vagyis	78,3 %
ingadozó	2	»	3,3 »
rossz	5	»	8,3 »
minősithetlen	4	»	6,6 »
holléte kipuhatolható nem volt	2	»	3,3 »
Összesen	60		

Ha már most a 2 ingadozó viseletü, valamint a 2 ki nem puhatolható növendék közül felét jó, felét pedig rossz magaviseletünek vesszük, ugy az eredmény kedvezőnek mondható, s habár nem minden egyes növendéknél ért is czélt az intézet, az ötödik müködési év végével (1891. decz. 31.) itt összeállitott statisztikai adatok szerint a kihelyezettek *81,6 %-a állandó javulást mutat.*

Ezen örvendetes jelenség bizonyára az intézetben alkalmazott nevelési elvek helyessége mellett tesz kézzel fogható bizonyságot.

Tán nem lesz fölösleges, ha figyelembe vesszük, hogy az illető növendékek mennyi időt töltöttek az intézetben. A kihelyezett 60 növendék közül.

1 éven belül	6 növendék
2 » »	13 »
3 » »	26 »
4 » »	12 »
5 » »	3 »
Összesen	60

részesült javitónevelésben.

A rossz magaviseletü növendékek közül visszaeső lett kihelyezése után.

rövid idő mulva	2
1/2 év multával	3
Összesen	5 növendék

A kihelyezett 60 növendék közül:

	1887.	1888.	1889.	1890.	1891.	együtt.
Czipész-tanoncz	–	1	1	1	1	4
Csizmadia-tanoncz	–	1	–	–	–	1
Lakatos »	–	1	–	–	–	1
Pék		1	2	–	2	5
Gazdasági gyakornok	–	3	–	–	2	5
Iskolába jár	1	–	–	–	1	2
Katona	–	1	1	–	1	2
Asztalos-tanoncz	–	–	1	2	5	8
Szövetfestő-tanoncz	–	–	1	–	–	1
Épitőmesteri pályán	–	–	1	–	1	1

	1887.	1888.	1889.	1890.	1891.	együtt.
Szabó-tanoncz	–	–	2	2	6	10
Tengerész	–	–	–	–	1	1
Orgona-készitő	–	–	–	–	1	1
Porczellánfestő	–	–	–	–	1	1
Szolga	–	–	–	–	1	1
Kereskedő	–	–	–	–	2	2
Földmives	–	–	1	–	2	3
Ács-tanoncz	–	–	1	–	–	1
Gépészkovács-tanoncz	–	–	1	–	–	1
Szerelő bádogos	–	–	–	1	–	1
Géplakatos	–	–	–	1	–	1
Könyvkötő	–	–	–	1	–	1
Lakatos	–	–	1	–	–	1
Betegség miatt	–	–	1	–	3	4
Összesen	1	8	14	8	29	60

Hogy az intézeti igazgatóság a javitónevelés sikerét ily határozott számba képes foglalni, az onnan ered, hogy a növendékeket bizonyos feltételek mellett kibocsájtja ugyan kezei alól, de őrködő szemei elöl még soká nem. Mert hisz ki legyen a gyenge nádnak – s nem ennek tekinthető-e a nyilvános élet zajával megismerkedni kezdő növendék – támasza, gyámolitója? Ki legyen az élettapasztalatokkal nem biró ifjunak vezetője, kisérője, tanácsadója, oltalmazója? Az intézet tehát gondoskodik arról, hogy mindegyik kihelyezett növendéknek legyen ugynevezett „védnök"-e, kit az igazgatóság leginkább lelkészek s a tanitók sorából szemel ki ott, a hol az illető növendék tartózkodik. A védnök gyakran levelez az igazgatóval, védenczét időnként meglátogatja, buzditja és tanácscsal ellátja, a védenczét felfogadó iparost vagy gazdát támogatja s a köztük fölmerült egyenetlenséget jóvátenni igyekszik. A védnök még a házon kivül is figyelemmel kiséri, oltalmazza s az iskola látogatására kényszeriti védenczét. Időnként jelentést tesz az igazgatónak védencze magaviseletéről. Ha a kilépett növendék védnökében lelkiismeretes és nemes gondolkodásu emberbarátra lel, biztosnak vehetjük, hogy utjáról egy könnyen le nem tér, hanem derék, jóravaló polgárrá válik, a mi bizonyára fényes jutalmul szolgál azoknak, kik gondozása körül fáradoztak.

Magának a munkaadónak is küld az intézet időnként nyomtatott kérdő ürlapokat, melyekbe a feltett kérdésekre feleleteit beirja s azután az ivet visszaküldi.

Innen érthető, hogy az intézet biztos tudomással bir csaknem minden egyes növendékének későbbi fejlődéséről. És épen ez képezi az intézet müködésének egyik lényeges mozzanatát. Számos növendék ki az intézetből a legjobb elvekkel és legjobb törekvésekkel távozik, a létért való nehéz küzdelmében ismét le-

térne az egyenes utról, ha nem helyeztetnék el a neki alkalmas helyen, ha nem birna oly támogatóval, ki neki szükség esetén segédkezet nyujt.

Az iparosok, gazdák, kereskedők stb. maguk kérik az intézet növendékeit s legkevésbbé sem idegenkednek tőlük. (...)

60,000/1907. IX-b B. M. számu körrendelet

Az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében

I.

(Valamennyi törvényhatóságnak.)

Az elhagyott gyermekek állami védelmének rendszerét amikor az 1901. VIII. s XXI. törvénycikkek alapján az azok végrehajtása tárgyában kibocsátott 1/1903. B. M. számu Szabályzat megalkotta, ebben a gyermekvédelem terén korszakos alkotásban nemcsak azoknak a gyermekeknek védelmi rendszerét alkotta meg, akiknek eltartására köteles és képes hozzátartozói (szülők, nagyszülők) nincsenek, vagy arra anyagilag nem képesek; de megalkotta azoknak az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett avagy a züllésnek indult gyermekeknek védelmét is, akiknek hozzátartozói a nevelésre nem képesek.

És pedig nemcsak a jogi értelemben véve elhagyott és az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett avagy züllésnek indult gyermekek védelmét (idézett Szabályzat 1. §.), de megalkotta azoknak a jogi értelemben véve nem elhagyott gyermekeknek védelmét is, akiknek hozzátartozói avagy önmaguk oly jövedelemmel rendelkeznek, amelyből a létfentartási költségek fedezhetők. (Idézett Szabályzat 25. §.)

Hogy a gyermekvédelem terén az eddig környezetükben erkölcsi romlásnak kitett avagy züllésnek indult gyermekek védelmi rendszere gyakorlatilag megvalósuljon, ennek utjában állott eddig az, hogy a Gyv. Sz. 33. §-ában az állami gyermekvédelem kisegitő intézményeiként tervezett és szigorubb nevelésre berendezett internátust fel nem állitottak.

Ma már azonban az idézett szabályzattal megalkotott rendszer egyrészt az állami gyermekvédelemnek, másrészt megfelelő állami intézménynek megvalósithatása, továbbá az Országos Gyermekvédő Ligában szervezett társadalmi gyermekvédelem összműködése módot nyujt az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett avagy züllésnek indult gyermekek védelme rendszerének gyakorlati megvalósitására.

Sajnosan tapasztaltam, hogy a hatóságok eddigelé a környezetükben erkölcsi romlásnak kitett avagy züllésnek indult 15 éven aluli gyermekek legnagyobb részével, mint közönséges büntevőkkel vagy egyébként elzüllöttekkel a hatósági ridegség szigorával s közönyével bántak el, ahelyett, hogy velük szemben a Gyv. Sz. rendelkezéseit alkalmazták volna.

Áttérve már most az ezen gyermekeket illető rendelkezésekre, mindenek előtt külömbséget kell tenni:

1. azok között a 15 éven aluli gyermekek között, akik habár büntettet, vétséget avagy kihágást nem is követtek el, egyébként züllésnek indultak;

2. azok között a gyermekek között, akik büntettet, vétséget avagy kihágást követtek el, de az elkövetéskor 12. évüket meg nem haladták s igy bünvád alá nem vonhatók;

3. azok közt a 12–15. éves gyermekek között, akik ellen közigazgatási hatóság, mint rendőri büntető biróság előtt kihágás miatt indul meg az eljárás.

A szóban levő esetekre vonatkozólag a következőket rendelem:

Az 1., 2. és 3. alatti esetekben az összes közigazgatási hatóságok első sorban megvizsgálják, hogy nem forognak-e fenn a jogi értelemben vett elhagyottság jelenségei (l. Gyv. Sz. 1. §.) Ha igen, ugy az 1–2 alatti esetekben azaz ha a gyermek büntetendő cselekményt nem követett el, de egyébként züllésnek indult, avagy elkövetett, de a 12. életévet meg nem haladta, kötelesek azonnal az illető gyermeket megfelelő módon (amely alatt azonban a toloncolás sohasem érthető) a legközelebb eső magyar királyi állami gyermekmenhelybe szállitani a gyermekre vonatkozó mindannak az adatnak közlése mellett, amelyet a hatóság minden nyomozás nélkül az időben ismer. Egyben azonban a gyámhatóságot is értesitik.

Ha azonban a jogi értelemben vett elhagyottság nem forog fenn, de a hatóság a tényállásból megállapitja, hogy a gyermek eddigi környezetében erkölcsi romlásnak van kitéve, avagy züllésnek indult: akkor a hatóság a gyámhatóságot értesiti s ha a gyermek érdekében halaszthatlanul szükséges, akkor, az 1–2 alatti esetekben az elől emlitett módon köteles a gyermeket azonnal a legközelebb eső menhelybe szállitani, ahol ideiglenesen felvétetik.

A 3. pontban foglalt esetekben, azaz: ha a 12–15 év közt levő gyermekek ellen közigazgatási hatóság, mint rendőri büntető biróság előtt, hatáskörébe tartozó kihágás miatt indult meg az eljárás, – különbséget kell tenni:

a) azok közt az életkornak 12-ik évét már tulhaladott, de 15. évet még be nem töltött gyermekek között, akik a kihágás elkövetésekor a cselekmény bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem birtak (1878: V. t.-c. 84, illetőleg 1879: XL. t.-c. 12. §.) és

b) azok közt az életkornak 12-ik évét már tulhaladott, de 15. évet még be nem töltött gyermekek között, akik a cselekmény elkövetésének idején képesek voltak annak bűnösségét felismerni.

A közigazgatási hatóságok mindenekelőtt kötelesek, mint rendőri büntető biróságok, megállapitani a cselekmény bűnösségének felismeréséhez szükséges belátás hiányát. A cselekmény bűnössége felismeréséhez szükséges belátás hiányának megállapitásánál a hatóság aggódó gonddal elemezze és mérlegelje azokat a körülményeket, amelyek behatása alatt a gyermek a kihágást elkövette. Jelesül mérlegelje a gyermek életviszonyait, vajjon nem-e a törvényes képviselő vétkes avagy véletlen mulasztása oka annak, hogy a gyermek a kihágást elkövette? Mérlegelje a gyermek testi és lelki vonatkozásait, nem-e a gyermek öröklött hajlama, terheltsége, avagy szervezeti elváltozásai késztették a kihágás elkövetésére?

Amikor a belátás hiányát megállapitották, ugyanazt az eljárást kell követni a hatóságoknak, amelyet az 1–2 alatti esetekre elrendeltem. Azaz: ha a jogi elhagyottság fenforog, a hatóságok kötelesek azonnal az illető gyermeket megfelelő módon (amely alatt azonban a toloncolás sohasem érthető) a legközelebb eső magyar királyi állami gyermekmenhelybe szállitani, a gyermekre vonatkozó mindannak az adatnak közlése mellett, amelyet a hatóság minden nyomozás nélkül az időben ismer. Egyben azonban a gyámhatóságot is értesitik.

Ha azonban a jogi értelemben vett elhagyottság nem forog fenn, de a hatóság a tényállásból megállapitja, hogy a gyermek eddigi környezetében erkölcsi romlásnak van kitéve, avagy züllésnek indult, akkor a hatóság a gyámhatóságot értesiti, s ha a gyermek érdekében halaszthatatlanul szükséges, az elől emlitett módon köteles a gyermeket azonnal a legközelebb eső menhelybe szállitani.

Ha 12–15 év közt levő gyermekek a cselekmény elkövetésekor képesek voltak annak bűnösségét felismerni és szabadságvesztésre büntettettek, csak ennek kitöltése után, ha pedig pénzbüntetésre itéltettek, csak az itélet meghozatala után, foganatositják a hatóságok az 1–2 és a 3. a) alatti esetekre vonatkozólag elrendelt s most részletezett eljárást.

A beszállitás módozatai iránt külön rendelkezem.

Ezekben rendelkeztem az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekeknek az állami gyermekvédelem körébe való bevonása iránt.

Elvárom az összes hatóságoktól, hogy ezeknek a gyermekeknek érdekére de a megmentésükhöz füződő nagy társadalmi s állami érdekekre való tekintettel is, a szociális érzés magaslatán igaz odaadással hajtsák végre rendelkezéseimet.

A végrehajtást szigorúan ellenőrzöm s ahol mulasztást tapasztalok, hogy megtoroljam, alkalmazni fogom a törvény szigorát.

Egyben közlöm az e tárgyban a magyar királyi állami gyermekmenhelyekhez és árvaszékekhez intézett körrendeleteimet is. Ezekből kitünik, hogy a gyámhatósági jogkörrel nem biró közigazgatási hatóságok intézkedései ideiglenes

jellegüek, valamint a gyámhatósági intézkedés előtt a menhelyek is a Gyv. Sz. 11. §-a alapján a gyermeket csak ideiglenesen veszik fel. A végleges intézkedések mindenha a gyámhatóság hatáskörébe tartoznak.

Végezetül még csak azt hangsulyozom, hogy a gyermekeknek az állami gyermekmenhely kötelékébe való felvétele, avagy kisegitő intézményeibe való elhelyezése se a gyermekre, se családjára egyáltalán nem bélyegző.

Az emberszeretet intézményei ezek, amelyek szülői gonddal és gyengédséggel veszik oltalomba a züllésnek indult gyermeket, hogy védve, nevelve megmentsék őt – a börtöntől.

Jelen rendelet 1907. évi október hó 1-én lép életbe.

Mellékelt körrendeleteimet közölje az összes érdekelt hatóságokkal és hatósági közegekkel.

Budapesten, 1907. évi junius hó 13-án.

Andrássy s. k.

II.

(Valamennyi állami gyermekmenhely igazgató főorvosának és a budapesti igazgatójának.)

Az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében 60,000/1907. szám alatt körrendeletet bocsátottam ki.

Amikor ezt tudtára adom, elsőbben is felhivom, hogy e körrendelet értelmében a hatóságok által beszállitott gyermekeket, ugyszintén mindazokat a 15 éven alul levő gyermekeket, akiket mint eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekeket megokoltan magánosok, avagy egyesületek hoznak a menhelybe a Gyv. Sz. 11. §-a alapján ideiglenesen azonnal vegye fel.

A szóban levő gyermekek elhelyezését minden egyes eset sajátos viszonyai szerint állapitsa meg.

Tájékoztatásul azonban a következőkről értesitem.

Mindenekelőtt vegye a gyermeket lelkiismeretes megfigyelés alá.

Hogy e megfigyelést általában véve miként eszközölje, külön rendelkezem.

Amennyiben a megfigyelés alapján a gyermek megjavitására elég biztositékot lát abban, hogy őt megbizható nevelő szülőnél helyezi el, akkor az elhelyezésnek ezt a módját kell alkalmaznia. S hogy ezt eredményesen tehesse, forditson felette nagy gondot arra, hogy ilyen szigorubb nevelésre alkalmas nevelőszülőket előzetesen válasszon ki s vegye külön nyilvántartásba.

Felhatalmazom, hogy amennyiben az ilyen gyermek nagyobb gondozást igényel, a nevelő szülőnek a megállapitott tartásdij egy és félszeresét fizethesse. (Gyv. Sz. 56. §.)

Alakitson továbbá a szóban levő célt szolgáló családi telepeket. (Gyv. Sz. 32. §.)

Kötelezze az illető teleporvost, hogy az ilyen gyermekeket fokozottabb mértékben tartsa folytonos felügyelet alatt.

Hasson oda a (cim), hogy a Gyv. Sz. 66. §-ának abbeli rendelkezése, hogy a telepbizottság felügyel a nevelőszülőknél (családi telepeken) elhelyezett gyermekek gondozására, ellenőrzi ezeknek testi és szellemi fejlődését, a felügyelet szempontjából a gyermeket választott tagjai között névszerint felosztja, – különös pontossággal hajtsák végre a szóban levő gyermekekkel szemben. Adassék minden egyes ilyen gyermek a telepbizottság egy-egy tagjának felügyelete alá, hogy a gyermek érdekében, de meg a megmentéshez füződő nagy társadalmi s állami érdekekre való tekintettel is szünetlen éberséggel s lelkiismeretességgel gyakorolja vele szemben az oltalmat.

Hogy továbbá az ilyen gyermekek szakszerü, pedagógiai ellenőrzés alá is jussanak, kérje fel majd a községbeli tanitót ennek eszközlésére. Ez irányban a részletekre vonatkozólag, ugyszintén a díjazás iránt külön rendelkezem.

A nevelőszülőknél avagy családi telepeken elhelyezett gyermekek felügyeletével megbizottak kötelezettségeit és felelősségét szintén külön rendeletben fogom szabályozni.

Ezek után áttérek arra az esetre, ha a (cim) a megfigyelés után azt látja, hogy a gyermeknek nevelőszülőnél való elhelyezése nem megfelelő. Akkor a (cimnek) az a kötelessége, hogy az ilyen gyermeket állami internátusban helyezze el, avagy az Országos Gyermekvédő Ligának adja át. Ez azután a gyermekek intézetei közül a legmegfelelőbben fogja elhelyezni. Az átadás módozatait később fogom szabályozni.

Ami a Gyv. Sz. alapján a szóban levő gyermekre vonatkozólag követendő közigazgatási eljárást illeti, erre nézve következőkre figyelmeztetem:

Ha az eddigi környezetében erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermeknél az elhagyottság körülményei fenforognak, akkor az elhagyottá nyilvánitás végett megkeresi az illetékes árvaszéket.

Ha pedig olyan, jogi értelemben véve nem elhagyott gyermekekről van szó, akik eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak vannak kitéve, avagy züllésnek indultak és akiknek hozzátartozói, avagy önmaguk oly jövedelemmel rendelkeznek, amelyből a létfentartási költségek fedezhetők, szóval a Gyv. Sz. 25. §-ában foglalt esettel áll szemben: akkor a tényállás előadása mellett az iránt tegyen előterjesztést az árvaszéknek, hogy a gyermek érdekében rendelje el az állami gyermekmenhely kötelékébe való felvételt.

Ezzel kapcsolatban felelősség terhe mellett kötelességévé teszem a (cimnek), hogy azokban a nem várt esetekben, amelyekben az árvaszékek, illetőleg a közigazgatási bizottságok gyámügyi felebbviteli küldöttségei az elhagyottá nyilvánitást, avagy a 25. §. alkalmazását indokolatlanul mellőznék, mindig éljen felebbezéssel, illetőleg felülvizsgálati kérelemmel.

A (cimnek) különös figyelmébe ajánlom azt az elvet, hogy a „gyermekek ugyanoly életviszonyok közt nevelődjenek, amelyek közt rendszerint maradni

fogjanak életük egész folyamán” (Gyv. Sz. 39. §). Habár gyermekvédelmünk a kiváló tehetségü gyermekek továbbképzésétől (Gyv. Sz. 44. §.) nem zárkózik el, a nagy tömeget a megélhetést biztositó egyszerü munkára neveli. Ugyanennek a vezető elvnek érvényesitését kikötöm a Ligával szemben is, a legszigorubb nevelésre berendezett intézeteiben nevelt gyermekekre vonatkozólag.

Ezekben rendelkeztem az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett avagy züllésnek indult gyermekeknek az állami gyermekvédelem körében való oltalma iránt.

A rendelkezések pontos végrehajtását szigoruan kötelességévé teszem.

Amilyen gondja a (cimnek) az elhagyott gyermekek oltalma és felnevelése, épp oly gondja legyen, hogy az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek megmentessenek önmaguknak és a munkástársadalomnak. Szóval az erkölcsi gyermekvédelem.

Felhivom, hogy a törvényhatóságokhoz intézett, úgyszintén a (cimhez) intézett körrendeleteimet megfelelő helyi intézkedések kiséretében közölje a telepbizottságokkal és a teleporvosokkal.

A szóban levő gyermekek miként való nyilvántartásáról külön rendelkezem.

Végül, miután az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek administratióját különös központi felügyelet alá veszem, felhivom, hogy a felmerült esetekről minden egyes hónapról a következő hó 10-ig hozzám jelentést tegyen.

Ebben a jelentésben ismertesse meg velem a felmerült eset sajátos körülményeit s a gyermek miként való elhelyezését.

Végül értesitem, hogy rendelkezéseim folyó évi október hó 1-én lépnek életbe.

Elvárom, hogy addig a rendelet eredményes életbeléptetését minden rendelkezésére álló eszközzel előkészitse.

Budapesten, 1907. évi junius hó 13-án

Andrássy s. k.

III.

(Valamennyi árvaszéknek.)

Az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében 6.000/1907. sz. a. körrendeletet bocsátottam ki ugy az összes törvényhatóságokhoz, valamint a m. kir. állami gyermekmenhelyekhez.

E körrendeletekkel szabályoztam a szóban levő gyermekeknek az állami gyermekvédelem körébe való bevonását és az állami gyermekvédelem körében való oltalmát.

E körrendeleteket az árvaszékkel is közlöm. E körrendeletekből látni fogja, hogy a m. kir. állami gyermekmenhelyek igazgatófőorvosai, illetőleg a budapesti igazgatója a Gyv. Sz. 11. §-a alapján csak ideiglenesen veszik s vehetik oltalomba az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermeket.

Az árvaszék intézkedésétől függ minden esetben, hogy az ilyen gyermek, ha kell, 15 éves koráig is részesülhessen oltalomban, és igy az árvaszék ad módot arra, hogy az ilyen gyermek visszaadassék önmagának, a munkástársadalomnak.

Ez a joga nagy kötelességet s nagy felelősséget is hárit az árvaszékre.

Erre való tekintettel elsőbben is figyelmeztetem az 1877. XX. t.-c. 263. s 264. §-ainak rendelkezéseire, amelyeknek értelmében a gyámhatóság legfőbb feladata a kiskoruak szellemi és anyagi érdekeinek megóvása, és előmozditása és különös kötelessége felügyelni, hogy a kiskoruak szorgalmas tanulásra és kitartó munkásságra szoktassanak, szükség esetében kényszerittessenek.

Figyelmeztetem továbbá az árvaszéket az ezeknek a gyermekeknek a megmentéséhez fűződő nagy társadalmi és állami közérdekre. Nemcsak egy-egy, saját természete, avagy elhanyagolt nevelés folytán züllésnek indult gyermek megmentéséről van itt szó, hanem arról is, hogy a társadalmat megmentsük a züllött gyermekektől várható károktól. A züllött gyermek magára hagyva valósággal bontó anyaga a társadalomnak, megrontja gyermektársait, akikkel az életviszonyok nap-nap után összehozzák.

Ezek lebegjenek az árvaszék szeme előtt, amikor intézkedéseivel az eddigi környezetében erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermeket az állami gyermekvédelem oltalma alá helyezi. És magasztos hivatásának gyakorlásában legyen ugyan szigoruan lelkiismeretes és ne vegye az állam gondozása alá az olyanokat, akiknek erkölcsi fejlődése máskép is biztositható, de fiskalis szempont, érintse ez az államot vagy a községet, ne vezesse; aki igazán züllött, vagy a züllésnek van valóban kitéve, az többe kerülhet a társadalomnak, ha nincs gondozás alatt, mint amibe e gondozás kerül. Ha az árvaszék intézkedése szórványosan egyes községet sujt is, ezzel szemben áll az, hogy az ilyen elzüllött gyermek közveszedelme illetőségi községének, közveszedelme az egész társadalmi és államlétnek. De előre kijelentem, hogy azok a községek, amelyeket 7 éven felüli ilyen gyermekek tartási költségei aránytalanul megterhelnek, elsősorban támaszthatnak igényt arra, hogy a Gyv. Sz. 61. §-a alapján igénybe vegyék az elhagyott gyermekek vármegyei segélyalapját. És amennyiben ennek az alapnak állása a kellő segélyezést meg nem engedné, igénybe vegyék a Gyv. Sz. 62. §-a alapján az államsegélyt.

Végül még a következőket jegyzem meg: amikor az Elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzatot kibocsátották, a kisérő rendeletben kifejezés adatott annak, hogy az állami gyermekvédelem terén különösen nagy szerephez jut az árvaszék, mert tevékenységének uj medre támad, amikor mód adatik neki, hogy megvalósithassa a vagyontalan gyermekek védelmének azt a nagy feladatát, amelynek megvalósitását tüzte ki már az 1877: XX. t.-cikk 117-ik §-a is.

Amily nagy feladat a vagyontalan gyermekek védelme, életmentése, ép oly nagy feladat hárul most az árvaszékre az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmában, amelyet már alapjában kötelességévé tett „Az elhagyott gyermekek védelméről" szóló szabályzat és az 1877: XX. t.-c. már idézett 264. §-a is, amikor akként rendelkezett, hogy szükség esetén „kényszerittessenek" a kiskoruak kitartó munkára, szorgalmas tanulásra.

Ismerve azt az emelkedett szellemet, amely a gyermekvédelem terén az ország legtöbb árvaszékét áthatotta, nem kétlem, hogy a szociális érzés magaslatán az árvaszék ugy egészében, mint egyes tisztviselőiben az emberszeretettől áthatott lelkes munkával részt vesz az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek, következményeit tekintve oly nagy horderejü mentési akciójában is.

Ezt nemcsak kérem, de elvárom, megkövetelem.

Abban a nem várt esetben, ha bármi irányban mulasztást tapasztalnék, a mulasztókkal szemben alkalmazni fogom a törvény szigorát.

Végül még a következőkre figyelmeztetem:

Amikor az árvaszék a szóban levő gyermekek érdekében intézkedni fog, nem egyszer tapasztalja majd, hogy a törvényes képviselők elfogultsága, álszemérme, nemtörődömsége, nem egyszer haszonlesése utját igyekszik állni annak, hogy az ő hanyagságuk, lelkiismeretlenségük következtében az eddigi környezetben erkölcsi romlásnak kitett avagy züllésnek indult gyermek az állami gyermekvédelem oltalma alá helyeztessék.

Nem kétlem, hogy elsőbben is a gyermek érdekét tartva szem előtt, ez esetekben az árvaszék teljes szigorral alkalmazni fogja az 1877 : XX. t.-c. 22., 37. és 57. §-ait s a gyermek részére oly gyámot rendel, a ki őt az állami gyermekvédelem oltalma alá adja. A gyermeknek az állami gyermekmenhely kötelékébe való felvétele, avagy kisegitő intézményeibe elhelyezése – ezt az árvaszék előtt is hangsulyozom – se a gyermekre, se családjára nem megbélyegző. Az emberszeretet intézményei ezek, amelyek szülői gonddal, gyengédséggel veszik oltalomba a züllésnek indult gyermeket, hogy védve, nevelve megmentsék őt – a börtöntől.

Az eddigi környezetben erkölcsi romlásnak kitett avagy züllésnek indult gyermekekre vonatkozó rendelkezéseim 1907. évi október hó 1-én lépnek életbe.

Budapesten, 1907. évi junius hó 13-án

Andrássy s. k.

Ruffy Pál

Az állami gyermekvédelem

(részletek)

Budapest, 1914

(...)

V. Az elhagyottság fogalma

A törvény azt mondja:

„A talált, valamint a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek védelmére menhelyek állíttatnak fel." Ennélfogva annak a gyermeknek van igénye állami gondozásra, akit az illetékes hatóság elhagyottnak nyilvánított. Az állami ellátáshoz való igényt tehát az *elhagyottság kritériuma* állapítja meg.[1]

A gyermekvédelmi törvény végrehajtása iránt kiadott szabályzat csak annyit mond, hogy: *elhagyottnak kell nyilvánítani azokat a 15 éven alul levő vagyontalan gyermekeket, akiknek eltartásra és nevelésre köteles és képes hozzátartozói*

1 Az 1895. évi tervezet az elhagyottság fogalmának megállapítását a következőképpen kísérelte meg:

Igényt tarthat a felvételre:

1. a törvénytelen gyermek;
2. a talált gyermek;
3. az a gyermek, kinek szülője, vagy szülei szabadságvesztésre vannak elítélve, kórházban vagy tébolydában vannak:
4. kiknek fizikai élete, vagy erkölcsi élete veszélyeztetve van;
5. kiket szüleik elhagytak;
6. szegény árvák, szegény és keresetképtelen szülők gyermekei.

Az 1898 : XXI. t.-c. végrehajtása tárgyában kiadott rendelet 1. §-a szerint elhagyottnak tekintendő minden oly 7 éven aluli gyermek

a) aki köz-, vagy magánhelyen elhagyatva találtatik;
b) árvaházban el nem helyezhető vagyontalan árva;
c) ki szüleinek betegsége, kórházban, tébolydában, fog- vagy fegyházban léte miatt, habár ideiglenesen is – hatósági gondozásra szorul;
d) minden oly gyermek, kit tartásra köteles hozzátartozói, szülei és nagyszülei megélhetési viszonyaik veszélyeztetése nélkül eltartani képtelenek.

nincsenek és akiknek eltartásáról és neveltetéséről rokonok, jótevők, jótékony intézetek, vagy egyesületek kellően nem gondoskodnak. Ez az elhagyottság fogalmának meghatározása ma is, mely többet mond, mint ha a szegénység fogalmat fejezte volna ki.[1]

Az elhagyottság körülírásának mellőzése a gyermek érdekében történt.

Elhagyatott-e a *mosónő* gyermeke – aki bele az éjszakába dolgozik – hogy gyermekének megszerezze a boldog gyermekéletnek napsugaras éveit? Elhagyatott-e a *gyümölcsárús* kofának gyermeke – aki verejtékezve hordja kosarát, de – mint a *fecske* – mely százszor, ezerszer visszatér, hogy fiókája torkába helyezze a röptében elfogott rovart, igy gondozza ő is gyermekét.

Elhagyatott-e a *mezei munkásnő* gyermeke, ki magával viszi édes terhét – a mezőre, s mialatt a gyermek a fára kötött lepedőben álmodozva játszik az angyalokkal – ő maga az anya letörli verejtékes homlokát s egy boldog pillantást vet az ő édesen álmodozó angyalára?

De elhagyatott viszont úgy-e, hogy – az a gyermek – aki a *kéjtanyán* ébredező öntudattal nézi az anyjának hivalkodását?

Elhagyatott – az a gyermek, akinek szülői házában a *betörők,* a tolvajok, a hamisjátékosok nyernek oltalmat.

Elhagyatott – az a gyermek is – aki az udvari szoba szögletében mosdatlanul rágcsálja azt a *torta-falatot,* mely a tegnapi zsúr tányérján megmaradt.

Elhagyatott az a gyermek is, kinek kedves mamája délutánonként felteszi a *forgótollas* kalapot – felölti a selyemblúzt és kiül a kávéház ablakába – a gyermek pedig az utcán kóborol.

A törvény bölcsen rendelkezett, midőn az elhagyatottság megállapítását a hatóságra bízta.

Mert a hatóság hatalmának kezelője az ember, a küzdő ember.

Nem Dante Beatricéje – aki mennyei boldogságában érzéketlen az elkárhozottak iránt – hanem a szenvedő ember.

Akinél a törvény nem járom, nem taposómalom, nem a kaptafa, nem a matricza, nem a patrón, hanem a sebész műszere, hanem az orvosság.

Belehatol a szenvedő embertárs lelkületébe a maga érző lelkével, az ő emberi részvétével.

Az elhagyottság fogalmában azonban *minden törvénymagyarázat megtalálja* az anyagi és erkölcsi elhagyottság fogalmát.

Ezt a felfogást alkotta meg a gyermekvédelmi igazgatás gyakorlata, mely végre az *1907. évi 60.000. sz.* rendeletben nyert határozott és minden részletében kiterjesztő magyarázatot.

1 Perczel Dezső akkoron belügyminiszter a szegénység fogalmát az 1898. évi XXI. T.-c. tárgyalásakor így írta körül: „Megvallom, hogy a fenforgó esetek minden egyesére egész precize alkalmazható olyan definiciót, mely minden esetben a legigazságosabb lenne, eddigelé még senkinek sem sikerült felállítani. Mert ha én megvonok egy bizonyos kört és azt mondanám, hogy aki ebbe beleesik, az szegény, aki ezen kívül esik, az nem szegény, akárhányszor megtörténhetik, hogy belül marad olyan, aki voltaképpen nem szegény és kívül esik akárhány olyan, aki, ha van is valamije, mégis szegény."

Ennek nyomait találjuk az 1895-i tárgyalásoknál, ez iránt nyilatkozik meg a képviselőház tanácskozása az 1898 : XXI. t.-c. tárgyalásakor.

Az állami gyermekvédelem fennállásának kezdete óta a törvényt és a törvény életbeléptetése iránt kiadott szabályzatot mindig úgy értelmezte, hogy az elhagyottság fogalmában az erkölcsi elhagyottság fogalma, mint *latens* rendelkezés benfoglaltatik, annál inkább, mert sem a törvény, sem az annak életbeléptetése iránt kiadott rendelet az elhagyottság fogalmának értelmezésénél megszorító rendelkezést nem tartalmaz.

De már az *1895. évi* tervezet is, amint láttuk, gondoskodni kíván azokról a gyermekekről, akik az erkölcsi elhagyottság veszélyének kitéve vannak. Megismétlem a tervezetnek vonatkozó rendelkezését, mely azt mondja:

„A felvételre igényt tarthatnak azok, kiknek fizikai élete, vagy erkölcsi élete veszélyeztetve van."

Az 1898. évi XXI. t.-c. tárgyalása alkalmával csak ily élénken nyilatkozott meg az a kivánalom, hogy az erkölcsi elhagyottság jogalapot nyujtson a gyermeknek az állam gondozásába vételére. Már akkor hangzott fel annak szüksége, hogy az oly gyermek erkölcse megoltalmazandó, kinek szülője vagy gondviselője azt lopásra tanítja.

De a gyermekvédelem *első kifejlődésében megnyilatkozó gyakorlat* sem tett soha különbséget az erkölcsi és anyagi elhagyottság között. Midőn pedig felmerült esete annak, hogy az egyik menhelyből megszökött gyermeket a járás főszolgabirája letartóztatta és illetőségi községébe hazaszállításának céljából az illetőségi eljárást megindította, addig pedig a gyermeket a községházán letartóztatásban őriztette: szükségessé vált, hogy a közigazgatási hatóságok az erkölcsileg elhagyott gyermekek érdekeinek megoltalmazása céljából kellő kitanításban részesüljenek.

Ezért adta ki a belügyminiszter az 1907. évi 60.000. szám alatt kelt rendeletét az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról.

Az állami gyermekvédelem körében ez a rendelet gondoskodik azokról a gyermekekről, akik 15-ik életévüknek betöltése előtt züllésnek indultak, bár bűntettet vagy kihágást nem követtek el.

Gondoskodik azokról a gyermekekről, akik bűntettet, vétséget vagy kihágást elkövettek, de mert 12-ik életévüket be nem töltötték, bűnvádi eljárás alá nem vonhatók, és végre gondoskodik azokról a gyermekekről, akik 12-ik életévüket meghaladták és ellenük a rendőri büntetőbíróság előtt a kihágás miatt az eljárás megindult.

Kétségtelen, hogy ez a rendelet mintegy *előhírnöke* az 1908. évi XXXVI. t.-c.-ben megnyilatkozó *Büntető Novellának* és mindazoknak az intézkedéseknek, melyek a fiatalkorúak bíróságának intézményét előkészítették.

Kár, hogy a *martyrgyermekek* érdekében oly törvényes intézkedéssel nem birunk, mely a hatóságoknak kötelességévé tenné, hogy az ily gyermekek megmentése érdekében miként járhassanak el.

Kétségtelen, hogy hatóságaink, ha a gyermekkinzás bűncselekményét megállapították, kinyomozták, intézkednek a gyermeknek biztonságba helyezése iránt. Ez azonban kevés. Nekünk módot kellene nyujtani, hogy minden oly esetben, midőn valamely gyermek elleni merényletről a közönség tudomást szerez, ennek mód nyujtassék arra, hogy az ily gyermeket oltalmába vegye s a hatóságot a beavatkozásra felkérje.

Azért az elhagyottság fogalmában még egy igényt kell keresnünk a gyermek megmentése érdekében, ez a *beteg gyermek* érdeke.

Miért ne lehetne az ideiglenes elhagyottságot kimondani oly gyermekeknél, akik mert betegek, a saját otthonukban a megfelelő ápolásban nem részesülhetnek és így tömegesen pusztulnak el.

Ez ma még *pium desiderium*, de oly törekvés, amelyik bennünket az általános gyermekvédelem fogalmához vezet.

Előadottak nyomán az elhagyottság fogalmát a következőképpen állapíthatjuk meg:

Elhagyott minden oly gyermek, aki nélkülözi azokat a természeti és ethikai szükségleteket, melyeket az ő természetes fejlődése megkövetel. Az elhagyottságnak három válfaja van: az *anyagi* elhagyottság, *az erkölcsi* elhagyottság és *e két fogalomból kialakuló* az az elhagyottság, midőn a gyermek életére törnek, üldözik, midőn a gyermek környezetének terhére van, midőn a gyermek szellemi vagy fizikai erejét kihasználják és ezáltal fejlődésében visszamarad.

VI. Az eljárásra illetékes hatóság

A törvény azt mondja:

„A hatóságilag elhagyottaknak nyilvánított gyermekek védelmére menhelyek állíttatnak fel."

Tehát elhagyott *az a gyermek, akit az erre illetékes hatóság elhagyottnak kimond.*

A törvény végrehajtása iránt kiadott Szabályzat 2. §-a szerint az elhagyottság végleges megállapítása a *gyámhatóság hatáskörébe tartozik.* Budapesten a székesfőváros árvaszéke a hatóságilag elhagyottá nyilvánítással az 1877 : XX. t.-c. 172. §-a alapján a kerületi elöljáróságokat megbizhatja, amelyek ez esetben a Budapest székesfővárosi gyámhatóság nevében és megbízásából intézkednek.

Az elhagyottság kimondására és a gyermeknek a menhelybe beutalására, ha a gyermek illetősége meg van állapítva, az az árvaszék jár el, melynek területén az illetőségi község fekszik. Ha pedig az illetőség megállapítva nincs, *az az árvaszék jár el, melynek területén a gyermek tartózkodik.*

Az elhagyottá nyilvánítás által *megnyílik a gyermek joga az állami ellátáshoz.* Ennélfogva akkor, midőn az árvaszék az elhagyottságot kimondja, a gyermeknek menhelybe beutalása iránt is intézkedik. A menhelybe beutalás tehát az árvaszék, mint illetékes gyámhatóságnak, a gyermek elhagyottságát kimondó ren-

A gyermeknek a 15-ik életéve előtt a menhely kötelékéből való elbocsátását „kiadásnak" nevezi a gyermekvédelmi szabályzat.*

A kiadásnál az árvaszék ugyancsak legkomolyabban kell, hogy az esetet megfontolja, mert itt gyakran a gyermek gondozására és nevelésére forditott összes eddigi költségek kárba veszhetnek. Ha rossz kezekbe adjuk ki a gyermeket, – a kinek a menhely tisztességes s jóravaló nevelést adott, s a ki ennekfolytán a hazának becsületes, munkás polgára lett volna, – elvész, elzüllik, csecsemő korában pedig élete is veszélyben forog.

Mint *Karsai* dr. jellemzően mondja: „A szülő vagy törvényes képviselő a gyermek kiadatását nagyon gyakran nem a gyermek iránt érzett szeretetnél fogva kéri, hanem azért, hogy a gyermeket munkára használva, koldulásra vagy lopásra kényszeritve saját megélhetését megkönnyitse. Különös figyelem forditandó a kiadásnál a szülők erkölcsi életére s nem szabad kiadni a gyermeket olyan esetekben, mikor a gyermek felvétele az állami gyermekmenhelybe nem azért történt, mert a szülő a gyermek eltartására képtelen volt, hanem azért, mert a szülő a gyermek nevelését elhanyagolta, erkölcsiségét, testi jólétét veszélyeztette. Az állam a gyermekvédelemmel meg akarja menteni a veszendőnek induló gyermeket az életnek, s a már megmentett gyermeket a magyarság megerősitésére akarja használni. Nem engedhető meg tehát, hogy az a nemzetiségi gyermek, akiről szülői gondoskodni nem tudtak, vagy nem akartak, akit az állam sok költségen magyarrá nevelt, mikor az a magyarságnak lehetne támasza, visszaadassék annak a szülőnek, aki a gyermeket a magyarság ellen akarja és fogja felhasználni.

Bizonyos az is, hogy a nemzetiség lakta vidékeken, a magyarság ellen törő egyesületek is kérni fogják az idegen ajkú gyermekek kiadását. De az árvaszéket e szakasz alkalmazásánál az az elv kell hogy vezesse, hogy még mindig kevesen vagyunk magyarok, ezen uton is gyarapitani kell számunkat."

A kiadás elbirálásánál, ha a gyermek 7 éven felüli, a hatóságok jelentéseit különös óvatossággal kell vizsgálnunk. Mert a tapasztalat szerint nap-nap mellett fordultak elő esetek, hogy a hatóságok, a 7 éven aluli gyermekek elhagyottságának megállapitásánál azt állitották, miszerint a tartásra kötelesek, szegénységök miatt, azok eltartására képtelenek, későbben azonban mikor a gyermekek 7. életévöket elérték, ugyanezen hatóságok, ugyanezen tartáskötelesekről – abból a czélból, hogy a község tartásdij fizetésének kötelezettsége alól kibujjon – azt állitották, hogy az eltartásra most már képesek, anélkül hogy ezen eltartási képességet a tartáskötelesek vagyoni s kereseti viszonyaiban beállt változással indokolhatták volna.

Ilyenkor az árvaszék vagy nem adja ki a gyermeket, vagy pedig ha kiadja egyuttal vizsgálatot rendel el annak a megállapitása végett, hogy kit terhel a felelősség, illetve, hogy mely hatóságnak téves jelentése folytán került a gyermek a menhelybe.

* „Kihelyezés" ha a gyermek a menhely telepére helyeztetik ki; „Elbocsátás" ha a 15 éves gyermek megválik a gyermekmenhely kötelékéből.

A kiadást az árvaszék rendeli el a hozzá beadott kérelem alapján, az állami gyermekmenhely igazgató-főorvosa által eszközölt feltételes kiadás felett pedig véglegesen határoz. A fent emlitett okoknál fogva, az árvaszék a kiadás elrendelése előtt a kérelmet beható vizsgálat tárgyává teszi s amennyiben a kérelem az árvaszéknél terjesztetett elő, az igazgató-főorvos véleményét beszerzi.

A községek igen gyakran azért kérik a gyermekek kiadását, hogy azokat odahaza egyeseknél – a menhelyi dijjaknál – olcsóbban helyezzék el. Ez azonban teljesen ellenkezik a törvény szavaival és szellemével, mert az 1901. XXI.-ik tcz. 1. §-a kimondja hogy: „Az állami gyermekmenhelybe felvett gyermekek, amenynyiben 7-ik életévük betöltésekor törvényhatósági, vagy magán árvaházban, avagy valamely más jótékony intézetben, vagy egyesületnél el nem helyezhetők, 15 éves korukig az állami gyermekmenhely kötelékében maradnak." Tehát csak az esetben adandó ki a gyermek a községnek, ha a község megnevezi azon intézetet, vagy egyesületet, a hol a gyermeket elhelyezni ohajtja.

Ennek az intézkedésnek az a czélja, hogy azon szégyenletes állapotok megszünjenek, amelyek a közsegélyre szoruló gyermekek ügyének államositása előtt uralkodtak s abban állottak, hogy a községek a legolcsóbb vállalkozónak adták ki a gyermeket, nem törődve sem testi, sem lelki nevelésével.

A kiadás elrendelése előtt az árvaszék a kiadást kérelmezőnek személyi s vagyoni viszonyait teszi vizsgálat tárgyává.

Erre városokban a közgyám hivatott, községeknél pedig azon község elöljárósága, ahol a kérelmező lakik. Ez utóbbi esetben az előbb jelzett aggályokra hivjuk fel az árvaszék figyelmét.

A kiadásoknál gyakori eset, hogy a gyermek átvételére felszólitott a gyermeket átvenni vonakodik. Törvény és szabályzat ily esetekben nem intézkedik. Az egyes esetek megfigyeléséből azonban leszűrődött azon meggyőződésünk, hogy a gyermekvédelem szellemével teljesen ellenkezik az, hogy a kiadásnál kényszert és erőszakot vegyünk igénybe, mivel szomoru lesz a gyermek sorsa azokban a kezekben, a hová ily uton kerül.

Sokkal helyesebb, a gyermekvédelem és az állam érdekének szempontjából is megfelelőbb, ha ily esetekben a kiadás-, illetve átadástól eltekintünk, a gyermeket továbbra is a menhelyben tartjuk és hozzájárulást állapitunk meg.

Szana Sándor – Győrbíró Jenő: Az árvaszék ügyvitele az elhagyott gyermek védelme körül. Gyermekvédelmi dolgozatok 1. sz. „Fehér Kereszt" Délvidéki Gyermekvédő Egyesület, 1904. 17-18. old.

delkezése alapján történik, vagyis a gyermekmenhely az elhagyottá nyilvánított gyermeket az árvaszék beutaló véghatározata alapján veszi fel.

Az elhagyottság azonban *súlyosabb minden betegségnél.* Gyorsan kívánja az orvost és még gyorsabban a gyógyító szert. Árvaszékeink, ez a fölötte tiszteletreméltó tekintélyes intézmény azonban szervezeténél fogva, ha biztosan is, de kissé lassú tempóban jár.

Ma a gőz, a villany és a repülőgépek korszakában járásuk elmaradozó. Az intézmény ma már reformra szorul. *Az akta fojtogatja* az eleven életet. *A gyermek azonban nem akta.* Az akta elfekhetik a referens asztalán, a gyermek azonban enni kér, ruhát kér, gondozást kér, oltalmat kér, életet kér. A gyermek nem akta.

Ennélfogva gondoskodni kellett arról, hogy a gyermek hamarább jusson a menhelyhez, mint az árvaszék véghatározata.

Szabályzatunk teljesen érintetlen hagyva azt a nagy *dogmatikus* tételt, hogy az elhagyottság végleges megállapítása a gyámhatóság hatáskörébe tartozik; teljesen érintetlenül hagyva azt a másik nagy dogmatikus tételt, hogy a gyermek elhagyottsága és a menhelybe ez alapon beutalása iránt az árvaszék intézkedik, a végleges beutalás mellé szabályzatunk felvette az *ideiglenesnek* nevezett felvételt.

Ez az ideiglenes felvétel, feltételes felvétel, vagyis szól arra az időre, melynek *kezdőpontja* a gyermek elhagyottságának bekövetkezése és *befejező időpontja* az árvaszék által meghozott jogerős elhagyottsági határozat.

A menhely feltételesen felveszi a gyermeket az árvaszék intézkedése előtt:

a) a főszolgabírónak, városokban a polgármesternek, Budapesten a kerületi elöljáróságnak intézkedése folytán;

b) a menhely igazgatójának intézkedése folytán, ha hatósági intézkedés előtt felvételre gyermeket hoznak az intézetbe. Ez a felvétel azonban, történjék akár hatósági rendelkezés folytán, akár a menhely igazgatója által, csak abban az esetben történhetik, ha a gyermek létérdeke megköveteli és ha az árvaszék intézkedésének bevárása által előállható késedelemben veszély van.

A felvételek közül, átlagos számítás szerint, a felvételeknek 14,25%-a esik árvaszéki határozatra, 31,25%-a esik I. f. közig. hatósági beutalásra és 54,50% a menhely igazgatójának rendelkezése alapján történt felvételre.

Ezek az adatok kétségtelenül igazolják, hogy a gyermekmentés súlypontja a menhely munkásságán van. Ebből következik, hogy az élet gyors intézkedést követel, hogy az állami oltalomra szoruló gyermek érdeke nem folyamodhatik egy testületi igazgatása által nehézkes intézményhez, nem bírja el a bürokratizmusnak rideg formáit, hanem odamenekszik, ahol rajta azonnal segítenek, ahol a kapu mindig nyitva, az ágy mindig megvetett s ahol a tűzhelyen – a tűz ki nem alszik.

A szabályzatnak ezeket a rendelkezéseit kiegészíti az *1913. évi VII. t.-c. 19. §-a,* mely azt mondja, hogy ha a fiatalkorú testi vagy erkölcsi állapota *veszélynek van kitéve,* a bíróság őt környezetéből eltávolíthatja és gondozását ideiglenesen,

megbízható hozzátartozójára, más alkalmas egyénre, valamely gyermekvédő vagy patronage egyesületre bízhatja, *vagy őt állami javítóintézetben, vagy állami gyermekmenhelyben helyezheti el.*

Ha a gyermek, vagy bűncselekmény elkövetésével nem gyanúsított oly kiskorú egyén, aki élete 18. évét be nem töltötte, környezetében az erkölcsi romlás veszélyének van kitéve, vagy züllésnek indult, a fiatalkorúak bírósága őt környezetéből eltávolíthatja és ideiglenesen az állami *gyermekmenhelybe helyezheti el.*

Ha a bíróság székhelyén, vagy ennek közelében állami gyermekmenhely, vagy ilyennek telepe van, a környezetéből eltávolított oly kiskorú, aki az állami gyermekvédelem szabályai szerint a gyermekmenhelybe felvehető, ott elhelyezendő.

A szabályzat *25. §-a* szerint az árvaszék, ha azt a gyermek érdekében indokoltnak tartja, elrendelheti... a gyermekvédelem érdekeit szolgáló egyesületek és intézetek pedig kérhetik, hogy az állami gyermekmenhely kötelékébe oly gyermek is felvétessék, aki nem elhagyott.

A gondozás költségeit az árvaszék a gyermek jövedelméből, a tartásra kötelesek hozzájárulásából a menhelynek megtéríti. A menhely a gondozási költségeket előlegzi.

Az ily módon felvett gyermek az állami gyermekmenhely kötelékébe tartozó gyermekekkel egyenlő elbánás alá esik.

Tehát *rést üt* a menhely falán a nem elhagyatott gyermek számára. Ez alapon helyet talál az állami gyermekvédelemben:

a) az a gyermek, kit a menhely az árvaház vagy jótékony egyesület költségére felvett;

b) ezen a nyomon a külföldi honos gyermek is. (...)

XI. A családi nevelés rendszere

Menhelyeink nem lelencházak. Nem szakítják ki a gyermeket a társadalomból, hanem iparkodnak azt az élő társadalom szerves részesévé tenni. Ezért ültetjük el a zsenge palántát a magyar nép tűzhelyei mellé, hogy annak melegét, szeretetét, gondosságát bírják, hogy a családnak szerves részeseivé legyenek, hogy abba mintegy belefejlődjenek és abból kiszakíttatásuk lehetetlenné váljék.

Legnagyobb gondossággal azon vagyunk, hogy gyermekeinket magyar földmívescsaládoknál helyezzük el. A gyermekvédelem története megragadó példákkal igazolja, mily bensővé válik a viszony a gyermek és a nevelőszülő között. A családi nevelés rendszere azonban nemcsak a gyermekre előnyös, hanem előnyös a nevelőszülőre is, de a helyi társadalomra is. A nemzeti művelődésnek a legerősebb fegyvere ma az állami gyermekvédelem, mely a gyermekkel együtt a közegészség és az etikai élet minden követelményét vezeti be abba a házba, ahol gyermeket elhelyez.

A gyermekvédelem iparkodik jól megválasztani azokat a családokat, melyeknek gyermeket ad, de ha megválasztotta, azoknak erkölcsi tisztessége érdekében őrködik is.

Ne feledjük, hogy a gyermeket látogatja a telepfelügyelőnő, a teleporvos, az igazgató; ahol lelkes s a karitativ érzések iránti fogékonysággal biró jótékony hölgyek vannak, látogatják őket ezek is. Ez az állandó érintkezés a műveltebb elemekkel nemesítő hatással van a földmíves népre. Több oldalról hallottam, hogy azokban a házakban, amelyben állami gyermek van, már nem káromkodnak úgy, mint azelőtt, már nem folyik úgy a duhajkodás. A családi perpatvarok sincsenek többé napirenden. Az ily házaknak tisztaságérzete – bár a magyar földmívesnél tisztább népelemet hiába keresünk – fejlődésben van. Az orvostól nem idegenkednek, a jó tanácsot meghallgatják, a javasasszonyt kiüldözik, a babonától kezdenek elszokni.

Tanítóktól hallottam, hogy azokból a házakból, ahol az államnak van gyermeke, még a saját gyermekeiket is tisztábban, rendesebben felöltözködve küldik az iskolába.

Midőn a gyermeket nevelőszülőnek gondozásra kiadjuk, óvakodnunk kell, hogy a nevelőszülőkből egy aféle gyermekgondozó kasztot ne neveljünk, vagyis hogy a menhelynek *ex professo* nevelő szülői legyenek. Azért kell annyi telepet alapitani, amennyit tudunk, és annyi nevelőszülőt gyűjteni, amennyire képesek vagyunk. Ekkor fog bekövetkezni telepeink között egy egészséges váltógazdaság, melyben lesznek nemcsak új alapitásaink, fejlődő telepeink, de lesznek telitett és pihenő-telepeink is, melyekben új telepítést csak akkor kezdünk, ha az első telepítés zsengéit már az élet küzdésének átadtuk.

Kivételt fog képezni az intézetekbe elhelyezett gyermekek nevelése, az iparosinasok beszerződtetése – ezek nem fognak felszivódni – de ezeknek az ily helyi felszívódásra szükségük sincs. A családi felszívódásnak legbiztosabb megnyilatkozása, ha a nevelő szülő a gyermeket ingyen tartásba fogadja, ez a gyermek már belemélyítette annak a családnak belső életébe az ő életének gyökérszálait, ezeket onnan vihar kitépni, a fagy elsorvasztani többé nem fogja.

A társadalmi felszívódásnak akadályai:

1. Ha gyermekeink számára külön iskolát kell fenntartanunk, mert azokat a helyi iskola befogadni nem képes.

2. Gyermekeinknek a községbeli gyermekek ruházatától eltérő ruházata. Erre a helytelenségre még visszatérünk.

3. A mi gyermekeink számára külön rendezett karácsonyfák, tavaszi mulatságok. (...)

XII. A társadalom

De midőn így az állami gyermekvédelemnek nagy rendszerét felépítve látjuk, ennek a nagy alkotásnak minden sikere attól függ, hogy mily erővel, mily lelkesedéssel sorakozik ahhoz a magyar társadalom.

A magyar állami gyermekvédelemnek ereje és sikere nem a menhelyekben, nem a telepekben, nem egyéb gyermekvédelmi intézményekben, hanem a társadalom munkásságában van. Az állami gyermekvédelmet rendeletek szabályozzák, irányítják. A bürokráczia békóba kötheti a szabad akaratot, elfojthatja az invenciót. A biblia mondja: „a betű öl”.

Társadalom közremunkálása nélkül az állami gyermekvédelem *aes sonans cymbalum tinniens:* csengő ércz és pengő cimbalom lenne. Mert a társadalmi gyermekvédelem, dacára erői fogyatékosságának, képes a nagy munkában helyét megállania. De a hivatalos gyermekvédelem a társadalom közremunkálása nélkül bürokratikus géppé sűlyedne alá. Az állami gyermekvédelem kénytelen lenne hivatalnokainak mechanikus munkájára szorítkozni. A bürokratikus gőg pedig szereti a legszentebb érdekeket is hatalmi szferájának alárendelni.

Az állami bürokratizmussal szemben a társadalom független elemeket sorakoztat az állami gyermekvédelem munkásai mellé a csatasorba és megnyitja számára azokat az ethikai és materiális segélyforrásokat, melyek az államnak rendelkezésére nem állanak. E mellett lelkesíti, buzdítja, irányítja az állami igazgatást, hogy ez ki ne merüljön, hanem a fejlődés útján tovább haladjon. Ez által azonban maga a társadalom is fejleszti a saját erkölcsi értékét és saját magában kifejleszti azokat az arányokat, melyek a civilizáció nagy törvényeinek és az emberszeretet örök gondolatának nagy eszméihez vezetnek. Mert minden cselekvőségünkbe nemcsak a kötelességet, nemcsak a hivatalos pontosságot, hanem a lelket is bele kell vinnünk. Lélek nélkül nincs boldogságot adó munka. A bíró a lelkét viszi abba az eljárásba, mely neki jogot ád, hogy élet és halál fölött mondjon véleményt. Az a főszolgabíró, aki végigmegy a járás faluján, a lelkével látja a falu szociális érdekeit, a lelkével veszi észre, hogy üres a templom, roskatag az iskola, de zsúfolt a korcsma. Aki nem a lelkével lát, az úgy méri a törvényt, mint a szatócs, aki hamis mérleggel méri selejtes portékáját. Aki nem a lelkével érez, annak nincs helye a szociális igazgatásban, mert a mechanikus munkát nálánál jobban végzi el a gép.

A gyermekvédelem „horret vacuum” – irtózik az üres lélektől.

De van-e nekünk ilyen társadalmunk? Kívánhatjuk-e a vízcsepptől, hogy szomjat oltson? Kívánhatjuk-e a csermelytől, hogy malmot hajtson? A mi társadalmunk ma még szerte-széjjel szakadozott, olyan, mint a sivatag cserjéje, mely társ nélkül senyved a forró homokban. Aki tehát a társadalmat vádolja: vagy nem akarja a társadalom kisegítő ellenőrző munkáját, vagy nem képes oly magasra felemelkedni, hogy felfogja a társadalom erejét. Én nem féltem a magyar társadalmat. Vízcseppek összefutnak és lesz belőlük patak, folyam, hatalmas tenger. Ha nincs társadalmunk, akkor nevelnünk kell ilyen társadalmat.

Mert az állami gyermekvédelmi igazgatás csak a váz, melyet a társadalomnak kell megtöltenie vérrel, izomzattal, erővel. Egy főszolgabíró mondotta, hogy: „bizony a mi uriasszonyaink nem fognak patronizálni”. Nem fognak és miért nem? Talán nem érnek rá? Talán lefoglalja őket a toalett, a frizura, a laza olvasmányok, az erkölcstelen szinház és a léha zsúr? Nem főszolgabíró úr! A mi asszonyaink azért foglalkoznak ily léhaságokkal, mert unatkoznak. Ezek a mi asszonyaink azért keresnek szórakozást a divatban, a zsúrokban, a szinházakban, a turfon, a korzón, mert nem tudtunk nekik eddig munkát adni. De ha bevezet-

tük őt a mi lélekemelő munkánkba, akkor lealkonyodik a zsúr napja, üres lesz az erkölcstelenséget hirdető szinház és a szalonba be fog vonulni az emberszeretet nagy törvénye: a caritas.

Ne aggódjunk. A közelmult évek bebizonyították, hogy a mi társadalmunknak mily hatalmas életereje van. Csak az Országos Gyermekvédő Ligának, csak az Országos Gyermekszanatórium Egyesületnek nagy sikerére utalok, ahol oly rövid idő alatt oly nagy eredmény előtt állunk, ott a társadalmat közönnyel megvádolni nem lehet.

Akik az országos patronázs-egyesületek III. kongresszusán, Kassán jártak, látták azt a hatalmas, azt a nagy érdeklődést, mely a patronázs-egyesületek országos szövetségei felé fordul, azok látni fogják, hogy a kassai határozatokat mint fogja fejleszteni az 1914. évben Kolozsvárott létesitendő, immár IV. kongresszus.

Társadalmunk tehát van és ennek a társadalomnak van akcióképessége is. Csak ne forduljanak el tőle. Vegyék észre, hogy ez a társadalom szervezkedni akar, csak az a baja, hogy vezetője nincs.

De akkor, midőn mi e beszélgetésünk során egymás mellé állitjuk az állami gyermekvédelmet és a társadalmi munkát, e kettőt egymásba kapcsoló hatalmas láncszemről megfelejtkeztünk. Megfelejtkeztünk az élet-organizmus egy hatalmas szervéről. Ez a vármegye, a törvényhatósági város, a rendezett tanácsú város. Egy nagy államférfiu mondotta, hogy dacára a megyei és városi önkormányzatnak, sehol sem oly erős a centralizáció, mint épen Magyarországban. Ennek pedig nem a központi kormány az oka, hanem az önkormányzat, amely nem találja meg a modern szellem által neki nyujtott munkakört, mely ragaszkodik a választási rendszerhez, mely azonban nem karolja fel a közegészségügyi, közgazdasági és szociális érdekeket.

A gyermekvédelem, melyben ezek a karitativ, hygienikus és szociális érdekek mint a gobelin színes pamut és selyemszálai harmónikusan szövődnek össze, a gyermekvédelem a vármegyék és városok tanácstermében eddig még idegen.

Ha a vármegyék a gyermekvédelemmel eddig foglalkoztak, leginkább azért volt, mert felirtak az 1901 : XXI. t.-c. 3. §-ának abbeli rendelkezése ellen, mely a 7. életévét betöltött gyermek eltartási költségeit az illetőségi községre rója.

Én készséggel elismerem, hogy annak az árva-, vagy liptó-megyei községnek kevés része van abban, hogy a községi tehénpásztor leánya Budapesten megesett; és én magam is aláirom, hogy az ily községen segíteni kell, mert 1–2 ily gyermek eltartási költsége egész háztartását felboritja, mégis azt hiszem, hogy sem a vármegyéknek, sem a városoknak nem állhat érdekében, hogy az állam teljesen kisajátítsa ezt a díszes, a szeretet melegétől áthatott munkakört.

Ha a vármegyék, ha a városok egy aféle nyomozást, invesztigációt rendelnek el az általuk, vagy a hatóságuk területén őrzött alapok és alapítványok után, sok oly alapra fognak találni, melyeknek rendeltetése idejét multa, s melyek modern kulturcélokra felhasználhatók lennének és annak a szegénysorsú községnek a feje nem fájdul meg a rajta követelt gyermektartási költségek miatt.

Bocsássanak meg nekem, de nekem, kit a vármegye közigazgatása nevelt, őszintének kell lennem. A vármegyék és városok még mindig a régi százados minták szerint dolgoznak. Agg menházakat és árvaházakat tartanak fenn. Az agg menházak kérdése nem tartozik ide és csak azért említem meg, mert sok helyütt láttam, hogy együtt van az élet virága a korhadó törzsekkel: a gyermek és az agg alkoholista koldus. A gyermek inasa a koldusnak, kötelessége, hogy kiszolgálja és mulattassa. Kénytelen hallgatni durva káromkodásait, erkölcstelen beszédét, kénytelen szagolni poshadt szobájuk gőzét.

De ez nem tartozik ide.

Hadd idézzem Dantet: „Ne időzzünk ezeknél, menjünk tovább."

Árvaházainkat reformálni kell. Mi értelme van annak, hogy az árvaházak – és ehhez a helyi protekciónak nagy köze van – 5–6 éves gyermekeket vesznek fel, akiknek elsősorban anyára lenne szükségük és nevelnek belőlük automatákat. Hugó Viktor a „Nevető Ember"-ben mondja, hogy a középkorban divatban volt törpéket nevelni, akiknek különféle formákat adtak a nagy urak szeszélye szerint.

Az árvaházak a lelket deformálják és oly nevelést adnak a gyermeknek, mely képtelenné teszi őket arra, hogy az élet piacán a helyüket megállják. Midőn egy leányárvaházban, – hol a leánykákat zsenge koruktól 16 éves korukig nevelik, azután cselédeknek kiadják, – azt kérdeztem az elnöknőtől, hogy mi a nevelés eredménye, nekem azt felelte: „hát nem látja, virágokat öntöznek, a maguk stafirungját himezik." Mire én azt feleltem, de azután, ha kimentek? Az elnöknő csak azt felelte: „kérem ne kérdezze, szomorú tapasztalataink vannak." Én tehát nem kérdeztem.

XIII. Rendszerünk védelme

Az alatt a 10 év alatt, mialatt a gyermekvédelem nagy intézménye kialakult, az intézménynek nemcsak lelkes pártolói és hívei szaporodtak meg, nemcsak a külföldet hódítottuk meg intézményünknek és szereztünk a külföldön dicsőséget a magyar névnek: megszaporodtak a gyermekvédelemnek ellenségei is.

Azért feladatomat úgy fogom fel, hogy ma már nemcsak abban kell kötelességemet keresnem, hogy a gyermekvédelem intézményeinek szárnyait szabadon bontogassam, hanem úgy fogom fel, hogy előadásomnak apológiai jelleggel is kell bírnia, mert azokat a hófehér szárnyakat, melyeken a gyermekmentés száguld szerteszéjjel ebben az országban, illetékes és kevésbé illetékes, rosszakaratú és naiv, nagyképű és alattomos ellenfeleink vakmerően lövöldözik.

Azt mondják, hogy a gyermekvédelmi törvényt rosszul hajtottuk végre.

Miért? Mert a társadalmi jótékonyságnak az őt megillető munkakört az állam kisajátította.

Mert a községeket gyermektartási költségekkel megterheltük.

Mert iparos-intézeteket állítottunk és versenyezünk az ipari munkásokkal s ezeknek keresetét leszorítjuk.

Mert az anyától elvontuk a gyermeket.

Mert családokhoz osztottuk szét a gyermekeket és nem építettünk számukra nagyszabású, kaszárnyaszerű árvaházakat.

Mert műveletlen parasztokat nevelünk.

Mert úrfiakat és kisasszonyokat nevelünk.

Mert egyforma öltözetben járnak s ez által megkülönböztetjük őket a község többi gyermekétől.

Mert az erkölcstelenséget propagáljuk.

Mert jogtalanul visszatartjuk az anyát, ha csecsemő-gyermekét a menhelybe vitte.

Nézzünk a szemébe ennek az illetékes és kevésbé illetékes, de rendesen ellenséges kritikának. Ne rettenjünk vissza attól a nyilzáportól, melyet a *partes adversae* ellenünk zúditanak. Akik ha nem találnak cselekvésünkben hibát, akkor a fantáziát hívják segítségül és a saját keserűségük szülte záptojásokból akarják a mérges kigyókat kikölteni.

Vegyük sorba e vádakat:

1. Az állami gyermekvédelem az olcsó tartásdíjakkal megtéveszti az egyszerű embert, aki úgy kártalanítja magát, hogy a bérbe vett gyermeket agyon dolgoztatja, vele mostohán bánik – a szemétládán alszik, rongyggyal takaródzik – nyers sárgarépa az ebédje, ütlegek a vacsorája.

Kifejtettem, hogy a családi nevelés rendszere egyedül felel meg azoknak az igényeknek, melyeket a gyermekmentéshez kötünk. A nevelőszülő nem kereskedik, nem uzsoráskodik a gyermeken. Magához veszi, mert érzi a gyermekhiányt, magánál tartja, mert eltartása költségbe nem kerül, mert amint már kifejtettem, az állam által fizetett tartásdíjakat annyiba veszi, mintha ezeket ajándékba kapná. Később megszereti a gyermeket és ragaszkodik hozzá és szeretetből tartja magánál. Ha a gyermeket bármely okból elveszik tőle, naponként tanui vagyunk annak a kétségbeesésnek, melyet a háztartás belső békéjében a gyermek elvitele által okozunk. Nevelőszülő és gyermek között ez a hűséges, kölcsönös ragaszkodás megmarad a gyermek távozása után is.

A nevelőszülő elhalmozza ajándékokkal, élénk levélváltásban van vele. Ez a kötelék oly benső, melynél bensőbbet a vérszerinti kötelék sem teremthet.

Igaz, hogy a földmívesnél elhelyezett gyermek segít nevelőapjának vagy anyjának a háztartásban, vagy kint a mezőn. De hisz a magyar földmíves a saját gyermekét is így neveli és hozzászoktatja oly munkához, mely a gyermeknek örömet, szórakozást nyujt s a gyermek a neki való könnyű munkát gyönyörűséggel teljesíti.

Lehet, hogy sok helyütt a gyermek nyoszolyája, étkezése nem elsőrangú. Szegény nevelőszülők is vannak. Egyet azonban nem szabad elfelednünk, hogy a nevelőszülő fölött ott őrködik a telepfelügyelőnő, akinek legszigorúbb kötelessége, hogy az erkölcstelen, durva, brutális nevelőszülőtől, vagy oly nevelőszülőtől, akinél a gyermek hiányos nevelésben vagy gondozásban részesül, azt felelősség terhe alatt azonnal elvegye.

2. Az által, hogy a 7. életévét betöltött gyermek után az illetőségi község fizeti a tartásdíjat, éppen azoknak a községeknek háztartása borul fel, melyeknek lakóssága idegenben keresi kenyerét, mert a saját otthonában megélni nem tud.

Ez a vád jogosult. Erre vonatkozólag elmondottakban már nyilatkoztam. Ha azonban az állam az illetőségi községet a tartásdíj-fizetés alól felmentené, úgy az állam oly költségeket vállalna magára, melyet az ő háztartása meg nem bir. A község ugyanis csak akkor kezd érdeklődni az elhagyatott gyermek iránt, midőn annak 7-ik életéve betöltése után a tartásdíj fizetésének kötelessége a községre hárul. Akkor iparkodik felhajtani a szülőt, nagyszülőt, keresi a jótevőt, iparkodik a tartásdij elől szabadulni.

3. A menhely az által, hogy a gyermeket anyjától elveszi, megfosztja a gyermeket természetes gondozójától, szétszakgatja a vérszerinti köteléket, szétrobbantja a családot; így lesz a gondozásba fogadott gyermekből, akinek senkije sincs, züllött, anarchista proletár.

Ne nélkülözze senki az állam eltartó kezét, aki arra rászorul, de viszont ne élvezze ezt a felemelő kezet jogosulatlanul senki. Aki a gyermekét, bár saját erejéből eltartani tudná, az állam által tartatja el, az elvonja az életet attól, kinek életén kívül egyebe nincs.

A szülő, aki gyermekét könnyű szerrel dobta el magától, megérdemelné, hogy gyermekéről soha többé ne tudjon – keresse és meg ne találja, hogy vezekeljen utánna – és kiengesztelődése ne legyen.

Pedig kétségtelen, hogy az állam sokszor maga kényszeríti a szülőt, hogy gyermekét a menhelynek átadja. Kényszeríti az által, hogy a szülőt nem segélyezi, hogy gyermekét a családból kiszakítja, sőt még abban a faluban sem hagyja meg, amelyben a szülő tartózkodik.

A házasságon kívül született gyermekek sorsát ez nem érinti, de a házasságban született gyermek családi tűzhelyét összezúzza.

Ha elment a gyermek – üres a házi oltár – kialszik a házi tűzhely, elhülnek egymástól a szülők. Ki jobbra, ki balra, kérdés, találkoznak-e még?

A kassai III. patronázs-kongresszuson a megoldandó tételek elseje így szólott:

Mily feltételek mellett hagyható a segélyre szoruló gyermek a szülő, nagyszülő, vagy rokon családjában? Ha igen, szükséges lenne-e az állami gyermekvédelmi törvényeket, illetőleg az állami gyermekvédelmi szabályzatot e szempontból és mily irányban módosítani?

Én akkor is megkülönböztettem az elhagyatott gyermeket a segélyre szoruló gyermektől, a vagyonilag bukott családot a szükségben vergődő családtól.

Azt mondtam, lépjen az állam szövetségre a társadalommal. Legyenek a társadalomnak a karitásban munkálkodó tagjai, közvetítői az állami gyermekvédelemnek.

Az eljárást úgy gondolnám, hogy minden gyermek sorsát elsősorban a társadalmi jóléti intézmények, a helyi hatóságok bírálják el, próbálják ki a segélynek különféle formáit, nyissák meg forrásait és csak akkor, ha ez a minden irányú

kísérletezés eredményes nem lenne, akkor irányítsák a gyermeket az állami gyermekmenhelybe.

A társadalmi tényezőknek, a helyi hatóságoknak módjukban lenne a gyermek ideiglenes elhelyezése iránt rendelkezni, összeszólalkozott házasfeleket kibékíteni, a váratlanul fellépett inséget pillanatnyi segéllyel eltávolítani. Sokszor többet ér egy köteg fa, egy zsák burgonya, mint később a terített lakodalmi asztal.

De honnan vegye a társadalom, honnan a helyi hatóságok ezt a segítséget? Először a saját elfelejtett vagy más célra fordított alapjaiból, alapítványokból, másodszor az államtól.

Az állam legfeljebb felét adná segélykép annak az összegnek, melyet akkor lenne kénytelen fizetni, ha a gyermeket a saját oltalmába venné.

A kassai kongresszus ezt a javaslatot nem fogadta el, de elfogadta a következő szükségjavaslatomat:

Mondja ki a kongresszus, hogy kívánatosnak tartja, ha a belügyminiszterium a gyermekvédelemmel foglalkozó társadalmi intézmények vezetőivel egyöntetűen állapítsa meg azt a viszonyt, mely a társadalmi gyermekvédelmet az állami gyermekvédelemmel oly vonatkozásba hozza, hogy minden oly esetben, midőn egy gyermek anyagi és erkölcsi érdeke megkívánja, az elhagyatottsági eljárás mellőztessék és a társadalmi gyermekvédelemnek tétessék lehetővé a gyermeket a saját családi kötelékében meghagyni.

Ezt a javaslatomat a kongresszus egyhangúlag elfogadta ugyan, a javaslat realizálása érdekében azonban tudomásom szerint ezideig semmi sem történt.

4. A menhely szabad utat nyit a felelősség nélküli szeretkezésnek az által, hogy az erkölcstelen nő gyermekét átveszi s az anyát a züllés útján futni hagyja.

Ez a vád sem új. Sőt magas, etikai erkölcsöt képviselő körökből is felhangzottak már az ily vádak.

Minden vád között ez a legigaztalanabb.

A vádaskodók tévedésben vannak. Az állami gyermekvédelem nem az anyáért, hanem a gyermekért van; és a leányanya bármily erkölcstelen, annál több okunk van, hogy a gyermeket megmentsük.

Hazug hipokrizis az, mely azt akarná velünk elhitetni, hogy az érzéki mámor által elkábult lélek afölött okoskodjék, van-e gyermekmenhely, nincs-e gyermekmenhely? Ha e mámor veszedelmet hoz, megszabadítja-e attól a gyermekmenhely? Vannak pillanatok, midőn az emberek ilyenkor nem okoskodnak. (...)

5. A menhely kötelékében a gyermek a hiányos és rossz gondozás miatt elzüllik, úgy, hogy el lehet mondani, hogy a menhely a gyermeket mint elhagyottat veszi fel és kötelékéből mint züllöttet bocsátja el.

Ez a vád is a tények félreismerésén alapszik. Ha a 12–14 éves fiút a rendőrhatóság szállítja a menhelybe, mert ő bűntettet követett el, a menhely kénytelen az ily gyermeknek javítóintézetbe elhelyezését kérelmezni. A javítóintézetben azonban ez a gyermek a menhely beutaló lapjával már úgy jelenik meg, mint oly gyermek, ki az állami gyermekmenhely kötelékébe tartozott és elzüllött.

Igazat mondanak, mert a gyermek elzüllött és a menhely kötelékébe tartozik. Csak azt nem veszik figyelembe, hogy a gyermek előbb züllött el és csak azután utaltatott a menhely kötelékébe. Az ily gyermeknél tehát a menhelynek a gyermek elzüllésében része nincs.

Megtörténhetett, hogy a merev ragaszkodás a fennálló szabályokhoz a menhely igazgatóját oly helyzetbe kényszerítette, hogy javítóintézetbe oly gyermeknek felvételét kérte, aki javítóintézeten kívül is nevelhető lett volna.

Tévedések történnek mindenütt. Tévedhet az orvos s az ily tévedésnek nagyobb következményei lehetnek. Tévedhet az ügyvéd, tévedhet a bíró, tévedhet egy menhely igazgatója is.

6. A menhely gondozásában – a rossz ellátás miatt a gyermekek kifejlődni nem bírnak – degenerált typusokká lesznek.

Erre megint csak azt mondjuk, hogy ha a gyermek a csecsemő és zsenge korbeli éhezés és nyomor által elgyötörve kerül a menhelybe, nagyon nehéz a menhelynek ezen segíteni. De ha meg is történhetik, hogy 56.000 gyermek közül valamelyik gyermek nem kapott vacsorát, ebből még nem következik, hogy a mi gyermekeinknek ezrei nélkülöznek, sőt, ha a mindennapi izgató eseményeket oly mohó falánksággal gyűjtő sajtó hireit olvassuk, találkozunk igen sok balesettel, gyermeknyomorral, de ritkaságszámba megy, hogy állami gyermekről hoznának hátborzongató hireket. Pedig hozhatnának, mert az állami gyermekvédelem minden egyes a gyermek ellen elkövetett bűntettet a büntetőbíróságnál feljelent. Itt nincs eltussolás, mint ezerannyi a magánéletben, ahol részben szégyenérzet miatt, részben mert megfizetik, a gyermek ellen elkövetett vétség a nyilvánosság elé nem kerül.

7. Az állami gyermekvédelem egyenlő ruhába öltözteti védenceit, e ruhát már messziről megismerik s így a gyermeket a ruha stigmatizálja.

Ennek a vádnak igen nagy jogosultsága van. Tényleg magam hallottam, midőn az engem kisérő földmíves asszony oda mutat egy az utca végén futó gyermekre s azt mondta nekem: amott fut a lelenc.

Tény, hogy a ruha a gyermeket stigmatizálja. Ennek azonban egyedüli oka, hogy a telepeken a gyermeket nem ruházhatjuk, mert ez egyrészt költségesebb lenne, másrészt, fájdalom, a mi földmíves népünk is ma már a külföldről importált selejtes árút veszi drága pénzen. Ez a külföldi selejtes árú maholnap teljesen ki fogja irtani a mi vidéki népiparunkat s a népiparral együtt azt a műízlést, mely népünk ruházkodásában oly elragadó módon megnyilatkozik. Ennek a veszélynek van kitéve a kalotaszegi, mezőkövesdi, pozsony-, nyitra- és barsvármegyei népiparunk.

Ezt a veszélyt elhárítani aligha fogjuk. Arról, hogy gyermekeink felruházását a nevelőszülőkre bízzuk és a felruházással járó költségeket átalányösszegben a nevelőszülőnek fizessük, le kell mondanunk.

A helyzeten segíthető lenne, ha a vidéki társadalom többet akarna törődni a mi gyermekeinkkel; ha a mi telepbizottságaink kilépnének az akta-koporsóból, amelyben neveik feljegyezve vannak és életet akarnának lehelni a gyermekvé-

delmi igazgatásunkba: a helyi társadalom képes lenne minden menhely körletében oly iparintézményeket létesíteni, melyek által gyermekvédelmi szükségleteinket megszerezni képesek lennénk s az ily vidéki intézmények a helyi ruhaviselet iránt is figyelemmel lehetnének, sőt a helyi ruházati divatba nagyobb műízlést vezethetnének.

De figyelembe kell vennünk, hogy akkor, midőn az állam egy évben gyermek

felsőruha és fehérneműre	740.943	K
gyermeklábbelire	306.302	„
dajkaruházatra	8.084	„
Összesen	1,055.329	K

összeget költ; midőn iparosinasotthonokat létesít fiúk számára; midőn iparosintézeteket és műhelyeket szervez leányok számára: talán legcélszerűbb lenne, ha az állami gyermekvédelem a saját maga fiait és leányait ily ipari intézetekbe helyezné el és ezek készítenék a menhelyek kötelékébe tartozó összes ruhaneműeket.

Ma ugyanis nagy küzdelmünkbe kerül, hogy leánygyermekeinket valamely háziipari szakban neveljük. Nem találkozunk kellő támogatással. Mi ruhaneműinket készpénzért vesszük s iparosinas leánygyermekeinkért fizetünk és még örvendünk, ha elhelyezni tudjuk.

Nem lenne e célszerűbb, ha nem fizetünk a vállalkozónak és nem fizetünk a gyermekeinkért, hanem a társadalmi jótékony intézmények bevonásával iparosinasműhelyeket és otthonokat létesítünk és így egy munkával két sikert aratunk. Az egyik, hogy ruhaszükségleteinket házilag állítjuk elő, a másik, hogy gyermekeinket iparra kiképezzük.

A megoldást a jövő bizonnyal meg fogja hozni.

Elmondottakból láthatjuk, hogy a felsorolt vádak részben alaptalanok, részben orvosolhatók, részben azokat orvosolni ma még képesek nem vagyunk.

Az alaptalan vádakkal nem kellett foglalkoznunk. Azt, ami javítható, ha a társadalom segítségünkre lesz, meg fogjuk javítani. Azok a vádak, amelyek ma még nem orvosolhatók, legyünk bizalommal, ami nem gyógyítható ma, holnap gyógyítható lesz. De az állami gyermekvédelem nem elégíthet ki minden érdeket. A szocialistának nem eléggé általános, a filozófnak nem elég rideg, a darvinista veszedelmet lát benne, mert megakadályozza a degenerált típusoknak kipusztulását. A képmutató farizeusnak erkölcstelen, az idealistának zord, a szeretet érzése által áthatott léleknek kegyetlen.

Kinek van igaza? Egyiknek sincs. Az állami gyermekvédelem nem akar társadalmat átalakító intézmény lenni, nem akar falanszter lenni, nem akar terepfelkutató őrjárat lenni. Nem akarja kiirtani a családot, nem nyit kaput a szabad szerelemnek, nem akarja felszabadítani terhe alól a tévedt anyát, nem akar családi jogrendet bontani. Mit akar hát? Semmi mást, mint gondoskodni akar arról a gyermekről, aki elhagyatott.

Szociális igazgatásunkban a retorzió elméletét háttérbe szorítja a prevenció elmélete és az individuális érdekeknek sarkára tapos az általános szociális érdek. Gyermekvédelmünk ezen a nyomon halad.

XIV. Fejlesztés

Az élet mozgás. Az életben nincs veszteglés, nincs megállás. Csak haladás van és hanyatlás.

A magyar gyermekvédelem nagy rendszerét ünnepli – a külföld. A világ minden tájáról érkeznek közlemények, melyek a mi rendszerünkben a követendő példát dicsérik. Mi pedig aggodalommal tekintünk körül.

Itt gondos kertészet, ott sivatag; itt vérbőség, ott vérszegénység; itt napfény, ott sötétség; itt önbizalom, ott kislelkűség; itt palota, ott kunyhó; itt előretörekvés, ott hanyatlás.

Még mindig látunk senyvedt gyermekeket az utcasarkokon – télen mezitláb futkározó didergő gyermekeket – szemünkbe ötlik a nyomor, a mártiromság. Nincsenek gyógyító telepeink, szanatóriumaink, kórházaink; nincsenek intézeteink a társadalom szerencsétlenei, a hülyék, az epileptikusok, a nyomorékok számára. Tüdővészes családok fertőzött otthonában a fertőzés biztos veszélyei között szívja a gyermek a megmételyezett levegőt. Összeroskad terhével az anya, nem adja oda gyermekét, inkább hadd haljon vele. Az elhagyatottság megállapítása megmenti a gyermeket, de hány gyermekünk van ki, ha elhagyatottnak nem is mondható, testének-lelkének épsége felügyelet hiányában veszélyeztetve van. Oltalom nélkül vesznek el azok, akikre az elhagyatottság azért nem mondható ki, mert hozzátartozóik őket eltartani képesek lennének.

A magándajkaságba adott szerencsétlen gyermekek ezrei csak az 1876. évi XXIV. t.-c. oltalma alatt állanak. Az állami gyermekvédelem életadó forrásából ők nem meríthetnek. Nemzedékek pusztulnak így el. Azokat a gyermekeket, kiket a gyermekvédelem az életnek és becsületnek megmentett, ha 15. évüket betöltötték, a legnemesebb törvény ridegsége sorsukra bízza. A minden egyes gyermekre egyformán megállapított naptárszerű korhatár helyébe az individualis korhatárnak megállapítását reménykedés és csüggedés között várjuk.

Gyermekvédelmi közigazgatásunkban általános tájékozatlansággal kell küzdenünk. Intézményünket nem ismerik sem a fórumon, sem a piacon; sem a címeres tornyos palotában, sem a földmíves alacsony házában. A közhivatalokban is teljes a tájékozatlanság, a helyi igazgatás nem képes hozzákapcsolni társadalmi igazgatási feladatait. A nem hivatalos társadalom akarna közremunkálkodni, de nem tud, felkarol ideákat, melyeket megvalósítani törekszik, de mert vagy nem életképesek, vagy megoldani nem tudja, elejti, csalódásának okait külső tényezőkben keresi. (...)

Az az óriási fellendülés, melyet közéletünk az utolsó 10 esztendőben felmutat, nélkülözi az egységes, harmónikus összműködést. Ez a három nagy tényező a hivatalos, a helyi hatósági és a társadalmi gyermekvédelem egymásról nem

tudva munkálkodik, sőt a hivatalos társadalmi gyermekvédelem két nagy csoportban sorakozik egymás mellett anélkül, hogy ezek egymás között a helyes munkafelosztás elve alapján intézményes kapcsolatban lennének.

Az állami gyermekvédelemnek vannak menhelyei, telepei, országos bizottsága, menhelybizottsága, telepbizottsága.

Az országos patronázs ügynek vannak gyermekbíróságai, környezettanulmányt hivatalosan végző patronázs közegei, vannak patronázs egyesületei, a patronázs egyesületnek országos szövetsége, javítóintézetei.

A társadalom maga fenntartotta intézményei által hol az egyik hivatalos nagy szervezethez, hol a másik hivatalos nagy szervezethez simul és alkalmazkodik.

A gyermekvédelem igazgatását bele kell vezetnünk a köztudatba, népünk nevelési rendszerébe kell beállítanunk.

Nem elég, ha a közgigazgatási tisztviselők számára újabban rendszeresítés alatt álló és kisérletképpen már bevezetett tanfolyamokon a hallgatóságnak egy-egy menhelyet bemutatunk, ez csak külső behatás, de nem hat a lényeg mélyébe. Az általános gyermekvédelmi igazgatást, a gyermekvédelemnek egész rendszerét tanítanunk kell az egyetemek katedráin, a papképző szemináriumokban, a tanítóképzőintézetekben, a községi közigazgatási tanfolyamokon. Sem munkába, de költségbe sem kerülne, ha minden tanítóképzőben, ennek legfelső osztályában és minden közigazgatási tanfolyamon annak a menhelynek az igazgatója, aki a menhely székhelyén, vagy az intézethez legközelebb munkálkodik, 7–8 órán át előadást tartana a gyermekvédelemről, az új nemzedék érzéket és szeretetet vinne magával a gyermek iránt abba a munkakörbe, melyben boldogulását megszerezni akarja.

Ez a nézet nem kíván az eredetiség eszméjével hatni, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak rendeletére dr. Balogh Jenő akkoron államtitkár úr kezdeményezésére az 1912. évben a tanítóképzőkben kiválasztott igazságügyi szakférfiak tartottak előadást a patronázsról, az 1913. évben pedig dr. Balogh Jenő most már igazságügyminiszter úr küldött misszionáriusokat a patronázsegyesületek szervezésére szerteszéjjel az országban.

A mi legnagyobb feladatunk, hogy a társadalom az állami gyermekvédelemnek szociális jelentőségét átértse és hogy kivegye a charitativ munkásságból osztályrészét. Tudom, hogy a gyermekvédelem, mint az altruizmus legelevenebb megnyilatkozása, a kultura fejlődésének fokmérője; tudom, hogy a mi társadalmunk még nem emelkedett arra a magasabb kulturális színvonalra, mely kötelességét átérezni képes. Erre a színvonalra kell a társadalmat felemelnünk.

Telepbizottságaink, menhelybizottságaink dermedt szervezetébe az életet kell bevezetnünk. Újabban külső kihatásaiban nagy lendületet vett a patronázsegyesületek szervezése. Ezek a bűntettes és a züllésnek indult gyermekek megmentésével, a tisztességes társadalom oltalmába visszahelyezésével kivánnak foglalkozni.

Alakuljon át vagy fejlődjék ki az elhagyatott gyermekek állami gyermekvédelme általános gyermekvédelemmé. Nyujtson védelmet azoknak is, akik családi kötelékeken kívül születtek, de azoknak is, akiknek a családi kötelékben oltalmuk nincs.

Kell, hogy keressünk oly szervezetet, mely az egységes közigazgatási kormányzatok gyermekvédelmi igazgatását összefoglalja. Ezt megvalósítandó, még csak megközelítő programmot sem kivánok adni.

A gyermekvédelem számára meg kell építeni az állami szociális igazgatásnak védőrendszerét, melynek alapjait az eddigi törvényes alkotások szerencsés kézzel leraktak, de óvakodnunk kell, nehogy ennek a rendszernek a szellemét a bürokratizmus megfojtsa. A gyermekvédelem géniuszát nem szabad Prokrusztes ágyába fektetni. Mennél több a rendszabály, annál fojtóbb a levegő. Mert a rendszabályok a hatalomnak, az önkénynek feláldozzák a szeretetet. Kell, hogy az egész társadalom a gyermekvédelmet a sajátjának tekintse és igazságérzetének fanatizmusával küzdjön érette. (...)

Tekintetes Tanács!

Tisztelettel van szerencsém jelenteni, hogy a 1433/[illegible] ügyszámu [illegible] határozattal [illegible] [illegible] Szeretetházba [illegible] [illegible] János nevű növendék, f. évi augusztus 10-én intézetünkből kilépett. A fent nevezett 6 év, 1 hónap és 26 napig neveltetett intézetünkben.

Bojnik György asztalos mesterhez adatott [illegible] feltétel mellett, hogy a fent nevezett fiut három év leforgása alatt mesterségében kitanítja és felszabadítja.

Egyuttal tisztelettel kérem, hogy a fiúnak kiadott 1 drb nyári [illegible], 2 drb nyári kabát, 2 drb nyári mellény; 2 drb nyári nadrág; 1 drb [illegible]; 1 pár cipő, 3 drb ing, 3 drb gatya, 1 pár kapca és 3 drb zsebkendőnek az [illegible] való értékét engedélyezni kegyeskedjék.

Budapest, 1896. szeptember 30-án

Láttam:

[illegible]

[illegible] igazgató

Christian Topalov

A munkanélküliség föltalálása és a századelő szociálpolitikái

Invention du chômage et politiques sociales au début du siècle. Les Temps Modernes, *1987. november-december, 53-92. oldal.*

Történelmi örökségünkben és mai mindennapjainkban világos képünk van arról, hogy mi a munka, és mi az ellentéte, a munkanélküliség. Foglalkozással és rendszeres jövedelemmel rendelkezni vagy nem rendelkezni – ez éles határt húz a társadalomban két helyzet, sőt két populáció közé. Egy ideje ez a dichotómia kétségtelenül összezavarodik,[1] ami így a huszadik század végén radikális újdonságnak tűnik számunkra. Tudjuk azonban, hogy a világ más tájain nem érvényes a mi munkáról alkotott közfelfogásunk,[2] és azt is érezzük, hogy más korokban mifelénk sem volt még érvényes. Csak éppen elfelejtettük, hogyan hozta létre a történelem ezt a fogalompárt és a hozzá tartozó valóságot, mely azóta társadalmi időnket és terünket szervezi: a modern munkát és a modern munkanélküliséget.

Ha rekonstruálni akarjuk ezt a múltat, mely jelenünket kikovácsolta, a bérmunka-viszonynak a vállalaton belüli munkamegosztás a második ipari forradalom óta végbement fejlődése miatt bekövetkezett változásait kell tanulmányoznunk.[3] A kérdés magva kétségtelenül ott, a munka gépesítése korabeli terme-

1 Lásd pl. J.-L. Heller: „Emploi et chômage en mars 1985", *Economie et Statistique,* 183, 1985. december, 21-35. oldal; C. Thélot: „Les traits majeurs du chômage depuis vingt ans", uo., 37-59. oldal.

2 Pierre Bourdieu ír egyhelyütt arról, milyen nehézségekbe ütközött Algériában egy a munkáról és munkanélküliségről szóló kérdőíves vizsgálat. P. Bourdieu et al.: *Travail et travailleurs en Algérie,* Mouton, Paris – La Haye, 1963, 51-52, 298-302. oldal.

3 Franciaországban igen aktív ez a kutatási irány. Lásd különösen Michel Aglietta, Pierre Boyer, Benjamin Coriat, Michel Freyssenet és Christian Palloix munkáit.

lés társadalmi viszonyainak dinamikájában rejlik. De megközelíthetjük a másik oldalról is – a munkanélküliség és a munkanélküli *elméleti,* közigazgatási és társadalmi kategóriájának megjelenését tanulmányozva. Ehelyütt az utóbbit kívánom tenni, egy olyan kutatás első eredményeinek bemutatásával, amely a munkanélküliek kezelését célzó intézkedések születését vizsgálja századunk elején három fejlett iparú országban: Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban és Franciaországban.[1] Látni fogjuk, mekkora erőfeszítéseket kellett tenniük a társadalomreformereknek, hogy létrehozzák – és bizonyos értelemben, hogy életben tartsák – ezt a látszólag egészen egyszerű dolgot: a munkanélküliséget.

A munkanélküliség föltalálása?

A köznyelv a XIX. század végén (és még a mi századunkban is sokáig) meglepően kiterjedt jelentést tulajdonít a terminusnak. Franciaországban a munkások általában munka nélkül vannak (*chôment*) vasárnap, sőt néha még másnap is, hogy megünnepeljék „szent Hétfő napját". Munka nélkül vannak a holtszezonban, de a sztrájkok alatt is. Az életkor előrehaladtával az idős dolgozók egyre ritkábban tudnak dolgozni, a betegség munkátlanságra kényszerít, és sokan munka nélkül töltik május elsejét is, hogy a három nyolcasért tüntessenek. Egy munka nélküli nap *(un jour chômé)* olyan nap, amikor az ember nem végzett munkát és nem kapott bért. Az angolszász országokban a tétlen munkásra az *out of work* kifejezés illik, s bizony még nem az *unemployed* – az a tudós kifejezés, amely később majd közigazgatási terminussá válik. Ez a zavar kifejeződik az egyes szakszervezetek által tagjaik javára felállított „munkanélküli segélyzők", *„out of work benefits"* szabályzatában is. Amikor a század végétől a közigazgatás, illetve a szakszervezeti szövetségek kezdik összegyűjteni az információt ezeknek a tevékenységéről, azt látják, hogy a segélyeket gyakran ugyanúgy osztották ki a bérveszteséget okozó legkülönfélébb körülmények: sztrájk, elbocsájtás, munkaadó csődje, tűzvész vagy üzemzavar, munkahiány, munkaadói „zaklatások", néha még rokkantság vagy betegség esetén is.[2]

A munkásszervezetek nyelvezete és gyakorlata kétségtelenül a munkások tapasztalatát fejezi ki. A munkanélküliség modern fogalma tehát máshonnan származik. Nem *lenn* alakították ki, hanem *fönn.* Reformer csoportok elméleti munkájának köszönheti létét, mely kicsivel megelőzi a városi szegényekkel kapcsolatos új intézkedések bevezetését. A szegényekkel kapcsolatos adminisztratív ügyintézés kényszere vezeti be azokat a besorolási szempontokat, amelyek

1 Lásd Christian Topalov: *Aux origines de l'assurance chômage. L'État et les secours de chômage syndicaux en France, en Grande-Bretagne et aux États-Unis.* Première approche, Paris, Centre de Sociologie Urbaine, 1985.

2 Azok a szakszervezetek viszont, amelyek idős tagjaiknak öregségi nyugdíjat *(superannuation benefit)* adnak, azt általában megkülönböztetik a munkanélküli segélytől. Ezzel szemben az önsegélyező társaságok *(sociétés de secours mutuels;* az angolszász országokban *friendly societies)* szintén soha nem lépnek közbe munkanélküliség esetén, kivéve a nyugdíjak és a betegség ügyében.

lassacskán evidenciaként kezdenek hatni. Azt mondhatjuk, így született a munkanélküliség.

Következésképpen a munkanélküliséget „föltalálták", nem pedig „fölfedezték", ahogy a szociálpolitika kezdeteiről írt legtöbb francia és külföldi munka hinni szeretné. A pozitivista történetírás nem kevéssel járult hozzá ahhoz, hogy e vélekedést szentesítse. Habozás nélkül elfogadta ugyanis, hogy a filantrópok, reformerek és köztisztviselők – hála a tudomány haladásának – egyszerűen fölismerték az iparosodás és urbanizáció okozta társadalmi problémákat. E nézet szerint a századfordulótól kezdve a munkanélküliséget újféle módon értelmezik: végre nem a munkanélküliek személyes hibáiban látják többé a munkanélküliség okát, hanem elfogadják, hogy a piac objektív törvényeiből ered. A születőfélben lévő gazdaság- és társadalomtudomány fölvilágosítja az eliteket, ezek pedig fölhagynak a viktoriánus moralizálással, hogy belépjenek a szociális igazgatás modern világába, mely már a mi korunk. Másrészről, a legtöbb marxista inspirációjú mű a szociális bérezés és szabályozás új formáinak bevezetését kikényszerítő ellentmondások és harcok elemzését állítja a középpontba. Az állami munkanélküli járadékok tehát egyszerre születnének egy új valóság, a nagyipar létrejöttéből és abból a szükségszerűségből, hogy a kapitalizmus újabb szakaszába, az intenzív fejlődés szakaszába kell lépni. Ez pedig föltételezi – mint Keynes a huszas évek közepétől elméletileg megfogalmazza[1] –, hogy fékeket építsenek be a lakossági vásárlóerőnek depresszió esetén való csökkenése ellen.

Egyáltalán nem hiszem, hogy e két – itt csak nagyon röviden fölvillantott – perspektíva valamiben is rokonítható lenne. Ám mégis, mindkettő részben ugyanazon az előfeltevésen nyugszik; azon, hogy a kezelendő probléma előbb létezett a valóságban, mint az aktorok tudatában. Más szóval: hogy a munkanélküliséget fölfedezték. Ott volt, ott létezett a tényekben: nem pedig kitalálták.

Meg szeretném mutatni, hogy a dolgok nem egészen így történtek, és hogy a munkanélküliség modern fogalma történelmileg előbb létezett, mint az a valóság, amelyet állítólag leír. A társadalmi reformerek, akik megalkották, kétségtelenül keresték és meg is találták az ipari valóságban azt a tárgyat, amely megfelelt az új fogalomnak. Egyidejűleg olyan beavatkozási eszközöket is bevezettek, amelyek azt célozták, hogy a valóságot az általuk kialakított kategorizáló fogalmakhoz idomítsák. Az ipari változásoknak és a szociálpolitikáknak, a munkás tapasztalatnak és a városi lakosságra irányuló reformakciónak e dialektikájában születik meg nagy nehezen a modern munkanélküli.

1 A *The End of Laissez-faire*-t 1926-ban adták ki, a *The General Theory of Employment, Interest and Money*-t 1936-ban.

Az 1880-as évek folyamán kezd megjelenni a munkanélküliség új nézőpontú fogalma, előbb Angliában, majd párhuzamosan a többi iparosodott országban.[1] Alig negyedszázad múlva már teljesen kiérlelt formát ölt abban a műben, amelyet William Beveridge tett közzé 1909-ben a jelentőségteljes *Unemployment, a Problem of Industry* cím alatt. Ez a könyv, amely a szerzőjén messze túlnyúló lassú történelmi érlelődés terméke, s egyben az új politikák közvetlen meghatározásának eszköze is, nyilvánvalóvá tette, milyen jelentős fordulat állt be a reformer gondolkodásban és cselekvésben. Csakhamar a téma szakértőinek bibliájává vált az egész iparosodott világban. A gondolat, amely lassanként formát öltött, nem más, mint az, hogy a szegénység nem mindig és nem föltétlenül az egyének erkölcsi vagy örökletes fogyatékosságaiból ered, sőt még csak nem is a nagyvárosok romlott környezetének káros hatásaiból. Bizonyos esetekben a szegénység magának az iparnak és munkaerőpiacának a szervezetéből fakad. A pauperizmus differenciálatlan fogalmából kiválik egy új, sajátos kategória, az „akaratlan" (*involontaire*) munkanélkülisége. Az 1890-es évektől kezdve szerzők egész csapata igyekszik az egyes országokban megkülönböztetni a munkanélküliség különféle okait. Nem tisztán teoretizálás, amit csinálnak: a munkanélküliség formáinak osztályozásán keresztül magukat a munkanélkülieket is osztályozzák. A munkanélküliség fogalma, jóval azelőtt, hogy a gazdasági elemzés használta fogalommá lett volna, először a szociális akció eszköze volt. A fordulat időszakában, amikor kategorizálási furor lesz úrrá mindazokon, akik az uralkodó osztályokon belül igyekeznek újradefiniálni az alávetetteket és újragondolni a hozzájuk való viszonyt, ez az új fogalom lesz egyik rendező alapelve az egyszerre „ismeretelméleti" és nagyon is gyakorlatias jelentőségű fölosztásoknak, amelyekkel az iparvárosok hatalmas létszámú szegény népességét tagolják. Szellemi, gondolati kategória, amelynek pozitív tudást, felméréseket, statisztikai összeírásokat kell teremnie. Mint kognitív eszköz, annak a nagyváros bajaira irányuló hatalmas és differenciált diagnosztikai és javallati erőfeszítésnek egyik terméke ez a fogalom, amelyre az akkor születő s a munkástömegek megreformálásának és kezelésének akciójához elszakíthatatlanul kötődő társadalomtudományok vállalkoztak. A szegények minden, az elemzés szerint megkülönböztetett kategóriájának sajátos bánásmódra van kilátása a kezelendő „problémának" megfelelően kialakított jogi és közigazgatási keretben.

1 Lásd J. A. Garraty összefoglalását: *Unemployment in History: Economic Thought and Public Policy.* Harper and Row, New York, 1978, 103-145. oldal. Az Egyesült Államokról: R. H. Bremner: *From the Depth: the Discovery of Poverty in the United States,* New York University Press, New York, 1956, 123-129, 244-259. oldal; P. T. Rigenbach: *Tramps and Reformers, 1873-1916: the Discovery of Unemployment in New York,* Greenwood Press, Westpoint, Conn., 1973, 82-108, 161-190. oldal. Franciaországról: B. Reynaud-Cressent: L'émergence de la catégorie de chômeur à la fin du XIXe siècle, *Economie et Statistique,* 165, 1984. április, 53-63. oldal; valamint egy fontos mű, amely még nem jelent meg, amikor ezt a cikket írtam: R. Salais – N. Baverez – B. Reynaud: *L'Invention du chômage: histoire et transformation d'une catégorie en France des années 1890 aux années 1980,* Presses Universitaires de France, Paris, 1986.

1903-ban Alfred Marshall – aki akkor Cambridge-ben politikai gazdaságtani professzori karrierjének csúcsán állott – megfogalmazza a kulcsfontosságú különbséget az „alkalmi munkanélküliség" és a „rendszeres munkanélküliség" között. Az elsőt a ciklikus válságok okozzák, vagyis ez a jótékony hatású verseny sajnálatos következménye, és áldozatai semmiképpen sem felelősek érte. (A gazdasági liberalizmus apostola egyébként optimista ezen a ponton: a válságok mintha ritkábban jelentkeznének.) A másik munkanélküliség viszont betegség. Olyan személyeket sújt, „akik vagy nem akarnak, vagy nem tudnak elég rendszeresen és elég energiával dolgozni ahhoz, hogy rendszeresen foglalkoztatni lehessen őket". Ezek „jóindulatú, de szigorú fegyelmezésre" szorulnak.[1] Az nem újság, hogy a piac szabad működésének feltűnésmentesen működő kényszerítő intézkedéseken kell alapulnia; a XIX. század embere ezt jobban tudta, mint mi – akik már megfeledkeztünk róla. Az viszont, hogy az elemzés különválasztja a munkanélküliek egy sajátos kategóriáját – azokét, akik akaratuk ellenére kerültek ilyen helyzetbe –, jól jelzi a fordulatot, amely a gondolkodásban végbemegy.

Hallgassuk csak, hogyan fejti ki terveit William Beveridge négy évvel később a Királyi Bizottság előtt, amelynek az Erzsébet óta a brit szegény-kezelés fundamentumának számító Szegénytörvény, a *Poor Law* reformját kell tanulmányoznia. A férfi, aki a II. világháború után a brit *Welfare State* atyja lesz és a Lordok Házának tagjaként végzi majd napjait, 1907-ben még csak szerény kis szociális munkás. Az országot a közelmúltban sújtó válság idején egy állami segélyintézményt igazgatott az egyik londoni kerületben, és érdekes tanulságot vont le a dolgokból.

> Stepney-ben, ahol három éve egy segélyalapot próbáltam igazgatni, első tapasztalatom rögtön rádöbbentett a munkaerőfölösleg kérdésének súlyára. Mihelyt hajlandók voltunk az alkalmi munkások igényeire is tekintettel lenni, rögtön látszott, hogy ezek el fognak árasztani és el is fognak sodorni bennünket. Mindig végtelen sokan lesznek. Teljesen világos, hogy nem voltak folyamatosan munkanélküliek. Ilyen helyzetben akárki éhenhalna, hacsak nem tartja el a felesége, ami egy bizonyos mértékig lehetséges ugyan, de csak korlátozott mértékig. Így hát teljesen világos volt, hogy ezeknek az embereknek kellett, hogy legyen valami munkájuk, és valóban fölfedeztük, hogy időnként van is. Ebből arra a következtetésre jutottam, hogy a legfontosabb tény nem az, hogy időnként nincs munkájuk, hanem az, hogy időnként találnak valamit. (...) Ahhoz elég munkájuk volt, hogy helyben maradjanak, de ahhoz nem, hogy megfelelően megéljenek belőle.[2]

1 In: A.C. Pigou (ed.): *Memorials of Alfred Marshall*, 1925, 446-447. oldal.

2 *Royal commission on the poor law and relief of distress*, 1910, *Appendix*, v. 8. House of Commons paper Cd 5066/1910, Q. 78120, 123. oldal.

Ez az elemzés születése pillanatában mutatja meg a reformer gondolkodást, amint éppen egyszerre dolgozza ki a munkanélküliség, valamint a munka új fogalmát. Beveridge itt elsősorban a londoni dokkmunkásokra gondol, de ezen a különös eseten túl szavai a nagyvárosi népesség igen jelentős részére vonatkoznak.[1] Ezt kell eltüntetni, ezeket az embereket, akik úgy tartják fönn magukat, itt, a nagyváros közepén, hogy egyik nap dolgoznak, a másik nap nem. Charles Booth, a londoni munkástömegek fáradhatatlan megfigyelője, néhány évvel korábban úgy jellemezte ezeket az alkalmi munkásokat, hogy ők képezik a szociális probléma magvát. Nem az okozza a problémát, hogy nincs munka, hanem az, hogy van. És Beveridge, aki éppen az állami munkaközvetítő irodák országos hálózatának felállításáért harcol, meg is jelöli, hogy miféle sajátos sebészeti műtétet kell sürgősen végrehajtani:

> Annak, aki hetente egyszer kíván dolgozni, a többi időt pedig ágyban akarja tölteni, a munkaközvetítő iroda meghiúsítja ezt a vágyát. Aki csak bizonytalan, alkalmi foglalkozást akar találni, annak az iroda lassanként lehetetlenné fogja tenni ezt az életmódot. El fogja venni tőle azt a heti egy nap munkát, amit kérne, és valaki olyannak fogja odaadni, aki már négy napot dolgozik hetente, hogy ennek lehetővé tegye, hogy tisztességesen megéljen. Az első fajta munkást pedig az Ön kezébe adja vissza [Beveridge egy egyetemi tanárhoz intézi szavait, aki a szegénység szakértője], hogy jobb életmódot tanuljon és fegyelmet szokjon.[2]

Ez a visszájáról képviselt „munka-szétosztás" különösen jól rávilágít a közgazdász tiszta fogalmaira. Amit Alfred Marshall „rendszeres munkanélküliségnek", Beveridge pedig „alulfoglalkoztatásnak" nevez, az egy népréteget jelöl, s e népréteget egyszerűen meg akarják semmisíteni. Ezeket az alkalmilag foglalkoztatott dolgozókat vagy rendes bérmunkásokká kell tenni, vagy valódi munkanélküliekké. Így születik meg az „akaratlan munkanélküliség" (a mi modern munkanélküliségünk) a bérmunkaviszony (a mi modern munkánk) erőszakos általánossá tételéből.

Legalábbis ez az a diagnózis és ez az a cél, amelyet a XX. század elejének egy kiváló angol reformere megfogalmazott. Hatásának igazolásához és nemzetközi sikerének megértéséhez most azt kell megvizsgálnunk, hogy mi is valójában a cél. Egy szövegnek mindig veszélyes olyan értelmet tulajdonítani, amelyet maga nem explikál, itt pedig annál inkább az, mivel nem maradunk Londonban, hanem a korabeli iparosodott világ számos országát beutazzuk.

1 Gareth Stedman Jones kimutatta milyen lényeges szerepet játszik az alkalmi munka Londonban a XIX. század végén. Lásd G. S. Jones: *Outcast London: a Study of the Relationship between Classes in Victorian Society*, New York, Pantheon Books, 1984, 52-66. oldal.

2 *Royal commission on the poor law and relief of distress*, 1910, *Appendix*, v. 8. Q. 78153, 35. oldal. Beveridge itt Smart professzor kérdésére válaszol.

„Alulfoglalkoztatás" és ellenállás a bérmunkás léttel szemben

Az „alulfoglalkoztatás", aminek fogalmát Beveridge megalkotja, kétségkívül a korabeli munkásélet egyik lényegi vonása. De ismét csak igaz, hogy amennyire a tudós fogalom leírja azok tapasztalát, akikről beszél, épp annyira át is értelmezi és el is árulja azt.

A századforduló nagyvárosaiban a bérért való foglalkoztatás időszakossága sajátos jelenség, különbözik a munkamobilitás korábbi formáitól, amelyeknek ugyanakkor folytatása is új ipari és városi körülmények között. Számos társadalomtörténeti tanulmány leírta a XIX. századi munkások vándorlásait, a munkaerő ide-oda áramlását egyik iparágból a másikba, egyik régióból a másikba, a mezőgazdaságból az iparba és fordítva. Ezt a mobilitást olyan strukturális feltételek kényszerítették ki vagy tették lehetővé, mint az ipari, sőt létfenntartási válságok hirtelensége, a tevékenység erős szezonális változásai és a mezőgazdasági munkák éves fölszívó ereje, a helyi foglalkoztatási konjunktúrák közötti eltolódások. A dolgozók ugyan bért veszítenek általa, de közülük sokan függetlenné válnak a tulajdonostól, tágabb értelemben pedig a bérmunkás léttől.

A szakmával rendelkező munkás, aki városról városra vándorol, hogy keze munkáját eladja, központi figurája az első ipari forradalomnak. Nyomdászok és vasöntők, lakatosok és kőművesek, kocsigyártók és ácsok egészítik így ki tapasztalataikat, és követik a munkásfelvétel helyi fluktuációját, körforgásuk minden szakaszában a szakmai szolidaritás intézményeire támaszkodva: a brit szakszervezetek vándorlási segélyére *(travelling benefit)*, később a francia szakszervezetek és amerikai megfelelőik úti segélyeire *(secours de route)*.[1] Az például, hogy az angol takácsokat a XIX. század elején nem sikerült „leigázni", közvetlenül ennek az erős földrajzi mobilitásnak köszönhető.[2] A mesteremberekben kívül a segédmunkások egész serege volt úton, kiszolgáltatva a nagy építkezések és a mezőgazdasági munkák, az ipari terjeszkedés és a mezőgazdasági válságok játékának. Amerika „végvidékein" a hobó vagy vándormunkás még az 1920-as években is kulcseleme a munkaerőpiacnak.[3] Nem föltétlenül gyökértelen emberekről van szó, ahogyan azt a korabeli populista irodalom el akarta hitetni. A XIX. század végén a faluról vagy kisvárosból a városba ment munkások minden évben rendszeresen hazatértek, meg akkor is, amikor az ipar válsága nehézzé tette az életet. Így éltek az 1860-as évekig a Cantalból és Creuse-ből érkezett párizsi kőművesek.[4] A fiatal munkáslányok, akiket gazdálkodó szüleik

1 A brit példáról lásd E. J. Hobsbawm: „The tramping artisan", in: E. J. Hobsbawm: *Labouring Men*, Weidenfeld and Nicholson, London, 1964, 34-63. oldal. Rövid összehasonlító fejtegetés található: C. Topalov, *Aux origines de l'assurance chômage...*, 17-26. oldal.

2 E. P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, Penguin Books, 1980, 297-346. oldal.

3 Első kézből származó „antropológiai tanúságnak" lásd Nels Anderson: *The Hobo: the Sociology of the Homeless Man*, The University of Chicago Press, Chicago, 1923.

4 L. Chevalier: *La Formation de la population parisienne au XIXe siècle*, INED, Paris, 1950, 217-223. oldal.

a szomszéd gyárakba küldtek, hazatértek mire eladósorba kerültek. Így ment ez Új-Angliában Lowell vagy Manchester textilgyáraiban, amelyek 1900 körül a legnagyobbak voltak a világon.[1] Longwyban a kohászok – akárcsak Saint-Étienne-ben a bányászok – minden évben otthagyták a kohót meg az aknát, hogy learassanak. Éppígy a lyoni selyemszövők – akik pedig, ha a XIX. század elején valaki, hát ők aztán városi munkások voltak – rendszeresen mentek szüretelni Beaujolais-ba.[2] Amikor az iparosítás határon túli bevándorlók tömegeit szippantja föl, ezek közül sokan hazatérnek, mihelyt elegendő pénzt takarítottak meg vagy megritkul a munkaalkalom. Így térnek vissza a lotharingiai vasbányászok az itáliai Marche felé, a pennsylvániai acélgyárak segédmunkásai pedig Szlovákiába, Horvátországra vagy Magyarországra.[3]

Ám a munkások városok közötti vándorlása és a mezőgazdaságba való visszavisszahúzódása – országonként eltérő ütemben – mind ritkább jelenséggé válik. Franciaországgal kapcsolatban Michelle Perrot az 1870-es és 1880-as évekre teszi ennek bekövetkeztét. Bár „a hajdani mobilitás lelassulása során az alulfoglalkoztatás fennmarad (...) megfigyelhető a munkaerő meggyökerezése". „A munkanélküli inkább elfogadja, hogy szakmát változtasson, vagyis lemondjon képzettsége hasznosításáról, de egyre kevésbé hajlandó helyet változtatni."[4] A földrajzi stabilizációnak ez a tendenciája Angliában az 1840-es évektől, Franciaországban 1880-tól, az Egyesült Államokban néhány évtizeddel későbbtől kezd megjelenni. A szakmunkásokra nézve a jelenség egyik mutatója az, hogy a szakszervezeti vándorsegélyzők lassanként fölöslegessé válnak. Egyre inkább az a helyzet, hogy ha az ember egy munkaerő-körbe tartozik vagy oda bevándorol, akkor általában ott is marad.

Ettől kezdve tehát a nagyvárosi munkáscsaládoknak egész életükre helyben kell megtalálniuk a fennmaradásukhoz szükséges forrásokat, akármilyen évszak van és akármilyen legyen a gazdasági konjunktúra. A XX. század kezdetén azonban sok munkás és munkásnő foglalkoztatása rendkívül bizonytalan. Ez akarva-akaratlan oda vezeti őket, hogy kijátsszák az ipari bérmunka rosszul felállított fegyelmezési rendszereit.

Ennek jelei az első statisztikai felmérések a munkaidő hosszáról és a foglalkoztatottak számáról. Ezek azt mutatják, hogy a munkások jelentős hányada ideje jó részében munka nélkül van, még erős konjunktúra idején is. New Yorkban például 1902-ben a munkás családfőknek csak 44 %-a dolgozott egész évben, a többiek átlagosan tíz hétig munka nélkül voltak. Szintén New Yorkban, 1910-ben a szak-

1 T. K. Hareven: *Family Time and Industrial Time*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982, 9-68. oldal.

2 G. Noiriel: *Longwy. Immigrés et prolétaires, 1880-1980*, PUF, Paris, 1984, 23-63. oldal; Y. Lequin: *Les Ouvriers de la région lyonnaise, 1848-1914*, Presses Universitaires de Lyon, Lyon, 1977, 1. kötet, 138. oldal.

3 G. Noiriel: *Longwy...*, 221. oldal; D. Brody: *Steelworkers in America. The Nonunion Era*, Harper and Row, New York, 1960, 96-111. oldal.

4 M. Perrot: *Les Ouvriers en grève. France 1871-1890*, Mouton, Paris – La Haye, 1974, 1. kötet, 137, 151-152. oldal.

szervezeti tagok, akik lényegében szakmunkások voltak, bérük 20 %-át veszítették el munkanélküliség következtében, s ez az arány az építőipari szakmákban, a hajójavítóknál és a dokkmunkásoknál meghaladta a 30, sőt a 40 %-ot.[1]

A foglalkoztatás éves egyenetlenségének az a tényezője, amelyet a megfigyelők a századfordulótól kezdve előtérbe állítanak, számos iparágban a termelés szezonális jellege.[2] Így csúcsidők és holtszezonok adják a ritmust a különböző luxusáruk iparában, a ruhaiparban, az élelmiszeriparban, az építőiparban, a dokkokban. Az alkalmazott létszám minden évben hosszú hónapokon át nagyon erősen csökken, mint a nőiruhaipari dolgozóknál decembertől februárig és főleg júliusban és augusztusban; a gázipariaknál februártól szeptemberig; a bútoriparban tavasszal, a dohányiparban ősszel, az építőiparban télen.[3] Az Egyesült Államokban a század elején a kézműipari szakmák egészét tekintve június-júliusban, majd ismét januárban a legalacsonyabb az alkalmazotti létszám.[4] Amikor a holtszezon ráadásul ipari válsággal esik egybe, különösen drasztikusan megnő a munkanélküliek száma. De még virágzó időszakban is nagy mértékben szezonális a termelés és a foglalkoztatás. E szembeszökő jelenség azonban csak egyik oldala a bérmunka széttagoltságának, időszakosságának a manufakturális munkamegosztás és a vele járó munkásmagatartások összefüggésében.

Úgy látszik, hogy tartósan egyazon vállalat alkalmazásában állni és egy egész évig, de néha akár csak egyetlen hétig rendszeresen dolgozni olyan tapasztalat, amely a nagyvárosi üzemek szakmunkásaitól éppúgy idegen volt, mint a segédmunkások tömegétől. Ez nagy mértékben magából a munka- és termelési viszonyoknak a jellegéből fakadt, amelyek majd a gépesítéssel változnak meg gyökeresen.[5] A manufakturális munkamegosztás elemi feladatokra tagolja a munkafolyamatot, ezeket azonban továbbra is olyan munkások látják el, akik a maguk személyes szaktudására támaszkodva végzik a munkát. A tulajdonos még kevéssé tudja befolyásolni magát a termelési folyamatot, a termelékenységre gyakorolt nyomás csak kerülő úton érvényesülhet: leválasztják a termelés egyes szakaszait, amelyeket kevésbé képzett dolgozók is el tudnak végezni; úgy határozzák meg egyes feladatok bérét, hogy növeljék a munka intenzitását vagy megnyújtsák a tartamát; a műhelyekben pedig olyan felügyelőkre bízzák a műveletek ellenőrzését, akik a szakmából kerültek ki, és ismerik a munkások ravaszkodásait. A munkafolyamatnak ez a felaprózása általában komplex alvállalkozói láncok formáját ölti, amelyek néhány nagy műhelyt, sok kisvállalatot és gyakran tengernyi bedolgozót kapcsolnak össze. A folyamat különböző szakaszaiban gyakori munkaszervezési és toborzási forma az alvállalkozói rendszer („*marchandage*" vagy „*contract system*"). A munkáltató egy alvállalkozóra bízza a feladatot, meghatározza a fizetséget és a határidőt, és ennek az alvállalkozónak kell aztán felvennie, dolgoztatnia és fizetnie a munkásokat. Ez az alvállalkozói forma magukon a nagy cégeken belül is előfordult, a csapat esetleg úgy dolgozott a tulajdonos műhelyében, hogy csak közvetve függött tőle. Amikor a munkáltató maga toboroz, ennek a formái sem állnak távol attól, amit leírtunk. Gyakran a munkafelügyelő sem jár el másként, mint az alvállalkozó, és munkacsapatait a munkapiac klasszikus helyein szerzi be: a Grève téren, a bisztróban, a „toborzóházban" („*house of call*"), ami általában egy kocsma vagy söröző. Még az olyan alkalmi segédmunkások toborzása is, mint a dokkmunkásoknál, hagyományosan csapatonként történik, a raktárkapukban.[1]

1 A *US Bureau of Labor* (Munkaügyi Iroda) 1902-es felmérése, illetve egy 1910-es felmérés a newyorki szakszervezetek körében. Idézi: *New York State. Commission appointed... to inquire into the question of employers' liability and other matters. Third report: unemployment and lack of farm labor.* Albany, J. P. Lyon Company, 1911, 30, 163. oldal.

2 Londonról G. S. Jones (id. mű, 33-51. oldal) igen teljes elemzését adja a szezonális ingadozásoknak. Franciaországban számos korabeli szerző hangsúlyozza a jelenséget, pl. François Fagnot: *Le chomage*. G. Bellay, Paris, 1905, 14-15. oldal.

3 *Royal commission on poor law and relief of distress,* 1910, „Statistics of seasonal industries and industries carried on by casual labour", in: *Appendix*, vol. 9. House of Commons paper Cd 5068/1910, 638-655. oldal. Ezek az adatok Londonra vonatkoznak, de valószínűleg általánosíthatók más, hasonló iparszerkezetű nagyvárosokra is.

4 *US Census of manufactures,* 1900 és 1905. Idézi: *New York State. Commission...*, id. mű, 39. oldal.

5 Lásd Marx klasszikus elemzéseit (*A tőke*, I. kötet, 14. és 15. fejezet) és számos újabb munkát, például: H. Braverman: *Labor and Monopoly Capital,* Monthly Review Press, London, 1974; M. Freyssenet: *La Division capitaliste du travail,* Savelli, Paris, 1977; B. Coriat: *L'Atelier et le chronomètre. Essai sur le taylorisme, le fordisme et la production de masse,* Christian Bourgois, 1979.

Azokban az iparágakban, ahol az állótőke kevés, a munka- és a munkaerőpiaci folyamatnak ez a struktúrája a foglalkoztatás szabálytalanságával és szezonális munkanélküliséggel jár együtt. Ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a munkások ellenőrizzék a munkásfelvételt, az időbeosztást és a foglalkoztatási mobilitást, s ez a gyakorlat a legképzettebbeknél nagyon elterjedt. Ezek a mindennapi reakciók megvilágítják, hogy mi lehet az értelme maguk a munkások számára annak, amit Beveridge „alulfoglalkoztatásnak" nevezett el, s egyúttal ezek képezik a munka ellenőrzéséért folytatott kollektív harc alapját a szakmunkások világában.[2]

A szakmunkások számára központi cél a munkásfelvétel ellenőrzése, mert minden más nagy mértékben ezen múlik. A műhelyen belüli inaskodás fenntartásáért, az új felvételeknél a munkacsapat és a családi szálak fontosságáért, az alvállalkozó „megkerülésének" lehetőségéért a munkások oldaláról folytatott csaták az ellenállás megannyi mindennapi formáját jelentik, amelyek szervezett kifejezésüket a rögzített munkanormák és a „*closed shop*"[3] szakszervezeti köve-

1 A párizsi munkásfelvételi gyakorlatról lásd B. Mottez: *Systèmes de salaires et politiques patronales. Essai sur l'évolution des pratiques et des idéologies patronales.* CNRS, Paris, 1966, 21-76. oldal, A. Cottereau: „Vie quotidienne et résistance ouvrière à Paris en 1870", in: D. Poulot: *Le Sublime,* Maspéro, Paris, 1980, 73-81. oldal. Az Egyesült Államokra nézve lásd D. Nelson: *Managers and Workers: Origins of the New Factory System in the United States,* University of Wisconsin Press, Madison, 1975, 35-42. oldal.

2 A „munkásarisztokrácia" fogalmának újraértékeléséhez kapcsolódó újabb történetírás kiemeli az ellenőrzési követeléseket. Lásd jelesül D. Montgomery: „The 'new unionism' and the transformation of workers' consciousness in America, 1902-22", in: *Workers' Control in America,* Cambridge University Press, Cambridge, 1979, 91-112. oldal

3 Így hívják azt a műhelyt, illetve többnyire céget, amelyben egy szakszervezet eléri a munkáltatónál, hogy csak az ő tagjait alkalmazza. *(A fordító)*

telésében találják meg. Arra kényszeríteni a tulajt, hogy csak a szakszervezet közvetítésével vehessen fel embert, annyi mint a szervezett munkások javára intézményesíteni az imént leírt munkaerőpiaci struktúra által nyújtott ellenállási lehetőségeket. Akár gyakran elérik, mint egyes foglalkozások Angliában vagy az Egyesült Államokban, akár csak ritkán, mint Franciaországban, a *„closed shop"* nagyon elterjedt követelése a szakmunkás szervezeteknek a századelőn.

Ugyanakkor az időfelhasználás ellenőrzésére is kifejlődnek közös gyakorlatok és stratégiák. Kétségtelen, hogy először is a munkában töltött órák számának és intenzitásának csökkentéséről van szó. Rövidebb munkanapot, szabad vasárnapot, majd szombatot, csúcsszezonban „csúsztatást" – mind olyan követelés vagy gyakorlat, amely lehetővé teszi a terhek csökkentését, de főleg „a munkást sújtó igazi csapás, a munkanélküliség, felmorzsolását"[1], a munka és a munkabér az év hosszabb időszakára elnyúló elosztását. Ezzel együtt magának a munkában töltött időnek a védelméről is szó van: a műhely nyitottságáról, a szabad kibe járás jogáról, a munkanap „megszakíthatóságának" megőrzéséről, a pihenőkről, a beszélgetés, az ivás, a dohányzás jogáról. A *„sweating system"* iparágaiban – amilyen a ruhaipar – az otthonmunka kifejlődése a századfordulón a nagyvárosokban talán nemcsak az otthon munkahellyé válását és a túlhajszoltságot jelenti,[2] hanem azt is, hogy az időt a család és a családi munkaerőforrások szükségletei szerint szervezik meg.

Egyébként ugyanazok a munkások, akik fellázadnak a munka hiánya ellen, nem követelik az állandó munkát vagy a folyamatos munkát, amit majd sokuknak meghoz az ipari racionalizálás. A tulajdonosok panaszai Franciaország és Anglia nagyvárosaiban „szent Hétfő napjának" megünneplése miatt, azt jelzik, hogy a mulasztások gyakorlata még a foglalkoztatottság időszakában is nagyon elterjedt volt. Egyes szakmákban úgy látszik, hogy a legjobb munkásoknak az a szokásuk – s ehhez igencsak tartják magukat –, hogy három vagy négy napi intenzív munkával teljesítik a hetüket, utána pedig csak akkor jelennek meg újra a műhelyben vagy az építkezésen, ha úgy hozza a kedvük. A párizsi vasgyárakban ilyenek a „kismenők" (*„sublimes simples"*), akik nem dolgoznak, amíg van pénzük, és a „nagymenők" (*„vrais sublimes"*), akik három és fél napos hetekkel biztosítják a megélhetésüket.[3] Ilyenek a londoni hajójavító szakmunkások is. „Többségük a legjobb munkások közé tartozik – jegyzi fel a gépész szakszervezet titkára –, de sok kívánnivalót hagynak maguk után. Rövid időkre alkalmazzák őket, és olyankor gyakran éjjel-nappal dolgoznak. Azután otthagyják a mun-

1 Ahogyan a villefranche-i kelmefestők 1881-ben kifejezték. Idézi Michelle Perrot: *Les Ouvriers en grève...*, 1. kötet, 288. oldal. A sztrájkolók követeléseinek elemzését lásd uo. a 251-311. oldalon.

2 Michelle Perrot: „De la nourrice à l'employé... Travaux de femmes dans la France du XIXe siècle", *Le Mouvement social*, 105, 1978. október-december, 5. oldal.

3 A. Cottereau: *Vie quotidienne et résistance ouvrière...*, 17-24. oldal.

kát és rossz szokások rabjaivá válnak." Ez pedig ragályos: „Van egy ilyen munkástípus, és félek, hogy ha egy rendes munkás ilyen lesz, akkor már nagyon nehéz neki megváltozni."[1]

Ugyanezen a struktúrán és az autonómia ugyanezen logikáján alapul a szakmunkások nagy munkahelyi mobilitása a gyárnegyed szűk terében. Akár megszokott csapatával együtt változtat állást, akár összeszedi a szerszámait és leszámol, mert nem tetszik neki a művezető hangneme, mindig arról van szó, hogy a munkás kihasználja a munkafolyamatban betöltött kulcsszerepét, legföljebb pár napig munka nélkül van a két munkáltató között. Ez a mobilitás a bérmunkából való kilépéssel is megvalósul, ami néha végleges, mint a Jacques Rancière[2] által leírt „álmodozóknál", máskor időleges. Számos foglalkozásban mindig önállósíthatja magát az ember, hogy közvetlenül a kuncsaftnak vagy piacra termeljen, vagy alvállalkozóként vállaljon munkát. Ilyenek az építőipari szakmák, különösen a belsőmunkák szakmái, de a ruhaipar és az órás szakma is. Tudjuk e piciny vállalkozások „halandósága" igen nagy, és azt is tudjuk, hogy a XIX. század második felében a nagyvárosokban egyre nő a számuk.[3] A bérmunkásságból való végleges kilépés legtöbbjük számára nem elérhető, de a kibe lépés gyakori, és enyhíti a munkás függőségét. A szakképzetlen munkások mobilitása valószínűleg más természetű. Mivel a munkáltató lecserélheti őket, és egyik iparágból a másikba mehetnek aszerint, hogy hol van szükség munkáskézre, a segédmunkások nem maguk választják a mobilitást, különösen nem depresszió idején. Mégis, azokban az iparágakban, amelyek századunk első évtizedeiben, a föllendülés és a nagy munkaerőkereslet idején léptek a gépesítés útjára, a tulajdonosok rendszeresen szembetalálják magukat e munkás kategóriák – és az akkor megjelent betanított munkás kategóriák – igen nagy fluktuációjának (*„turn over"*) problémájával. 1918-ban az amerikai kormány munkaügyi minisztere így kommentálta a fegyvergyári alkalmazottak pokoli fluktuációs rátáját: „A *turn over* az egyéni sztrájk."[4]

A munkahelyi mobilitás és a munka nélküli napok, akár kényszerűek, akár önként vállaltak, gyengítik a bérmunkás köteléket. Csakhogy ha nincs munkáltató, nincs bér. Hogyan állhatott hát fenn ez a strukturális „alulfoglalkoztatás", ráadásul úgy, hogy a munkások ugyanakkor az ellenállás eszközéül használták? Csakis úgy, hogy támaszul ott volt az akkori nagyváros, a munkásnegyed, a munkáscsalád.

Maga a nagyváros, amelyben még a városi kisemberekkel együtt élnek az ipari munkások, lényegi forrása a népi életnek, kimeríthetetlen „természet". A vá-

1 George N. Barnes, az Egyesült Gépész Szövetség titkára, egy 200-300 munkással dolgozó nyomda igazgatója, munkáspárti képviselő (1907) tanúskodása, in: *Royal commission on the poor law and relief of distress*, 1910, *Appendix*, vol. 8, QQ 82852-82860, 244. oldal.

2 J. Rancière: *La Nuit des prolétaires. Archives du rêve ouvrier*, Fayard, Paris, 1981.

3 A második császárság Párizsára Jeanne Gaillard mutatta ki a jelenséget. Lásd *Paris, la Ville, 1852-1870*, Ed. Honoré Champion, Paris, 1977, 430-440. old.

4 W. B. Wilson: „The efficiency of labor", *Annals of the Academy of Political and Social Science*, 78, 1918. július, 71. oldal.

ros változatos munkapiac, ahol a különböző tevékenységek holtszezonjai nem mindig esnek egybe, ahol mindig sok álláslehetőség van, és a helyek, ahol munkára lehet jelentkezni, mindig közel vannak. Ez az egyik fő ok, amiért a bizonytalan foglalkoztatottságú munkások számára lényeges, hogy a lehető legközelebb lakjanak az iparnegyedekhez.[1] Emellett a városban ott vannak a kereskedelmi negyedek és a polgárság lakónegyedei is, ami sok apró mesterséget tesz lehetővé: az utca mesterségeit éppúgy, mint azokat, amelyeket a polgároknál vagy otthon a munkásnál lehet gyakorolni; azokat, amelyekre a szolgáltató vagy elárusító cégeknek van szükségük, amelyek a kis kézműves termelés körébe tartoznak, és amelyek a javak forgalmát segítik; olyan tevékenységeket, amelyeket a maga számlájára végez az ember, és olyanokat, amelyeket a máséra; legális, fekete és törvénybe ütköző tevékenységeket. A munkás háztartásgazdaságban, amely intenzíven kihasználja a várost, központi szerepet játszanak a nők, de még a gyerekek is. A „háziasszonyok" a bérmunkáslét peremén élnek, de mindig dolgoznak, különösen, amikor az emberüknek nincs munkája. Eladnak, standon vagy kosárból, kenyeret hordanak, ellátják a háztartást, mosnak, varrnak, otthoni munkát vállalnak, és néha még a gyárba is elmennek. „Ennek az örökké gyűjtögető teremtésnek – jegyzi meg Michelle Perrot – a város erdő, ahol e tevékenységét szakadatlanul folytathatja."[2] Mivel az otthoni feladatmegosztásban az ő dolga a pénz kezelése, mihelyt levették belőle azt, ami dohányra, borra – vagy sörre – meg az ember útiköltségére kell, a munkásfeleségnek kell úgy intéznie, hogy a dolgok összepasszoljanak. A századelőn egy brit kutató nem rejtette el csodálkozását ennyi találékonyság láttán:

> A legenergikusabb asszonyok hihetetlenül hatékonyan hidalják át az állások közti időt, és kis megszakításokkal kitöltik az évet lekvár- és sörfőzéssel, mosással és használtruha-árusítással, emellett vezetik a háztartást és mindenhez alkalmazkodnak. (...) Kövessünk csak nyomon egy-egy asszonyt: gyufásdobozt készít, majd komlót szed, aztán lépcsőházat takarít, és van úgy, hogy mozgóárusként kínálja portékáját. Találtunk olyan varrónőt, aki könyveket hajtogatott, egy lekvárfőző lányt, aki szivart sodort, és egy gépmunkásnőt, aki óránként egy shillingért zongoraórákat adott.[3]

A lányok hamar követik anyjuk sorsát, míg a fiúk, mihelyt az iskolakötelezettség végére vagy annak közelébe érnek, egyre több apró munkát vállalnak: bevásárolnak, újságot árulnak, csomagot hordanak, söprögetnek a műhelyben stb.

1 H. J. Dyos – D. A. Reeder: „Slums and suburbs", in: H. J. Dyos – Michael Wolff (eds): *The Victorian City,* Routledge and Kegan Paul, London, 1973, 1. köt., 368-369. oldal.

2 M. Perrot: „La femme populaire rebelle", in: C. Dufrancatel et al.: *L'Histoire sans qualités,* Galilée, Paris, 1979, 142. oldal. A „nagymenők" asszonyainak tevékenységéről lásd A. Cottereau: *Vie quotidienne et résistance ouvrière...,* 32. oldal.

3 *Royal commission on the poor law and the relief of distress,* 1910, Special invesitigator Mr. Jones final report, part II, 30. oldal.

„Egy 13-14 éves fiúnak – jegyzi meg egy manchesteri egyetemi tanár – könnyű valamilyen nagyjából kvalifikálatlan munkát találnia, amely olyan bérhez juttatja, mely az adott pillanatban neki magasnak tűnik, és növeli függetlenségérzetét az iskolai fegyelemmel és az otthon kényszereivel szemben."[1] A nagyvárosi munkásasszonyoknak és -gyerekeknek ezek a szétaprózott, időleges és viszonylag önálló munkái nemigen készítik föl őket az ipari fegyelemre, sőt, az apának lehetővé teszik, hogy kitartson, amikor nincs munkája, és gyakran azt is, hogy ügyesen elkerülje a bérmunkás lét kényszereit.

De még más is van. A város által nyújtott csurranó-cseppenő, de nagyszámú pénzforrás mellett a munkásnegyedben, távol a tulajtól és a polgároktól, a munkásháztartás gazdaságában lényegesek a *társas kapcsolatok.* Ebben a századeleji városi társadalomban Elen Ross szerencsés kifejezése szerint a legtöbb család számára maga a negyed volt a „biztonsági háló".[2]

Robert Roberts ezt jegyezte meg az 1914 előtti Manchesterről: „Természetesen minden iparváros egy csomó bizonytalan körvonalú, egymásra rakódó »falut« zár magába. A hetven évvel ezelőtti Nagy-Britannia ilyen »falvai« csaknem teljesen önálló közösségek voltak."[3] Ez a jelenség nagyon általános, és hosszan fennmarad a XX. század folyamán. A munkásnegyed határain belül szövődnek a rokonsági szálak, ide gyűlnek a „földiek", itt találhatók az egy szakmabeli munkások. Belleville-ben 1900-ban éppúgy, mint a két világháború közötti Leedsben vagy az ötvenes évekbeli Bethnal Greenben erős endogámiát figyelhetünk meg a negyeden, sőt az utcákon belül is.[4] Ami áll a régóta urbanizált munkásokra, megfigyelhető az újabb bevándorlókon is, akik újrateremtik „községeiket" a nagyváros falvaiban: ilyen az 1880-as évek zsidó konfekcióipari munkásainak telepe a párizsi Marais-ban, vagy a new yorki Lower East Side.[5] Családi kötelékek, származási kötelékek, szakmai kötelékek, a műhelynek, a lakásnak, a társas élet színtereinek térbeli közelsége mind összejátszik abban, hogy a negyedet szilárd népi és munkásközösséggé tegye. Amikor századunk második felé-

1 Michael Ernest Sadlernek, a manchesteri egyetem történelem- és tanügyigazgatási tanárának tanúskodása 1908-ból, in: *Royal commission on the poor law and relief of distress,* 1910, *Appendix,* vol. 9, Q 93386, 211. oldal.

2 E. Ross: „Survival networks: women's neighbourhood sharing in London before World War I", *History Workshop Journal* 15, 1983 Tavasz, 8. oldal. A következőkben sok illusztrációt kölcsönzök ebből a cikkből. A *„safety net",* a „szociális háló" kifejezést Churchill használta 1908-ban, amikor a brit kormány kidolgozta első társadalombiztosítási intézményeit.

3 R. Roberts: *The Classic Slum: Salford Life in the First Quarter of the Century.* Penguin Books. Harmondsworth, 1973, 16. oldal.

4 G. Jacquemet: „Belleville ouvrier à la Belle Époque", *Le Mouvement social,* 118, 1982. január-március, 61-66. oldal.; R. Hoggart: *La Culture du pauvre,* Ed. Minuit, Paris, 1970, 102-103. oldal. (Magyarul: Művelődés, gondolkodás, szokások. /Az angol munkásosztály – belülről/, Gondolat, Budapest, 1975); M. Young – P. Willmott: *Family and Kinship in East London,* Penguin Books, Hammondsworth, 1962, 86-88. oldal. Még egy brit tanulmány – H. McLeod: *Class and Religion in the Late Victorian City,* London, 1974, 296-297. oldal.

5 N. Green: *Les Travailleurs immigrés juifs de la Belle Epoque. Le „Pletzl" de Paris,* A. Fayard, Paris, 1985, 61-138. oldal; M. Rischin: *The Promised City. New York's Jews, 1870-1914,* Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1962, 51-94. oldal.

nek városrekonstrukciói ráküldik a bulldózereket ezekre a „gyógyíthatatlan övezetekre", a szociológusok még mindig találnak olyan meglepő szigeteket, mint a pályaudvari negyed Párizsban vagy a bostoni West End.[1] Nem idealizálunk: ezek a népi közösségek mélységesen hierarchizáltak és könyörtelenül engedelmeskednek a megkülönböztetések logikájának.[2] Mégis olyan forrásokat nyújtanak tagjaiknak, amelyek lehetővé teszik, hogy szembenézzenek a pénzszűke bizonytalanságaival.

Nagyon erős viszonossági szabályok csomózzák össze a negyedben a kölcsönös szolgálatok tökéletes hálóját. A rokonok vagy a szomszédok vigyáznak a kisgyerekekre, amíg az anyjuk dolgozik, vagy vezetik a háztartást, ha beteg. A gyerekektől is elvárják, hogy számos apró szolgálatot tegyenek. Kritikus helyzetben a szomszédok szemrebbenés nélkül elszállásolják a kilakoltatott családot, gondozzák a beteget, némi pénzt, élelmet, ruhát gyűjtenek, ha a férjnek tartósan nincs munkája vagy meghalt. A negyed kivédi a pénzhiányt: a pénz forog a családok között, hogy kifizethessék a gázt, az élelmiszert. Nem halt még ki a hitelezés, sőt alapvető az olyan háztartások számára, amelyek mindig le vannak maradva egy fizetésnappal: a fűszerest, a péket, a bor- vagy sörkereskedőt a hétvégén vagy kéthetente fizetik ki, a vasárnapi ruhát hétfőn „zaciba csapják" a következő szombatig. A negyed stabilitása gyakori költözésekkel is együttjárhat, ha a lakbérhátralék nagyon fölhalmozódik: ilyenkor csendben odébbállnak, egy szomszédoktól kölcsönzött kordéval. Lakásügyben általában nem példás lakáskörülmények követelése a fő gond, hanem a lakbér minimalizálása.[3] A pénzforrások bizonytalansága ebben is jól szervezi a fogyasztási szokásokat.

A kölcsönös szolgálatoknak ez a gazdasága néha a műhelybeli társakra épül, de leginkább az asszonytársadalomra.[4] Helyileg gyakran kis önsegélyző körökben, takarék-klubokban intézményesül, amelyek temetési vagy ruhavásárlási segélyre gyűjtenek, lottóklubokban, ahol minden héten betesznek egy kis összeget egy szomszédnál vagy egy bisztróban. A legjobban és legrendszeresebben fizetett munkásoknak lehet kölcsönös segélyegyletük, egy *friendly society*, vagy egy szakszervezetük, általában helyi szintű. Ezeket a népi „megtakarítási" módokat még kevéssé vizsgálták, de igen kétséges, hogy megfelelnének annak a moralizáló képnek, amelyet a refomerek alkottak róluk. Nagyon is úgy tűnik, hogy inkább egyfajta „irracionális" fogyasztást tesznek lehetővé a foglalkoztatás bizonytalansága ellenére, valamint a rendszeres bérmunkás léttel szembeni ellenállást.[5]

1 H. Coing: *Rénovation urbaine et changement social. L'ilot No. 4. (Paris 13e)*, Éditions ouvrières, Paris, 1965; H. J. Gans: *The Urban Villagers. Group and Class in the Life of Italian-Americans*, The Free Press, New York, 1962, 104-141. oldal.

2 Lásd pl. R. Roberts (id. mű) leírását: 14-31. oldal.

3 Lásd S. Magri: *Le mouvement des locataires à Paris et dans la banlieue parisienne, 1919-1925. Première approche,* Centre de Sociologie Urbaine, Paris, 1982, 80-91. oldal.

4 E. Ross: „Survival networks..."

5 G. S. Jones: „Working-class culture and working-class politics in London, 1870-1900: note on the remaking of a working-class", in: *Languages of Class. Studies in English Working-class History, 1832-1982,* Cambridge University Press, Cambridge, 1972, 199-202. oldal.

Ez után a nagyon rövid leírás után visszatérhetünk Beveridge és a korabeli angol reformerek diagnózisához és receptjeihez.[1] Mi a probléma az ő szemükben? A nagyvárosokban a munkaerőből egyszerre hiányzik a foglalkoztatási stabilitás meg a szakmai és földrajzi mobilitás. Óriási alkalmi munkás tömeg koncentrálódik a munkásnegyedekben, ahol bizonytalan munkákat kínálnak nekik: „A képzetlen munkaerőnek sajnálatos tendenciája, hogy bizonyos körzetekben megrekedjen" – vonja le következtetését a szegénytörvény reformjával megbízott Királyi Bizottság.[2] Gyakran a szakmunkások is ugyanúgy viselkednek: rendkívül mobilak munkahelyileg, de nem hajlandók elhagyni a negyedet. Igyekeztem megmutatni, hogy mi teszi lehetségessé és ugyanakkor szükségessé ezt a gyakorlatot: a munkások ezzel egyszerre védekeznek a pénzjövedelem bizonytalansága és a bérmunkás függőség ellen. Azért tudják megtenni, mert a munkafolyamat jellemzői megengedik, és mert a város és a negyed – akárhogy alakuljanak is a körülmények – biztosítja nekik a szükséges forrásokat. Ellenállásuk e gyakorlata viszont fönntartja azokat a termelési és városi struktúrákat, amelyekre támaszkodik.

Ez a helyzet megfelel a manufaktúrális szektorok hagyományos munkáltatói által képviselt rövidtávú érdekeknek. Elfogadhatatlan viszont mind azoknak a gyárosoknak, akik hozzáfogtak a munkafolyamat racionalizálásához, mind pedig a reformereknek, akik megértették, hogy a „szociális kérdés" csakis a munkások életmódjának radikális átalakításával oldható meg. A diagnózis után lássuk hát a recepteket. Egyidejűleg több támadási irányt dolgoztak ki a reform különböző speciális frontjain. Az egyik legjelentősebb közöttük a munkásélet városi környezetének radikális megváltoztatása.[3] Témánk szempontjából ez azért fontos, mert ennek célja az, hogy a legtöbb munkás számára rendszeressé tegyék a foglalkoztatást, az erre alkalmatlanokat pedig kirekesszék a munkaerőpiacról. Azt mondhatnánk, annak az „ipari tartalékseregnek" a felszámolásáról van szó, amelyről Marx negyven évvel korábban kimutatta, hogy döntő szerepet játszott az első iparosítási hullámban. Beveridge elismeri, hogy a folyamatosabb foglalkoztatás „azonnal meg fogja növelni a munkanélküliek összlétszámát; a tartalékot fölösleggé változtatja".[4] Ezért a reformvállalkozás stratégiája a megcélzott kategóriák szerint különbözik. A bérmunkásként megállapodott munkások számára – akik akaratuktól független „ipari" okokból kényszerülnek mun-

1 Jelen szempontunkból másodlagosnak tartom azokat a különbségeket, amelyek egyes pontokban fennálltak a Királyi Bizottság többsége, a Webbék által vezetett kisebbség és a Beveridge által ténylegesen bevezetett politika között, melyet Churchill és Lloyd George támogatott politikailag. A kötelező állami munkanélküli biztosítás intézményének 1911-es nagy-britanniai bevezetéséhez vezető döntési folyamat leírásához lásd J. Harris: *Unemployment and Politics: a Study in English Social Policy, 1886-1914,* Clarendon Press, Oxford, 1972.

2 *Royal commission on the poor law and relief of distress. Report*, House of Commons paper Cd 4499/1909, 397. oldal.

3 Lásd pl. S. Magri – C. Topalov: „De la cité jardin à la ville rationalisée : un tournant du projet réformateur, 1905-1925. Étude comparative France, Grande-Bretagne, Italie, Etats-Unis", *Revue française de Sociologie,* 1987, 3. szám, 417-451. oldal.

4 *Royal commission on the poor law and relief of distress, Appendix* v. 8. Q. 78049, 1910, 31. oldal.

kátlanságra – a munka nélküli időszakokra belép egy munkanélküli biztosítás. A megbízhatatalanokra viszont „nem hiszem, hogy pazarolnunk kéne szánakozásunkat” – mondja Beveridge.[1] Az ilyeneket kirekesztik a piacról, és úgy kezelik őket, ahogy megérdemlik: álljanak odébb, vagy önkéntes (s ha úgy esik: kötelező) átnevelő munkaközpontokban a helyük. A fábiánus szocialista Sidney és Beatrice Webb, a modern szociálpolitika vezéralakjai sem járnak más úton: „a köz terhén felépülő segélyezési rendszer nem lehet meg egy olyan intézmény nélkül, ahová az egyéneket bíróilag elhelyezik és kényszerrel fogva tartják. (...) A büntetőügy ilyesféle reformja teljességgel elengedhetetlen a munkanélküliség hatékony kezeléséhez.”[2] A kétféle népesség világos szétválasztására az állami munkaközvetítő iroda szolgál: ez a munkakereslet és -kínálat központosításával „szervezi” a munkaerőpiacot, és egyszerre segíti elő a foglalkoztatás stabilitását és a térbeli mobilitást.

E javaslatok alapjául egyrészt az a megállapítás szolgál, hogy az emberbaráti segélyezés hagyományos formái sorra-rendre kudarcot vallanak, másrészt egy olyan intézmény megfigyelése, amely nagyon ígéretes, ha jól élnek vele: a munkásszakszervezetek sztrájksegélye.

A segélyezés ellentmondásai

A századfordulón a szegénység kezelésével kapcsolatban a reformgondolatok kulcsszava a „kategorizálás” volt. Azaz: föl kell hagyni a megkülönböztetés nélkül osztogatott segélyezéssel, ami régóta heves kritikák tárgya, de hibájába minduntalan beleesnek, és olyan intézkedésekre kell áttérni, amelyek okaik szerint megkülönböztetik a szegénység formáit, és a szegények különböző típusait a rájuk méretezett megfelelő módszerekkel kezelik.

Ez a tendencia nemzetközi. Nagyjából egy időben és igen hasonló terminusokban fogalmazódik meg Nagy-Britanniában, Franciaországban és az Egyesült Államokban. Az alapvető célban, a kategorizálásban teljes az összhang az irányzatok között, még akkor is, ha egyébként szemben állnak egymással a bevezetendő reformok módszereit és ütemét illetően. Így közös nyelvet használnak a hagyományos filantrópia és egy új szociális közigazgatás hívei, bár ugyanakkor az egyik csoport ellenzi, a másik támogatja az állam kompetenciájának kiszélesítését e tárgyban. Az előtérben folyó viták, bármilyen fontosak is a meghozandó intézkedések meghatározásában, egy alapvető konszenzus határain belül mozognak.

E konszenzus lényege éppen a városi szegények tömegének kategóriákba sorolása. A nagy helyszíni felmérések, az új statisztikai eszközök, a konkrét beavatkozási intézkedések szorosan összekapcsolódnak a cselekvéshez szükséges

1 Uo. Q. 78093, 32. oldal.
2 S. Webb – B. Webb: *The Prevention of Destitution,* Longmans, Green and Co., London, 1911, 150-151. oldal.

szociális ismeretek létrehozásának érdekében. A magán-filantrópia intézményei, a munkaügyi és egészségügyi közigazgatás, az egyetemek, amelyek a társadalomtudományok bázisai, a reformtársaságok, amelyek papírra vetik a változás nyersfogalmazványait, feszültségeiken és titkos egyetértésükön keresztül együtt teremtik meg azokat az elemzési kereteket, amelyek a következő fél évszázad közhelyei lesznek.

A központi kérdés nem új: hogyan szüntessük meg a pauperizmust? Éppilyen régi a kiegészítő kérdés is: hogyan lehet ezt úgy csinálni, hogy a szegényeket érintő beavatkozás ne tartsa fenn, ne termelje újra a jelenséget, amelytől meg akarunk szabadulni? Ami viszont új, az az a szisztematikus törekvés, hogy valamilyen módon szétválasszák azokat a szegényeket, akiket tartósan pauperizáltnak lehet tekinteni, és a rendes, „szabályos” munkásokat, akik ideiglenesen látnak szükséget. A hagyományos segélyezés formái képtelennek bizonyultak erre a különbségtételre.

Igaz azonban, hogy a XIX. században mindvégig – de különösen a második felében – a szegénységet kezelő intézkedések alapvetően abba az irányba fejlődtek, hogy állandó harcot vívjanak az ellen, amit E. P. Thompson „morális gazdaságnak” nevezett.[1] Ez a felfogás évszázadok óta mélyen jellemzi a népi gondolkodást: a szegénynek joga van rá, hogy a gazdagok vagy a hatalmasok segítsenek rajta. Kétségtelen, hogy ez a felfogás éppúgy kulcsot ad az éhséglázadások megértéséhez, mint az olyan komplementer párok szívós továbbélésének megértéséhez, mint amilyen a magánjótékonyságban a filantróp és a lekötelezettje, vagy a községi intézmények esetében a patrónus és a kliens.[2] A bérmunkás lét új, tömeges megtapasztalásával talán még a születő munkásmozgalom által hangoztatott eszmébe, a munkához való jog követelésébe is átszivárog. A győzedelmes liberális kapitalizmusnak hozzá kell látnia, hogy gyökeresen kiirtsa azt a gondolatot és gyakorlatot, amely szerint bárkinek is joga lehet olyan jövedelemre, amely nem függ szigorúan a bérmunka-teljesítményétől.

Ebből ered az állandó feszültség a liberális elv és a filantropikus elv, a *„laissez-faire”* korszak két oldala között. Ebből a feszültségből egy kettős folyamat indul ki, amelyre Frances Piven és Richard Cloward világított rá:[3] a szűkölködők segélyezésének időszakosan és kaotikusan egymásra következő hol bővülése, hol szűkülése, valamint azoknak az intézkedéseknek folyamatos fejlődése, amelyek az egész támogatott népesség ellenőrzését célozták.

Régtől fogva megvannak a helyek, ahová a csavargókat és a nyomorgókat elzárják. A szegény-ápolda, a dologház, azoknak a nagy átalakulásoknak a szülötte, amelyek a XVI. század óta útnak indítják és a városokba űzik a gyökereiktől

1 E.P. Thompson: „The moral economy of the English crowd in the eighteenth century”, *Past and Present,* 50, 1971. február, 71-136. oldal.
2 Az amerikai városok „politikai gépezetével” kapcsolatban Amy Bridges világította meg ezt a leszámazási vonalat: „Rethinking the Origins of Machine Politics”, *Annals of the American Political Science Association,* 1980. aug. 31, Washington, D. C.
3 F. F. Piven – R. A. Cloward: *Regulating the Poor: the Functions of Public Welfare,* Pantheon Books, New York, 1971, 3-42. oldal.

megfosztott parasztok hullámait. Az 1800 körüli fordulat – hangsúlyozza Michel Foucault – lassanként az emberek benső átformálását célzó tudományos alapú intézményekké alakítja át a büntető-elzáró intézményeket.[1] A vállalkozás megvalósítására alkalmazott technikák sorozatos kudarca élteti mind a visszatérő reformokat, mind pedig az érdekükben mozgósított tudományok dinamikáját. A kategorizálás gondolata mindenesetre már útjára indult.

A szegények nagy tömegei azonban kívül vannak. Még ha sokan megismerik is az elzárást életük egyik vagy másik pillanatában, még ha már ennek puszta lehetősége befolyásolja is az önmagukról és a magukfajtákról alkotott képüket, azért a városok munkásnegyedeiben élik életüket, ott formálnak követeléseket, ott mozgolódnak. Az állami intézmények is régóta ott támogatják őket néhanapján. Épp ezen a ponton hoz újat a liberális fordulat. A brit szegénytörvény 1834-es reformja egy egyszerű elven alapszik: nincs többé közsegély a szegényeknek anélkül, hogy ennek fejében el ne zárják őket a *workhouse*-ba és meg ne fosszák őket állampolgári jogaiktól. Ha ez nem kell, marad a magánjótékonyság. A megvalósítás nehézségei és kompromisszumai ellenére az iparosodott országok többségében ez az irányzat válik uralkodóvá a század hátralevő részében. Ez az elve 1848-ban Párizsban a Nemzeti Műhelyek elleni támadásnak csakúgy, mint annak, hogy 1873-ban New York állam, majd 1898-ban New York város is beszünteti az emberbaráti intézmények minden pénzügyi támogatását.[2] Ezeket a fejleményeket rendszerint úgy tekintik, mint a liberalizmusnak, az állam visszahúzódásának megnyilvánulásait. Ám ehhez az értelmezéshez ragaszkodni annyi, mint elfelejteni, hogy ki tartja fenn a börtönöket. Lényegében talán inkább annak a harcnak az egyik formájáról van itt szó, amely a bérmunkássá tevésért folyik, annak a „szabad munkásnak" a megteremtéséért, aki korábban a városban a közigazgatás mellett megtalálta az egykori vidéki parcellája nyújtotta javak megfelelőjét.

A tömeges szegénység közvetlen kezelését tehát a filantrópiára hagyták. Ennek segélyező hálózata sűrű és ellentmondásoktól terhes. Az adakozókat az hajtja, hogy patronázst és klientúrát teremtsenek. A létrehozandó lojalitást mindegyikük kizárólagosnak szeretné, ami elkerülhetetlenül feszültségekhez vezet. A feszültségek akkor válnak élessé, amikor a politikai uralomért versengő társadalmi erők ellentétes elkötelezettségeket igyekeznek kialakítani a városi tömegekben. Az ilyen konfliktusok különösen akkor segítenek szőni a helyi politika szövetét, amikor a városi tanács intézménye demokratikussá válik: így lép fel a radikális Franciaországban az Egyház a Városháza ellen vagy az utóbbi az isteni jog gyakorlója ellen; a politikai gépezet főnöke (a *boss*) a patrícius elitek ellen az amerikai nagyvárosban. Mégsem a klientúrák konkurenciája a központi ellentmondása a filantropikus elvnek. A probléma abban van, hogy a szegények visszaélnek jótevőik jóságával. Az állam kétségtelenül kilépett a já-

1 Lásd M. Foucault: *Surveiller et punir. Naissance de la prison,* Gallimard, Paris, 1975.

2 D. M. Schneider – A. Deutsch: *The History of Public Welfare in New York State, 1867-1940,* The University of Chicago Press, Chicago, 1941, 2. kötet, 13-34. oldal.

tékból, de a segítségre való jog régi eszméje a magánjótékonyság tapasztalatából újjászületik. A szegények ravaszok, körüljárják az összes konkurenst, és végül többet szednek össze, mint amennyit régen a helyi hatóságoktól kaptak, de legalábbis többet, mint amennyire szükségük van.

Az ellencsapást az 1860-as évektől kezdve dolgozzák ki. Az angolszász országokban „tudományos filantrópiának" vagy „szervezett karitásznak" fogják nevezni.[1] Két stratégiai gondolaton alapul. Először is, szabályozni kell a jótékonysági intézmények konkurenciáját. Mivel a területeket nem lehet felosztani, a visszaélések megakadályozásának egyetlen módja a segélykérelmek szisztematikus centralizálása, ami lehetővé teszi a nemkívánatosak kiszűrését. Továbbá, a támogatásnak magának személyiségátformáló jellegűnek kell lennie, ha nem akarják, hogy fenntartsa az okokat, amelyek szükségessé teszik. Az elzárást megvalósító közintézményeken kívül a fegyelmező beavatkozások egész további skáláját kell tehát kidolgozni. És ezzel visszaérkezünk a kategorizálási törekvésekhez. A munkaképes férfiak számára a segélyek attól fognak függeni, hogy dolgoznak-e. Az asszonyok és a család számára a gyakori családlátogatások és a háztartási kiadások felügyeletének eredményeitől, a higiéniai szabályok betartásától. A lányok számára a helyzetüknek megfelelő nevelési formákban való részvételtől. Egyes sajátos kategóriákat speciális intézmények kezelnek majd: ekkor jelenik meg a debilitás és a deviancia fogalma mint konkrét beavatkozásra módot nyújtó kategória. Néha a szüleiktől kell megvédeni a gyerekeket, internátusokban nevelve vagy családoknál – jelesül vidéki családoknál – elhelyezve őket. A reformerek e kategorizálási folyamat minden lépésénél szembehelyezkednek a *status quó*val, megsértik a szituációban adott érdekeket, és a haladás bajnokaiként lépnek fel. Innen ered a reform fogalmának feltűnő zavarossága. Az állam többnyire igencsak „közel" van. Először is azért, hogy működtesse a törvényes elnyomást, amin számos emberbaráti beavatkozás alapszik: nevezetesen, megtiltja a csavargást, a szülői kötelességek elhanyagolását. Azután azért, mert a speciális szubvencionált vagy közintézményeket gyakran a tudományos filantrópia személyzete vezeti. Végül, különösen a század vége felé, minden válságciklusban ismét előtérbe kerül a helyi hatóságok szerepe a segélyek elosztásában. A filantrópiának és a közhatalomnak ilyenkor közös intézkedéseket kell kidolgoznia, hogy a segélykérelmeknek a válság által kiváltott megszaporodása ne vezessen a megkezdett racionalizációs fegyelmező törekvések hirtelen összeomlásához.

Általában mégis ez történik. E tekintetben az 1890-es évek nagy válsága fordulópontot jelent, mert ekkor rendülnek meg a megkülönböztetés nélküli segélyezés elé az előző időszakban nagy türelemmel felépített korlátok. Ekkor jön segítségül a szociológia, és válik sürgetővé a „reformok" szükségessége.

1 A londoni *Charity Organisation Society*-t 1869-ben alapítják; első amerikai megfelelőjét Buffalóban 1877-ben, a new yorkit 1882-ben. Lásd R. H. Bremner: „Scientific philanthropy", 1873-93, *Social Service Review,* 30 (1956), 168-173. oldal; K. Woodroofe: *From Charity to Social Work in England and the United States,* Routledge and Kegan Paul, London, 1962, 25-55 és 77-100. oldal; R. Lubove: *The Professional Altruist: the Emergence of Social Work as a Career, 1880-1930,* Atheneum, New York, 1977, 1-21. oldal; G. S. Jones, id. mű, 241-280. oldal.

Az 1880-as évek végétől ciklikusan visszatérő válságok idején a nagyvárosokban a munkanélküliek zúgolódó tömege a városi tanácshoz vagy az államhoz fordult, hogy azonnal közmunkát kapjon. A követelést átvették a szakszervezetek és – ahol voltak – a munkáspártok is. A hatóságok nyugtalankodtak, a filantrópok megmozdultak. A közhatalom rendszerint többé-kevésbé jelentős munkálatokat indított: ilyenek az 1889-es és 1900-as világkiállítás építkezései Párizsban; Chamberlain 1896-os körlevele, amelyben azt ajánlja a brit városi tanácsoknak, hogy foglalkoztassák a munkanélkülijeiket – amit aztán rendszeressé tesz az 1905-ös *Unemployed Workmen Act*; valamint a new yorki parkokban végeztetett munkák az 1893-95-ös és az 1907-08-as depresszió idején.[1] Ekkor születik meg a közigazgatásban az a gondolat, hogy előre betervezzenek olyan közmunkaprogramokat, amelyeket „a válságperiódusokban kényelmesebben és gazdaságosabban" lehet végrehajtani, enyhítve a munkanélküliséget.[2] Nincs már messze Keynes, mint látjuk. A hatóságok – általános szabályként – tiszteletben tartják a liberális elvet: csak munka ellenében jár segély. A városi munkanélküliek mezőgazdasági telepei, e német mintára létrehozott félig-meddig büntető intézmények lecsapolják a „maradékot", hogy egy kis részét munkával átneveljék. Párizs városának volt egy ilyen telepe 1892 és 1905 között La Chalmelle-ben, a *London County Council*nak Holleslay Bay-ben,[3] New York állam pedig 1911-ben fogadott el törvényt „egy állami ipari mezőgazdasági telep" létrehozásáról „azon felnőtt férfiak fogvatartására, humanitárius megfegyelmezésére, oktatására és megreformálására, akik hajléktalanként vagy csavargóként erre ítéltetnek".[4] Ez a törvény holt betű marad, a párizsi és a londoni kísérletekkel pedig felhagynak, mihelyt meglátják rendkívüli költségeiket és nevelési hatástalanságukat. A munka útján való közsegélyezés volumene csekély marad, így hát ismét a magánjótékonyság vállalja föl a tömeges nyomor gondját: a népkonyhák, az éjjeli szállások, a szén-, ruha- és élelmiszerjegy – sőt: pénzosztás – minden válság idején részei a városképnek.

Ekkor ismét zavarosra fordul a helyzet. Mindenki ugyanazokhoz a segélyszervezetekhez fordul. Elég egy lakbértartozás miatti kilakoltatás, hogy az ipari munkanélküli a hajléktalanok között találja magát; egy tartós munkanélküliség, hogy a jó munkás máris követ törjön egy városi építkezésen, vagy a krónikus alulfoglalkoztatás birodalmában kilincseljen munkáért, ahol a képzetlen alkalmi munkásnak lesz konkurense. A jótékonyság – szervezett formájában is – kudarcot vall. Ez 1909-ben a brit szegénytörvény reformjára kiküldött királyi bizottság lényegi következtetése: „A tapasztalat azt mutatja, hogy ezeket a kapkodva összeszedett és meggondolatlanul szétosztott alapokat igen nagy mértékben rendes munkára alkalmatlan és érdemtelen munkások nyelték el, a maguk kárára. Az ilyen ajándékok kudarca nyilvánvaló."[1] Ahhoz, hogy működőképes legyen, az intézmények működésébe kell beiktatni a népesség kategorizálását.

1 W. H. Beveridge: *Unemployment: a Problem of Industry*, Longmans, Green and Co., London, 1905, 154-157. oldal; D. M. Schneider – A. Deutsch: *The History of Public Welfare...*, 2. kötet, 34-49 és 200-222. oldal.

2 René Viviani francia munkaügyi miniszter 1908. március 31-én hozott rendeletének terminusai és indoklása, *Journal Officiel*, 1908. április 3, 2357-2358. oldal. Ugyanezen érvek alapján fogadták el az 1909. decemberi brit *Development and Road Improvement Fund Act*et.

3 Ezeket a tapasztalatokat tanulmányozták in: *Royal commission on the poor law and relief distress*, 1910, *Appendix* vol. 9., App. No. XXI (L).

4 D. M. Schneider – A. Deutsch: *The History of Public Welfare...*, 2. kötet, 201-203. oldal.

A munkanélküli biztosítás gondolata és a szakszervezeti modell visszájára fordítása

Hogyan válasszuk hát szét a tiszta búzát az ocsútól, hogyan oldjuk meg, hogy azok a „szabályos" munkások, akik időlegesen munka nélkül találják magukat, olyan jogokkal rendelkezzenek, amelyekre a tartósan alulfoglalkoztatottak nem tarthatnak igényt? Hogyan állandósítsuk egyre több dolgozó bérmunkás viszonyát a versenygazdaság inherens ingadozásai közepette? A szétválogatásnak és a gyakorlat átformálásának e kettős hatását egy szigorú szabály automatikus működésével kell biztosítani, nem pedig a személyes kapcsolatra épülő filantrópia mindig hibázó önkényességével. „Nem szeretem összekeverni az erkölcsöt és a matematikát" – jelentette ki ezzel kapcsolatban a brit *Board of Trade* titkára, Winston Churchill 1909-ben.[2] Jobbkeze, Llewellyn Smith pedig, aki a kötelező munkanélküli biztosításról szóló törvény szövegét véglegesíti, így fogalmaz: „Maga a rendelkezés működése fogja automatikusan kizárni a naplopókat. (...) Arra kell irányulnia, hogy bátorítsa a rendszeres munkaadói és munkavállalói kapcsolatokat, és hátrányosan érintse az alkalmi munkásfelvételt."[3]

A megoldásnak, amely felé a századforduló óta a reformerek egész áramlata nemzetközi szinten konvergál, két oldala van: állami munkaközvetítő irodák felállítása és egy munkanélküliség ellen biztosító rendszer létrehozása. Nagy-Britanniában – árnyalatnyi eltéréseik ellenére – ez a koncepciója Beveridge-nek, Webbéknek, de még az általában konzervatívnak tekintett *Poor Law* reformbizottság többségének is. Ezek a tervek 1908-tól kezdve megkülönböztetett politikai támogatást kapnak Lloyd George liberálisaitól, de elnyerik a toryk és – kezdeti ellenkezése dacára – a munkáspárt egyetértését is. Franciaországban a reform mozgatói egyaránt toborzódnak a Munkaügyi Hivatalban – elég itt csak a mérsékelt szocialista François Fagnot-t említeni – és a *Musée social* körében. Max Lazard és Léon Bourgeois, a „szolidarizmus" radikális ideológusa 1910-ben hozza létre a Munkanélküliség Elleni Harc Francia Társaságát (*Association française pour la lutte contre le chômage*). Politikai téren Millerand a javaslatok fő közvetítője, de – Laurent Bonnevay kezdeményezésére – a mérsékelt jobbol-

1 *Royal commission on the poor law and relief of distress*, 1909, *Report*, 397. old.

2 W. S. Churchill levele Llewellyn Smith-hez. „Notes on malingering", 1909. június 6, Beveridge MSS. Idézi B. B. Gilbert: „Winston Churchill versus the Webbs: the origins of British unemployment insurance", *American Historical Review* (71), 1966. április, 856. oldal.

3 H. L. Smith: „Economic security and unemployment insurance", *Economic Journal*, 20, 1906. december.

dal éppúgy elfogadja őket. Az Egyesült Államokban az 1906-ban létrehozott Amerikai Társaság a Munkaügyi Törvényhozásért *(American Association for Labor Legislation)* William M. Leiserton ösztönzésére a tizes évek elejétől foglalkozik a munkanélküli biztosítás problémáival. Az amerikai színpadon azonban elszigetelt marad ez az irányzat, és a háború után el is tűnik.

A munkanélküli biztosítás gondolata akkoriban gyakran azon a hagyományos nyelven fejeződik ki, amely az előgondoskodás és a takarékosság erényeit hirdeti. Csakhogy az ilyesféle „biztosítást" önkéntesen egyedül a munkásszakszervezetek gyakorolják, a kölcsönös segítő társaságok és a *friendly society*-k nem. Reformereink példája tehát: a szakszervezeti munkanélküli-segélyző. Ezt sajátítják hát ki és integrálják saját tervükbe olyan interpretációban, amelytől e munkásgyakorlat értelme megváltozik.

A szakértők és a reformerek elképzeléseiben egyidejűleg nyer megerősítést és torzul el az, ami a barrikád túloldalán történik. Leírásaik az életből merítenek, oknyomozásuk és statisztikáik azért foglalkoznak a szegényekkel, hogy nagyobb hatással lehessenek rájuk. Ez az anyag csak nehézkes dekódolás révén árul el valamit a populáris valóságról. A reformerek legjobb elemzései egyszerre szólnak a valóságról – ami nélkül akciójuk hatástalan maradna – és egy átalakítási tervről, amely a tudást szükségessé teszi és meghatározza a fogalmakat, melyek köré szerveződnie kell.

Ilyen a munkanélküliség modern fogalma is. Valóságos tapasztalaton alapul. Ne állítsuk elsietve, hogy tudományosabb, „igazabb", mint a moralisták nézetei, amelyeket – s ezt hangsúlyozni kell! – nem felvált, inkább csak melléjük sorakozik. Keressük ehelyett a szociális gyakorlatnak azokat az elemeit, amelyek lehetővé tették, hogy kiformálódhassék. És nézzük meg egyszersmind azt is, hogy milyen változásokat kényszeríthet rá e gyakorlatra a munkanélküliség „föltalálása" azon beavatkozási rendelkezések közvetítésével, amelyeket nélküle nem lehetett meghatározni.

A következő hipotézist fogalmaznám meg: a pauperizmus fogalma a városban, a munkásnegyedben születik, a munkanélküliségé pedig a szakértők körében. Az uralkodó osztályok megfigyelik a szegényt, a nyomorgót, a *paupert*, és megpróbálják ott kezelni helyzetét, ahol él, újratermeli magát, fenntartja a mocsok fészkeit és segélyt kér az emberbarátoktól vagy a helyi hatóságoktól. A munkanélküli, ezzel szemben, mindenekelőtt olyan szakmunkás, akit az ipari termelés periodikusan kivet magából, s akinek helyzetét – mint olyant – elismerik a munkanélküli segély, az *out-of-work-benefit* révén, amelyet szakmai szervezete nyújt neki. A szegények és a munkanélküliek megkülönböztetése erre a valóságos tapasztalatra épül. Jellemző e tekintetben, hogy a pauperizmus statisztikái a munkásnegyedekről, a községélyező intézményekről készített jelentésekben, az egészségügyi felügyelőknek a munkáslakásokról szóló nagy felméréseiben jelennek meg. A munkanélküliség statisztikáit ezzel szemben előbb mindig a munkaügyi hatóságok dolgozzák ki a szakszervezetektől kapott számok alapján. Az első ilyen országos adatsort a brit *Board of Trade* munkaügyi osztálya dolgozta ki 1881-től kezdve. A francia kereskedelmi minisztérium munkaügyi osztálya 1894-től követte ezt a gyakorlatot, az Egyesült Államok több északkeleti államának Munkaügyi Statisztikai Irodái pedig nagyjából 1890-től.

Lakóhelyükön támogatott szegények, szakszervezetükben biztosított munkanélküliek – a határ mégsem olyan világos. A közkórház vagy a *workhouse* paupere, vagy akár a városi közmunkán alkalmazott nyomorgó munkás és a tiszteletre méltó, de ideiglenesen állástalan munkás között kétségtelenül van különbség, de csak fokozatbeli. A választóvonal meghúzására a századfordulótól kezdve komolyan kezdik megfontolni a szakszervezeti – a reformerek által „nem önhibából bekövetkező munkanélküliség elleni biztosításnak" elkeresztelt – eljárás megszilárdítását, sőt szubvencionálását vagy akár államosítását.

Ez a megfogalmazás már maga is beavatkozás. Kettéválasztja a munkásszervezetek eljárásainak egészét, és az így elhatárolt elemnek olyan jelentést tulajdonít, amelynek nem sok köze van ahhoz, amelyet maguk a szervezett munkások tulajdonítanak neki. Mielőtt továbbmennénk, íme két jele ennek a torzításnak, amely oly jellemző a reformgondolkodásra. Először is, mint már megjegyeztük, a szakszervezeti munkanélküli segélyek nagyon gyakran „összekeverik" a különböző körülményeket, amelyek miatt a bér elvesztése előáll: a sztrájkot, a felmondást, a munkahiányt; néha a betegséget vagy a rokkantságot. Egyébként a szakszervezeti tagdíjakban is nehéz megkülönböztetni azt a sajátos részt, amelyet a munkanélküli segélyezés fedezésére szánnak. Ám egy olyan biztosítás fogalma, amelyben nem határozzák meg a fedezett kockázatot, sem pedig a neki megfelelő járulék fizetését, legalábbis szokatlan. Továbbá: egy munkanélküli biztosítási segély folyósítását meg kellene szakítani, mihelyt a munkanélküliség megszűnik vagy nem önhibán kívüli többé. Minden állami rendszer már felállításától kezdve ezen a szabályon alapszik: a munkanélküli iroda állásajánlatának visszautasítása azonnal maga után vonja a segélyezés beszüntetését. A szakszervezeti segélyezés egészen másképp működik. Azzal az jár együtt, hogy tilos elfogadni a szakszervezet normáinál alacsonyabb bérért – vagy egy „indexre tett" munkáltató által – felkínált munkát. A munkanélküli segélyt tehát úgy fogják fel, hogy lehetővé kell tennie rendelkezésre álló állások esetleges visszautasítását is.

Úgy tűnik, hogy a szervezett munkások régi és tartós hagyománya, a munkanélkülieknek nyújtott szakszervezeti segély előbb egy intenzív fejlődési és intézményesülési szakaszon, majd egy többé-kevésbé gyors hanyatló perióduson ment át. Az előbbi Nagy-Britanniában 1850 körül kezdődött, Franciaországban az 1880-as években, az Egyesült Államokban 1910 után. A hanyatlás Nagy-Britanniában megközelítőleg az 1920-as és 1930-as évekre tehető, Franciaországban és az Egyesült Államokban pedig valószínűleg a második világháború után. A szakszervezeti rendszerek meggyengülésében mindenütt lényegi szerepet játszott az állami rendszerek, a kötelező biztosítás vagy jogosultság alapján juttatott községély fejlődése, még olyan esetekben is, mikor szubvenció révén integrálták őket az állami eszközök közé. Ez az utóbbi megállapítás egyébként azt

sugallja, hogy a munkanélküliek szakszervezeti segélyezése nemcsak az állami beavatkozás, hanem belső okok miatt is visszaszorul. Lehetséges, hogy hanyatlása annak a sajátos típusú szervezetnek, munkáscsoportnak vagy stratégiának hanyatlásával jár együtt, amelyből született: a munkásfelvétel ellenőrzésének meghódítására és megvédésére szerveződött szakmunkásokéval.

A brit, a francia és az amerikai munkásmozgalom különbözőségét nem kell hangsúlyozni, mint ahogy azt sem, hogy mindegyikük mély konfliktusokat élt át a célokat, a cselekvési módokat és a szervezeti formákat illetően. Mégis, úgy tűnik, hogy ez a történet, a szakszervezeti politika története nagymértékben független maradt a munkanélküli segéllyel kapcsolatos gyakorlat lassú fejlődésétől. Ez utóbbi mindegyik országban nagyon hasonló az azonos szakmákban vagy iparágakban, bármilyen is a szervezetek politikai orientációja. Első pillantásra legalábbis, a húszas évek Franciaországában a két nyomdász szakszervezet – a *Szövetséghez* tartozó és az *Egységes*[1] – munkanélküli segélyezése alig különbözött egymástól, sem az amerikai *Typographical Union*okétól, *Lithographers' Union*okétól és *Printing Pressmen's Union*okétól vagy brit megfelelőikétől. Ami ezekben a szervezetekben (és olyan szervezetekben is, mint a gépipariak) közös, az egy követelési stratégia, amely hasonló eszközökre támaszkodik, és az érintett munkáscsoportok helyzetének azonosságán alapszik.

Próbáljuk visszahelyezni a szakszervezeti munkanélküli segélyezést azok tapasztalatának kontextusába, akik élnek vele és gyakorolják. Segítenek ebben olykor a megfigyelők is – amikor éppen nem a reform-szellemnek megfelelő szegmentáláshoz igazítják mondanivalójukat – és főleg maguk az érintett résztvevők. Fernand Pelloutier, a Francia Munkaközvetítők Szövetségének szabadelvű vezetője 1902-ben így fogalmazza meg az intézmény értelmét: „A munkanélküli segélyt úgy tekintjük, mint egy szolidaritási adósság lerovását, amelyre a szakszervezeti tagok szerződést kötöttek egymással, főleg pedig mint olyan eszközt, amellyel a munkanélkülit megmenthetjük az áron aluli munkaajánlatoktól."[2] Két, a szakszervezeti pénztárakat Franciaországban és külföldön tanulmányozó francia szakértő az Erkölcsi és Politikai Tudományok Akadémiájához 1910-ben benyújtott értekezésében arra a következtetésre jut, hogy a segélyezés kétségtelenül azért van, hogy „a bérüktől megfosztott szerencsétlenek segítségére siessen", de fő célja „a magas bérek fenntartása". „A munkanélküli segélynek ez a szakszervezeti felfogása magyarázza a segélyre való jogosultság kiterjesztését, a fölmondás és az önkényes kilépés utáni segítségnyújtás ugyanis a közösség érdekét szolgálja."[3] A munkanélküli segély tehát nem pusztán a nyomor enyhítésére szolgáló intézkedés, hanem harci eszköz, melyet természetesen a munkabérekért, de egy füst alatt másért is: a munkafolyamat és a munkapiac ellenőrzéséért vetnek be.

1 1921-re Franciaországban az Általános Munkásszövetség (*Confédération Générale du Travail* – CGT) többségének reformista irányával szemben annyira megerősödött a forradalmi (kommunista és anarchista) kisebbség, hogy a kongresszuson majdnem többségre jutott. Ekkor a többség kizárta a kisebbséget, amely erre Általános Egységes Munkásszövetség *(CGT Unitaire)* néven új konföderációt hozott létre. (A fordító)

2 F. Pelloutier: *Histoire des bourses du travail,* Schleicher, Paris, 1902, 90. oldal.

3 A. de Lavergne – L. Paul Henry: *Le Chômage, causes, conséquences, remèdes,* Librairie du Recueil, Sirey, Paris, 1910, 219. oldal.

E munkásellenőrzés erőssége szakmánként és iparáganként nagyon különböző. Jelesül, fordítottan arányos egyrészt a gépesítés fokával, másrészt a szakképzetlen munkaerő ágazaton belüli arányával, amely nem mindig függvénye az előbbinek. Mindenesetre az 1880-as évektől kezdve előbb az Egyesült Államokban, majd Európában is erős vállalatvezetői mozgalom igyekszik lebontani azt, ami magában a munkaszervezetben megalapozza a szakmunkások autonómiáját. Az 1890-es években megfogalmazott Taylor-rendszer lesz a legsikeresebb e cél elérésében, amire – vele párhuzamosan – a *„systematic management"* más áramlatai is törekszenek. Szélesebb értelemben, a munkás szaktudásának szerszámgépekkel való egyre általánosabb helyettesítése jelzi, hogy beléptünk a második ipari forradalomba, amely majd a következő félszáz évben fog kiteljesedni.

Már a hagyományos műhelyben és manufaktúrában is, ennek az új és életbevágó folyamatnak a megjelenése után pedig még inkább el kell érniük a szakszervezeteknek, hogy a munkáltató által összegyűjtött munkások teljesen azonosuljanak a szervezettel. A szakmai szervezetnek ez maga a meghatározása, de sok esetben célja az iparági szakszervezetnek is, különösen akkor, ha főleg szakképzett munkásokat szervez. Ezért olyan általános az a stratégia, amely a munkásfelvétel ellenőrzésére irányul. A keresztény szakszervezetek, a „sárgák" elleni könyörtelen harctól kezdve – ami sztrájk idején döntő az akció azonnali sikeréhez – a *„closed shop"* követeléséig, a francia, brit és amerikai szakszervezetek gyakorlata mindenben közeledik egymáshoz ideológiáik és az azonos szakmákban elért eredményeik különbözőségei ellenére. Ebben az összefüggésben érthetjük meg, hogy miért fontos a szakszervezetek számára, hogy maguk legyenek a munkaközvetítő intézmények is és ugyanakkor a kölcsönös segélyezés intézményei is az állás elvesztése esetén.

A szakszervezeti elhelyezés és a munkanélküli segély valóban két szorosan összekapcsolódó gyakorlat. A segély lehetővé teszi a szervezett munkásnak, hogy kitartson, amíg nincs munka, és hogy elutasíthassa az olyan ajánlatokat, amelyeket a „szakszervezeti tarifa", az ún. *standard rate* alatti bérrel kínálnak nekik, vagy amelyek „indexre tett", a szakszervezet által „bojkottált" munkáltatótól érkeznek. A segély a szervezethez vonzza a nem szervezett munkásokat, így kiterjeszti ellenőrzését a munkaerőkínálat fölött. Elősegíti, hogy ez a piac egy helyen koncentrálódjék, a szakszervezet helyiségében, a munkaközvetítőben vagy a *pub*ban, amely helyet ad neki. Ott keringhetnek a hírek az állásokról, a munkakörülményekről és sok minden másról. Ott terjedhetnek a szakszervezeti tanítások vagy a forradalmi eszmék, vagy éppen ott alapozódhat meg a korrupt, de a *closed shop*ot hatékonyan fenntartó szakszervezeti *boss* hatalma. Az újonnan jött munkanélküliek ott csatlakozhatnak a szervezethez, vagy épp ellenkezőleg, ott záródhatnak ki egy már jól kézben tartott munkaerőpiacról. Ezek a különbségek azonban kevéssé fontosak a bennünket érdeklő szempont-

ból. A fontos az, hogy a munkanélküli segélynek édeskevés köze van a biztonságról való előrelátó gondoskodáshoz; sokkal inkább a szociális harc eszköze, a munkáscsoport szolidaritását egybeforrasztó eszköz.

Az állami politikák és zsákutcáik

A reform terve és megvalósítása közé beékelődnek a társadalmi és politikai erőviszonyok. A törvényhozás nem mindig követi a szakértők ajánlásait, az új intézmények pedig az eredeti szándékokkal ellentétesen is működhetnek. E helyütt nem írom le ezeket a folyamatokat, amelyek nagyon eltérőek a három vizsgált országban. Korábban már rámutattam, hogy szerintem mi a reformok értelme azoknak az aktoroknak a számára, akik kezdeményezték őket, most csak azt szeretném kiemelni, hogy mennyire ellenálltak az érintett társadalmak az átalakítási terveknek, amelyeket számukra kidolgoztak.

Az állami munkaközvetítő irodákra kiszabott funkció a „munkapiac megszervezése"; a felvételek kiemelése a művezetők, a szakszervezetek vagy az élősködő magánirodák fennhatósága alól; a munkások mobilitásának racionalizálása. A létrehozásukért indított mozgalom a század első két évtizedében sikert sikerre halmoz. Egy 1904-es francia törvény a városokban kötelezővé teszi városi munkaközvetítő irodák felállítását, egy 1909-es brit törvény pedig központilag igazgatott munkaközvetítők *(labour exchanges)* országos hálózatát hozza létre. A háború – mely döntő szerepet játszik a reform történetében – az ipari mozgósítás középpontjába állítja ezeket az intézményeket. Az Egyesült Államokban 1917-ben megsokszorozódnak az állami munkaközvetítő irodák, a következő évben pedig egy erős szövetségi hivatal, a *US Employment Service* alá rendelik őket; elvben ezen a hivatalon kell keresztülmennie minden szakképzetlen munkás felvételének. 1919-től kezdve azonban ez a rendelkezés megszűnik, Európában pedig a munkanélküli segélyt elosztó hivatalokká alakulnak át a munkaközvetítő irodák.

Merthogy a munkanélküli biztosítás sem követte azt az utat, amelyet kezdeményezői elképzeltek neki.[1] Az Egyesült Államokban e téren mindenütt elkerülik az állami beavatkozást és ismét a munkáltatókra hagyják a problémát, míg a filantrópia hagyományos intézményei folytatják racionalizálási kísérleteiket. Csak 1935-ben, a depresszió közepén vezeti majd be a New Deal a kötelező állami munkanélküli biztosítást. Franciaországban az 1909-ben elfogadott és egészen az 1940-es összeomlásig követett út a „genti rendszer", vagyis a szakszervezeti munkanékliüli pénztárak állami szubvenciója. Mindamellett 1914-ben állami szubvenciót vezettek be a városi munkanélküli alapok számára is, amelyek a legurbanizáltabb régiókban osztottak segélyt a két világháború közötti válságok idején.[2] A kártalanítás megítélésének feltételei eléggé hasonlóak voltak

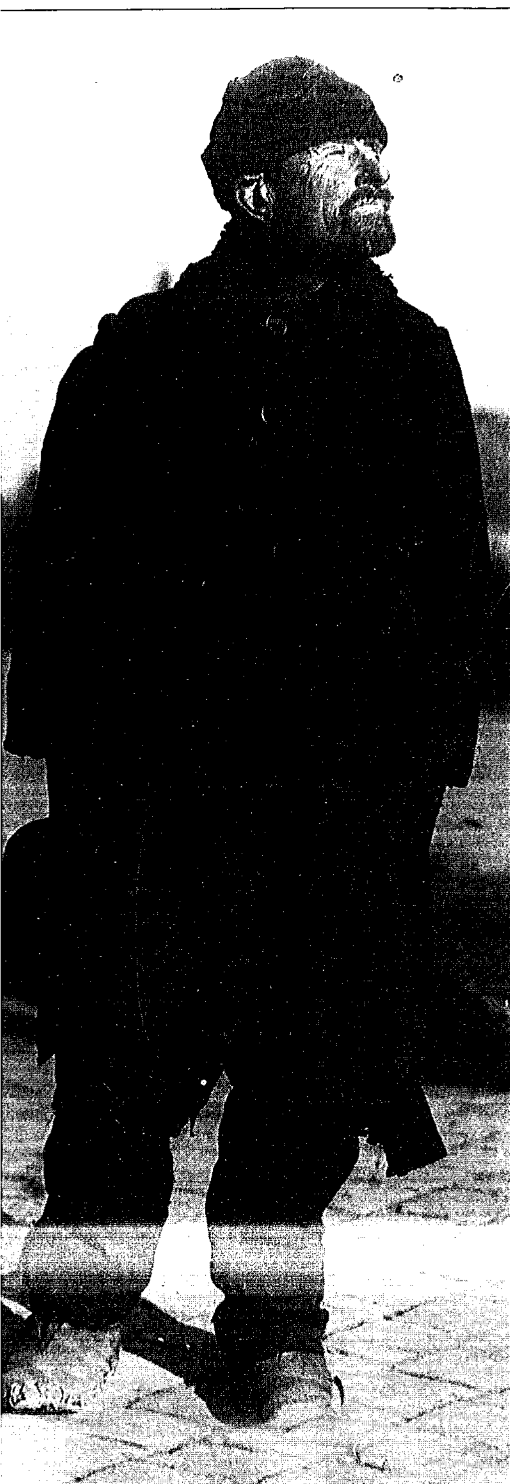
1 Ezt maga Beveridge állapítja meg keserűen 1930-ban. Lásd W. H. Beveridge: *Unemployment: a Problem of Industry,* 272-277. oldal.

2 1936-os területi eloszlásuk logikáját Robert Salais tanulmányozta. Lásd R. Salais: „La formation du chômage moderne dans les années 1930", *Economie et Statistique,* 155, 1983. május, 15-28.

azokhoz, amelyeket a Csatorna túloldalán alkalmaztak a húszas évektől kezdve. Mint járulékfizetés nélküli munkanélküli biztosítás, a francia segélyezési rendszer lényegében csak a finanszírozás módjában tért el a brit rendszertől. Nagy-Britanniában ugyanis egy 1911-es törvény néhány iparágban kötelező állami biztosítást vezetett be szubvencionált szakszervezeti biztosítással kombinálva, s ezt a megoldást 1920-ban általánossá tették.

Az intézményi formák tehát különbözőek, színre léptük pedig időben elhúzódik. De eredetileg mindegyiket arra szánták, hogy egyértelműen kettéossza a népességet: a jogosultakra – és az összes többiekre. Az előbbieknek először is azért van joguk, mert dolgoztak. Még ha függ is a segély a járadékbefizetésektől vagy a foglalkoztatás tartamának előírt minimumától, a rendszerbe a munkavégzés rendszeressége alapján lehet bekerülni. Másrészt, a kártalanítás tartama korlátozott, hogy csak rövid inaktív időszakokat fedezzen: a holtszezont, egy rövid válságperiódust, az ipari modernizáció által okozott állásvesztést. Csak azokat védi, akik nem szakadnak ki a munkapiacról. A munkanélküli biztosítás – legalábbis eredeti elve szerint – már magával működésével megvalósítja a felosztást az ideiglenes munkanélküliek és a szegények között, akiket más módon kell kezelni. Ezért tudja mindenki elfogadni a biztosítási eszmét, és ezért korlátozódnak a konfliktusok az adminisztrálás módjának – igaz, fontos – problémájára. A különböző gyökerű reformerek megteremtik egy konszenzus általános kereteit az uralkodó osztályokon belül. Ettől kezdve a megvalósítás kérdése kerül a politika napirendjére, és megkezdődhet a harc a konkrét módozatokért azok között az erők között, amelyek számítanak. Az eszközök szakszervezeti kezelésének gondolata, amelyet Franciaországban kipróbálnak, Angliában részben elfogadnak, az Egyesült Államokban pedig elvetnek, csakhamar korlátokba ütközik: túl szűk azon munkáscsoportok köre, amelyek számára a munkanélküli segély intézménye létezik. A munkáltatói kezelés ötlete, amelyet Franciaországban és Angliában paritásos formában terveznek, s amely az Egyesült Államokban az 1910-es és az 1920-as években központi jelentőségű, abba ütközik bele, hogy a munkáltatók kevéssé érdekeltek a munkaerő ellenőrzésének e módjában. Így vagy úgy, ha a kategorizálást be kellett vezetni, az államra várt, hogy a szükséges intézkedéseket megtegye. Az pedig megtette. Az már kevésbé biztos, hogy a kívánt hatások is követték az intézkedéseket – mint ezt a húszas években a brit kötelező biztosítások, a harmincas években a francia állami munkanélküli alapok története avagy a *New Deal* szövetségi segélyezése tanúsítja. A végsőkig leegyszerűsítve, azt mondhatjuk, hogy valahányszor tömeges munkanélküliség sújtott le, mindannyiszor összeomlottak az összes kategorizáló és szabványosító feltételek. A modern bérmunkaviszony anélkül jött létre, hogy a munkanélküliek ellenőrzésének intézményei jelentősen hozzájárultak volna.

(Csákó Mihály fordítása)

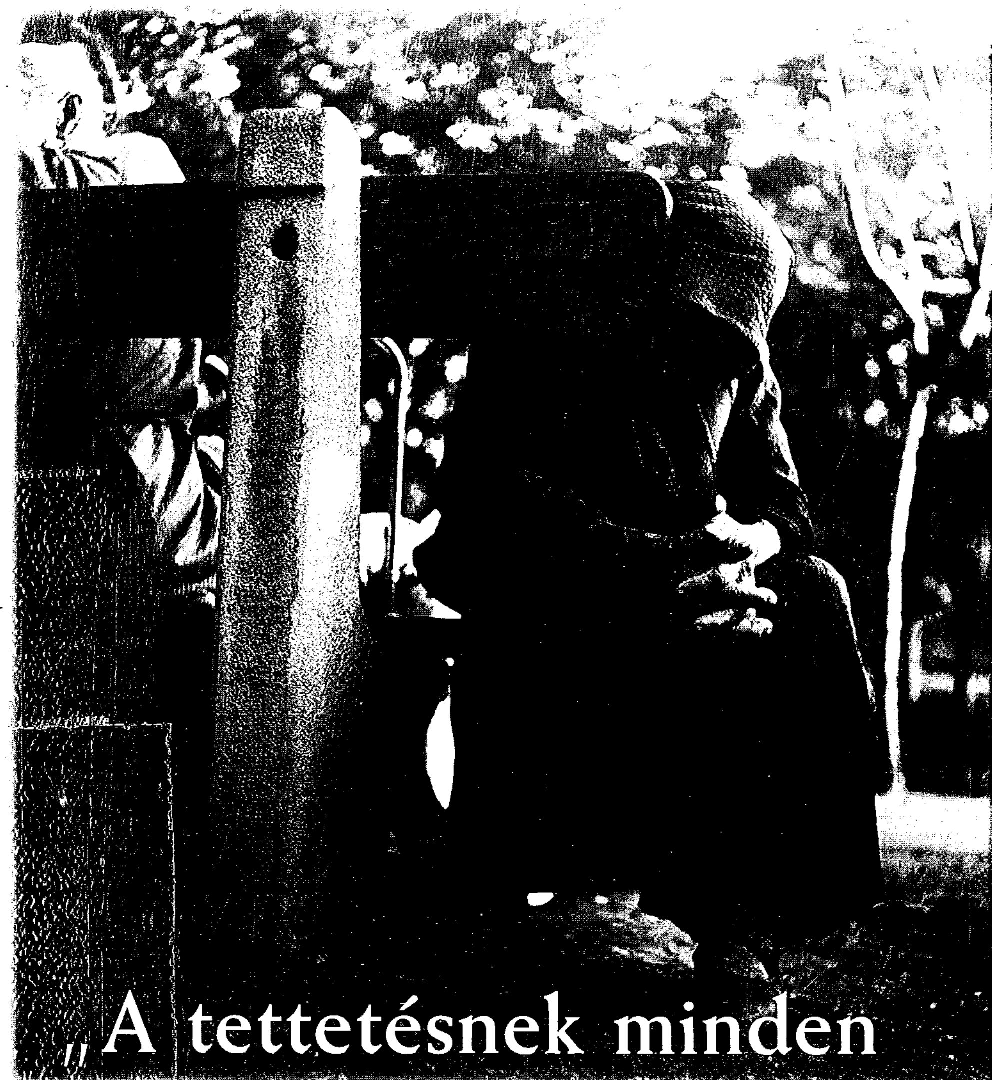

Egy peremre szorult, deviáns
(vagy legalábbis ekként lefestett)
népességre összpontosítani
a megtorló intézkedéseket,
egyet jelent annak hallgatólagos
beismerésével legalább,
hogy a tömeges nyomor
fölszámolására lehetetlen átfogó
pozitív politikát kidolgozni.
Reménykedni lehet azonban abban,
hogy e speciális intézkedéseknek
általánosabb elrettentő hatása lesz.

ROBERT CASTEL

Ára: 1200 Ft

„A tettetésnek min … n jártasok…"

„A tettetésnek minden mesterségeiben jártasok…"

koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek
a modernkori Magyarországon

Szerkesztette: Léderer Pál, Tenczer Tamás, Ulicska László

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ